

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

	Lap
NIELSEN KONRÁD: A török hangsúly kérdéséhez	273
MELICH JÁNOS: A magyar szótárirodalom. (V.)	288
ERDÉLYI LAJOS: A háromszéki nyelvjárásról	309
PÁPAY JÓZSEF: Északi-osztják nyelvtanulmányok. (I.)	345
FOKOS DÁVID: A locativus-féle határozók a votjákban. (II.)	399

Ismertetések és bírálatok.

<i>Le Monde Oriental.</i> — Ism. SCHMIDT JÓZSEF	448
--	-----

Kisebb közlemények.

Sz. J. <i>Leg.</i>	308
Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához:	
GOMBOCZ ZOLTÁN. Bálvány, bodza, görvély, götte, hinta és hilinta,	
— — ívik, karvaly és herjó, katáng, kócsag és gém,	
— — seregély	470
MELICH JÁNOS: <i>Bécs</i>	481

Értesítő.

† Thúry József	484
Irodalom	344, 398

Folyóiratunk évenként háromszor vagy négyszer jelenik meg. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czimezendő.

A szerkesztő lakása : II., Bimbó-utca 24.

A török hangsúly kérdéséhez.

A török hangtörténetről szóló értekezésében*) GRÖNBECH VILMOS ismételten azt említi, hogy keveset vagy jóformán semmit sem tudunk a hangsúly helyéről a török nyelvekben.

Így például a 87—88. lapon, a hol a hangsúlyt mint bizonyos hangtörténeti tények valószínű magyarázatát említi meg, ezeket mondja: «Hiszen nagyon nehéz dolog a hangsúlyról beszélni olyan nyelvekben, a melyek még egészen kidolgozatlanok, sőt a melyekben a jelen hangsúlyozásról nem tudunk jóformán semmit sem.»

S a 96. lapon ezt olvassuk: «Előbb-utóbb kell is hogy kérdezzük, hol volt a hangsúly; egyelőre azonban botorság volna ezen tépelődni, mivel még azt sem tudjuk, hogy most hol van. Általában van ugyan hajlandóság arra, hogy az utolsó szótagot hangsúlyozzák, ebből azonban korántsem következik, hogy mindig így volt.»

Annyi bizonyos, hogy valami világos útbaigazítás a török hangsúlyviszonyokat illetőleg a meglevő nyelvtanokból nem nyerhető.

RADLOFF «Phonetik der nördlichen Türksprachen» cz. munkájában egy fejezet van, melynek a czíme «Der Wortton». Egy bevezető paragrafus itt azt magyarázza, hogy a mit a szerző «wortton»-nak nevez, annak a török nyelvekben kevesebb jelentősége van, mint az indo-európai nyelvekben, mivel a török nyelvek, mint az ural-altaji nyelvek általában, a magánhangzó-dualizmust használják föl arra, hogy szótagokat és töveket szerves egységgé egyesítsenek. A «Wortton» itt csak arra való, hogy jóhangzást szerezzen, vagyis csak az a föladata, hogy az egyhangúan hangzó szótagsorozatoknak a föltre nézve kellemes változatossá-

*) «Forstudier til tyrkisk lydhistorie», Köbenhavn 1902.

got adjon s még élesebben emelje ki az «agglutinált» szótag-sorozatok közti összetartozást.

A következő paragrafusban azután így folytatja a szerző: «Um dies zu erreichen, wird in den Türksprachen jeder zu einem Worte zusammengeleitete Silbencomplex von zwei Tonsilben eingeschlossen, und zwar erhält die erste (Stamm-)Silbe eine aufsteigende halbe Tonerhebung, während auf der Schlussilbe der volle absteigende Wortton ruht. Zwischen diesen beiden Tonsilben bilden die tonlosen Silben eine Reihe gleichmässiger Vocalverstösse.» Következnek azután példák és nyelvjárási eltérésekről szóló fölvilágosítások.

Egy más paragrafus meg azt magyarázza, hogy ez a «Doppeltton» az agglutináció természetétől függ. Hasonló viszonyok, azt mondja, a mongolban s a mandzsuban is előfordulnak.

Az előbbi paragrafust németül idéztem, mert szóról szóra való fordítása könnyen egészen más értelmet nyerhetne. Olyan kifejezések, mint «Tonsilbe», «aufsteigende halbe Tonerhebung», «der volle absteigende Wortton» németül sem nagyon világosak. Zenei viszonyokra terelik önkénytelenül a gondolatot. A fejezet utolsó paragrafusából azonban az tűnik ki, hogy a szerző nem az egyes szótagok «zenei hangjáról», nem a «zenei hangsúlyról» beszél, hanem az «erősségi hangsúlyról», a nyomatékról. Itt tudniillik több esetet felsorol, a melyekben a «Hauptton» nem az utolsó szótagon van, és bizonyos «unbetont» szócskákról tesz említést.

Hogy azokkal az imént idézett kifejezésekkel a hangsúlyról («aufsteigende halbe Tonerhebung» s «der volle absteigende Wortton») tulajdonképpen mit akar mondani a szerző, az ugyan tovább is kissé homályos marad. Azonban a paragrafus főtartalmát, azt hiszem, így lehet összefoglalni: A török nyelvekben a főhangsúly, a legnagyobb nyomaték (és a legmagasabb zenei hang?) a szó legutolsó szótagján van, az első szótagra pedig mellékhangsúly esik.

A mi különösen az oszmán nyelvet illeti, a nyelvtanok általánosan azt tanítják, hogy a főhangsúly rendszeren a szó utolsó tagjára esik.

Így például JEHLITSCHKA HENRY tankönyvében*) a 17.

*) Türkische Konversations-Grammatik. Heidelberg 1895.

lapon ezeket olvassuk: «A szó- és a mondathangsúly a szó, illetve a mondat vége felé hajlik. A hangsúly majdnem mindig a szó utolsó tagján marad, különösen ha ez nyelvtani végzet. Azért ebben a könyvben ezután csak kivételes esetekben fogjuk a hangsúlyt megjelölni, azaz ha nem a végszótagon van.»

És PRÖHLE VILMOS «Rendszeres oszmán-török nyelvtan»-a, a mely 1899-ben jelent meg, határozottan figyelmezteti az olvasót arra, hogy «a képző és rag a tőszóval együtt egyetlen egy szónak veendő s egy hangsúly alá vonandó.»

«Így minden ,nem összetett' szó, akárhány képző vagy rag van is rajta, utolsó szótagján hangsúlyozandó» Ezek után példák következnek. Kivételképpen csak annyi van jelezve, hogy a «lenni» igének egyes alakjai (így a többtagú alakok is) éppúgy mint az egytagú kötőszók «teljesen hangsúlytalanok.»

Egy a kérdőszócska helyéről az ige s az összetett igealakok hangsúlyáról szóló külön paragrafusban az van kimondva, hogy a kérdőszócska mindig hangsúlytalan, és hogy a «lenni» ige szintén, akkor is, ha igealakokhoz járul és összetett igealakokat képez. Azért a helyes értelem is nem egyszer a hangsúly helyes alkalmazásától függ, mivel ugyanis a birtokos ragok alakjai azonosak a «lenni» ige alakjaival, csak hogy amazok hangsúlyosak.

A többi oszmán-török nyelvtan, melyet alkalmam volt megismerni, — egy kivételével — mind ugyanazt a főszabályt állítja föl a hangsúlyozásról: az utolsó szótag a hangsúlyos.

Egyszersmind azonban elég sok kivételt sorolnak föl, a kötőszókon és a «lenni» igének ragozási alakjain kívül még egy csomó «tőszót» is, és különösen származékszavakat. Hogy miért hangsúlyozandók éppen ezek a származékok másképpen, mint a többiek, arról nem adnak semmiféle fölvilágosítást.*)

Továbbá azonban megjegyzendő, hogy az egyes szerzők éppenséggel nem mindig ugyanazokat a kivételeket állítják föl.

A ki ezen eltérések okát hasztalan kereste, örömmel fogja azt a magyarázatot megragadni, a melyre a PEKOTSCH LEOPOLD

*) Vö. pl. Youssouf török-francia szótárának bevezetését: «Traité de la prononciation turque», 5. l. és kk.

gyakorlati tankönyvében*) előforduló, a hangsúlyozásról szóló bevezető megjegyzésekből lehet következtetni.

Az az általános vélemény, hogy a főhangsúly kevés kivétellel az utolsó szótagon van, ezen megjegyzések szerint bővebb megvilágításra szorulna rá: «Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a hangsúlyozás a törökben ingadozó, sőt látszólag majdnem önkényes, és egyáltalában nem valami erősen és határozottan fordul elő...»

Ezek szerint azt lehetne föltenni, hogy a főszabály kivételeiről szóló egymással ellenkező közlemények nem sikerült általánosítási kísérleteknek tulajdoníthatók. A kivételek legnagyobb részt nem volnának állandóak.

Most azonban KÚNOS IGNÁCZ az ő tavaly megjelent Oszmán-török Nyelvkönyvében azzal a meglepő állítással áll elő, hogy «az erősségi hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a magassági rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére.»

Mivel a kifejezések nekem kissé homályosoknak tündek föl,**) bővebb magyarázatért bátorkodtam a szerzőhöz folyamodni, és azt a választ kaptam, hogy «az erősségi hangsúly» a szó főhangsúlya, «a magassági hangsúly» ellenben nem egy az expiratorikus hangsúlytól különálló zenei hangsúlyt jelez, — én olyanformát gondoltam volt, mint a norvég és svéd nyelvben fönnálló viszony —,

*) Praktisches Übungsbuch zur gründlichen Erlernung der osmanisch-türkischen Sprache sammt Schlüssel. Erster Theil. Wien, 1894.

***) A hangsúlyról szóló fejezet kezdete, mely elvi nyilatkozatokat tartalmaz, így hangzik: «A török hangsúly kérdése még nincs eléggé kifejtve a tudományos irodalomban. Általánosságban csak annyit tudunk, hogy a török nyelvek hangsúlya rendszerint az utolsó szótagokon van. Ennek ellenében szintén bebizonyítottak látszik, hogy a szótagok egy bizonyos összeségén, mondjuk szólamon (szólamnak nevezzük azt a szócsoportot, mely a mondatban egy szóvá olvad össze, pl. a magyar *én is, ne tedd meg; a török bu gün, iste geldi* stb.) kétféle hangsúly észlelhető. Egy erősségi hangsúly és egy magassági. Az erősségi hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a magassági rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére. A hogyan jobban hangzik a sor, vagy a hogy bizonyos értelemmel a kiemelése kívánja. És épp azért vajmi nehéz ez utóbbi hangsúlyt kivételt nem ismerő szabályokba beleilleszteni. A hangsúly rendszerint úgy helyezkedik el, hogy a többtagú szó vagy szólam bizonyos ritmikus csoportokba illeszkedjék. Főleg abból a czélból, hogy a hosszú szavak egyhangúságán enyhítsen».

hanem expiratórikus mellékhangsúlyt, a melylyel magasabb zenei hang jár együtt.

Azok a kivételek tehát, a melyekkel más török nyelvtanok foglalkoznak, a mellékhangsúlyra vonatkoznának és nem a főhangsúlyra. Kúnos is jelentékeny sorozatát idézi az ilyen kivételeknek.

Budapesten a török nyelvvel foglalkozván a KÚNOS-féle tankönyvet használtam — a szerző egyszersmind tanárom is volt — és önkénytelenül hozzászóltam, hogy hangsúly tekintetében a török nyelvet úgy ejtsem ki, mint a magyart, azaz az első szótag határozott hangsúlyozásával.

Nagy volt azért a meglepetésem, midőn először nyílt alkalmam török beszédet hallhatni, és rögtön észrevettem, hogy a török nyelv hangsúlyozása teljesen elütő a magyartól.

Ez a szófiai fölötté primitív «török színház»-ban volt. Sokat ugyan nem értettem még a nyelvből, annyit azonban mégis megértettem, hogy az a fogalmam, a melyet a török hangsúlyról kaptam, egészen hibás volt. Az élesen kifejezett magyar hangsúlyozásmód helyett, mely szerint a szó első tagjának mindig «scharf geschnitten», meglehetősen erős hangsúlya van, míg a következő szótagokat oly egyenletes nyomatékjal ejtik ki, hogy majdnem lehetetlen mellékhangsúlyt konstatálni, e helyett itt erősebb és gyöngébb hangsúly folytonos váltakozását hallottam. A hangsúly soha sem volt nagyon erős, és mindig «schwach geschnitten». A hol az egyes szavakat meg tudtam különböztetni, az első szótag majd hangsúlyos, majd pedig hangsúlytalan volt.

A zenei hangsúly is teljesen elütőnek tetszett attól, a mihez hozzá voltam szokva a magyarban, a hol a hangsúlyos szótagok zenei hangja, a nyomaték csökkenésével egyenletesen ereszkedik, holott a «hangsúlytalan» szótagok igen kicsi hangközöket mutatnak föl, kivéve a kérdőszócska nélküli kérdő mondatokat. Itt ellenben gazdag váltakozás volt észlelhető a zenei magasságban, mivel a «mellékhangsúlyokat» is magasabb zenei hang kísérte. Egy pár szócska, — köztük a kérdőszócska — a melyeknek a nyelvtanok adatai szerint enklitikusoknak kellene lenniük, a zenei hang feltűnően erős emelkedése által tünt ki és bizony nem volt egészen «hangsúlytalan» az expiráció erőssége tekintetében sem. Az egyes hangsúlyos szótagokon belül a hangnak észrevehető

hajlandósága volt az emelkedésre, egészen ellenkezőleg a magyarban fönnálló viszonyival. És kérdő mondatokban az abszolút zenei magasság általános emelkedése egészen a mondat végéig folytatódott, míg ellenben helyes magyar kiejtésben tudvalevőleg úgy van, hogy a hang emelkedése kérdő mondatokban, a melyekben kérdő szócska vagy kérdő névmás nincsen, csak a mondat utolsóelőtti szótagjáig megy. Ennek aztán — legyen az hangsúlyos vagy hangsúlytalan — kivételesen magas hangja van, s az utolsó szótagonál hirtelen leereszkedés történik az alaphangig.

Külömben a mondathangsúly, a zenei és az exspiratórikus mondathangsúly egyaránt, egészben véve ugyanabban különbözött a magyartól, mint a szóhangsúly: a mondat nyomatékos szavát kevésbé erősen emelik ki és a legnagyobb hangközök kisebbek, mint a magyarban, másfelől azonban az alkalmazás sokkal nagyobb váltakozást mutat föl.

A különbség különösen a zenei mondathangsúly alkalmazásában tűnt föl nekem. A magyarban a zenei mondathangsúly meglehetősen stereotyp: jelentő mondatokban az egyhangúan hangzó szavak hosszú sorozatát — magasabb zenei hanggal a nyomatékos első szótagon és máskülömben igen kis hangközökkel — a beszédben előforduló minden kis szünet előtt a zenei hang hirtelen emelkedése szakítja meg, a mi által hangsúlytalan szótagok is a rendesnél észrevehetően magasabb hangot kapnak. Ez a hirtelen emelkedés olyan szabályosan ismétlődik, hogy az is segíti megerősíteni azon egyhangúság benyomását, a melyet a magyar beszéd az első szótagon való állandó hangsúly miatt tesz. — Ezzel szemben a török folytonos váltakozást mutat föl és finom árnyalatúnak hangzik, a mi nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly mechanikus szabályoktól függetlenül történő mérsekelt alkalmazásának köszönhető.

Még egyet akarok a nyelv zenei oldaláról említeni: nekem úgy tetszett, mintha a török beszéd általában jóval magasabb regiszterben járna mint a magyar.

Egészben véve ezen első alkalommal a török nyelv azt a benyomást tette rám, hogy a «hangzása» — a mely első sorban bizony a hangsúlytól függ (a legtágabb értelemben véve ezt a szót), ámbár a nyelv hangkészletének és az előforduló hangkap-

csolatoknak a minősége is hozzájárul a maga részéről — leginkább a francia nyelvre emlékeztet. A francia hangsúlyt, mint a francia fonétikát általában nem tanulmányoztam behatóbban, úgyhogy nem merek arról nyilatkozni, hogy milyen mértékben lehet indokolt ezen említett fölületes benyomásom. Azonban még hozzá teszem, hogy ezen első benyomásom megerősödött Konstantinápolyban, a hol sokszor volt alkalmam a francia nyelvet hallani a török mellett, mégpedig a francziát olyanoktól, a kiknek anyanyelvük volt.

A mit Szófiában vettem észre a török hangsúlyt illetőleg, az mindjárt nagy mértékben fölkelte érdeklődésemet, és az alatt a török nyelvvel való foglalkozásom alatt, a melyre azután alkalmam nyílt Konstantinápolyban, mindig szem előtt tartottam a hangsúlyviszonyokat.

És ott tartózkodásom vége felé, midőn már némiképpen belejöttem a közönséges mindennapi nyelvbe, rendszeres vizsgálat tárgyává tettem a hangsúlyozást és ezen vizsgálatnál mindkét nyelvmesteremet egyszerre használtam. Az egyik ugyan született bosnyák volt, azonban már gyermekkorától kezdve törökül is tudott és már 14 éves korától kezdve minden idejét Sztambulban töltötte. Most 37 éves volt, kész hodzsa. A másik pedig fiatalabb volt, «hittudományi hallgató» és nem tudott más nyelvet, csak a törököt. Otthona Kis-Ázsiában volt, olyan vidéken, a hol a nyelvjárás jelentékenyen elütő a sztambulitól. Ő azonban oly sokáig volt már Sztambulban, hogy majdnem tiszta sztambuli nyelven beszélt. A mi a hangsúlyozást illeti, a dialektusi különbség a kettő között nem okozott soha nehézséget. Mindig megegyeztek ezen a ponton. Természetesen azon voltam, hogy az élő beszédet hallgatva ellenőrizhessem azon eredményeket a hangsúlyra vonatkozólag, a melyekre a vizsgálat lassanként rávezetett.

Magától érthető azonban, hogy olyan rövid idő alatt (Konstantinápolyban mindössze nem egészen 8 hetet töltöttem) és tökéletlen előismereteimmel nem volt lehetséges teljes világosságot nyerni ezen tágas és nehéz téren.

Főképpen az expiratórikus hangsúlyra kellett szorítkoznom. A zenei hangsúlyról jóformán semmit sem tehetek hozzá a főntebbi általános jellemzéshez. Ha ezután «hangsúly-

ról» beszélek, azzal csakis az expiratórikus hangsúlyt akarom értetni.

Ezt is olyan nyelvben, mint a török, hol a nyomaték-külömbőségek oly kicsinyek, műszerek segítsége nélkül tanulmányozni elég nehéz dolog. Távol legyen tehát tőlem az az állítás, mintha minden egyes esetben képes lettem volna a hangsúly helyét teljes biztossággal megállapítani. Arról a gondolatról, hogy kimerítő szabályokat állíthassak föl, le kellett mondanom.

Azonban azt legalább sikerült nekem tisztába hoznom, hogy mik azon tényezők, melyek a hangsúly elhelyezésére nézve az oszmán-törökben határozók, és kéttagú szavakról módomban van részletes szabályokat fölláítani ama tényezők összeműködésének eredményére nézve, itt tehát a hangsúly helye teljes biztossággal megállapítható, már t. i. ha az illető szót egymagában ejt ki. Összefüggő beszédben azonban változások állhatnak be, ám-bár általános szabálynak tűnt föl előttem, hogy a szavak megtartják saját hangsúlyozásukat.

Éppen kéttagú szavakból indultam is ki a vizsgálatnál. Itt ugyanis két egymástól világosan különböző csoport van: 1. szavak, a melyekben az első szótagon aránylag erős hangsúly van, és 2. szavak, melyeknek a második tagján van ugyanolyan hangsúly.

Ime néhány példa ezen két csoportból, kizárólag eredeti török szók vagy esetleg régi jövevényszók:

I. A hangsúly az első szótagon. *ta'tli*, *ta'tli* «édes, jóízű, kedves» | *ka'nli* «véres, -vérű» | *tša'lg'i* «hangszer, zene» | *ε'ski* «rég» | *kö'prü* «híd» | *ho'ndže* «bimbó» | *tšo'rba* «leves» | *tši'zme* «csizma» | *u'sta* «mester» | *i'ndže* «finom, kicsi» | *ka'ldi* «maradt» (imperf. egyes sz. 3. sz.) | *ge'ldi* «jött» | *ji'kti* «lerombolt» | *sor'du* «kérdezett» | *bi'ldi* «tudott».

II. A hangsúly a második szótagon. *tšana'k* «hordó» | *bütün* «egész» | *bi'ji'k* «bajusz» | *bitši'm* «alak, szabás, forma» | *bulut* «felhő» | *tšitše'k* «virág» | *sitšan* «eger, patkány» | *tšüfa'l* «zsák» | *tšora'B* «harisnya» | *kalar'c* «marad» (præs. egyes sz. 3. sz.) | *ji'ka'r'c* «lerombol» | *sora'r'c* «kérd» | *bilir'c* «tud».

Könnyű észrevenni, hogy mi az, a mi ezt a két csoportot elválasztja egymástól: az első csoportba tartozó szavakban az első szótag zárt, a második nyílt, míg ellenben a másik csoport

szavaiban nyílt az első szótag, a második zárt (a *tš* és *dž* «affricata»-hangok együtt tartoznak a következő szótagba).

Mármost ebből a következő szabály volna levonható: kéttagú szavakban, a melyeknek az egyik tagja nyílt, a másik pedig zárt, a hangsúly a zárt szótagra esik.

Ha azonban a vizsgálatot folytatjuk, azt fogjuk találni, hogy ez a szabály nem minden körülmények közt érvényesül. Azaz, zárt első szótaggal és nyílt második szótaggal bíró szavakra nézve (= első csoport) a szabály föltétlenül érvényes, olyan szavakból ellenben, a melyeknek az első tagja nyílt és a második zárt (= második csoport), egész csomót fogunk találni, a mely eltér a szabálytól, lévén az első szótagjuk hangsúlyos, ámbár a hangsúly itt valamicskével gyöngébb, mint az első csoportba tartozó szavakban (ezen gyöngébb hangsúlyt a : jellel fogom jelölni).

Ilyen szavak pl. a következők: *ba:liḵ* «hal» | *a:ɾiz* «száj» | *a:lin* «homlok» | *a:tšilḵ* «nyílt» | *tšo:džulḵ* «gyermek» | *bö:jük* «nagy» | *o:kur^c* «olvas» | *ka:liṛ^c* «marad» | *ge:liṛ^c* «jön» | *gö:rür^c* «lát».

Ezek a jelenidejű példák különösen tanulságosak. Miért van *o:kur^c*, *ka:liṛ^c*, *ge:liṛ^c* *gö:rür^c* hangsúlyos első szótaggal, míg ellenben pl. a fönt említett *kala^{r^c}*, *jiḵa^{r^c}*, *sora^{r^c}*, *bili^{r^c}* alakokban a hangsúly a második szótagon van? Hasonlóképpen: *iš^{ε^{r^c}}* «iszik», *giδε^{r^c}* «megy», *döne^{r^c}* «megfordul», *düš^{ε^{r^c}}* «esik», *bulur^c* «talál», *bo(ɾ)a^{r^c}* «fojt».

Az oka ennek nyilván a szó két magánhangzója közötti viszonyban van. Vö.: *jiḵa^{r^c}* — *ka:liṛ^c*, *giδε^{r^c}* — *ge:liṛ^c*. A nyílt első szótagban álló *a* hangnak túlsúlya van a zárt második szótagbeli *i* fölött, az *e*-nek az *i* fölött. Továbbá: az *o*-nak túlsúlya van az *u* fölött, az *ö*-nek az *ü* fölött. Ellenben nincs pl. az *o*-nak az *a* fölött (*sora^{r^c}*, *bo(ɾ)a^{r^c}*) vagy az *ö*-nek az *ε* fölött (*döne^{r^c}*) vagy az *ü*-nek az *ε* fölött (*düš^{ε^{r^c}}*).

Ez már elégséges arra, hogy kitünjék, mi kell ahhoz, hogy nyílt első szótagban álló magánhangzó kaphassa a hangsúlyt a zárt második szótag magánhangzójának rovására. Annak a másiknál nyiltabbnak, hangosabbnak kell lennie.

Itt a másik főmozzanatnál vagyunk, a mely az oszmán nyelvben a hangsúlyt meghatározza.

Ha most azokat az eseteket vesszük tekintetbe, a melyekben a fent említett mozzanat (zárt szótag—nyílt szótag vagy megfordítva) nem fordul elő, lévén mind a két szótag zárt vagy pedig mind a kettő nyílt, azt fogjuk találni, hogy itt kizárólag a két magánhangzó viszonylagos hangossága (klangfülle) határozza meg a hangsúly helyét, úgy hogy az *a* hang *o*, *u*, *i* fölött győz, az *o* hang pedig *u*, *i* fölött (*u* és *i* nem szokott együtt előfordulni), hasonlóképpen az *ε* hangnak *e*, *ö*, *i*, *ü* fölött van túlsúlya, az *e* (*e*) hangnak pedig *ö*, *i*, *ü* fölött, az *ö*-nek *i*, *ü* fölött és az *i*-nek *ü* fölött.

Tudvalevőleg ezen két magánhangzócsoport (mély és magas magánhangzók) egymástól külön van tartva a törökben, úgyhogy eredeti török szavakban vagy csak mély magánhangzók, vagy pedig kizárólag magas magánhangzók vannak.

Ezt a szigorú «magánhangzó-harmóniát» néha ugyan megbontják eredeti török szavakban is. Különösen hallottam gyakran *i*-t (vagy *i*-t) *i* helyett.

Ha a két egyformán — magánhangzóval vagy mássalhangzóval — végződő szótagban ugyanaz a magánhangzó áll, a második szótagra esik a hangsúly.

Ez a hangsúly, mint általában a két egyformán végződő szótagból álló szavak hangsúlya, gyöngébbnek tetszett, mint az a hangsúly, mely egy nyílt szótag mellett álló zárt szótagon van. Vö. a mit fent említettem a zárt szótag előtt álló hangsúlyos nyílt első szótagról.

A következő példák mutatják, hogy kéttagú szavakban a hangsúly — az imént említett kivétellel — egészen a magánhangzók hangosságától függ, ha mindkét szótag nyílt vagy mind a kettő zárt:

I. Mindkét szótag nyílt: *a*) A hangsúly az első szótagon: *ka:pi* «kapu» | *do:lu* «tele» | *o:ku* «olvass» | *be:ri* «óta, -tól kezdve» | *de:ri* «bőr» | *de:li* «bolond, meggondolatlan» | *kö:tü* «rossz, maliciózus».

b) A hangsúly a második szótagon; *jika:* «moss» (parancsoló mód egyes sz. 2. sz.) | *oda:* «szoba» | *gedže:* «éjtszaka» | *jine:* «megint».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *ata:* «atya» | *kuru:* «száraz» | *teve:* «teve» | *diši:* «nőstény» | *sürü:* «csapat, sereg».

II. Mindkét szótag zárt. a) A hangsúly az első szótagon: *a:rmud* «körte» | *a:ltın* (*a:ltun*) «arany» | *ka:ldım* «maradtam» | *so:rdum* «kérdeztem» | *gö:rdüm* «láttam» | *g̃e:ldım* «jöttem».

b) A hangsúly a második szótagon: *j̃ıkma:k̃* «lerombolni» | *sorma:k̃* «kérdezni» | *bulma:k̃* «találni» | *g̃örm̃e:k̃* «látni» | *bilm̃e:k̃* «tudni» | *düşm̃e:k̃* «esni».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *k̃alma:k̃* «maradni» | *bal̃ka:n* «hegláncz» | *alt̃sa:k̃* «alacsony» | *buldu:m* «találtam» | *bildi:m* «tudtam».

A példákat úgy választottam, hogy azt is mutathassák, hogy a hangsúlyozás egészen analóg nyelvtani alakokban különböző módon alakulhat, a szerint, hogy miképpen érvényesül az a két határozó momentum, a melyre fönt utaltam. Hogy még világosabban tűnjék ki, hogyan érvényesülhet ama két momentum egy paradigmán belül, idézem most az *a:t* «ló» szónak egyes számi esetalakjait:

Nom. *a:t*

Acc. *a:t̃* (mindkét szótag nyílt, az előbbi magánhangzó a hangosabbik).

Gen. *a:tın* (a nyílt első szótag magánhangzója hangosabb mint a zárt második szótagé).

Dat. (Allat.) *ata:* (mindkét szótag nyílt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Iness. (Adess.) *a'tta* (az első szótag zárt, a második nyílt).

Elat. (Ablat.) *atta:n* (mindkét szótag zárt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Tehát azt a több török nyelvtanban előforduló állítást,*¹) hogy bizonyos ragoknak mindig különösen erős hangsúlyuk van, nem találtam indokoltnak.

*) Így pl. Pekotschnál: «Locativ [= iness.] und Ablativ [= elat.] hingegen sind gewöhnlich merklich betont» (2. l.). — «Das charakteristische *e* od. *a* im Modus der Möglichkeit (zumal aber in dem der Unmöglichkeit) ist in allen Zeiten stark betont. — Im negativen generellen Präsens jedoch ist die Betonung nicht ganz feststehend» (3. l.). — «Das Pluralsuffix *ler, lar (lar)* ist sowohl gewöhnlich merklich betont» (3. l.).

Azért azonban nem tagadom, hogy pl. az innes.-rag *-da(-ta)* és az átmeneti partikula *-da(-ta)* között van valamelyes különbség a hangsúlyra nézve. Az utóbbi ugyanis teljesen enklitikus és, éppúgy mint a kopula, *-dir'(-tir')*, külön szónak tekinthető (ezt legjobban mutatja a zenei hangsúlyozás).

Ellenben nem vehetem észre semmiféle különbséget a «lenni» igének alakjai és az ezekkel egyforma hangzású birtokos ragok között: *be:nim* «vagyok» és *be:nim* «az én — m».

Mindkét esetben a mondathangsúly (mégpedig nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly) valamelyest befolyásolhatja a két szótagnak egymáshoz való viszonyát.

Az arab és perzsa eredetű kéttagú szavak is (újabb jövevényszavak) általánosan ugyanazokat a hangsúlyozási szabályokat követik, mint az eredeti török szavak (és régi jövevényszavak). Csak az jegyzendő meg, hogy a hosszú magánhangzók mindig hangsúlyosak. Török szavakban általában nem fordulnak elő hosszú magánhangzók, éppúgy mint tökéletlen magánhangzók sem. Azaz, keletkezében vannak most hosszú magánhangzók eredeti török szavakban is az oszmán nyelvben, mássalhangzók kiesése következtében. Ha két azonos magánhangzó közvetlenül kerül össze az által, hogy egy mássalhangzó (leggyakrabban *ɣ*) kiesett, még most is, úgy látszik, a rendes eredmény az, hogy a két magánhangzó között megmarad a szótaghatár. E mellett azonban az is előfordul, hogy a két magánhangzót egy szótagban együtt ejtik ki mint hosszú magánhangzót: ez a hosszú magánhangzó akkor hangsúlyos.

Arab és perzsa szavakban a hosszú magánhangzók részint megrövidültek az oszmán nyelvben, gyakrabban mégis hosszúak maradtak, — itt gyakran ingadozik a kiejtés, olyanformán, hogy a magánhangzó gondosabb kiejtésben hosszú, kiváltképp ha az illető ki akarja tüntetni magasabb műveltségét, közönséges mindennapi beszédben pedig rövid, — és ha hosszú az ilyen magánhangzó, akkor az, mint már említettem, mindig hangsúlyos, tekintet nélkül a szó más fonétikai sajátosságaira.

Török eredetű többtagú szavakban ugyanazok a momentumok, mint a kéttagú szavakban, együttvéve határozzák meg a hangsúly helyét. Azonban a viszony itt sokkal bonyolalmasabb.

A háromtagú szavak köréből említek itt néhány példát.

Először olyanokat, a melyek mutatják, milyen hatást gyakorol az egyes szótagok nyílt vagy zárt volta (ugyanaz a magánhangzó mind a három szótagban):

1. Az első szótag zárt, a többi kettő nyílt, — a főhangsúly az első szótagon, a harmadikon mellékhangsúly: *k̄a:plama:* «ne fődj be».

2. A második szótag zárt, a többi kettő nyílt, — a főhangsúly a második szótagon, mellékhangsúly nincs: *ara:rsa* «ha keresne».

3. Az első és a második szótag zárt, a harmadik pedig nyílt, — a főhangsúly a második szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *k̄a:lk̄ar:sa* «ha felkelne».

4. A harmadik szótag zárt, a többi kettő nyílt, vagy az első és a harmadik zárt, a második nyílt, vagy pedig mind a három nyílt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *a:rama:k̄* «keresni» | *de:vele:r̄* «tevék» | *k̄a:p-lama:k̄* «befödni» | *a:rama:* «ne keress» | *de:vεde:* «tevé».

5. A második és a harmadik szótag zárt, az első nyílt, vagy mind a három zárt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, a másodikon mellékhangsúly: *jaza:rla:r̄* «írnak» | *k̄alk̄a:rla:r̄* «felkelnek».

Hogy az egyes magánhangzók aránylagos hangossága változásokat hozhat létre ezen a vázlaton, azt mutatja például: *k̄a:l̄ir:la:r̄* «fölkkelnek», a fönt említett *jaza:rla:r̄* «írnak» alakkal összevetve. Továbbá: *k̄a:ld̄ir:ma:k̄* «fölemelni», vö. *k̄alk̄a:rla:r̄* «fölkkelnek».

Ezúttal nem áll módomban, hogy ezekbe a dolgokba mélyebben belemerüljek. Be is kell ismernem, hogy a többtagú szavakra vonatkozó jegyzeteim fogyatékosak és részben nem is világosak. Mindamellettt eléggé világosan mutatják azt, hogy itt is az egyes szótagok szerkezete — zárt-e a szótag vagy pedig nyílt —, a magánhangzók aránylagos hangosságával együtt döntő tényezőként szerepel a hangsúlyozást illetőleg.

Többtagú idegen szavak a kéttagúaknál jobban tarthatták magukat a török hangsúlyozási elvek hatáskörén kívül. Az az eredetileg hosszú magánhangzók kiejtésében előforduló ingadozás, melyre fönt utaltam a kéttagú szavaknál, itt még általánosabb.

Az a körülmény, hogy több igei alak ellene látszik szólni az említett hangsúlyozási elvek fölállításának, abban találja magyarázatát, hogy az illető alakokat összetett szavaknak tekintik (az ige + a «lenni» igének valamely alakja).

* * *

Ezen alkalommal csak be akartam mutatni az oszmán nyelvnek hangsúlyozási elveit, a milyeneknek azokat találtam, mikor otthagytam a nyelvtanoknak egymással ellenkező adatait és hozzáfogtam magának az élő nyelvnek vizsgálásához.

Ezek az elvek magukban véve olyanok, hogy nem igen lehet azt fölteni, hogy csak késő időben jutottak volna érvényre, — annyira hozzáillőknek látszanak a nyelv sajátos jelleméhez. Mi volna alkalmasabb arra, hogy meghatározza a nyomaték elosztását olyan külső módon összeragasztott szótagok között, a melyenkből a török szók állanak, — mint éppen általános fonétikai, merem mondani: fiziológiai viszonyok, a milyenek azok, melyeket az említett hangsúlyozási elvekben látunk működni.

Ehhez még az a körülmény járul, hogy az oszmán nyelvet a török nyelvcsoport többi nyelvével szemben rendkívül konzervatívnak ismerték el általánosan.

Azért vélhető, hogy az előhozott hangsúlyozási elvek valamelyes jelentőséggel bírnak a török hangtörténet kutatására nézve.

Talán még az sem tekintendő egészen kizártnak, hogy a finnugor nyelvtudomány szempontjából is lehet nekik bizonyos értéket tulajdonítani.

Be van már bizonyítva, hogy az a finn és a lapp nyelvben előforduló sajátosság, mely most a «fokváltakozás» («quantitätswechsel») név alatt ismeretes (régében általánosan: «más-salhangzó-gyöngülés») eredetileg váltakozó hangsúlynak a hatására vezethető vissza, mely hangsúly-váltakozás attól függött, hogy az illető szótag nyílt volt-e vagy zárt. Mármost az a véleményem, hogy a mi itt van előadva az oszmán hangsúlyozásról, abba az irányba utal, hogy az oszmán nyelvben előforduló váltakozás tenuis (szó és szótag végén) és media vagy spirans között (két magánhangzó közötti helyzetben) hangsúly-váltakozástól függhetne.

Ha ez alaposabb vizsgálatnál csakugyan bebizonyulna, akkor lényeges jelentősége lehetne a finnugor téren előforduló «fokváltakozás»-ról való fölfogásra. Ha be lehet bizonyítani, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló eredményre vezettek a törökben, mint az említett két finnugor nyelvben, a nélkül hogy itt eredeti összefüggésről lehetne szó, akkor elesik azzal egyik leg-erősebb argumentuma annak a föltevésnek, hogy a lappban és a finnben előforduló váltakozás egészen a finnugor alapnyelvbe nyúlik vissza.

Eddig ugyanis vagy ezt kellett elfogadni, vagy pedig bele-nyugodni abba a bajos magyarázatba, hogy a lappok azt a váltakozási elvet átvették a finnektől. Ez az utóbbi magyarázat még elfogadható lehetne abban az esetben, ha a lappok egyszersmind a finnek nyelvét is egészében elsajátították volna. Ez azonban nagyon is kétségesnek mondható. Igaz ugyan, hogy a lappok ethnografiai tekintetben annyira különböznek a finnektől és a többi finnugor néptől, hogy valószínű az a föltevés, mely szerint a lappok eredeti nyelvüket valamikor fölcsérélték egy finnugor nyelvvel. Azonban hogy ez éppen a finn alapnyelv lett volna korai stádiumában, az nem mondható bebizonyítottak.

Ha «fokváltakozás» két nyelvcsaládban egymástól függetlenül fejlődhetett ki, csak annak következtében, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló módon érvényesültek, akkor föl lehet tenni, hogy ugyanaz a finnugorság terén is megtörténhetett. Azt a nagy részletes megfelelést, a mely ezen a ponton a finn és a lapp nyelv között fönnáll, abban az esetben későbbi befolyásnak kellene tulajdonítani. Tehát a finn-lapp egyezésből nem lehet igen sokra következtetni, ha a többi finnugor nyelv nem mutatja félreismerhetetlen nyomait egy eredeti váltakozásnak.

NIELSEN KONRÁD.

A magyar szótáriróadalom.

(Ötödik közlemény.)

MOLNÁR ALBERT szótára, a mint azt az előző sorokban kifejtettem, a szerző által sajtó alá rendezett kiadásokban folytonosan bővült, nagyobbodott, úgy hogy az 1621. évben megjelent harmadik kiadás már meglehetősen vastag kötetté növekedett. Ez a nagy terjedelem megdrágította a szótárt. A mit MOLNÁR annak idején kifogásolt volt CALEPINUS szótárán, ugyanazokat a kifogásokat emelték az ő szótára ellen is a XVII. század folyamán. A szótár drága volta és nagy terjedelme volt tehát az egyik oka annak, hogy új szótárak keletkeztek. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS pl. szótára «Ad lectorem» cz. bevezetésében azt mondja, hogy olyan szótárt akar a tanulók kezébe adni, a mely olcsó s kis terjedelmű, hogy könnyű szerrel magukkal hordhassák.*)

A második ok, a miért új szótárak keletkeztek, pædagogiai volt. Iskoláinkban a XVII. században COMENIUS tankönyvei voltak elterjedve. E tankönyvek vagy olyanok voltak, a melyekhez ábécze-rendbe szedett latin szómutatók kellettek, vagy pedig olyanok, a melyek eredetileg is latin alfabetikus szótárak.

A harmadik ok, a miért új szótárak keletkeztek, az, hogy jóllehet MOLNÁR «Dictionarium»-a terjedelmes volt, mégis latin-magyar részéből sok latin szó, szólásmód, fordulat, kifejezés hiányzott. E hiány onnan eredt, hogy a XVII. században több olyan

*) Vö. művében: «... partim ne liber ipse, qui puerorum manibus quotidie terendus esset, ne pretium libri, qui non divitibus solum, verum etiam egenis inservire deberet, ... rebus non admodum necessariis, nimis cresceret».

írók olvastattak, illetve tartottak classicusnak, a kikről a XVI. század iskolázottsága keveset, vagy éppen semmit sem tudott. Ez újonnan olvasott, illetve olvastatott íróknak a szókinsését szintén be kellett iktatni a szótárba. Ilyen oknak tulajdonítom, hogy PÁPAI PÁRIZ új szótárt írt.

Mirdez okok tehát azt eredményezték, hogy MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt új szótárak keletkeztek, a melyeket joggal tárgyalhatunk a «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában.

2. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja. — MOLNÁR ALBERT követői közül legnevezetesebb ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS, a ki 1630-ban Gyulafehérvárott, 1633-ban Marosvásárhelyt, 1637-ben pedig Sárospatakon tanított.*) Az 1634. esztendőben RÁKÓCZY GYÖRGY fejedelem fiainak: ZSIGMONDNak és Györgynek volt a nevelője, s tanítványaival angol és belga iskolákon is megfordult. Tanítványaival együtt szerkesztette szótárát, a melyet a két tanítvány a műhöz írt ajánlásban «Janua linguæ Latinæ et Hungariæ» czímen idéz. A tanítványok az általuk írt ajánlásban azt mondják, hogy a szótárt nevelőjükkel, ERDŐBÉNYEI JÁNossal együtt készítették.***) Az ajánló sorok után ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Ad lectorem» cz. bevezetésben számot ad arról, miért s hogyan készítette a művet. Elmondja, hogy nemcsak a sajátjából, hanem mások műveiből is merített («... in his omnibus non tam proprio, quam alieno ductus sum arbitrio»). E művek közt van CALEPINUS szótára, a kit a szótár czímében említ. Valószínű, hogy CALEPINUST csak a latin szókészletnél használta. A magyar szavaknál MOLNÁR ALBERT volt a főforrása, a kiről a bevezetésben ezt írja: «In vertendis quoque vocabulis Dictionarium quod vocant, R. et Clar. viri Domini Alberti Molnar, piæ memoriæ, non per omnia sum sequutus.» Nem követte azonban szolgálai módon. Mindig az volt a czélja, hogy a latin szavakat szabatosan adja vissza; kihagyta a kevésbé használt vagy elavult szavakat («Latinas enim voces usitatoribus et bre-

*) Vö. Id. SZINNYEI, Magyar írók; e szerint 1641-ben mádi ref. pap volt s 1645-ben halt meg.

**) Vö. A «premium»-ban: «curâ alumni nostri Johannis Erdő-Bényei summâ . . . diligentiâ curavimus».

vioribus vocibus Hungaricis exprimere contentus, multas obsoletas, improprias et minus frequentatas significationes omisi). S ezzel elérte azt, hogy a tanulók kezébe kisebb terjedelmű, tehát olcsóbb, mindenki által megszerezhető kézi szótárt adhatott.

Az így megalkotott mű három részből áll. Az első rész czíme: «*Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens omnia vocabula familiaria, fundamentalia linguæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.*» Ez a rész a tulajdonképpeni szótár. A második rész «*Sententiarum moralium centuria XII.*» tulajdonképpen különféle bölcs mondásoknak erkölcsnevelő szempontból való gyűjteménye. E rész magyar fordításáról azt mondja, hogy sokszor nem fordithatta a latint szóról-szóra, hanem igyekezett az illető latin mondásnak az értelmét visszaadni. («*In reliquis autem sententiis, qua sine manifesto eoque ridiculo nostræ linguæ barbarismo de verbo ad verbum transferri non potuerunt, sensum potius quam verba curavi . . .*»). A harmadik rész czíme: «*Appendix de Ambiguis. Toldalék-a' külömb-külömb Jeg'zésben vehető szókról.*»

Mint említettem, a három rész közül csak az első, a latin-magyar szótár; ennek latin szókészlete CALEPINUS és MOLNÁR, magyar szókészlete pedig MOLNÁR alapján van kidolgozva. De nem szolgálai másolás ERDŐBÉNYEI DEÁK szótárkája. Gondos, eléggé következetes helyesírással megírt mű, a melynek nagyobbserű nyelvészeti értéke csak azért nincs, mert csupán a legszükségesebb magyar-latin szavakat nyújtja.

Az eddigiekben két dolgról nem szóltam. Az egyik a mű pontos czíme, a másik mikor, illetve hányszor jelent meg.

SZABÓ KÁROLY Régi magy. könyvtárában (I. 899) az van mondva, hogy a műből eddig egy kiadást ismerünk, s ez az 1654. évi nagyváradi kiadás. Ennek czíme:

«*Janua Lingvarvm bilingvis. Latina et Hungarica. Sive Modus ad integritatem Linguarum. Compendio cognoscendam maximè accommodatus: ubi sententiarum selectiorum Centuriis duodenis omnia fundamentalia, necessaria, et frequentiora vocabula semel, sineque repetitione comprehenduntur. Præcedente Dictionario. Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliæ editiones scatebant, repurgata. Varadini, Apud Abrahamum Szencinum. MDCLIV.*»*)

*) Ez a cím a nagyszebeni Bruckenthal-Muzeum példányáról való;

A mint a címből látható, a címlap is azt mondja, hogy ez a kiadás új kiadás («nunc de n u o excusa»). Mikor jelent meg az első kiadás, s még hány jelent meg, azt nem tudjuk. Abból azonban, hogy az előszó 1634-ben kelt, továbbá abból, hogy ERDŐBÉNYEI DEÁK 1637-ben már sárospataki tanár, s hogy 1645-ben már nem élt, következtethetjük, hogy a mű első kiadása 1634 táján hagyta el a sajtót. Hogy aztán 1634-től 1654-ig, az eddig ismert legrégebb kiadás megjelenése évéig hányszor adták ki e művet, nem tudjuk. Id. SZINNYEI «Magyar írók élete és művei» című művében (II. 876) említ egy 1641. évi lőcsei kiadást, erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Hogy azonban iskoláinkban ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja igen használt tankönyv volt, annak bizonyítéka, hogy név nélkül, a szerző említése nélkül a XVII. és a XVIII. század folyamán többször lenyomatták. Egy ilyen lenyomat az 1702-ben Kolozsvárt megjelent következő mű:

«Dictionariolum Latinô-Hungaricum, Vulgò Centurià Vocabulorum, Ex duodenis scilicet vulgatis Sententiarum Moraliùm Centuriis, nec non aliis Lexicis collectorum: Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Linguae Latinæ. Nunc ex consensu Reform. Scholarum Transsylvanicarum in Usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata. Claudiopoli. Impressit Samuël Pap Telegdi, Annò M. DCC. II.»*)

A «Dictionariolum» előszavában ez van: «Ad Præceptorum Principistarum . . . Hoc imprimis Dictionariolum ex XII. Centuriis Sententiarum in Schola quondam Albensi celebratarum collectum. Claud. A. 1694». Ebből az előszóból, illetve az ajánlás, Claud(iopolis) 1694.» évszámából DÉZSI LAJOS azt következteti (vö. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, 296. lap), hogy ez az 1702. évi kiadás második kiadása egy 1694-ben, illetve a XVII. század vége felé Kolozs-

jelzete: *B. Bruckenth. Bibl. N. 9*; egy csonka példány van a M. T. Akadémia könyvtárában, jelzete: *RMIr. O. 277*.

*) E műből két példányt ismerünk (vö. SZABÓ, *RMK. II. 2108.* és *M. Könyvszemle 1881. évi folyam 244. lap*); a M. T. Akadémia példányának *M. Nyelv O. 96.* a jelzete.

várt megjelent szótárának, a melynek MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS a szerkesztője. A mire DÉZSI az 1694. éven kívül támaszkodik, az BOD PÉTER következő kijelentése:

«Circa exitum superioris sæculi (értsd XVII. sz.), Nicolaus Kis M. Tót-falusi, Typographus sine pari; ex annuentia Illustrium, qui tunc Collegiorum in Transilvania res moderabantur Curatorum, collegit et edidit Dictionariolum Latino-Hungaricum, vulgò Centuriam vocabulorum ex duodenis Sententiarum Moraliùm centuriis collectorum, continens omnia vocabula, familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ etc.» (vö. PÁPAI PÁRIZ-BOD-féle 1767. évi szótár előszavát, 4. l.).

BOD PÉTERnek az értesítéséből kétségtelenül kitűnik, hogy az 1702. évben Kolozsvárt megjelent «Dictionariolum»-nak ugyanaz a címe, a mi a MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak tulajdonított «Dictionariolum»-é, a mely a XVII. század vége felé jelent meg. Kitűnik azonban egyéb is. Ha mi ugyanis a «Dictionariolum» címét és tartalmát összevetjük ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja első részének címével és tartalmával, akkor azt látjuk, hogy a két mű egy és ugyanannak az embernek a szellemi terméke. Ime a bizonyítás:

ERDŐBÉNYEI «Janua»-ja első részének a címe:	MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS «Dictionariolum»-ának a címe:
«Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens Omnia vocabula familiaria, fundamentalia Lingvæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.»	«Dictionariolum Latino-Hungaricum.... Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ.

A cím-egyezésnél azonban sokkal fontosabb, hogy MISZTÓTFALUSI KIS szótára elejétől végig egyszerű lenyomata ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja «Dictionariolum»-ának. Ime néhány példa ennek bizonyítására:

ERDŐBÉNYEI: Janua. I. rész: Dictionariolum 1654: F	MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS: Dictionariolum, 1702: F
Faba — <i>Bab</i>	Faba — <i>Bab</i> .
Faber — <i>Kováts, áts.</i>	Faber — <i>Kováts</i> .
faber lignarius — <i>Ats.</i>	Faber lignarius — <i>Ats.</i>
fabrica — <i>Épület, mű.</i>	Fabrica — <i>Épület, mű.</i>

fabrico — <i>Mesterséggel valamit csinálok.</i>	Fabrico — <i>Mesterséggel valamit tsinálok.</i>
fabula — <i>Szofia beszéd, költött dolog.</i>	Fabula — <i>Szófia beszéd, költött dolog.</i>
facesso — <i>El-távozom.</i>	Facesso — <i>El-távozom.</i>
facetiae — <i>Tréfa-beszédec.</i>	Facetiae — <i>Tréfa-beszédek.</i>
facies — <i>Orcza, arczulat.</i>	Facies — <i>Ortza, artzúlat.</i>
facilis — <i>könnyű.</i>	Facilis — <i>Könyű.</i>
facinus — <i>Jo vagy gonosz nagy cselekedet.</i>	Facinus — <i>Jó vagy gonosz nagy tselekedet.</i>
facio — <i>Cselekszem, mivelem.</i>	Facio — <i>Tselekeszem, mivelem.</i>
factiosus — <i>Haborgo, pártolkodó.</i> stb. a mű vége:	Factiosus — <i>Háborgó, pártolkodó.</i> stb. a mű vége:
Xenodochium — <i>Vendég-fogadó ház.</i>	Xenodochium — <i>Vendég-fogadó haz.</i>
Zelotypus — <i>Buszgo indulatu.</i>	Zelotypus — <i>Buzgó indulatú.</i>
Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgo indulat.</i>	Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgó indulat.</i>
zephyrus — <i>Nap enyészeti szél.</i>	Zephyrus — <i>Nap-enyészeti szél.</i>
zizanium — <i>Konkoly.</i>	Zizanium — <i>Konkoly.</i>
zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>	Zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>
zythus — <i>Szabad-ser.</i>	Zythus — <i>Szabad-ser.</i>
Finis.	Finis.

E párhuzamos összeállításra csak azt jegyzem meg, hogy MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS «*Dictionariolum*»-ában itt-ott ERDŐBÉNYEI művének egyik-másik szava — mindössze igen kevés — ki van hagyva.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, a következő eredményeket állapíthatjuk meg:

ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS 1634 táján MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt kiadott egy «*Janua*» című könyvet, a melynek első része latin-magyar szótár. E műből egy példányt ismerünk, ez 1654-ben Nagyváradon jelent meg; tudomásunk van azonban egy 1641-ben megjelent kiadásról is. ERDŐBÉNYEI DEÁK «*Janua*»-ja első részét külön önálló kötetben MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS adta ki 1694 táján Kolozsvárt. Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem ismerünk. A MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS által sajtó alá rendezett «*Dictionariolum*» 1702-ben is megjelent s ebből két példányt ismerünk. Ebből a kiadásból itélve Misz-

TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak csak az az érdeme e mű körül, hogy benne a magyar szavak helyesírása következetes; helyesírásuk az, a melynek KIS híve volt, s a mely később TSÉTSI fogalmazásában szabályokba foglalva nyomtatásban is megjelent.

3. COMENIUS-TSAHOLCI-BIHARI «Index vocabulorum»-a. — Az iskolai oktatás történetében új korszakot jelent COMENIUS AMOS JÁNOS (szül. 1592, megh. 1670) működése. Már a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékek tárgyalása alkalmával (vö. Nyomtatás-korabeli nomenclaturák, 5. fejezet) megemlítetem, hogy COMENIUS művei közt vannak olyanok, a melyek a XVI. századi szójegyzékeket kiszorították az iskolából. Hogy a tanulók már a kezdő fokon is minél több tárgyról tudjanak szabatosan latinul beszélni, ennek a czélnak az elérésére COMENIUS is a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékeket tartotta a legalkalmasabbaknak. A magasabb fokon pedig, hogy a tanulók a latin nyelvtan középkori értelemben vett etimológiai részét elsajátítsák (erről lásd a következő 4. fejezetet), legalkalmasabb eszköznek azt tekintette, ha a latin szókészletet ábécze-rendben, etimológiai csoportokban szintén elbeszélés alakjában sorolja fel. Sem a fogalomkörök szerint való tanítás, sem pedig az etimológiai csoportosítás nem volt új a pädagógiában. COMENIUS érdeme azonban az, hogy mind a két tanítási módot tökéletesebbé tette. A fogalomkörök szerint csoportosított latin nyelvi szókészlet tanításánál nem elégedett meg a latin szavak pusztá felsorolásával, hanem a latin szavakat a fogalomkörökön belül összefüggő szövegben elbeszélés (vö. «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» és «Eruditionis scholasticæ pars I: Vestibulum»), vagy párbeszéd alakjában (vö. «Orbis sensualium pictus») képekkel diszítve, tehát szemléltetve közölte. Ezekhez a munkákhoz aztán ábécze-rendbe szedett latin szómutatók készültek, a melyek felsorolták, hogy ez vagy az a latin szó a szójegyzék hányadik fejezetében fordul elő. Ha a szómutató az illető szójegyzékkel együtt, mintegy függelékül jelent meg, akkor e szómutatót nem tekinthetjük önálló szótári műnek. Ilyen szómutató van pl. az «Orbis sensualium pictus trilinguis»-hez csatolva (vö. SZABÓ, RMK. I. 1091.); a magyar szómutatónak «Szókra való Laystrom» a czíme. Ilyen az «Eruditionis scholasticæ, pars prima. Vestibulum S.-Patak 1652.» cz. COMENIUS-TOLNAY ISTVÁN-féle «Reper-

torium vestibulare» szómutató. Ha azonban egy-egy ilyen szójegyzékhez készített szómutató külön, önálló könyvalakban jelent meg, a melyben a latin ábécze-rendbe szedett szavak más nyelven, pl. magyarul is vannak értelmezve, akkor az ily szómutató önálló latin-magyar szótárnak tekintendő.

Ilyen önálló szótárnak kell tekintenünk azt a könyvet, melynek SZARÓ KÁROLY Régi magyar könyvtárában (I. 792.) «Index vocabulorum» a címe. A szótárnak nincsen is tulajdonképpen címlapja; a szótár előszava ezekkel a sorokkal kezdődik: «Index vocabulorum. Index, Januæ Lingvarum I. A. Comenij . . .» s innen való a SZABÓ KÁROLYNÁL levő cím.

Az előszó végén van a mű colophonja, a mely ez: «Albæ Juliæ, Typis Celsissimi Transsylvaniæ Principis; An. M. DC. XLVII. Per Martinum Major Coronensem.»¹⁾ Ebből megtudjuk, hogy az «Index vocabulorum»-ot a Brassóból való MAJOR MÁRTON nyomtatta Gyulafejérvárt az erdélyi fejedelem sajtóján. Az előszó végén levő colophon félrevezette a NySz. szerkesztőit; ők a szótárt MAJOR MÁRTON szótárának tartják,²⁾ s állandóan «Major: Szót.» jelzet alatt idézik. Pedig a mű végén levő «Ad lectorem candidum»-ból az «Index vocabulorum»-ról megtudhatták volna, hogy a szótár TSAHOLCI JÁNOS és BIHARI FERENCZ gyulafejérvári tanárok szorgalmának a gyümölcse.

Az «Index vocabulorum»-ról már most a következőket kell tudnunk:

Az «Index vocabulorum» COMENIUS AMOS JÁNOS «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» című fogalomkörökre osztott s elbeszélés formájában szerkesztett latin szójegyzéknek a szómutatója. A műben összesen 100 fogalomcsoport 1000 §-ban van elmondva. Ebben az 1000 §-ban körülbelül 8000 latin szó van közölve. A mű 1631-ben jelent meg első kiadásban,³⁾ s csakhamar Közép-Európa valamennyi iskolájában, még a jezsuitáké-

¹⁾ A szótár M. N. Múzeumban levő példányának RMK. 897. a jelzete.

²⁾ Vö. NySz. I. k. XXVII. lap: «MAJOR: Szót. — MAJOR MÁRTON. Latin-magyar szótár 1647.»

³⁾ Ez adatok az Ottúv «Slovník naučný» cz. cseh encyklopédiából valók.

ban is használt tankönyvvé lett. A nagy elterjedtség magával hozta, hogy a «*Janua lingvæ Latinæ resarata aurea*»-t számtalan nyelvre lefordították. A latin nyelv tanítása t. i. a kezdőfokon csakis az anyanyelv segítségével történhetett. A «*Janua*» tehát párhuzamos szövegekkel, bilingvis, trilingvis stb. kiadásokban jelent meg. Kitűnőségét abból is megítélhetjük, hogy számtalan kiadása jelent meg a XVIII. században is. A magyar iskolák részére a latin szöveget SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN fordította; fordításán kimutatható SZIKSZAI FABRICIUS «*Nomenclaturá*»-jának a hatása. SZILÁGYI B. ISTVÁN fordításának ez a címe:

«*Joh. Amos Comenii Janva lingvæ latinæ reserata aurea In usum Scholæ Varadiensis, juxta Belgarum editionem in Hungaricam Linguam translata, Per Stephanum Benjamin Szilagy ejusdem Scholæ Rectorem. Bartphæ; 1643.*»*)

A magyar kiadás párhuzamos, a mit szemléltessen az alábbi mutatvány, a mely a mű 452. §-a (XLII. fogalomcs. «*De auriatione*»).

«*Eques***») vel *equiso ephippio* insidens, stapedibus insisit: et equum vel *popismate* demulcet, vel *calcaribus* instigat, freno et *habenâ* pro voluntate flectit, ac *pastomide* cærcet.

«*A' katona* vagy *lovass* a' *nyeregben* ülven, a' *kengyelekben* áll, (*nyomia*) és a' lovat avagy *proszogatástal* (!) szelédgeti, avagy *sarkantyúccal* izgattya, (*erölteti*) *zabolával* és *fékemlővel* (*fék szárral*) *akarattya*-szerént *haytogattya*, és *állazóval* meg-tartóztattya (*zabolázza*).

A milyen párhuzamos latin + magyar kiadások voltak COMENIUS «*Janua*»-jából, épp úgy voltak latin + cseh, vagy német, vagy belga (alnémet), vagy angol stb. kiadások is. Az angol és a belga kiadásokhoz (s később a többihez is) készült már most

*) Én a M. N. Múz. példányát idézem, melynek jelzete RMK. 813; az eredeti kiadás valószínűen az 1643. évi váradi kiadás, melyre vö. SZABÓ, RMK. I. 749. Külömben, mily gyakran jelent meg e mű, arra vö. PETRIK, Magyarország bibliográfiája; e szerint utolsó ismert kiadása 1758-ból való (Brassó).

***) A kiemelt részekre vö. lejjebb az «*Index*»-szel való összehasonlítást.

egy ábécze-rendbe szedett szómutató. E szómutatók kétfélék voltak. Egyik részük külön sorolta fel a latin, külön az angol stb. szavakat, a másik azonban csak latin szómutató volt, de a latin mellé oda volt téve, hogy a latin szó az illető kiadásban milyen angol vagy belga szóval van fordítva. E második része a szómutatóknak tehát már tulajdonképpen latin + angol vagy belga szótár;*) mint szótár, úgy látszik, külön kötetben jelent meg.

A mi iskoláink lelkes tanárai, a kik COMENIUS pädagogiai elvei szerint és tankönyvei alapján tanítottak, nagyon is élénken érezték, hogy COMENIUS műveihez szótár is szükséges. MOLNÁR szótára, mint láttuk, nagy terjedelmű és drága volt; nem is felelt meg a megváltozott tanterv minden követelményének. E lelkes tanítóink tehát nagy örömmel fogadhatták, mikor arról értesültek, hogy két gyulafehérvári kartársuk a «Janua» angol és belga indexét magyarra fordította, a melyet aztán ugyancsak egy kartársuk, BISTERFELD HENRIK a maga költségén kiadott. A fordítók a mű végén nevezik meg magukat, még pedig így: «JOHANNES Past. TSAHOLCI, p. t. Rect. Collegii Albens. et Logicæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Interpres. FRANCISCUS BIHARI, p. t. Rect. Collegii Alb. et Poëticæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Translator.» Hogy e fordítók munkájukkal nagy szolgálatot tettek a hazai oktatásügynek, mutatja az a körülmény, hogy az «Index» két év múlva, 1649-ben, Lőcsén második kiadást ért.**)

Az a kérdés mármost, hogyan kell értenünk azt, hogy TSAHOLCI és BIHARI COMENIUS «Janua»-ja angol és belga indexét lefordították. A dolgot aligha értelmezhetjük másképp, mint úgy, ha felteszszük, hogy TSAHOLCI és BIHARI kezében egy latin ábécze-rendbe szedett szómutató volt, a mely angol és belga nyelven volt értelmezve. A fordítók az angol és a belga nyelv helyébe a magyart iktatták, azaz a latin szómutatót magyarul értelmez-

*) Megjegyzem, hogy én csak olyan kiadású «Janua»-kat láttam, a melyekben külön volt a latin, a német, a cseh, az olasz stb. szómutató.

***) E kiadásból a M. N. Múzeumban egy esonka példány van, jelzete RMK. 926; vö. M. Könyvszemle 1879. évi folyam 288. A kiadás nem bővített kiadás.

ték, s ezzel egy új latin-magyar szótárt írtak. E munkájuknál SZILÁGYI BENJAMIN «Janua»-fordítását nem vették figyelembe. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az «Index» néhány szavát összevetjük SZILÁGYI fordításával. Ime néhány példa:

az «Index»-ben:	SZILÁGYI fordításában:
equus — 452*) — <i>Lovas, lovag.</i>	equus — <i>katona;</i>
equiso — 452 — <i>Lovász.</i>	equiso — <i>lovass;</i>
ephippim — 432**) — <i>Nyereg;</i> <i>Tárcsca.</i>	ephippim — <i>nyereg;</i>
poppysmus — 177, 451 — <i>Tap-</i> <i>solás, tsemtsegés; ló pisegetés;</i> <i>ismét: tsattogatás, hitegetés.</i>	poppysmus — <i>ptroszogatás;</i>
angvilla — 166 — <i>Ingola, án-</i> <i>golna.</i>	angvilla — <i>angolna; stb. stb.</i>

E néhány példa is mutatja, hogy TSAHOLCI és BIHARI a «Janua» magyar fordítását nem vette tekintetbe, hanem önállóan dolgozott.

Az «Index vocabulorum» különben is önálló műnek, jeles latin-magyar szótárnak tekintendő. Szókészlete, a mely határozottan erdélyi, nincs úgy más művekből összehordva, a mint azt pl. MOLNÁR szótáránál láttuk. Egyetlenegy latin közszőről sem sikerült kiderítenem, hogy magyar fordítása valamely latin-magyar szótárból vagy szójegyzékből volna véve. Csupán a tulajdonneveknél tudok ilyen hatást kimutatni.

Az «Index vocabulorum» ugyanis több olyan hazai földrajzi elnevezést közöl, a mely sem a «Janua»-ban, sem pedig az angol-belga «Index»-ben nem fordul elő. Így pl. a magyar kiadásban közölve van *Besztercze, Eger* stb. városok latin neve. E tulajdonnevek közt van kettő, a mely nézetem szerint CALPINUS bázeli kiadásából van kiírva. Az «Index»-ben ez van: «*barovia* — *Baronya, a' Duna mellett*». *Baronyának* latin neve csak sajtóhibából lett *Barovia, Barovia* s ez a sajtóhiba CALPINUSban fordul elő először.

*) Az «Index»-ben levő szám a «Janua» arab számmal jelölt fejezetének a száma.

**) Sajtóhiba 452 helyett.

A második példa ez: CALEPINUS lyoni, genfi és bázeli kiadásában ez van: «*Bvda, Vngariæ siue Pannoniæ metropolis est. {Vng. Hay regy io} Buda*». A mi «Index vocabulorum»-unk pedig ezt közli: «*buda, æ, f. Magyar Ország fő várossa; haj régi jó Buda*». A *haj régi jó* Buda értelmezés másutt mint CALEPINUSBAN nem fordul elő, s itt érthető okból van így magyarázva. Az 1580—85. táján dolgozó SZÁNTÓ ISTVÁN, CALEPINUS fordítója Buda elestén való keserűségét öntötte e pár szóba.*)

A két szerkesztő tehát itt-ott, a tulajdonneveknél segítségül hívta CALEPINUST s bizonyára MOLNÁRT is (*Besztercze, Eger* stb. neveknél). Így érthető már most az is, hogy a két szerkesztő közül az egyik «*interpres*»-nek, a másik «*translator*»-nak nevezi magát. Az, a ki a tulajdonneveket beiktatta, az «*interpres*», a ki pedig a latin közszavakat értelmezte, az «*translator*». De ez is bizonyítja, hogy TSAHOLCI és BIHARI az angol-belga «*Index*» alapján önálló latin-magyar szótári művet alkottak, a mely megérdemli, hogy nyelvészeti kutatásaink alkalmával használjuk. Megjegyezzük végül, hogy e műben lerakott szókészlet erdélyi magyar szókészlet, a mit onnan lehet tudni, hogy sok magyar szó van itt közölve, a melyről ma az a tudásunk, hogy erdélyi tájszó. Végre megjegyezzük, hogy e szótár PÁRIZ «*Dictionariuma*» latin-magyar részének egyik forrása.

4. COMENIUS «*Lexicon januale*» cz. műve. — Latin etimológiai szótár azon munka, melyet közönségesen «*Lexicon januale*» czímmel szoktunk idézni. A szótár azonban csak egy része egy nagyobb munkának, a melynek czíme: «*Eruditionis Scholasticæ Pars II: Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholæ Patakinæ edita. Typisque Celsis. Principis Anno M. DC. LII.*»**)

A műnek három főrésze van. Az első résznek «*Sylva Latinæ Lingvæ, Vocum derivatarum copiam explicans. Sive Lexicon januale*» a czíme. Ez a rész egy latin-magyar szótár, a melyben a latin szavak etimológiai csoportokban vannak tárgyalva.

*) Ebben téved a szerző. A *haj, haj* szót nem *haj*-nak, hanem *hái*-nak kell olvasni, s ez a «*régi*» szinonimája; vö. *hái-bái* «*vetus, vetustus; alt, veraltet*» NYSZ.; *hái-bái* . . . 2. «*régi, ócska, vén*» MTsz. *A szerk.*

***) A M. N. Múzeumban levő teljes példány jelzete: RMK. 975.

A második résznek «Grammatica janualis. Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis» a címe. Ebben a részben latin nyelvtan van közölve azzal a megszorítással, hogy az alaktani részben a latin képzőkről sehol sincs szó, mivel e képzők a «Lexicon»-ban vannak tárgyalva.

A harmadik részben 1000 §-ban van elmondva latin nyelven mindaz, a mit a világról, az emberről, az állatokról stb. a tanulónak tudnia kellett. E résznek tulajdonképpeni címe: «Janua lingvæ Latinæ», szövegében azonban nem egyezik a SZILÁGYI B. által fordított COMENIUS-féle hasonló beosztású «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» cz. művel.

E három főrészből minket közelebből az első érdekel, a melynek «Lexicon januale» a címe. Ez a rész magában véve is önálló könyv, s vannak olyan példányok is, a melyekből a második és a harmadik főrész, tehát a «Grammatica» és a tulajdonképpeni «Janua» hiányzik.

A «Lexicon januale» olyan tankönyv volt, a melyet a tanulónak elejétől végig át kellett vennie, meg kellett tanulnia. Az alapelv az volt, hogy a tanuló a latin szókészletet etimológiai csoportosításban, szócsaládok szerint rendezve sajátítsa el. Nem volt ez az elv új, a mennyiben CALEPINUS «Dictionarium»-ában is etimológiai csoportosításban van közölve a szókészlet, s COMENIUS műveinek a használatból való kikopásával nem tűnt el ez a tanítási elv. CELLARIUS «Liber memorialis»-a, MOKRY BENJAMIN «Deák-magyar etimológiai lekszikona» (Pest 1823), valamint SIMONYI ZSIGMOND «Latin szókönyvé szócsaládok szerint rendezve» (3. kiadás. Bpest, 1901) cz. könyve a bizonyíték rá, hogy a latin szókészletet etimológiailag csoportosítva már régen tanították és még most is tanítják iskoláinkban. Csak azt kell tudnunk, melyik kor mit értett etimológián, s hogy a meglevő alapelv alkalmazásába mennyi eredetiséget tudott COMENIUS belevinni.

Az ó- és a középkorban, valamint a humanizmus korában s nyomában a XVII. században etimológián nem teljesen azt értettek, a mit mi. A szabályos hangmegfeleléseken alapuló nyelvrokonság még ismeretlen fogalom, s így ekkor a latin nyelvet nem hasonlították a göröggel vagy bármely indogermán nyelvvel. A tudósok e korban kétféle szót különböztettek

meg a latinban: eredeti latint és idegen, görögből vagy valamely keleti nyelvből átvett. Az etimológia az a része volt a nyelvtannak, a mely megtanította az embereket arra, hány beszédrész van, hogyan kell ezeket ragozni, hajlítani, továbbképezni, illetve két szót összetenni.*) Lényegében tehát a XVII. század etimológiának azt tartotta, a mit mi alaktannak. Szűkebb értelemben etimológiának azt tartották, a melynek elsajátítása után a tanuló képes volt egy-egy latin származék-szót elemeire (gyökér+képző) bontani.

COMENIUS «Lexicon januale»-ja ilyen szűkebb értelemben vett etimológiai latin-magyar szótár. A szótárt magyar értelmezéssel három sárospataki tanár, még pedig KAPOSSI PÁL, SZÁNTAI M. és HELEMBAI S. látta el, a miről a szótár végén levő zárszóból értesülünk.

Kérdés azonban, mi volt az etimológiai csoportosításban COMENIUS újítása. A szótár végén levő «Clausula, de Lexici hujus amoenos usu» cz. fejezetben COMENIUS elmondja, hogy szótár nélkül egy nyelvet sem lehet megtanulni. Mindazonáltal a szótárak nem nagyon vannak elterjedve, holott egy nyelv sikeres tanítása, tanulása érdekében a szótárakat elejétől végig kell taníttatni, tanulni. Az eredménytelenségnek az az oka, hogy a mostani szótárakban a szavak helytelenül vannak felsorolva. COMENIUS a felsorolásba azt az újítást vitte bele, hogy az egy szócsaládhoz tartozó latin szavak együtt valami ismeretet tartalmazó mondatokban vannak felhasználva, s ezek a szócsaládok aztán ábécze-rendben vannak közölve.***) Ez az újítás lényeg-

*) A latin nyelvtannak a XVII. században ezek a részei: 1. orthographia (orthoepia), 2. prosodia, 3. etymologia (alaktan), 4. syntaxis.

**) «Lingvas doctas sine Lexicorum ope disci non posse, . . . Scholæ: verum tamen Lexicorum usum aut ignorant aut negligunt . . . Cui negligentia remedia qvarentes Viri quidam docti, integra Lexica magna curâ pertransiri svaserunt. Hieronymus Wolfius ita hac de re scribit: Optimè consulent suis studiis adolescentes, si qvotidie aliquid temporis impendant lectioni Lexicorum: qvæ à principio ad finem percurrenda, et sæpe relegenda sunt . . . Qvod consilium si bonum sit (est autem) cur non seqvimur? Nempe qvia Lexica, uti adhuc fuerunt, sopæ dissolutæ sunt, nihil rerum (qvibus mens nostra inhiat) ordine narrant, excerpta tantum Vocabula, aut phrases, perpetuâ rerum et mentis divulgatione (unde tædia non suboriri vix possibile) congerunt. Cui incommodo

gében ugyanaz, a melyet COMENIUS a régibb Szójegyzékek szavainak pusztá felsorolása helyett is alkalmazott.*)

COMENIUS-KAPOSSI-féle «Lexicon januale» három részre oszlik. Az első részben az A—V-n kezdődő eredeti latin szavak vannak tárgyalva etimológiai csoportosításban elbeszélés formájában. Hogy milyen e tárgyalás, szolgáljon mutatványul a következő néhány czikk:

«Bulb-um 1 seu -osam 2 radicem, habet Cera, aliæque -aceæ 3 herbæ.

[*Bucsk-o 1 -os 2 -óbol valo 3.*]

«Carr-us (vel -um, et -úca, 1) est currus birotus, qvem agit -ucarius 2.

[*Talyig-a (kolyesza) 1 -as 2.*]

«Cirr-us 1 in capite qvarundam avium erecta pluma: qvas -atas 2 vocamus.

[*Bós-a 1 -ás 2.*]

«Condyl-us, junctura inter articulos digiti, 213. *Új ízeinek tsomója. (betyk.)*»

«Pag-us, habitatio rusticorum è pluribus villis compacta. Alicubi -ani (-anici, 2) celebrant -analia, 3 obeuntes -átim, 4: præsertim -áni 5 sub -anismo 6.

(*Falú -1 -i 2 Idnepi bucsuk 3 -nként 4 -beli 5 -iságh 6.*)»

«Palang-am, lignamentum cylindraceum supponit -arius, 2 moli transmovendæ, eamque -ando 3 promovet. Minorem -arii, 4 tollunt -â 5, bajulantque humeris.

(*Dorongh 1 -csináló 2 -ozni 3 -ozó (Stómpólyózó) 4 Stómpóly 5.*)»

«Pastill-us, est panis parvus rotundus: 2 jurulentus globulus: 3 medicamentosus globulus.

[*Czipo (klóder) (gómbólyégh Orvosló czipó.)*]» stb.

A második rész a szóképzésről szóló szabályokat foglalja magában (Voces derivandi et componendi artificium, regulis inclusum). A harmadik rész a latin nyelvben levő idegen, görög és nem görög eredetű szavak jegyzéke (Residuum Lexici Janua-

remedium nos ex contextura Vocum (et phrasium ab eadem radice venientium) in aliquas rationabiles Sententias qvæsivimus: sive morale aliquid innuentes, sive saltem Vocum vim, et structuræ modum, melius experimentes.»

*) Példát ez alkalmazásra olvass lejjebb.

lis, Vocum peregrinarum Januæ inspersionum). Ebben a részben általában utalások vannak arra nézve is, hogy az idegen eredetű szó az Erud. Scholasticæ pars II. «Janua linguæ Latinæ» cz. részének hányadik fejezetében fordul elő; pl.

«Conger (et Congrus) 153 Angvilla marina. Tengeri hal. (Ingolna.)»*)

«Ephippium 435 sella super eqvum strata; -arius 422: Nyer-eg, -eg-gyártó.»

«Tulipa 96. Tulipan fű.» stb.

E cikkekben a 153, 435, 422, 96. számok azt jelentik, hogy az illető latin szavak a szótárral együtt megjelent «Janua» megfelelő számmal jelzett fejezetében fordulnak elő.

Csak néhány szót kell még szólnunk a «Lexicon januale»-ban levő magyar nyelvi szókészletről. Erről könnyű kimutatni, hogy a magyar értelmezők a szűkebb értelemben vett Magyarország szülöttei. Az «Index vocabulorum» pl. határozottan erdélyi magyar emberek szókészletét mutatja, épp úgy mint PÁPAI PÁRIZ szótára is. A «Lexicon januale»-ban azonban semmi erdélyieség nincs. Valami sok, eddig ismeretlen hangalakú vagy jelentésű szó sincs a «Lexicon»-ban. Épp ezért nem valloam TOLDY FERENCZ nézetét, a ki azt írta, hogy az «Index vocabulorum»-nál «fontosabb szótári tekintetben a COMENIUS híres «Lexicon januale»-ja, melyhez KAPOSSI PÁL s két társa készítették a magyaritást...; ez szerkezeténél fogva képes volt különösen a szóképzés és összetétel elemeire fordítani a tanulók figyelmét» (vö. «A m. nemz. irod. tört.»⁴ 107. lap). Ha azonban nem valloam is TOLDY nézetét, mindazonáltal érdemes lett volna a «Lexicon januale»-t a Nyelvtört. szótár számára feldolgoztatni. Olyan szavak, mint *bolyin* (=gob hal, gobius szónál), *czuglyos* (=fűsületlen üstökű, coma szónál; egy szótárunkban sem találom), *czoppantás* (czuppantás, sclopus szónál), *hizag* («alveus est cavum illud, quò flumen decurrit — folyoviz hizagja»), *ingolna* (angvis és conger szavaknál), *klóder* (pastillus szónál), *lakzi ember* (epulum szónál), *öbel* (öböl, gremium szónál), *pűh* (pih, typha szónál), *póka* (pulyka, meleagris szónál), *sarjó* (sarjú, secare szónál), *sereng*,

*) Angvis alatt is *ingolna*.

serengelni (sarjú, *secare* szónál, vö. MTsz.: *sereng* = sarjú), *tulipán fű* (tulipa szónál) és még számosan nagyban növelték volna a NySz. értékét.

5. WENDELINUS «*Medulla Latinitatis*» cz. műve. A latin nyelvtani oktatásnál nagy súlyt helyeztek a tanítók a XVI., XVII. században a latin frázisokra. Az ékes és szép latin beszédhez szükség volt ezek pontos ismeretére. COMENIUS «*Eruditionis Scholasticæ pars II.*» című műve «*Grammatica Janualis*» részében a frázisokról szóló tudnivalók a grammatika egyik fontos részét alkotják. Csak azt kell megjegyezmem, hogy a XVII. században frázison kissé többet értettek, mint manapság. COMENIUS a frázisokat 15 csoportba osztja, s ezek között frázisok az olyanok is, mint «*Romulus rex*», vagy «*vir magni ingenii*», «*puer ingeniosus*» stb. Hogy a tanulók a frázisokat megtanulhassák, mindenekelőtt nyomtatott frazeológiákra volt szükség. A XVII. század folyamán iskoláinkban két ilyen frazeológiáról tudunk; az egyik tisztán latin nyelvű szótári frazeologia, szerzője ALSTEDIUS JOH. HENRICUS;*) a másik frazeológia magyar értelmezéssel is el van látva, s ennek tárgyalása a magyar szótárirodalom történetébe való. Ez a mű WENDELINUS frazeológiája, s címe:

«*Medvlla priscæ puræque Latinitatis, Quâ omnes linguæ Latinæ idiotismi è purioribus et classicis omnibus scriptoribus, quorum*

*) PÁRIZ szótárának Bod-féle kiadásaiban BOD PÉTER a többi közt ezeket írja: «*Vocatus erat luculentô mille Tallerorum Salarîo ad Academiam [értsd: Alba-Juliacensem] . . . JOHANNES HENRICUS ALSTEDIUS, per anagramma *Sedulitas* ex vero dictus: qui plures in usum Discentium edidit libellos; *Lexicon* quoque seu Phrases alphabetico ordine digestas, vocabulorum *Centurias*.*» SZAMOSI JÁNOS (vö. Erd. Múzeum 1874. I. 31. l.), majd DÉZSI LAJOS (vö. Magyar író és könyvnyomtató u XVII. századb. 295. l.) e szótári műről úgy írnak, mintha az latin-magyar frazeológia volna. ALSTEDIUS szóban forgó művének «*Lativm in nvce, Id est Rvdimenta lexicæ latini . . . Albæ-Julis M. DC. XXXV.*» (a M. N. Muz. példányának jegye: RMK. II. 765.) a címe, s benne a 67—225. lapokon «*Sylvula vocvm latinarvm exhibens Origines hujus lingvæ, ita ut harmonia notationis, et series derivationis atque compositionis juvet memoriam*» fejezettel ábécze-rendben közölt latin nyelven írt latin etymológiai szótár van. Magyar értetmezés sehol sincs, s így e műnek a magyar szótárirodalomban helye nincs (vö. még SZABÓ K., RMK. II. 497. szám).

in Scholis admittitur autoritas; plenè planèque; secundum seriem verborum et particularum omnium, representantur, ita ut copiosior, quàm ante hæc. Phraseologia exhibeatur, discentium studiis usibusque accommodatissima. Denuò Impressa Albæ Juliæ. Typis Celsissimi Principis. M. DC. XLVI.»

A mű*) előszavát a szerző, «Marcus Fridericus WENDELINUS,**) gymnasii Anhaltini rector ac professor» írta. Ez előszóból megtudjuk, hogy WENDELINUS ezt a frazeológiát a zerbsti gimnáziumban már 1627-ben tanította, s hogy nyomtatásban a mű először 1633-ban jelent meg. A címlapon levő «denuò impressa» tehát azt jelenti, hogy most újból nyomtatták e művet. Ebben az új kiadásban van a magyar értelmezés először közölve.

WENDELINUS előszava után következik a mű kiadójának, BISTERFELD tanárnak az előszava. Ebből az előszóból megtudjuk, hogy a Németországból behitt két gyulafejevári tanár, PISCATOR FÜLÖP LAJOS és BISTERFELD JÁNOS HENRIK hasznosnak látta ezt a németországi tankönyvet a mi iskoláink részére is kiadni.

Ez előszavak után következik a tulajdonképpeni frazeológia három főrésze osztva. Az első részben ábécze-rendben föl vannak sorolva a latin igék, minden ige értelmezve van magyarul is; az értelmezés után az igével alkotott frázisok, a melyek azonban magyarul nincsenek értelmezve. A második részben a határozószók és kötőszók, a harmadikban a præpositiók egybeszerkesztésével járó latin frázisok vannak közölve («Idiotismi sermonis latini, in usu particularum: Et primum quidem adverbiorum et conjunctionum»; «Idiotismi sermonis latini: in usu Præpositionum»). A könyv végén pedig pontos magyar szó-

*) Meglehetős ép példánya van a M. T. Akadémia könyvtárában, jegye: Nyelvt. O. 744. A M. N. Múz. esonka példányának RMK. 885. a jegye. Én a kolozsvári ref. kollégium példányát használtam, jegye RMK. 473. E példányban a 488—491., 494—497. lap közti rész hiányzik. Más példányokat l. SZABÓ, RMK. I. 786.

***) WENDELINUS M. F. szül. 1584-ben, meghalt 1652-ben. Az anhalti hercegségben levő Zerbst város gimnáziumának a rectora volt. «Systema theologicum» cz. művét APAFI MIHÁLY fordította magyarra 1674-ben (vö. JÖCHER, Allg. Gel. Lex. és SZABÓ, RMK. I.).

mutatót találunk, melynek czíme: «Index Vocum Hungaricarum quæ in hâc Medulâ Latinitatis continentur».

Hogy fogalmunk legyen arról, milyen mértékben vannak az egyes latin szók magyarul is értelmezve, szolgáljon mutatványul a következő néhány példa:

«Abdicare.	«Interea.	«Extra.
<p><i>Meg vetni. El hagyni.</i> Abdicare legem: Magistratum: se magistratu: se consulatu: tutelâ, libertate.» «Conspicere, conspexi, conspectum. <i>Nézni. Látni. Red figyelmezni.</i> Conspicere ex monte aliquem, sibi, quæ sunt in rem suam. Conspici infestis omnium oculis» stb.</p>	<p><i>Azon-közbe.</i> Interea temporis. Interea dum hoc facis.» «Tunc. <i>Akkor.</i> Tunc cum genitivo. Tunc temporis.» «Uspiam: usquam: <i>Valahol.</i> utrum consistere usquam velit. An quisquam usquam gentium est æque miser?» stb.</p>	<p><i>Kün. Kívül.</i> Cum solo accusativo locum significat. Extra urbem, domum. extra omnem aleam. Extra exprimit præpositiones alias: præter. Nemo extra te unum est. sine. Extra jocum. extra culpam» stb.</p>

E néhány példából látható, hogy a szerző előtt csak a latin nyelv frázisai voltak fontosak, a kiadók sem akarták e frázisokat magyarra is lefordíttatni. Hogy azonban a tanulóknak megkönnyítsék a dolgot, a frázisok alapjául szolgáló czím-szót magyarra is átültették. Érthető tehát, ha azt mondjuk, hogy a WENDELINUS-féle «Medulla»-ban levő magyar szókészlet aránylag kis terjedelmű, s jól esik megjegyeznünk, hogy a mi magyar nyelvi szempontból értékes a frazeológiában, az benne van a NySz.-ban. Néhány szót azonban szólnunk kell a «Medulla»-ban levő magyar szókészletről. Hogy ki látta el a frazeológiát magyar értelmezéssel, nem tudjuk. A németországi eredetű kiadók aligha a fordítók. Azt azonban szépen kimutathatjuk, hogy a «Medulla» magyar szavai GELEJI KATONA ISTVÁN 1645-ben megjelent Magyar grammatikátskája helyesírási elvei szerint vannak írva, s így valószínű, hogy a magyar értelmező valamely gyulafejérvári tanár. esetleg maga GELEJI KATONA lehetett. Erre nézve bizonyítékaink a következők:

a) A «Medulla»-ban előforduló magyar igék közül a tiszta *v*-tövtékek (vö. SIMONYI TMNy. 254.) főnévi igenévi alakjukban állandóan *v*-vel vannak írva, tehát: *fuvni* (1137., 2182. szám alatt), *fel-fuvni* (1299., 2246. sz. a.), *jövní* (1894., 2230., 2372. sz. a.), *meg-jövní* (1994., 2095. sz. a.), *ki-lövní* (1062. sz. a.), *növní* (2279. sz. a.), *szövní* (2299. sz. a.), *belé-szövní* (1398. sz. a.), *eleiben-szövní* (1875. sz. a.), *meg-szövní* (1781. sz. a.), *vissza-szövní* (2088. sz. a.). A tiszta *v*-tövek ez írásmódja szerintem nem a kiejtésben, hanem GELEJI KATONA ISTVÁN következő tanításában leli magyarázatát: «A' melly *verbum*nak, *themajaban v* bőttü vagyon, a több rola ágazott *personakban* és *tempusokban* is ott kell lennie. Mint: . . . *hivni* . . . *jövní*, . . . *buvní* . . . *sivni*, *rivni*, *szivni*, *növní*, *szövní*, *nyövní*, *ovni* . . .» (Magy. gramm. XIII. §.).

b) A *-val*, *-vel*-ragos alakokban a «Medulla» mássalhangzón végződő szavaknál állandóan *v*-vel való alakokat közöl, tehát: *arokval* (2357. sz. a.), *ajundekval* (2033. sz. a.), *etelvel* (2383. sz. a.), *haszonval* (1897. sz. a.), *kevésvel* (542. lapon), *sorsval* (2226. sz. a.), *színvel* (1875. sz. a.), *vetésvel* (2263. sz. a.). Közismert dolog, hogy a keleti székelység, a csángóság, a palóczság, valamint a zempléni magyarság egy részének nyelvében a *-vel* rag *v*-je mássalhangzó után is megmarad, mindazonáltal azt tartjuk, hogy a «Medulla»-ban közölt *v*-vel való alakok csak írott alakok GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási elvei szerint, a ki Magyar grammatikátskájában (XVII. §.) ezt mondja: «Az *ablativusok*, mellyek mellé *praepositio cum* tétetik, igazán *val*-ban, vagy *vel*-ben mennek ki, s nem pedig az utolsó *consonansok*nak meg-kettőztetésekvel. Mint . . . *Abrahamval*, *Isaákval*, *Jákobval* . . . *allatval*, *akaratval*» stb.

c) Az előző két pontban felsoroltakat megerősíti az, hogy a *-vá*, *-vé*-ragos alakok a mi szótárunkban — az egy *hírré* esetet kivéve (2036. sz. a.) — mássalhangzó után is *-vá*-, *-vé*-vel vannak írva, tehát: *kevesvé* (542. lap), *kitsinyvé* (542. lap), *közönségesvé* (1947. sz. a.), *közüvé* (2411. sz. a.), *rabvá* (1495. sz. a.). — Ez a mássalhangzó utáni *v*-vel való írás grammatizáció, tudákoskodó írásmód, melynek legrégebb nyomát GELEJI KATONA ISTVÁN «Titkok titka» cz. művében találjuk (vö. *jókvá*, TMNy.

672. l. jegyzet), de a melyről Magyar grammatikáskájában külön nem szól.*)

E három pontban felsorolt bizonyítékok kétségtelenül vallják, hogy WENDELINUS «Medvilla»-jának magyar értelmezője a helyesírásban GELEJI KATONA ISTVÁN híve volt. Hogy név szerint ki volt ez az értelmező, nem tudjuk, valószínű azonban, hogy valamelyik gyulafejevári tanár, esetleg maga GELEJI KATONA az értelmező.

MELICH JÁNOS.

*) A ritka előfordulású palócz *ganájvá, szépvé* szintén újabb analógiás alakulás lesz (vö. SZINNYEI, NyK. XXXV. 134, 135. és SUS. Aik. XXIII₃).

Leg. KÜNOS IGNÁCZ a NyK. 16:456. lapján a török felsőfokból s a *legott, legelső, legutolsó*-félékből helyesen következteti, hogy a magyar felsőfok *leg*-je eredetileg nyomatékosító szó volt. Abban azonban nem adhatunk neki igazat, hogy a *leg*-mása a finn *liika* «nimius, superfluus» és (ha ugyan nem finn jövevényszó) a lpN. *ligge, liige*. Az utóbbi, a melynek a pontos alakja *liigi-* (∞ lpS. *liikē-*), csakugyan a finnből van átvéve, de a f. *liika* maga is jövevényszó (vö. THOMSEN, BFB. 195). Én a m. *leg*-mását a cser. *loñ* «sehr» (SUS. Aik. VII. 40) szóban látom, a melyben GENETZ meghatározása szerint «*e* bezeichnet einen ziemlich offenen gutturalen Vokal zwischen *a* und estnisch *õ*» (uo. az előszó 2. lapján), tehát a FUF. hangjelölése szerint: *leg*. (Vö. NyH.³ 104.)

Sz. J.

A háromszéki nyelvjárásról.¹⁾

A székely nyelvjárásokról GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikátskája (1645.), sőt már BEN CZÉDI SZÉKELY ISTVÁN és SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi erdélyi történetírók óta sokan és sokat írtak. Kivált mióta a XVIII. század vége felé a nyelvjárásokra s a székelyekre is ráterelődött a figyelem, és mióta a múlt század elején nyelvjárásaink osztályzásával és sajátásaik leírásával is megpróbálkozott PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, a költő és tudós, s GÁTI ISTVÁN, egy magyar gyorsírás-rendszer feltalálója. És kivált mióta a hatvanas évektől fogva BUDENZ, LŐRINCZ KÁROLY és KRIZA különösebben ráirányították a figyelmet a székely nyelvjárásokra, s mióta különben is nyelvészetünk újabb és nagyobb lendületet nyert. Ma már egész kis irodalmuk van.

Ez irodalmat érintve és összegezve, a XVIII. században KALMÁR GYÖRGY Prodromusa (1770.), BENKŐ JÓZSEFnek, a tudós középajtai református papnak Transsilvaniája és egyéb művei, s ezeken kívül BOD PÉTERnek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő «Siculia hunno-dacica» című kéziratban olvasható történeti munkája említendő, melyben a székelységet s annak székeit, köztük kivált szülőhelyét, Kézdiszéket részletesen ismerteti s mely BENKŐ műveinek is forrásul szolgált.²⁾ Utána a szintén székely születésű BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisdéd szótára (1789.), Magyarság virági (1803.) s egyéb művei: Orthographiai és grammatikabéli észrevételei (1800.) stb. említendők;³⁾ míg P. HOR-

¹⁾ Ily czímen készülő történeti alapú monographia bevezetése. Bemutatta szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1906. jun. 11-ikén tartott ülésén.

²⁾ L. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. dolgozatomat, M. Nyelv I. évf. 294. l.

³⁾ Külföldön meg ADELUNG Mithridatese 2: 780. l.

VÁTH ÁDÁM és GÁTI ISTVÁN a Marczibányi-alapítványra kitűzött 1815., 1816., 1817. esztendei kérdésekre a Magyar Nemzeti Múzeum Jutalomfeleleteiben, az I., illetőleg a II. kötetben (1821.) értekeznek s a székelyek nyelvjárásáról is sok érdekes megjegyzést közölnek. — Attól kezdve a 60-as évekig GYARMATI SÁMUELnek Okoskodva tanító Magyar Nyelvmesterén (1794.) és 1816-ban megjelent Vocabulariumán kívül, mely toldalékban székely szókat is közöl, K. I. (talán KOVÁCS ISTVÁN) felszólalása: «A védelmezett Nemes Székely Nemzet» (Tud. Gyűjt. 1818. 8. k.) és SZABÓ JÓZSEF Székely szavak cz. közlése (id. f. i. 1827. 1. füz.) említendő. Míg KÁLLAY FERENCZnek Historiái értekezése a nemes székely nemzet eredetéről (Nagy-Enyed, 1829.) utalásaival és adataival érdekes, — többek közt azzal is, hogy KOVÁCS TAMÁS philosophiae doctor is értekezett 1828-ban a székely nyelv különösségeiről a Marczibányi-fundatio által még 1822-ben feltett kérdésekre, mely munka azonban, úgy látszik, ma valahol lappang.*)

A következő időkből a nagytudományú HORVÁT ISTVÁNTól A székely nemzet nyelvéről (Tud. Gyűjt. 1834. 1 : 110.) és GEGŐ ELEKnek A moldvai magyar telepekről 1838-ban kiadott munkája, a Magyar Tud. Akadémiától ugyanakkor kiadott régi Tájszótár, JERNEY JÁNOSnak az ötvenes évek elején megjelent keleti utazása, valamint megelőzőleg KÖPPEN orosz tudósnak a székely nyelvjárásokat is érintő becses német értekezéséje említhető, mely 1826-ban, Szent-Pétervárott jelent meg s melyről már másutt szóltunk.**)

Továbbá említhetők FÉNYES ELEKnek hazánkat több ízben alaposan leíró munkái és VASS JÓZSEFnek a dunántúli nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozata (MNy. V.); utóbbi mint olyan, a mely már egybevetéseket is tesz a székely és göcseji nyelvjárás közt. VASS JÓZSEF t. i., a ki Dunántúl született, később mint piarista tanár Kolozsvárra került, s itt alkalmat lelt a székely nyelvjárás megfigyelésére. Ezekre következik a HUNFALVY P. szerkesztette Magyar Nyelvészetben a Székely beszéd, első közlés, A hétfalvi magyar nyelv sajtárságáról egy oda való ifjú

*) Vö. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. értekezésemet id. h.

**) Id. értekezésemben, id. h. 298. l.

tudositása alapján írt kis czikk s második közlés BUDENZTÓL: «Adalék a székely beszéd ismertetéséhez» — bececs megjegyzések a székely nyelvjárások osztályzására és egyebekre nézve (MNY. V. 1860), a miket a Székelyföldön pár heti átutazása alatt tett és a következő évben néhány székely tájszó közlésével is kiegészített (MNY. 6.). — Utána LŐRINCZ KÁROLY jön,* ki főként a háromszéki nyelvjárásról ír, de egyes megjegyzéseiben az egész székelysre hivatkozik. Becses és gazdag gyűjtéseit a háromszéki nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozatában (MNY. 6.), Kapnikbánya és vidéke nyelvjárásában (NyK. 2. VASS JÓZSEFTŐL rendezve hivatkozásokkal Háromszékre is), a háromszéki nyelvjáráshoz adott pótléksoraiban (NyK. 3; ugyancsak VASSTÓL rendezve) és a Nyr. négy első kötetében közölt adalékokban értékesítette. — BUDENZ után KRIZA is fellép már a Szépirod. Figyelő 2. évf. második felében (1862.) s nemsokára a Vadrózsákban (1863.) közölt beceses szövegeivel, tájszótárával, jegyzeteivel s a székely nyelvjárásokról adott néhány szavával; és a NyK.-ben (X.) s a Nyr.-ben (I—IX.) is igen beceses és csaknem kifogyhatatlan adalékokkal járul az egész székelység s ennek körén belül egyes nyelvjárások ismeretéhez. Közben MEDGYESI BÁLINT (MNY. 6: 172.) és IMECS JÁKÓ (u. o. 366.) szolgáltatott újabb adatokat egyes vidékek nyelvének ismeretéhez, szókat és szólásmódokat; FOGARASI JÁNOS pedig KRIZA «Székely népköltési gyűjteményét» ismerteti nyelvészeti tekintetben, bő apparatussal (NyK. 3., 4. és Magyar Sajtó cz. hirlap 1864. 119., 120. sz.).

Itt említendő ORBÁN BALÁZSTÓL A Székelyföld leírása is (1868—73.) több kötetben. Ezekkel részben egyidejűleg, részben utánuk kutatások történnek: VESZELY, IMETS és KOVÁCS utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. (megjelent M.-Vásárhelyt, 1870.) és ismertetések jelennek meg a moldvai és gyimesi csángók nyelvéről (SZARVAS G., MUNKÁCSI B., KÚNOS IGNÁCZ: Nyr. 3., 9., 10.), melyeket a székely nyelvjárásokkal egyezőeknek mutatnak ki. Viszont mások a Nyr.-ben tájszavakat, szólásformákat, nyelvtani

*) Szül. 1817-ben, felszentelt róm. kath. pap, előbb Marosvásárhelyt gimn. tanár, majd Kapnikbányán, Sepsiszentgyörgyön (1848) és később ismét Kapnikon s másutt káplán és plébános. (Vö. BEKE ANTAL: Az erdélyi papnövelde története, 1870.)

apróságokat és szövegeket közölnek részint az egész székelysége, részint egyes nyelvjárásaira vonatkozólag; míg mások egyik vagy másik irányban röviden összegezik egyes székely nyelvjárások sajátosságait. Így FAZEKAS ELEK az udvarhelyszéki nyelvjárást az udvarhelyi főreálisk. 1873. évi értesítőjében (vö. SZARVAS bírálattát, Nyr. 3 : 260.), SZOMBATHY IGNÁCZ az udvarhelyi nyelv idegen elemeit u. o. 1874. évi értesítőben; NAGY IMRE a csiki tájszólást a Székely Egylet IV. évkönyvében, 1879.

Fonétikánk előrehaladásával és a Nyr. hatása alatt, mint általában többi nyelvjárásainkkal, a 80-as évek óta még behatódiban foglalkoznak e nyelvjárásainkkal is. Az érdem első sorban STEUER JÁNOSÉ, a ki 1888-ban «A székely nyelv hangjai»-val vonta magára a figyelmet. (Megjelent a székelyudvarhelyi reál-isk. XVII. évi értesítőjében és különnyomatban is.) A következő években apróbb megjegyzéseiben több hang-, szó- és mondattani sajátosságra figyelmeztetett. (Nyr. 18., 19., 20. k. és Hunfalvy-Album.) Majd a székely diftongusokról, csiki székelységről, a székely hangrendszerről tájékoztatott, s a székely nyelvjárások osztályozását és térképét is adta (Nyr. 22. k.). Első értekezése után egy évvel SIMONYITÓL (A magyar nyelv 1. kiad. 1. k. 1889.), három évvel később pedig BALASSA JÓZSEFTÓL vettük (A m. nyelvjárások 1891.) az egész székelység s e körön belül a nyugati és keleti székelység nyelvjárásának leírását.*) BALASSA már előbb az Ethnographia I. évfolyamában (1890.) is szólt a székelyek nyelvéről NAGY GÉZÁVAL polemizálván; mibe ZOLNAI is beleszólt (Nyr. 20 : 553.), a kivel így szintén vitáznia kellett (L. Nyr. 21. k.). Vitatkozott STEUERRAL is újabb dolgozatairól (l. Nyr. 22. k.). BALASSA különben itt-ott LŐRINCZ KÁROLYNAK és másoknak sokszor nem épen pontos és megbízható adataira épített.

STEUER később felhagyott a jelzett kutatásokkal, a mi kár volt nyelvészetünkre, s csak újabban lépett nyomaiba HORGER ANTAL brassói tanár és nyelvjáráskutató, ki a halmágyi nyelvjárás-szigetről adott alapos dolgozatával (NyK. 31. k.), a marostordai, udvarhelymegyei és kis-küküllőmenti székely nyelvjárásokról közölt nyelvjárási jegyzeteivel (Nyr. 32. k. 1903. és kü-

*) SIMONYI a Pallas Lexikonában is írt a székely nyelvjárásokról s e körön belül a háromszéki nyelvjárásról.

lönnyom. NyF. 13. sz.), a Székely-Udvarhelytől Brassóig tett nyelvjárastanulmányi útjának megfigyeléseivel (Nyr. 33. k. 1904.), a csángó nép és név eredetéről közölt igen becses tanulmányával (Erd. Múz. 1905. 2., 3. füz.), tájszóközléseivel (Nyr.) és legújabban a keleti székelység nyelvjárasi térképéről közölt összefoglaló cikkével (M. Nyelv. I. 446. l. térkép-melléklettel) elismerésre méltó érdemeket szerzett e téren. — RUBINYI MÓZESnek a moldvai csángók nyelvjárásáról szóló tanulmányai (Adalékok és Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához, Nyr. 1901—1902. és különnyom.) valamint többi ide vonatkozó cikkei és dolgozatai (Ethnographia, Erdély, Nemzeti Iskola stb.) az újabb időből kiegészítik idevonatkozó tudásunkat. Ép így SZABÓ DEZSŐnek Csikszentdomokos nyelvjárásáról és újabban GENCSY ISTVÁNNak a gyergyói nyelvjárásról közölt dolgozata (Nyr. 32., 34. és különnyom. NyF.) bővítették a csiki nyelvjárásokról való ismeretünket. SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND a keleti székelység háromszéki nyelvjárásához szolgáltatott adatokat (Nyr. 1904. Czofalva községből). — A hétfalusi csángók nyelvére vonatkozólag néhány adat található PAÁL GÉZA idevonatkozó, inkább ethnographiai cikkében (Brassói róm. kath. gymn. értes. 1892/3.), valamint KOLUMBÁN LAJOSnak A hétfalusi csángók a multban és jelenben cz. munkájában (Brassó, 1904.).

Az egész székelység nyelvére nézve becses adatokat szolgáltatnak KOZMA FERENCZnek A székelyföld közigazdasági és közmívelődési állapota című műve (1879.) és az Osztrák-Magyar monarchia leírása cz. gyűjteményben, XX. k. a Székelyekről és nyelvükről közölt cikke; valamint HANKÓ VILMOSnak a Székelyföld cz. szép műve (1896.). Továbbá a székely kérdés irodalma: HUNAFLVY, NAGY GÉZA, JAKAB E., dr. SEBESTYÉN GY., THURY J. és mások műve (L. Pallas Lexikona 15. köt. a kérdés repertoriumát SEBESTYÉNTől és Évkönyv a marosvásárhelyi székely társaság századik összejövedele alkalmából, könyvészeti jegyzék a végén, Marosvásárhely, 1904.).

Összefüggő szövegeket nyújt a székelység s itt egyes helységek nyelvére a Vadrózsákon kívül az ARANY-GYULAI féle Magyar népköltési gyűjtemény I. kötete is (1872.), de kivált a III. kötet (1882.), a mely egyenesen székelyföldi gyűjtés KRIZA J., ORBÁN B., BENEDEK E. és SEBESI JÓB gyűjteményeiből. Ehhez járulnak

a Nyr. népnyelvi közleményei s legújabbán MAJLAND OSZKÁR Székelyföldi gyűjtése (M. Népk. Gyűjt. VII. k.) Udvarhely és Háromszék megye területéről. Stb. Régi székely tanúvallomások, jegyzőkönyveket és egyéb nyelvjárási szövegeket találhatni a Székely Oklevéltár cz. becses gyűjteményben és más egykorú emlékekben.

Egy elszakadt, Székelyföldről kivált nyelvterületre vonatkozik JANKÓ JÁNOSnak Torda, Aranyosszék és Toroczko magyar (székely) népe cz. munkája (Budapest 1893.) s PÁLFI MÁRTON Nyelvjárásparódia cz. czikke, Nyr. 1905. — Külön a háromszéki nyelvjárásra SIMONYINAK a Pallas Lexikonában egy kis czikke (8. k.) s Tájszók a háromszéki iskolákban cz. cikk, Székely Nemzet 1900. jan. 8. számában. A háromszéki nyelvjárás időalakjairól és módjairól szól legújabbán szerzőnek egy dolgozata (NyK. 1905. 3—4. és 1906. 1. füz.), melylyel egyidőre le is zárhatjuk ez irodalmat.

Ez a többi nyelvjárasterületekéhez viszonyítva aránylag nagy irodalom első pillanatra tán feleslegesnek mutathatná, hogy egyes székely nyelvjárások területén tovább munkálkodjunk. Azonban közelebbről vizsgálva, nemcsak hogy nem teszi feleslegessé, de sőt éppen sürgeti, hogy újabb megfigyeléseket tegyünk. Mert míg egyes székely nyelvjárásoknak külön leírása még nem igen van; a mi van, csak hézagos, vagy mivel igen alapos kíván lenni, kellő kritika hiányában igen sokat általánosít, nyelvtudományunk, különösen hangtanunk előrehaladása miatt pedig a mai színvonalat sokszor nem üti meg. A régebbi dolgozatokat értem. — Azok az általános értekezések és észrevételek pedig, a melyek a székely nyelvről általában szólnak, tapasztalatom szerint — sokszor az újabbakat sem véve ki — több pontjukban nem találnak az egyes vidékekre. Pedig a közlők az illető sajtáságról hangsúlyozzák, hogy az egész székelységben következetesen megvan (pl. STEUER a kétféle é-ről, Nyr. 22: 372.), vagy legalább nem említik azon vidékeket, a melyeken e sajtáság már nem tapasztalható következetesen, noha jól tudják s ők maguk is említik, hogy a Székelyföldön «sokhelyt szomszéd falvak beszéde is eltér egymástól» (STEUER, Nyr. 22: 127.).

Általában a székely nyelvjárásokra vonatkozó eddigi értekezések — mint a többi nyelvjárásainkról szólók nagyobb része

is — a mellett, hogy az újabbak kivételével nem ütik meg a mai tudományos színvonalat, sokszor nem elég alaposak, vagy jó megfigyelések mellett helyteleneket, talpraesett észrevételek mellett elhibáztattakat, elnagyoltakat is foglalnak magukban, s így több tekintetben kiigazításra és pótlásra várnak. És e kiigazítás annyival sürgösebb, mivel az újabban dolgozók túlnyomó részben készpénznek vettek mindent, mit elődeik a legtöbbször kritika nélkül egybeírtak, s felhasználták a nélkül, hogy a helyszínén utána jártak volna. Úgyhogy ma 40 évvel később is méltán hangsúlyozhatjuk KRIZÁNAK, ki e tekintetben is mintaképünk lehet, ide alkalmazható nyilatkozatát, mely szerint abban, «a mi téve van, mennyi még a tisztázni, a kiigazítani való!» (Vadr. 546.)

De a pótlás is sürgős. Sürgős különösen a székely nyelvjárásokra nézve, a melyekben annyi érdekes és értékes sajtáság van, mind a szókincset, mind a hang-, szó- és mondattant illetőleg, mely sajtáságokra eddig a legtöbb dolgozat még nem figyelmeztet. Pedig feltárásuknak nemcsak nyelvtudományunk, de a székelyek homályos múltjának megírója is hasznát vehetné, sőt talán egyenesen fáklyára találhatna bennük!

E kiigazítások és pótlások szükségességét érezve, kutattam és óhajtottam már régóta a háromszéki nyelvjárást újra feldolgozni és leírni, mivel különösen e nyelvjárásra mint szülőföldem nyelvére nézve tapasztaltam közlésekben olyan észrevételeket, a melyek nem állhatnak meg, bár újabb kitünő műveinkbe és értekezéseinkbe is itt-ott becsúsztak.

A háromszéki nyelvjárásról ugyanis, mint észre vehettük, még többet írtak, mint a többi székely nyelvjárásokról s LŐRINCZ KÁROLYNAK e nyelvjárásról szóló dolgozatára (MNY. 6. 1861.), melyet fennebb említettünk, méltán írta SIMONYI (A m. nyelv¹ I. 1889. 232. l.): «leggazdagabb tartalmú valamennyi nyelvjárás-leírásunk közt; még arra is kiterjed, a mi nincs meg a háromszéki nyelvjárásban, s ez sok tekintetben tanulságos egyes jelenségek elterjedése módjára nézve» stb. Azonban, mint már «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló dolgozatomban (Nyr. 1903.) rámutattam, LŐRINCZ valóban dicséretre méltó buzgalommal gyűjtött és ez elismerést ma is méltán megérdemli, de nyelvjárás-leírásának gazdag tartalma nem mind a nép ajkáról való s nem is az egész nyelvjárás területéről. Valamint STEUER JÁNOSNAK a

háromszéki nyelvjárásra tett vonatkozásai azt árulják el, hogy Háromszéken nem járhatott, legfőlegb Erdővidéken. Egy pár téves adata pedig, valamint a LŐRINCZÉI is, bejutottak BALASSA és SIMONYI műveibe. KRIZA nagybecsű gyűjtése pedig Háromszékre vonatkozólag inkább csak Árkos vidékéről (Sepsiszentgyörgy mellett) és a régi Miklósvárszékéről való, bár a többi részek nyelvkincse is szövegében hasonlít e részekéhez. (Vö. mindezekre Nyr. 1903. 421—26. l.).

Ez érdeemes gyűjtőkön kívül PAAL GYULA, GÁBORFI KÁROLY, SÁNDOR JÁNOS, ROTH FERENCZ, ZAJZON DÉNES, TEMESVÁRI ISTVÁN, INCZE GYÖRGY, BENEDEK ELEK, FÜLÖP ADORJÁN, VERES FERENCZ, KANYARÓ FERENCZ, NAGY GÁBOR, KIS PÁL, KÖVÉR SÁNDOR, LÁSZLÓ DÁVID, BALÓ JÓZSEF és mások is közöltek e nyelvjárásunkra vonatkozó adatokat (Nyr. 1—10, 13—20, 25. és újabb kötetek, vö. a Nyelvörkalauzt) tulnyomólag tájszavakat és szólásformákat, egy páran nyelvtani megjegyzéseket is (KRIZA és INCZE Gy.). Azonban ama közlésekben is vannak hibák,* s így e nyelvjárás gazdagabb irodalma még tán több kiigazításra vár, mint a többieké.

Ezt tapasztalva vállalkoztam már 11 évvel ezelőtt egyetemi hallgató koromban e nyelvjárás új leírására,** s azóta is folyton gyűjtöttem; azonban leírásom kidolgozására és közzétévésére folyton közbejött teendőim miatt mindeddig nem gondolhattam.

Mert egy másik czél is lebegett szemem előtt, s az is lelkesített. Eddigi nyelvjárásleírásaink ugyanis általában csak arra szorítottak, hogy az illető nyelvjárásnak a mai köznyelvtől s illetőleg az irodalmi nyelvtől elütő feltünőbb sajátosságait tüntessék ki, főként a hangtani és szótani sajátosságokat, a nélkül azonban, hogy azok régibb vagy újabb fejlődésére reflektálnának s így nyelvtörténetileg is fejtegetnék e sajátosságokat. Pedig ma már erre is gondolhatnánk s nyelvjárásaink, mint a nyelvnek valóssággal élő nyelvemlékei, ma már nyelvtörténeti alapon is ismertethetők; így tárgyalva még inkább értékesíthetné leírásukat nyelvtudományunk az egész magyar nyelv történetére nézve

*) Pl. A varrótú cz. kis mesében TEMESVÁRI I. közlésében (Nyr. és SIMONYI Tréfás népmesék), s legújabbban ERDŐS DEZSŐNEK a névmutató kérdésére vonatkozó hibás háromszéki válaszában, Nyr. 1905 : 33.

**) Vö. a kolozsvári egyetem 1895. évi Fasciculusát.

is. Aztán nemcsak az elütő és feltűnő sajátságok ismertetésére kellene törekednünk, s nemcsak a hangváltozások aprózására, mint némelyek tették; hiszen így nem domborodik ki a nyelvjárás képe s nem szemlélhetni benne a történeti folyamatosságot, — mondattani, stilisztikai, retorikai és poétikai sajátságai ról még éppen nem lehet fogalmuk. Pedig mennyi sajátság, mennyi szépség, mennyi érdekesség van nyelvjárásainkban utóbbi tekintetekben is! És történeti alapon dolgozva mennyi értékes régiséget és egyebet találunk. Természetesen ez kissé nehezebb eljárás, de gyümölcsözőbb is!*)

Ilyen alapon kívánnám a háromszéki nyelvjárást leírni és e czélból kellő előkészület után a megye térképével kezemben már régebben minden egyes községet bejártam, némely részt többször is, s egyenes megfigyelések és közvetett kérdések, puhatolozások útján nyert eredményeimet másokkal is megfigyeltettem, a hol csak lehetett, s így mintegy ellenőriztem önmagamat is. Megfigyeléseimnél természetesen első sorban a hangtani sajátságokra voltam tekintettel, a melyeket csak saját magunk végezhetünk. S ezt annyival elfogulatlanabban tehettem, mivel szorosabb értelemben vett szülőföldemnek (Uzon község) a régi Sepsi-szék alsó részének kiejtése közelebb áll az irodalmi nyelvhez, kettős-hangzók nincsenek benne, a többi részek kiejtése meg többé-kevésbé különbözik e kiejtéstől, s így befolyásolva nem voltam. A fonetikai sajátságok mellett természetesen szó- és mondattani sajátságokat és tájszavakat is gyűjtöttem. Utóbbiak gyűjtésében azonban egyes szives ismerősök segítségével is éltem, kiket részint személyes, részint nyomtatott fölszólítás útján szereztem s a gyűjtés érdekében szóbeli és nyomtatott tájékoztatóval is elláttam.***) Gyűjtésemben szem előtt tartottam a ZOLNARTÓL is hang-

*) Vö. «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló cikkemet, Nyr. id. h. 3. közlemény.

**) Vö. id. cikkem különnyomatában a Függelék, NyF. 13. sz. — Itt érinthetem azt, hogy első és legjobb segítőim egyszerű, jó székely szülőim voltak, kiket hálás tisztelettel említhetek s kiknek sokat köszönhetek, hogy kérdéseimre is, melyekkel zaklattam, mindig szívesen válaszoltak. E mellett főként Incze György volt kovásznai ref. lelkész úrnak s Török Andor (kézdívásárhelyi), Tuzson György (lemhényi), Bots Lajos (polyáni), György Lázár theologus (szárazpataki), Fábíán László

súlyozott nyelvjáráskeveredést (vö. Nyr. 19:414.). Csakis olyan egyén után tettem jegyzeteket, a ki abban a községben született s községe határán túl nem igen járt. Így különösen asszonyok, még nem iskolázott gyermekek vagy az iskolából már évekkel azelőtt kikerült ifjak beszédén tettem megfigyeléseket, a kik nézetem szerint a legigazabb képviselői községük nyelvjárásának; míg a férfiak, mint afféle életrevaló faj, sokat járnak mindenfelé s a nyelvjárásai sajtáságokat, főként a kiejtésbelieket levetkőzik.

A jelzett irányban, azaz történeti alapon s ilyen gyűjtés után oly beható ismertetését szeretném adni nyelvjárásunknak, a minőt csak lehet. Így egyszersmind kiegészítném és pótolnám, főként hangtani tekintetben, LŐRINCZ beható ismertetését s kijavítanám hibás adatait; valamint az idevonatkozólag található más téves megjegyzéseket, észrevételeket, — BUDENZ, KRIZA, STEUER, BALASSA és mások esetleg téves adatait is, természetesen főleg és első sorban csak saját gyűjtésemre támaszkodva, vagy magam tudakozódván utána az illető sajtáságnak.

Ezzel részben módszeremről és forrásaimról is beszámoltam. Nyelvtörténeti és történeti alapon kívánván tárgyalni a nyelvjárást, természetesen az idevonatkozó — nyelvtörténeti és történeti — irodalomra is tekintettel kell lennem; hogy azonban értekezésem annál értékesebb legyen s eredményeim még megfelelőbb, pozitívabb alapon nyugodhassanak, régibb háromszéki iratokat is igyekeztem figyelembe venni. Mint ilyeneket a Székely Oklevéltárban (II., III., IV., V., VI. k.) található okleveleket (16—17. század), DEÁK FARKASnak «Uzoni

(bodosi), Elczer Sándor (zalánpataki), Veress Károly (közéapajtai), Török Albert (miklósvári), dr. Imreh Domokos (étfalvi), Péter Sándor (szörcsei), Bibó József (barátosi), Héjja Kálmán és István (petőfalvi), Imreh Mihály (zágoni), Kozma Miklós és Biszak János (zabolai), Kiss Albert (léczfalvi), Bardocz Árpád és Debreczy Béla (szentkatolnai), Jancsó Gergely (márkosfalvi), Fejér András (futásfalvi), Jakabos Mihály (altorjai), Bodó Farkas (karatnai), Diénes Jenő és Gyöngyösy István (kézdivásárhelyi), Darkó Jenő (dálnoki), Jankó Albert plébános (sárfalvi), Veress Sándor tanító (csomortáni) és Kovács Kálmán (szentléleki) urak gyűjtései jutottak kezemhez, a melyekért e helyen is köszönetet mondani el nem mulaszthatom. Őszinte köszönettel adózom mindazoknak az igen tisztelt lelkész és tanító uraknak is, kik szívesek voltak utamban szívesen fogadni s egyben-másban segítségemre lenni.

Béldi Pál» élete című munkájában olvasható levéltöredékeket és tanuvallomásokat (17. század), s a Teleki-kódexnek (Nyelvémléktár XII. k.) sepsiszentgyörgyi FERENCZ fratertől másolt részét (vö. Hunfalvy-Album 7. l., 16. századra) tartottam szemem előtt és értékesítettem. Megjegyzem azonban, hogy kellő kritikával, különösen az utóbbit, mivel mint VOLF rámutatott (Nyelvémléktár 12:XXI.) ez a FERENCZ frater csak másoló volt. Így több oly sajtáságnak kellett megmaradnia másolatában, a mi az eredeti fordítótól származik. Ezeken kívül haszonnal értékesítem MATKÓ ISTVÁN kézdivásárhelyi születésű hitvitázó műveit a 17. századra, CSERÉY MIHÁLY Erdély Históriáját és APOR PÉTER Metamorphosisát és levelezését*) a 17—18. századra, MIKES KELEMEN leveleit itt-ott, a 18. századra és MELICHTÖL a Brassói magyar-latin Szótár töredéket (Bpest, 1905. Akad. kiad.), mely részben határozottan 16—17-ik századi háromszéki nyelvemlék és haszonnal értékesíthető ilyen alapon. Végül BARÓTI SZABÓ DÁVID műveit a 18. század második feléből. — A történeti vonatkozásoknál meg gr. TELEKI DOMOKOS (G. T. D.) Egynehány hazai utazását (Bécs 1796.), LAUKÓ ALBERTTŐL Felső-Fehér vármegye történetét (Erzsébetvárosi áll. főgymn. értesítője 1903/4.) s a Székely Oklevéltár adatait stb., a mikre majd úgy is mindig hivatkozni fogok, mint segédművekre, valamint egyéb művekre és a közlésekre is.

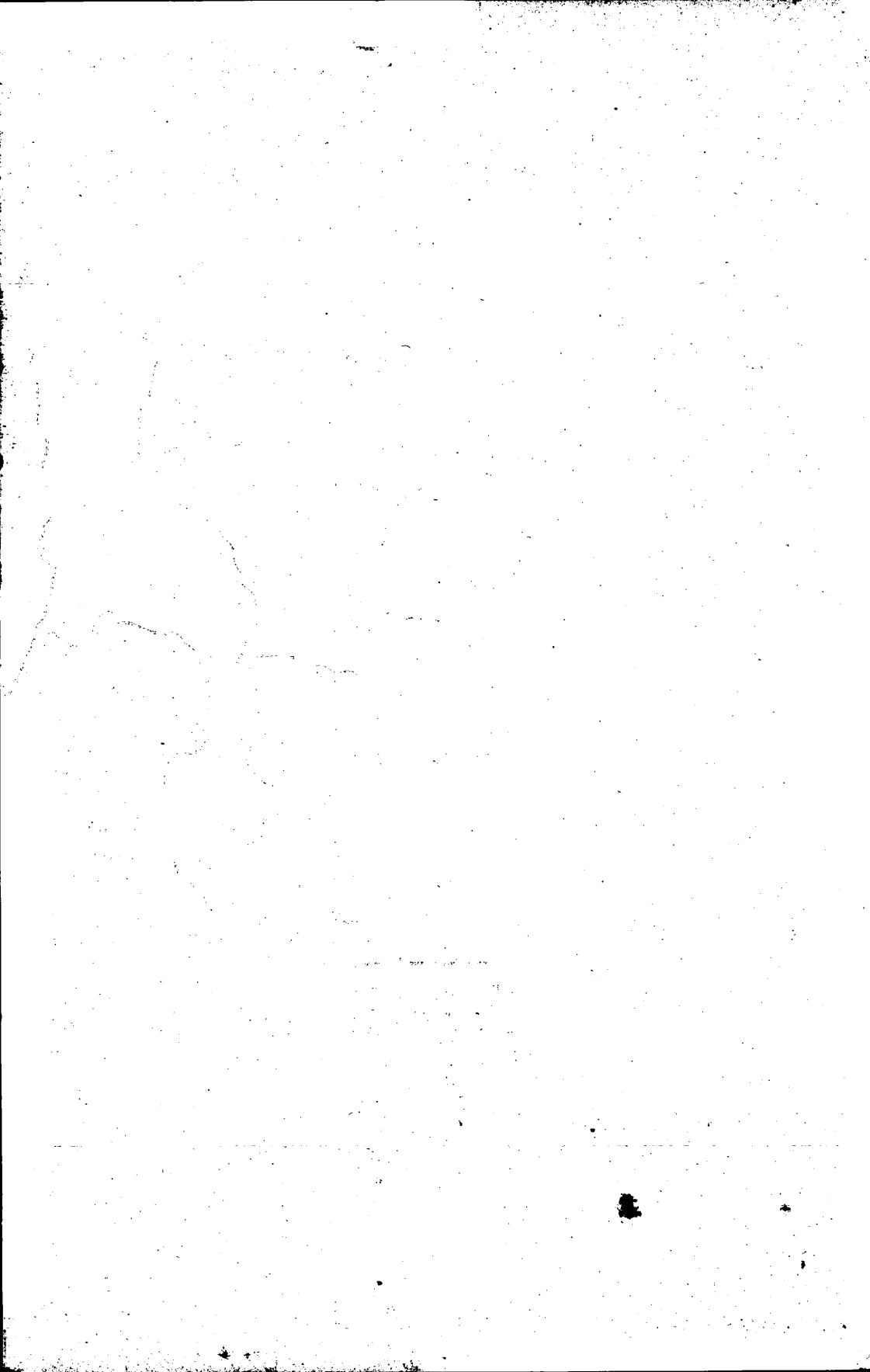
Eljárásomra még azokhoz, a miket eddig jeleztem, a következőket. Nyelvjárás-leírásokban is kétféle módszer szerint járhatnánk el: vagy összefüggő szövegekből indulhatnánk ki és azokat elemeznők hangtanilag, szótanilag és mondattanilag; vagy pedig a már megszokott analytico-syntheticus irányban haladunk, leírjuk először is a hangokat és hangtani sajátságokat, aztán a szótaniakat, mondattaniakat és úgy tovább, azután adunk szövegeket. Én is ezt az utóbbi megszokott utat követem, a többi nyelvjárásleírásokkal és rendszeres nyelvtanainkkal való egybevetések megkönnyítése végett is, s a hangtani sajátságok bemutatása után a szótaniakat két csoportra osztva tárgyalom: alaktani és jelentéstani sajátságok. Amazok alatt az összetételre,

*) Ez utóbbi SZÁDECZKY L. szerkesztésében az Akadémia kiadásában megjelenő Magyar Történelmi Emlékek közt, 37. k.

szóképzésre és ragozásra vonatkozó inkább külső sajátságokat, emezek alatt az átviteleket és egyéb, inkább belső sajátságokat értve, melyek mintegy átmenetül szolgálnak a mondattani sajátságokhoz. A szótani sajátságoknál az eddigi leírásoktól eltérőleg először is a szókincsre mutatnék rá, hogy a különböző fogalomsoportok körén belül minő részint eredeti (mai és régi), részint kölcsönzött szavakkal él nyelvjárásunk s mikép értékesít idevonatkozólag más meg más módokat is (új összetételek, rögtönzött szóalkotások, jelentésváltoztatás, stb.), azonban a tájszavakat és az idegen hatásokat könnyebb áttekinthetés végett rendszeresen a mondattani sajátságok után foglalom össze, mint eddig is tették a tájszavakkal. A mondattanra különösen és alaposabban ki szeretnék terjeszkedni az eddigi nyelvjárásleírókkal szemben, a kik itt éppen csak a legfeltűnőbb sajátságokat szokták ismertetni. Pedig, hogy a nyelvjárások képe is teljesebb legyen és jobban kidomborodjék a köznyelvvel szemben is, jóformán teljes grammatikát kell adnunk a dialektusokról is, nemcsak úgy, mint eddig többnyire tették és teszik. Ezért is szabad, sőt kell figyelembe venni a történelmi fejlődést is, s nemcsak a mai felülőbb tulajdonságokat.

Aztán, hogy az addig mondottak összefüggő szövegekben is szemlélhetőek legyenek, ilyeneket is fogok adni. Végül a háromszéki nyelvjárásnak a többi székely és magyar nyelvjárásokhoz való viszonyáról is szólok; függelékben pedig stilisztikai, retorikai és poetikai sajátságait is érintem, minthogy már ismert nézetem szerint nyelvjárásainknak e sajátságairól is szólhatnánk az irodalmi nyelvben való értékesíthetésük végett. Térképet is mellékelek.

A fennebb említett sajátságok tárgyalásában lehetőleg részletes kívánok lenni, a hosszadalmasságtól azonban tartózkodni fogok. S ha mégis a hangtani dolgoknál, kivált az egyes hangzók tárgyalásánál, kissé hosszadalmasabb leszek, magyarázata az lesz, hogy mivel történelmi alapra helyezkedtem, sok nehézségbe kellett ütköznöm: több oly kérdéssel kellett foglalkoznom, a melyek még föltevésesek vagy nincsenek is vitatva. Ha pedig ezekről is nyilatkozni akarunk, nyilatkoztatunk nem lehet csak egyszerű kijelentés, hanem okokkal kell támogatnunk. S ezt megkísérlem én is; bár lehetőleg takarékosabban.

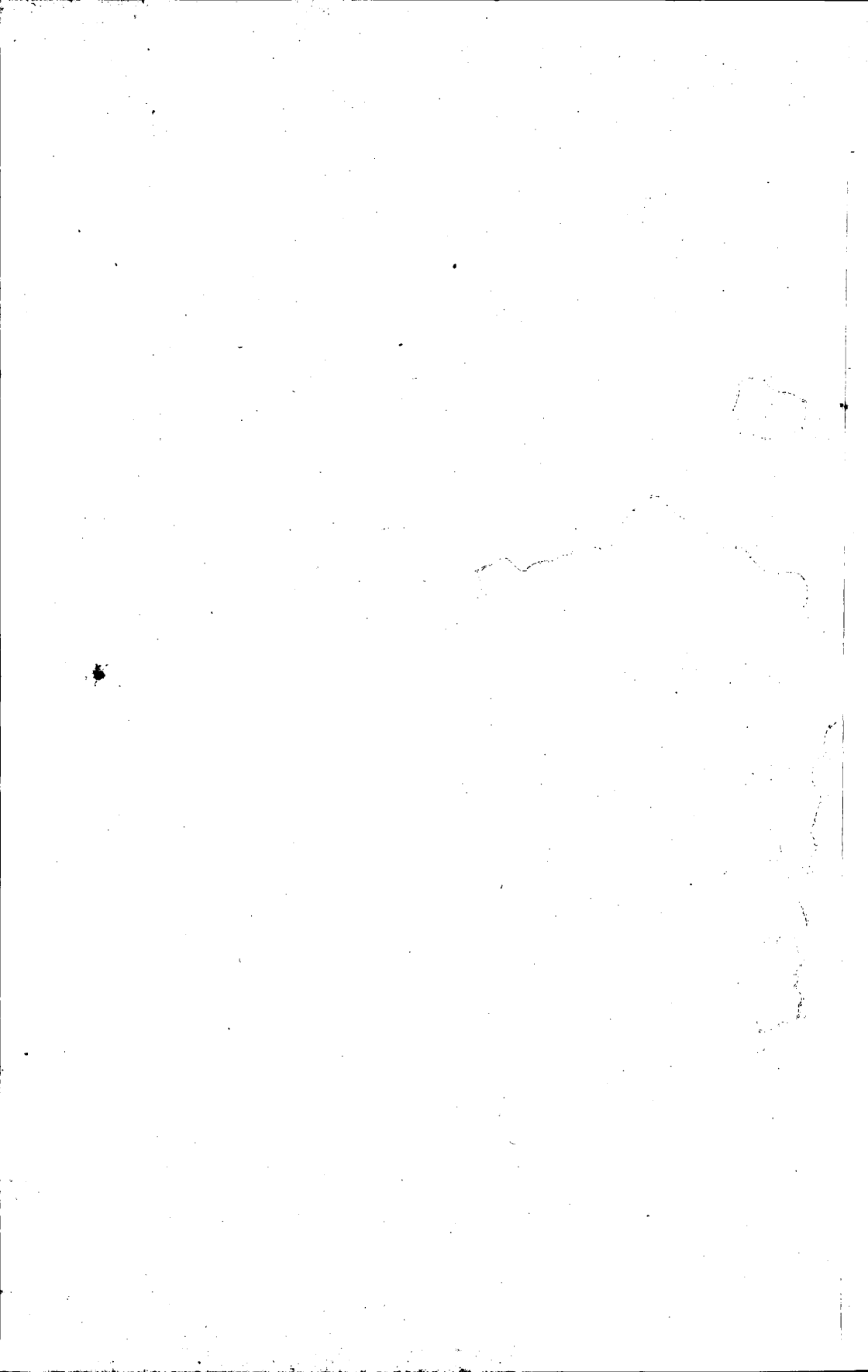

≡ A HÁROMSZÉKI NYELVJÁRÁS TÉRKÉPE ≡

JEL MAGYARÁZAT.

- STEUER JÁRNOSTÉL
- KISZAKÍRTOTT RÉSZEK
- I. ALSÓSEPSI TÁJSZÓLÁS.
- II. ORSÓI " " "
- III. KÉZDI " " "
- IV. SZENTLELEKI " " "
- V. ÖLTMÉLÉKI " " "
- VI. MIKLÓSVÁRSZÉKI " " "
- VII. HÍDVÉG-ERŐSDI TÁJSZÓLÁS.

Ezek után mintegy átmenetül a tulajdonképpeni tárgyalásra, lássuk először is nyelvjárásunk területét és árnyalatait.

* * *

Nyelvjárásaink felosztására és területére nézve legújabban HORGER azt a tapasztalatból merített nyilatkozatot tette, hogy a magyar nyelvterületet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen; tulajdonképpen csak az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését lehet pontosan meghatározni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani (M. Nyelv 1 : 447.). A nélkül, hogy e nyilatkozatot egészen kétségbe vonnók — hisz bizonyos fokig természetes, bár kissé túlzott álláspont (mire nézve vö. BALASSÁT is Nyelvtudomány cz. új folyóirat 60—61. l.) — mint látni fogjuk, beszélhetünk «háromszéki nyelvjárásról» továbbra is; sőt a megye fekvése s a történet alapján, természeti és politikai okok alapján tudományosan is, — ha vannak is közösségei nyelvjárásunknak egyes más székely nyelvjárásokkal. — E nyelvjárás területét pedig STEUER a székely nyelvjárások térképén (Nyr. 22 : 256. l. melléklet) hangtani alapon úgy jelöli ki, hogy északi részén azt a vidéket, mely az Oltnak megyénk területére lépésétől egy félkörben Bereczkig húzódik (vö. STEUER említett térképét megyénk térképével és ld. térképünket), az alsíki nyelvjáráshoz veszi; az északnyugati részen pedig egy kisebb darabot, melyen Barót, Bodos és Nagybaczon fekszik, a Homoródi nyelvjárásba kerít. Azonban utánjárásom szerint mindkét esetben helytelenül.

Az északi részen ugyanis Bükszád, Peselnek, Szárazpatak, Kiskászon és Szentlélek nyelve egyezik ugyan annyiban az alsíki nyelvjárással, hogy amott is vannak kettőshangzók, mint emitt, mégpedig *éé*, *óó*, *öö*, újabban pontosabban jelölve *ěě*, *ōō*, *ōō* (HORGER, M.Nyv. id. h. 448.), valamint hosszú *í*, *ú*, *ű* is; de e közösségek tájszólása is különbözik az alsíkítól egyben-másban. Hogy e különbségek közül csak egy párt említsek, míg az alsíki nyelvjárásban, mint a többi csikiakban is, a *bogar*, *madar*, *szeker*, *fedel*, *level*, *vereb*-féle alakok általánosak, addig e háromszéki közösségekben, mint általában az egész Háromszéken, nem; s a

most felsoroltak éppen nem fordulnak elő. LŐRINCZ s az ő nyilatkozata alapján KRIZA (Vadr. 553.) és STEUER (Nyr. 22. id. h.) mint már fennebb éreztettem, hibásan hozzák fel ezeket más példák mellett, minők: *szemet, menyet, fonal, füvény, ösvény, esz, tehen*, a melyek már e községekben is, de Háromszék többi részén is mindenütt használtatnak. — Aztán az alsiki nyelvjárásban, legalább Bánkfalvától és Szentkirálytól kezdve ma is hallhatók a *hójszú* és *ájszú*-féle *j*-s diftongussal bíró alakok (HORGER, M. Nyv. id. h.); míg ama háromszéki községekben nem fordulnak elő. — Az említett községek nyelvénél még inkább különbözik az alsiki nyelvjárástól az ebbe kerített rész keletre fekvő többi községeinek (ha a térképen utánanézzünk: Polyán, Bélafalva, Kurtapatak, Esztelnek, Csomortán, Almás, Lemhány, Nyujtód) tájszólása, a mennyiben — hogy itt is csak egy pár saját-ságot említsünk — a *bogar, madar, szeker, fedel, level, vereb*-féle alakok itt sem «általánosak», valamint nem a *hójszú*-félék sem, és itt kettős hangzók sincsenek. Csak Polyánban tapasztalhatni némi ilyen árnyalatot, de ez is a mellette fekvő Szentlélek hatására vezethető vissza.

De az északnyugati részen jelzett kisebb darabot sem keríthetni a Homoródi nyelvjárásba; mivel igaz ugyan, hogy főkép az öregektől Baróton is hallhatni a község egy részében *ë* helyett *ö*-t (pl. *Pétör*) de csak ritkábban; Nagybaczonban is igen, de itt még ritkábban;*) Bodoson pedig egyetlen-egyszer hallottam e szóban: *embör*. Itt csak nyelvjárások egymásra hatásával van dolgunk, a mit a közeli szomszédságból és kölcsönös érintkezésből is magyarázhatni, s mivel az *ë*-zés, tehát a háromszéki sajátosság általánosabb, s mivel maga STEUER szerint is csak némileg csap át a homoródi nyelvjárás Háromszékbe (Nyr. 22: 216.): e kisebb részt is helyesebben és jogosabban a háromszéki nyelvjáráshoz kell visszacsatolnunk, mint amaz északit is. Természetesen a nélkül, hogy a politikai felosztáshoz ragaszkodnánk.**)

*) Pedig egy patakon túl Udvarhelymegyében Kisbaczon már *ö*-zö.

**) Vö. HORGER térképét is, M. Nyelv I. évf. melléklet. Ellenkezőleg tán háromszéki hatás Hermány, Füle, Bardocz, Vargyas tájékán az *-ik* birtokos személyrag. STEUER abban is tévedt. Igen, mert ő nem saját, a helyszínén közvetlen szerzett tapasztalatai alapján, hanem másod-, harmadkézből vett adatok alapján szerkesztette térképét. Így az nem is ér sokat.

És annak megvan a maga történeti alapja is, ha utána nyomozunk; különösen amaz északi részre, de emez északnyugatira nézve is. Ugyanis az északi részen levő községek első csoportja Bükszád kivételével, mely utóbbi csak 18. századi háromszéki telepítés Mikóújfaluból (vö. ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása 3:59.), eredetileg nem tartoznak ugyan a szorosan vett Háromszékhez, a mely Sepsi, Kézdi és Orbai székekből alakult (id. m. 4. és 9. l.) — s lakóik a legnagyobb valószínűség szerint tulajdonkép nem is székelyek, hanem szabad besenyők (uo. 109. l.), a kik a székelységgel egy zászló alatt szolgálnak 1324-ig, mikor az Aporok jobbágyaivá lesznek s az erdélyi részekben szerte elszórt Felső-Fehérvármegyébe osztatnak be (uo. 113—14. l.). Attól kezdve annak egyik járásaként szerepelnek e községek: Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Volál, Karatna és Kanta (a mai Kézdi-Vásárhely egy része) egészen a múlt század 70-es éveiiig, az új megyerendszer életbe léptetéseig.*) Azonban e jobbára külön életükben is már a természeti viszonyoknál fogva is (Csik felé csak egy helyt volt és van közlekedés: a Kászon völgyében) és fekvésüknél fogva is, a háromszékiekkel érintkeztek első sorban s ezek hatása alatt székelyesedtek el. A mellett tagadhatatlanul Csiknak is lehetett rájuk befolyása az említett úton is (a régi Kászonszék útján) s részben tán erre lehetne visszazavinni a kettőshangzók egyezését. — A többi északi részen levő községek pedig eredetileg is Háromszékhez tartoztak, a régi Kézdi (Kizdi) székbe s így mi sem természetesebb, hogy miután azok is inkább az alvidékre, Háromszékre, mint Csikba voltak utalva ügyes-bajos dolgaikban, nyelvük is általában s kiejtés tekintetében éppen a háromszéki maradt, ha néhány szó átment is az érintkezés folytán az «alcsiki nyelvjárásból» (pl. a *kabala* = kancza, Csomortánban).

Végül amaz északnyugati részen levő három község Nagybaczon egy részének kivételével a régi Miklósvárszékhez tartozott.***) Ezt a széket pedig Zsigmondnak egy oklevele alapján

*) Vö. Gr. TELEKI DOMOKOS Egynehány hazai utazásait is 1796. 84. l. és LAURÓ ALBERT id. ért. 6. l.

***) L. a mai miklósvári járást, de csak Bölönig, mert az azon aluli rész az új megyerendszer életbe léptetéséig Felső-Fehér vármegyének volt egy foltocskája.

(ORBÁN B. id. m. 9. l.) legalább már a XIV. században bekebelezte volt Sepsí-másként Szentgyörgy-szék s így már akkor politikailag is szorosabb érintkezésbe lépett az eredeti Háromszékkel. Ez az első politikai szorosabb érintkezés a XV. század második felében ugyan megszűnt, mikor Miklósvárszék sokáig vitatott önállóságát visszanyerte (ORBÁN B. id. h.) és a nemzeti fejedelmek alatt megtartotta (id. m. 10. l.). Azonban a másnemű érintkezést azután is fenntarthatta és fenntartotta bizonyára mint ilyen önállóbb szék is, hisz errefelé a közlekedés elég könnyű s a szomszéd községek lakói a hegyeken is átjárnak egymáshoz. Az újabb megyerendszer életbeléptetésekor meg újra szorosan csatlakozott hozzá, mint a Miklósvári-járás egy része. S ezzel politikai téren is teljessé lett a kapcsolat. Ilyen okok pedig nem lényegtelenek a nyelvjárások egymásra hatásánál. Hogy ama három község nyelve a homoródi hatás ellenére is inkább háromszéki, mint homoródi s így udvarhelyi, arra egyéb okokon kívül bizonyára ez is közreműködött.

Ezek után az előadottak alapján a háromszéki nyelvjárás területét úgy jelölhetem meg, hogy határai nemcsak keleten, délen és nyugaton, de északnyugaton és északon is egybevehetők a megye politikai határaival, s a brassó- és nagykovácsmezei, csiki és udvarhelymegyei, homoródi nyelvjárással szomszédosak.

Ezen a megyével tehát egyterületűnek vehető nyelvjáráson megfigyelésem szerint hangtani alapon, a kiejtés szerint hét egymástól többé-kevésbé eltérő árnyalatot, mondjuk tájszórást különböztethetünk meg.*) E tájszólások jellemző hangtani sajátosságait, melyeknek kapcsán egymástól való különbözéseik és egyezéseik is kitűnnek, tán úgy adhatjuk czélszerűbben, ha főként a magánhangzókra szorítkozunk, ezeknek azonban mindhárom csoportját (felső, középső és alsó nyelvállásúak) áttekintjük az egyes tájszólásokban. Azonban minthogy ez áttekintésekben az ú. n. liquidált és pótló nyújtásból származó hosszú magánhangzókkal is lesz bajunk, hadd szóljunk először röviden ezekről.

*) Úgy hogy tulajdonképpen eredeti történeti alapon háromszéki nyelvjárásokról is szólhatnánk.

A rövid magánhangzók a folyékony, ú. n. liquida mássalhangzók (*l, r, j*) elé kerülve, ha azokkal egy szótagban állanak, némely nyelvjárásokban s így Háromszéken is kissé hosszabban hangzanak, pl. a *bojt, rojt* szókbán (*bójt, rójt*) s ez az ú. n. liquidatio; némely ilyen szóban meg a magánhangzó után álló *l v. j* ki is esik pl. *vót* (volt) s ez az ú. n. pótlónyújtás. A rövid hangzóknak olyan liquidák előtt hallható hosszabb s ilyen pótlónyújtás folytán megnyúlt hosszú változatait nyelvészeink nem igen szokták megkülönböztetni, vagy egy jellel jelölték és jelölik, s mint az időtartamra, a képzésre nézve sem igen különböztetik meg őket egymástól. BALASSA a Phonetika Elemeiben (1886.) az olyan félig hosszú hangokat először a hang fölé tett kettős ferde vonással jelölte (pl. \bar{a}), később a Nyelvörben szokásos \wedge jelt használta, melylyel egyszersmind a széles ejtést is érzékíteni akarta. STEUER előbb a hangzó fölé tett «—» vízszintes vonást, később szintén a \wedge jelt alkalmazta. Újabban pl. HORGER a vízszintes vonást használja a széles ejtés (lapos nyelvvel ejtett hosszú hangzó) jelölésére; ellenben a szűk ejtésű liquidált hangokat egyszerűen hosszú *ó*-val, *ö*-vel jelöli effélékben: *csukór, bukór* (csokor, bokor, Halmágyi nyjárás-sz. NyK. 31. k.). Az utóbbi jelöléseket egyszerűség kedvéért mi is megtarthatnók; azonban — bármennyire szeretem az egyszerűséget — tudományosan pontosabb fonetikai jelölésre van szükségünk legalább a háromszéki nyelvjárásra nézve, mint tapasztaltam. (S így van ez valószínűleg más, különösen székely nyelvjárásokra nézve is, hol efféle sajátságok előjönnek.) Nyelvjárásunkban ugyanis ama kétféle hosszú hangzók legalább ma rendes körülmények közt és az erősségi hangsúlytól kevésbé befolyásolt tájszólásokban egy kissé különböznek időtartamra nézve egymástól. Mint a liquidatio és pótlónyújtás is; a mennyiben amaz, mint neve is mutatja, csak *j, l, r*-nél fordul elő, az utóbbi, a pótlónyújtás, meg bármely mássalhangzó kiesésénél s teljesebb hosszú hangzóval, pl. *ával* (=avval); de természetesen itt is inkább liquidák esnek ki, mint tudjuk. Mármost tehát a liquidák előtt hallható hangzók rendszeren rövidebb időtartamúak, mint a pótlónyújtásosak. Emezek meg általában olyan időtartamúak, mint a rendes hosszú hangzók; nemcsak félig hosszúak, a milyeneknek STEUER jelzi ezeket is (Nyr. 22 : 298.). De meg a képzés szempontjából sem tarthatjuk meg ama terpesztett (\wedge) jelölést általában, mert mint látni fogjuk, az *o* és *ö* ilyen utakon megnyúlt változatai nem mindig, nem minden tájszólásban széles ejtésűek, hanem egyesekben szűken ejtettek. STEUER dolgozatainak jelölései szerint az egész székelységben csak széles ejtésűek volnának; pedig úgy látszik másutt is vannak szűk ejtésűek is, ha ezt még eddig a közlők nem jelezték, s köztük HORGER sem emelte ki (vö. a hal-

mági nyelvjárás adatait NyK. id. h.). Ezért a két szempontot, a kisebb v. nagyobb hosszúságot és a széles v. szűkejtést egyesítve, pontosabban úgy jelölhetnők e változatokat, hogy a csak félig hosszú széles ejtésű hangzót BALASSA újabb jelével (M. fonétika, 73.) dült ferde vonással (´), a teljes hosszú-széles ejtésű hangzókat terpesztett jellel ^ vagy vízszintes vonással «—» jelölnök, ellenben a szűk ejtésű kevésbé hosszú hangzót ékezettel és alá alkalmazott ferde vonással, a szűkejtésű teljes hosszú hangzót pedig az irodalmi, ékezett jeggyel. Pl. *báj, ára* (arra), *szèrda, ère* (erre), *kòrte, szò* v. *szõ*; ellenben: *gondól, tó, szó* stb. — Azonban egyszerűség kedvéért a liquidált, csak rövidebb széles ejtésű hosszú hangzót a már megszokott ^ jellel, a pótlónyújtásos széles ejtésű hosszú hangzót — jellel, a szűkejtésűeket az irod. ékezett jeggyel pl. *ó, ő*, a szűk ejtésű félig hosszú hangzót pedig aláírt ferde vonással jelölhetjük, utóbbit mintegy levonásul a teljes hangzóból; tehát pl. *báj, ára* (arra), *kòrte, szò* és *szõ, gondól*, ellenben *gondól* stb. — A liquidatiora nézve még megjegyzendő, hogy valahányszor erről szólok, nemcsak a *j, l, r*-et és ezek nyújtó hatását értem, hanem a *jj, ll, rr* hatását is. Tudniillik — mint tudjuk — ezek amazoknak csak fonetikailag hosszabb vagy kettős változatai, s ezek is lehetnek szótagzárók, pl. *hèjj* (hely), *hájj!* (hallj! hallga!) stb. Tehát nemcsak *l, r, j*, hanem *ll, rr, jj* nyújtóhatásáról is lehet szó. És itt is nemcsak afféléknél, minőket ZOLNAI idézett: *hájjal, öllel, hajnárra* (Nyr. 12: 327.), a hol csak az ejtések egy részében egyesülő, kettős mássalhangzók első része liquidáló hatású; hanem afféle példákban is: *hájj! hèjj* stb. a hol a *jj* a *j* hosszú változata és szótagzáró.*)

Most pedig az egyes tájszólásokra térve kezdjük először is délen.

I. Ha megyénk térképén délről északra megyünk, az első tájszólást azon székely községek nyelve teszi (mert egy pár oláh község is van), a melyek Aldobolytól északra Sepsiszentgyörgyig,

*) A pótlónyújtásra nézve pedig itt még csak annyit, hogy természetesen az itt szóban levő hosszú hangzók a legtöbb esetben már a mássalhangzó kiesése előtt hosszúak lehettek (különösen, ha az *l, j* vagy *r* volt, de a hangsúly hatása folytán is); és legalább a legtöbb esetben nem az történhetett, hogy a mássalhangzó kiesett s ennek pótlására nyúlt meg a magánhangzó; hanem az, hogy a hangzót már eddig is hosszan ejtették s ennek következtében esett ki utána a mássalhangzó (pl. effélékben: *vót*, talán eredetibb *vólt*, mint *föld, költemény* stb. a kiejtésben). Így egy kis hosszabbodásról mégis lehet szó, a mennyiben az így nyíltabb szótagúvá vált hangzó valamivel még hosszabban ejtethető lett. Ezért a «pótlónyújtás» kifejezést is megtarthatjuk, azonban úgy érteve, mint láttuk

ettől keletre Gidófalván, Fotosmartonoson, Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen, Rétyen és Nagyborosnyón keresztül a Feldobolyig húzható vonalon belül esnek; vagyis azon községek nyelve, a melyek a mai Sepsijárás, nagyjában a régi Sepsi-szék déli felében fekszenek. Innen e tájszólást *Alsósepsi tájszólásnak* nevezhetjük. Községei: Aldoboly, Illyefalva, Sepsiszentkirály, Sepsiszentgyörgy Szemerja városrészszel (régebben ez külön község volt), részben Gidófalva, Fotosmartonos és Angyalos, Besenyő, Eresztevény, Réty, Egerpatak, Nagy- és Kisborosnyó, Szacsva, Sepsimagyarós, Lisznyó, Bikfalva, Uzon,*) Kökös, Szotyor, Kilyén, Szentivánlaborfalva, Komolló és lennebb délkeletre Nyén, Bodola csángó községek (amaz most Keresztvár).

E tájszólás jellemző sajátosságai: hogy kettőshangzók nincsenek benne és rövid *i, u, ü* felső nyelvállású hangzók állnak hosszúak helyett olyan szavakban is, a melyekben a köznyelvben eredetileg hosszúak állhattak s ma is azok állnak; tehát pl. *hid, csuszik, buza, kut, ut, bün*. A hosszúak csak pótlónyújtás esetén és erősebb hangsúlyozás alkalmával hallhatók; azonban pótlónyújtás is csak az *u* és *ü*-nél fordul elő e hangzók közül, s itt is csak ilyen alakokban: *túsó* (tulsó), *tanúsz* (tanulsz), *kúsó* (külső), *kerúsz* (kerülsz). Pár szóban, mint «küld», «süldő» az *l* egyszerűen esik ki: *küd, südö*, ma pótlónyújtás nélkül. (Tán ez is megrövidült, régebben pótlónyújtással járhatta, a mi nem valószínűtlen.)

Az *é, ó, ö* középső nyelvállású hosszú hangzók sohasem válnak kettős hangzókká s mindig szűkejtésűek, mint a köznyelvben. Eredetibb, régibb (*) *ê* és *é* helyén is *é*, **av*, és **ov* helyén is *ó* és **ev*, **öv* helyén is *ö* áll; tehát mint a köznyelvben, pl.: *kéz, szép; hó, ló; nő* (ige) és *nő* (fn.), *kő*. — Az *ë* helyett nyiltabb *e* áll több esetben az első szótagban és szóvégén pl. *lehet, csere* (fa, vö. *csërfa*), *lelkés; le, te, nem, ne, se, ide* stb. Ezzel szemben a köznyelvvel ellentétben ragok és képzők előtt megmarad az *ë* pl. *hëjjem* (helyem), *hëjjék, nyirés, këgyés* stb.

Az alsó nyelvállású hangzók közül az *a* és *á* hangok rendszeren tisztábbak; a régebben *ê*-vel, újabban helyesebben *ë*-vel jelölt lennebb képzett, szájközépi *e*-hang, effele szavakban, mint:

*) Gyűjtésünk központja.

«nem», «templom» (csaknem így: *nám, támplom*) hallható, bár itt ritkábban, s érdekes, hogy különösen sepsiszentgyörgyiek beszédében járja (innen «sápsiszángyörgyiek»). A zártabb ajakkal képzett *a* többször hallható itt is, kivált effélékben: *fa, száraz*, sokszor egészen *o* is: *szároz*; de a hosszabb *á* és zártabb *á* itt már ritkábban hallszik. Ennek alapját tán e vidéknek nagyobb párlérozottságában találhatni, a mi e tájszólás lakóit a többi háromszéki területek egyes részeivel szemben jellemzi. Tán erre lehetne visszavinni azt is, hogy e tájszólásban is inkább Nyén és Bodola csángó lakói használják e zártabb ajakkal ejtett hangzókat, s még pl. Fotosmartonoson.

Általában e tájszólást a többivel szemben a hangzók tovább fejlődése, nyiltabbá válása és rendesebb helyen való képzése jellemzi, mint szellemi téren is tapasztalható e továbbhaladás. (Megyei központ s Brassóval szomszédos! stb.) — E továbbfejlődést tapasztalhatni a rövid hangzóknak liquidák és pótlónyújtás következtében történt változatainál is az *o* ra és *ö*-re nézve is, a többi háromszéki tájszólások egynémelyikével szemben. T. i. itt ezek is szűk ejtésűek mindig, csakhogy mint láttuk, a liquidáltak rövidebbek, mint a teljes hosszúak. Pl. *kigondól*, ellenben *vót, rójt, tód* (told), *fód* (fold), *fót* (folt); *gyümölcs, dőjt, zód, föld* stb.

II. E tájszólással északkeleten az szomszédos, melyet általában az Orbai járásnak ismert községek nyelve alkot s a melyet éppen ezért *Orbai tájszólás*nak nevezhetünk. Ennek első nyomai délkeleten már a kézdi járásba tartozó Várhegyen, Léczfalván, Bitán érezhetők; nyugaton pedig ugyancsak a kézdi járásból Márkosfalva és Mátisfalva (ez ma amannak egy része) s Hatolyka is inkább ebbe a tájszólásba veendő. Úgy látszik, HORGER Csenátont, Szentkatolnát, Háralyt, Ozsdolát, Albist, Dálnokot, Maksát, Eresztevényt, stb. szintén e csoportba venné (A csángó név és csángó név eredete, Erd. Múz. 1905. 77.), sőt újabban a Feketeügy balpartján egészen Brassóig levinné e területet (A keleti székelység nyjárási térképe, és melléklet, MNyv. 1. 449.). Azonban ez inkább csak jóakarató általánosítás; ama községek a kézdi, emezek az alsósepsi tájszólásba veendők politikai, közigazgatási okok figyelembe vétele nélkül is. Így e csoportba tartoznának már Zágon, Papolcz, Körös, Kovászna, Páva, Zabola, Háraly,

Gelencze, Hilib, Imecsfalva, Petőfalva, Martonfalva, Tamásfalva, Szörce, Telek, Czófalva, Barátos, Páké.

E tájszólás jellemző sajátosságaiúl a következőket észleltem.

A hosszú *é*, *ó*, *ő* helyett rendszeren kettős hangzót ejtenek, még pedig *íé*, *úo*, *üő*, helyesebben *íé*, *úó*, *üő* Göcsejből is ismeretes kettős hangzókat, a melyek ha nem is hallhatók mindenütt és minden szóban tisztán, különösen a pallérozottabb férfiak beszédjében, s ha nem is olyan fülbeszökök, mint az alább látandó más tájszólásokbeli diftongusok (*öá*, *öó*, *öő*), azért mindenütt kiérezhetők; egyes községekben pedig, különösen egyes szavakban, főkép az asszonyok és gyermekek beszédében, egészen tisztán hallszanak. Abban ismét igaza van HORGERNEK, és érdekes, hogy a hangsúlyos szótagban az az első, kisebb, ú. n. kapcsoló hang lett teljes hanggá s ma így hangzanak pl. a szó vége felé, hangsúlytalan szótagban: *örökíé*, *érdüő*. de már szó elején: *sziép*, sőt *sziép*, *hiétenn* (a héten), *kiézbe* (kézbe) stb. tehát az alaphangzó megrövidülésével. (Vö. MNyv. id. h.)* Mint ilyen községek, e diftongizálás főfészkei, tapasztalatom szerint a tájszólás közepén fekvő Tamásfalva, Szörce, Telek, Kovászna, főkép pedig Páké és Petőfalva említendő, melyek közül az utóbbiakkal maguk a tájszólás többi községei is csúfolódnak («pákieiek», «petüőfalviak»). E kettős hangzók zengővé és élessé teszik az orbai beszédet.

A rövid hangzók közül az *é* a hegyalji részen Kovásznán és vidékén nemcsak hogy megmaradt az előbbi tájszólással szemben az ilyen alakokban is: *lé*, *té*, *ném*, *sé*, *léhét*, *némés*, *némzet*, *fűcsérél*, *idé* stb., hanem sok esetben még zártabban, fennebb képezve is hallható, tehát: *é*, pl.: *sé*, sőt *émbér* is Kovásznán. Ezzel szemben azonban az ellenkezőt is tapasztalhatni a kézdi járással szomszédos részen, a Feketeügy mentén. Ott t. i. nemcsak azon esetekben mutatkozik az *é* helyett *e*, melyekben az előbbi tájszólásban láttuk, hanem olyan szókban is, melyekben Alsósepsiben is *é* járja, pl. *messze*, *meghót*, *Czell* (vezetéknév), *per-*

*) Így ezek is általában eső diftongusok, csak a szó vége felé emelkedők is, különösen éneklő hangsúlynál. A kisebb, rövidebben és gyengébben hallatszó hangzó alá tett \sim félkörív mintegy az összeolvadást, nem teljes hangzást jelöli. — Az *é* és *é* alá írt szokásos \wedge jel magasabb nyelvválást, a *v* jel pedig lennebb képzést jelöl, ahol előfordul.

pëncze, Albërt, fillër (= szakaszvezető) stb., mint tapasztaltam, különösen *r* előtt. Ugyancsak ez előtt, ha erre még egy mássalhangzó következik, *ë*-ből olyan *ë* és *é* közt álló szűk ejtésű hang lesz, melyet így jelölhetnénk: *é* (rövidebb *é*), pl. *zërgettyü*.

Az *i, ú, ü* helyett itt is rövid *i, u, ü* járja, mint az előbbi tájszólásban és pl. Göcsejben.

A liquidák előtt hallható hosszabb és a pótlónyújtásos *ó-, ö-*re ugyanaz mondható, mint a fennebb látott *ó-, ö-*re: szűkejtésűek és legtöbbször diftongizáltak, pl.: *f^üöd, z^üöd, m^üg^üöd* (megold), csaknem *m^ügvöd* (Kovászna).

Az alsó nyelvállású hangzókat (*a, á*) nagyobb mértékben képezik zártabb ajakkal, mint az előbbi tájszólásban. Így nagyobb számmal hallhatni ott példát az *g, á* és *é*-re. Pl. *jártam* csaknem: *jártom*. Végül effélék is hallhatók: *adval, ütvel* (= adva, ütve, Gelenczén) stb.

III. Orbaitól nyugatra és északra a kézdi járás következik, melynek községei a már fennebb említett Szentlélek, Kiskászon, Peselnek, Szárazpatak egykori besenyőtelepek és az előbbi tájszólásnál említett Léczfalva és Várhegy, részben Márkosfalva és Hatolyka kivételével alapjában szintén egy tájszólást beszélnek, a melyet a járásról, illetőleg még helyesebben a régi Kézdiszék-ről — mert tájszólásunk területe inkább ezzel egyezik — *Kézdi tájszólásnak* nevezhetünk. Ez egyik-másik tekintetben nem olyan egységes, mint a két előbbi: egyes, más tájszólásokhoz közel eső, azokkal érintkező pontjain eltérőnek is mutatja az alapsajátságot, ezt azonban az illető szomszéd tájszólások hatásának tulajdoníthatni. Déli részének a községei: Maksa, Dálnok, Albis, Alsó- és Felsőcsernáton, Ikafalva, Futásfalva, Altorja, Szentkatolna és Kézdivásárhely, északi részének meg: Oroszfalu, Sárfalva, Szászfalú, Nyujtód, Ozsdola, Kézdimartonos, Bereczk, Lemhény, Almás, Csomortán, Esztelnek, Kurtapatak, Bélafalva és Polyán; amott pl. Ozsdola az orbai, utóbbi rész a szentlélek-peselneki tájszólás hatásával.

Így mindjárt a felső nyelvállású hangzókra nézve (*i, u, ü*) általában inkább az tapasztalható, a mi a két előbbinél, hogy rövidek, pl.: *buzá, kut, ut*, de már egyes szókban hosszúak is, pl.: *bíró, tűz*; a szentlélek-peselneki tájszóláshoz közelebb eső községekben, északról már Kurtapaktól, Bélafalvától kezdve,

tehát Polyán is, délről meg Altorja, Futásfalva s részben még Ikafalva, sőt Csernáton, Albis és Dálnok is már a hosszúakat, vagy azokat is, használják. Így tán ama tájszólás hatása alatt tartották meg, vagy egyéb, tán a multba mélyebben visszanyúló közös magyarázata van e jelenségnek.

A középső nyelvállásúak közül a hosszú *é, ó, ö* hangzókat az alsósepsivel egyezően e tájszólás sem ejti kettős hangzóknak — kivéve az Orbaival és a Szentlélekkel fenn érintkező pontokat — s így, mint a köznyelv, **é* és *é* helyén is *é-t*, **av* és **ov* régi szótag helyén is *ó-t*, **ev* és **öv* helyén is *ö-t* ejt. Az *é* azonban az északkeleti részen, Sáralfától felfelé, Lemhényen és Eszteleken át (*é-n* keresztül) egészen *i*-be megy át, pl. *szegi^{ny}*, *Lemhiⁿ*, *legiⁿ*, *fedil* stb. (Itt-ott *gyír* és *kík* is pl. Futásfalván.). Az *ë* használata pedig részben egyezik az alsósepsi tájszólásával és így a köznyelvvivel; részben pedig az Orbai Feketeügy menti részén látott jelenséggel, hogy t. i. azon a részen nyiltabb *ë* is járja effélékben: *messze*, *Albért* stb. Viszont, mint az Orbai hegy alatti részen, nemcsak hogy megmarad, de zártabban *ë*-nek is ejtik, sőt a köznyelvi *e* helyett is előfordul pl. effélékben: *zsëbruva* (zsebkendő). A zártabb ejtés inkább csak a nyugoti hegy alatti részen és ott is inkább Szentlélek vidékén Polyánban, lennebb meg a hegyek közé benyúló Felcsernátonban tapasztalható. Az *Albért*, *fillër*, *csepesz*-féle ejtés meg Szt.-Katólna és Hatolyka vidékén hallható; egyebütt a rendesebb *ë* járja. Megjegyzendő azonban, hogy a liquida *r* előtt hallható *ë*-nek már említett *é* változata (szűkejtésüvé váló hosszabb hangzó) itt a hegy alatt lefelé még általánosabb, mint Orbai ezzel érintkező részén; s különösen fennebb, Torján egyesek beszédében *é*-be is átmegy, pl. *gyértya*, *embér*.*)

Leginkább jellemzi e tájszólást, különösen fenn északkeleti és északi részét, az ú. n. «erdőajjiakat» a «mezőföldiekkal», délre lakókkal szemben az, hogy az alsó nyelvállású hangzókat (*a, á*) még zártabb ajakkal képezik, mint az eddig említett tájszólások lakói, sőt mint az ezután említendő is. E tekintetben különösen Kézdimartonos, Lemhény, Almás, Csomortány említendő, a melyeknek meglehetősen hátramaradt lakói a mai *a* helyén

*) Ellenben pl. Kézdivásárhelyt itt-ott ma is *czëna*.

rendesen *a*-t, sőt *o*-t is ejtenek pl. *mëgfogy* (= fagy), *á* helyén *â*-t, pl. *vâj*, *á* helyén meg nemcsak *â*-t, de még *â* sőt *â*-t is, pl. *alâsonn istâlom*. Ugyanitt hallhatni leggyakrabban az *ê*, illet. *ê*-t is, pl. *dêgett* csaknem: *dâgett* (deget, szekerkenő); *êlment*, *êrre nê*! (erre ni!).

Általában e tájszólást a nagyobb mérvű ajakzárás és az alsó hangzóknak hátrább és lentebb képzése jellemzi. A rövid hangzóknak folyékony hangok és pótlónyújtás következtében beálló meghosszabbodására nézve nagyjában az alsósepsi tájszólásnál mondottak ismételhők: szűk ejtésűek, de hosszabbak s itt zártabbak is. Itt is előfordulnak a *kézvel* és *irval*-féle (irva) alakok is s egy pár csiki tájszó is, a mi természetes.

IV. A negyedik tájszólást Szentlélek (Kézdiszentlélek), Kiskászon, Peselnek (most: Kézdikővár), Szárazpatak nyelvjárása alkotja, s némileg Karatnára és Volálra (most: Karatnavolál) is átnyúlik e tájszólás, mely községek az előbbiekkal együtt szintén Felső-Fehérmegyéhez tartoztak az új megyerendszer életbeléptetése (1876.) előtt s azokkal a megye peselneki járását alkották. E tájszóláshoz hasonlít — mint előre jeleztük — az előbbi tájszólásból Polyán (most: Kézdiszentkereszt) nyelvjárása is Szentlélek mellett, bizonyára e szomszédos hatás következtében. E tájszólást a legemlegetetebb községéről *szentléleki tájszólásnak* nevezhetjük. Jellemző sajátosságai meg a következők:

A hosszú *i*, *ú*, *ü* felső nyelvállású hangzókat használja, mégpedig első és második szótagban tán az erősségi hangsúly s részben az alsíki nyelvjárás hatása következtében nemcsak a köznyelvi hosszúaknak megfelelőleg, hanem rövidek helyén is pl.: *tükör*, *túró*, *híba*. Tán szintén ama hatások alatt a folyékony hangzók előtt álló *i*, *u*, *ü*-t is rendszeren teljes hosszúsággal ejti és az *l* kiesésénél a pótlónyújtást oly esetben is használja, a melyben a Sepsialsóban, Orbaiban s részben a kézdi tájszólás nagyobb részén legalább ma már nem tapasztalható. Tehát pl. *küd*, *küdi* (küld), *südü* (süldő) stb.

A középső nyelvállású hosszúhangzókat (*é*, *ó*, *ö*) általában diftongizálja, s így a kettőshangzókat használja. Rendszeren *ê*, *õ*^u, v. *a^u*, *õ^u* (régőbbi jelölés szerint *eé*, *áo*, *õö*) kettőshangzókat ejt, pl.: *kê^uz*, *võ^ut*, *mezõ^u* (kéz, vót, mező). Sokszor az *é* helyett csak szélesejtésű *ê*-t kapcsolóhang nélkül, pl. *kêz*, *êl* (él), *võ*.

HORGERT is MNyv. 1 : 448. l. A kétféle *é* (**é* és **é*) kiejtésében legalább én nem vettem észre itt különbséget, pl. *f^ék* és *f^él* (fék, fél), és tán így is jelölhetnők az efféléket: *f^ék*, *f^él*. Az egyszerűbb változatok csak ritkán jönnek elő, férfiak beszédében, s hátrább eső szótagokban pl. *égy^ék*, *kény^ér*, *kakastar^éj* ('erősebb hangsúlyt jelez); ime ott is legalább *ē*. Az *o* és *ö* hangzóknak liquidák és pótlónyújtás folytán való meghosszabbodásánál, a mennyire megfigyelhettem, szintén inkább széles ejtésű változatok járnak, mint szűkek; s az *o* ilyen változatai mind és az *ö*-nek pótlónyújtásból származott meghosszabbodásai egyszersmind diftongizálódnak is. Pl. *ra^ojt* és *r^öt* is; *v^ot*, *f^ot*, *f^öd*, *b^ot* (böjt), de inkább *va^ot* v. *v^öt*, *fa^ot* v. *f^öt* és *f^öd*, *b^öt*, mint láttuk.

Az *ë* a *nëm*, *hanëm*, *sëm* alakokon kívül, minöket az Orbai és Kézdi hegyalatti részein láttunk, olyan esetekben is hallható, a melyekben a köznyelvben nyílt *e* van, pl. *k^ecske*, *cs^eléd*, *cs^erép*, *cs^erél*. Az ilyen *ë* helyén mintha sokszor még zártabb hang (*ē*) volna.

V. A bodoki hegységen túl, az Olt mellékén egy másik tájszólás következik, mely az említett folyó mellett a bal oldalon Sepsiszentgyörgy fölött mindjárt Árkossal, a jobb oldalon meg, azt mondhatni, már egyes sajátságaiban Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson kezdődik, illetőleg végződik. Mert e tájszólás az Olt mellett tulajdonkép felülről lefelé húzódik. Innen, mint a lakókat «Ótmejkieknek» (Oltmellékiek) nevezik, Oltmellékiek is nevezhetnők. Minthogy azonban az Olt melléke lennebb is tart, ez nem volna szabatos elnevezés; s minthogy ez a vidék nem egyéb, mint a mai sepsi járás s a régi Sepsi-szék felsőrésze, és mivel alsósepsi tájszólásunk is van: czélszerűbb lesz *felsősepsi tájszólás* néven neveznünk. E tájszólás alapján egyezik a szentlélekivel; csak kisebb eltérések vannak köztük.

A felső nyelvállású, *i*, *ú*, *ü* hangzók használata általában ugyanaz, mint az előbbiben, azzal a kis különbséggel, hogy bár már Angyaloson és Fotosmartonoson is találkozhatni a rendes hosszúságú *i*, *ú*, *ü*-vel, mégis Gidófalván is még legtöbbször az alsósepsi tájszóláshoz híven a rövid *i*, *u*, *ü* járja (azért e három átmeneti községet inkább Alsósepsibe számíthatjuk); míg viszont a Sepsiszentgyörgytől csak egy hegygyel elválasztott, oly közel fekvő Árkoson még tán hosszabb *i*, *ú*, *ü*-t hallani a hangsúly hatása alatt, mint az előbbi tájszólásban.

Az *é, ó, ő* középső nyelvállású hosszú hangzókat e tájszólásban is csak nagy ritkán ejtik olyanformán, mint a köznyelvben, szűken. Rendesen a széles ejtésű vagy diftongizált változatokat ejtik helyettük. Tehát pl. *szēp* v. *szēp*, *örökkēé*, *mētt?* (miért), *ējjēn* (éljen), *szāll* (szóll), *kō* v. *kō* és nyiltabban is *k^{ae}ō**) stb. Kivált egyes községekben itt is elég tisztán hallhatók a széles ejtésű és a kettőshangzók, még műveltebbeknél is, főként hangosabb beszédben. E tekintetben Árkos, Kálnok, kivált pedig a tájszólás közepén Étfalva, Bodok, Zalán, Oltszem, Málnás és Mikóújfalú lakói említendők; közülük különösen a bodokiak, oltszemieket emlegetettek az egész megyében. Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson, melyek mintegy átmenetet képeznek az alsósepsi tájszólás és e közt, kettős hangzók nincsenek, de a széles ejtésű és zártabb hosszú hangzók már feltűnedeznek Angyaloson is, s kivált már Gidófalván. A rövid hangzóknak szótagzáró liquidák előtt hallható s pótlónyújtás következtében történő meghosszabbodásánál pedig az *ó* és *ő*-nél ugyanazzal a jelenséggel találkozunk itt is, mint az előbbi tájszólásban s mint az előbbi hosszú hangzóknál, kivéve az átmeneti községeket, melyek e tekintetben az alsósepsi tájszólással tartanak. Az *ē* kisebb körű, mint az Orbai hegyalji részében és az előbbi tájszólásban. Nevezetesen itt általában *le, te, nem, ne, se* nyílt *e*-vel használatosak; bár ezzel szemben helylyel-közzel a köznyelvben is *ē*-vel használt *lēhet* stb. mellett afféléket is lehet hallani, mint: *csēléd*. Az *r* előtt egyes községekben meg itt is nyílt *e*-t az *ē* helyett pl. *Hērczég, czihēr* stb. (Kálnok). De általában e tájszólás

*) Megjegyzendő, hogy e kettős hangzókat, valamint az előbbi és következő tájszólás kettős hangzóit a régi jelölés szerint *eé, aó, eő*-vel jelölhetnők s STEUER is ilyenformán jelölte némi módosítással (A székely diftongusok Nyr. 22.). Újabban azonban HORGER (Nyelvjárási jegyzetek, Nyr. 1903. és többi czikkeiben) pontosabb fonetikai jelöléssel *ē, ō, ő*, majd *ē, ō, ő*-vel jelöli, az *ōu* mellett *au*-t is jelezve (Nyr. 32: 559.). Laikusok a hangzás után ma is azt a régibb jelölést használnák — mint tapasztaltam — s van annak is alapja. Én azonban itt addig is, míg e kettőshangzókat tárgyalom, a HORGER-féle újabb jelöléseket alkalmazom; megjegyezve azonban, hogy csakugyan sokszor nehéz e diftongusokat pontosan visszaadni s *ōu* ejtés helyett Háromszéken is eme pontokon éppen találkozni *au* (aó) sőt *ae*, *ē* és *eő* nyiltabb ejtéssel is.

is a zártabb, magasabban képzett középső nyelvállású hangzókat kedveli, mint az előbbi, s részben kivált a hegy alatt az Orbai.

Az alsó nyelvállású hangzókra nézve már különbség észlelhető, a mennyiben az ajkak nagyobb zártságával képzett hangzókkal itt kisebb mértékben találkozunk, mint amazokban, kivált a Kézdi északkeleti részében. E tekintetben inkább az alsósepsivel egyezik; Fotosmartonos (érdekes, hogy Kézdimben is többek közt Martonos) lakói használják azokat nagyobb mértékben. Itt az *a* és *á* is gyakori, pl. *látom, várjuk, jáj, Mál ája* stb.

VI. E tájszólással párhuzamosan túl a hegyeken Erdővidék azon részén, a mely megyénkhez tartozik, a régi Miklósvárszéken, a mai miklósvári járás északi felén egy más tájszólás következik, a melyet leghelyesebben *miklósvárszéki tájszólásnak* nevezhetünk, mivel az a régi székkel egy területű, s ha a mai viszonyokhoz ragaszkodva, «miklósvárjárás» jelzővel illetnök, nagyítánánk és esetleg félreértésre adnánk okot. Mert a járás lennebb nyúlik.

E tájszólásunk ismét az előbbihez áll legközelebb, mely vele szomszédságban van, s így vele együtt a szentlélek-peselnekihez. Északnyugati szélén, mint fennebb láttuk, némi udvarhelymegyei hatást is mutat, mégpedig a szomszéd homoródi nyelvjárás hatását; de tájszólásunknak is van hatása amarra.

Hogy röviden áttekinthessük e tájszólásunknak is a hangrendszerben érvényesülő jellemző sajátosságait: a magánhangzók közt a felső nyelvállásúak általában úgy használatnak mint a két előbbi tájszólásban; tehát hosszú *i, ú, ü* van akárhányszor a rövidek helyett is.

A középső nyelvállással képezettek közül a hosszúakról (*é, ó, ő*) ugyanaz mondható, a mi az előbbi tájszólásokra; vagyis a szentlélek-peselneki és felsősepsire nézve. Ugyanígy itt is csak ritkábban használatnak rendes köznyelvi képzéssel; inkább széles ejtésű és zártabb vagy éppen diftongizált változataik járják, mégpedig ugyanazok, mint ott. E tekintetben azonban észleletem szerint a tájszólás két egymástól nem szorosan elkülönítendő, de bizonyos tekintetben mégis különböző részre oszlik, a mennyiben a felső részen Nagybaczon, Bodos, Száraz-Ajta, Zalánpatak, Barót és Köpez nyelvében a diftongusok elmosódottabbak, mint Miklósvár, Nagyajta és Bölön lakói beszédében, mely amannál

inkább nyújtja a szót és kiérezhetőbb diftongusokat képez. De ebben is általában halványabbak ezek, mint az előbbi tájszólásban, főleg a jelzett községekben hallható kettős hangzók, a melyek meg a szentlélek-peselneki tájszóláséinál elmosódottabbak, mint láttuk.

Az *ë* használata a legingadozóbb valamennyi háromszéki tájszólásé közt. Nevezetesen nemcsak hogy a köznyelvvel szemben nem igen következetes, a mennyiben sokszor köznyelvi nyílt *e*-vel helyettesítik; de maguk az egyes, még szomszéd községek közt is eltérés van *e* tekintetben. Általában a felső községek, különösen Zalánpatak, mégis inkább, kivált az első szótagban az *ë*-t használják, mely sokszor *ë*-be is átmegy; a déliek, különösen Közép- és Nagyajta pedig a nyíltabb *e*-t, mely ily esetben (*ë* helyett) ezek egyik főjellemző tulajdonsága. Hogy észleletemet példákkal is igazoljam, jegyzeteimből a következőket idézhetem: 1. Első tagban a köznyelvi *lë, të, nëm, së* általában mindkét részen így: *le, te, nem, se*, sőt sokszor *ë*-vel is. Aztán a felső részen: *lëhet, csëre*, de *csëre* is; *csëléd; csërép; këcske; rëgëlö*, de *legëlö* is; *mëg de mëg* is; az alsón: *enged, szemet, szent* sőt *szënt* is, *terëbúza* és *terebúza, ecët, tengër* de *tëngër* is, *gyeplö, Hentër* stb. 2. Utolsó tagban mindkét részen: *ciher, heveder*; szó végén: *ide*, de *idë* is. 3. Ragok és képzők előtt szintén mindkét részen a négy első tájszólással szemben, a mennyire azoknál is megfigyelhettem, többnyire nyílt *e* áll az *ë* helyén, mint a köznyelvben; azonban *ë*-vel is találkozhatni. Pl. *hejjet* (helyet), *hejjem, hejjek, hejjecske; ingyen; rëstëll; elödek; këgyes; nyires; Nyerges* (határrész Nagybaczonban), *Tövisses* (ez meg Miklósváron); de: *szentëk, kertëk, cziherës* stb. E hangnál, mint fennebb láttuk, udvarhelymegyei, homoródi hatás is érvényesül három illetőleg jóformán csak két községben: Baróton és Nagybaczonban s ott is inkább az öregek nyelvében. Ezek t. i. *ë* helyett *ö*-t is ejtenek, mégpedig első szótagon túl itt is csak akkor, ha az előző szótagban nincsen *ë*. Mint ilyen példákat jegyzeteim alapján a következőket idézhetem: *tisztölöm, viszök; Pëtör, ebédöt, csépöl, ödös; eresztött; embör, földet ös* (földet is), *neköm; istenödöt; mestörség, elfeletköztem*, a melyeket általában csak öregek után jegyezhettem fel s ezeknél is az *ë*-s alakokkal váltakozóknak tapasztaltam. Az ifjabbak már általában csakis *ë*-t használnak ebben az esetben is. Azután észleletem sze-

rint az ilyen *ö* amellett, hogy nem általános, nincs is oly tiszta, mint már pl. Nagybaczon mellett Kisbaczonban, s Baróton felül Bibarczfalván, a mely községeket szintén felkerestem e czélból.

Ezzel együtt említhetem meg e tájszólásnak még egy olyan hangtani sajátosságát, a mely KRIZA adatai szerint az udvarhely-megyei, keresztur-fiszéki, illetőleg a halmágyi nyelvjárásban is megvan (valószínűleg a homoródiban is, ennek azonban még nem járhattam utána) és így tán szintén udvarhelymegyei, de általában az egész miklósvárszéki tájszólásra kiható hatás. Az *ossó*, *bossó*, *kopossó*, *tözzsöl*; *sorró*, *torró*-féle mássalhangzói hasonulásokat értem. (Vö. Vadr. 552., 556. és 561. l.). Az ezen csoportbeli rövid hangzóknak liquidák előtt hallható és pótlónyújtásból származó változatainál az *o*-ra és *ö*-re ugyanaz áll, ami az előbbi tájszólásokra is fennebb a hosszú *ó*, *ő*-re nézve.

A nyelv alsó állásával képzett hangzók közt az *q*, *â*, *â* és *ê* itt is hallható, mégpedig a három első főkép Zalánpatakán, az *ê* meg az alsó részen sokszor *ë* helyén is.

VII. A hetedik tájszólást végül az előbbtől délre Hidvég, Előpatak, Árapatak és Erősd csángó lakóinak nyelve alkotja, a mely községek az új megyerendszer életbeléptetéseig politikailag szintén különállottak ugyan Háromszéktől, a mennyiben ezek is Felső-Fehérmegyéhez voltak beosztva, az érintkezést azonban állandóan fenntartották vele. E tájszólást más egyszerűbb helyes név hiányában a két szélső községről *hidvég-erődsi tájszólásnak* nevezhetjük; ezt azonban úgy értem, a mint jelzém, hogy Előpatak és Árapatak is beletartozik.*)

Jellemezni meg legegyszerűbben úgy jellemezhetjük, hogy alapjában az alsósepsibelivel egyezik s csak néhány pontban tér el.

Jelesen a felső nyelvvállású (*i*, *u*, *ü*) hangzók közül a hosszúakat is használják, mégpedig a köznyelvnek inkább megfelelően, mint a szentlélek-peselneki, felsősepsi és miklósvárszéki tájszólások; a mennyiben az erősségi hangsúly ebben nem játszik oly nagy szerepet, mint azokban, s nem ejtenek ennek ha-

*) Azokon a többi helyeken (Nyárospataktelep és Lüget), a melyek az előbbieket szomszédságában a térképen jelezve vannak, ma oláhok laknak; Előpatakon is kevés a magyarság.

tása alatt sok esetben rövid *i*, *u*, *ü* helyett is *í*, *ú*, *ü*-t mint amazokban.

Aztán az alsó nyelvválással képzett hangzóknak zártabb ajakkal való ejtése (*q*, *q̇*, *q̈*) gyakoribb, mint az előbbi tájszólásokban. Az alsósepsi *borsó*, *solló* alakok meg eme községek nyelvében részben váltakoznak a VI.-ban látott *bossó*, *sorróval* (Erősdön), részben csak ez utóbbiak járják helyettük (felfelé: Árapatakon és Hidvégen). Végül az *eszik*, *iszik*, *visz*, *tesz*-féle igéknek *megegyük*, (megesszük), *megigyuk*, *nem együk meg*, *nem igyuk meg*, sőt *nem egyem meg*, *nem igyam meg* alakjai, melyeket analogiás alakulásoknak vehetünk (vö. SIM. A m. ny¹ I. 222.) s melyek a csik-gyergyói népbeszédnek is egyik jellemző sajátosságát teszik (vö. Vadr. 557.), e kisebb tájszólásban szintén megvannak, míg az alsósepsiben csak Nyén és Bodola csángó községek nyelvében hallható. A többiekben nem használatnak, a köznyelvek járják helyettük.

Ime nyelvjárásunk tájszólásai főbb hangtani sajátosságai jellemzésével; a minék megkísérlése után e tájszólások (a különböző árnyalatok) történeti alapját egyéb okokon kívül a következőkben vélem feltalálhatni.

Egyszer abban, hogy, mint már eddig is éreztettem, a mai Háromszékmegeye, nyelvjárásunk területe az idő folyamán több különböző részből állt elő. Nevezetesen négy székből, Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székekből és az országban különböző darabokban elszórt Felső-Fehérvármegyének — mely századokon át egészen a 70-es évekig, az új megyerendszer behozataláig fennállt — három foltocskájából, melyek e székek mellé voltak beékelve. Ezek névszerint az északi részen a már többször említett Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Karatna, délnyugaton Hidvég, Árapatak, Előpatak és Erősd, délen pedig Nyén és Bodola községek (a két utóbbi csoport lakói csángók). Aztán a mellett, hogy e részek különböző időben kapcsolódtak szorosabban egymáshoz, régen, úgy látszik, nem is volt kormányzati központ; ellenben az egyes részeknek külön közigazgatása volt (ORBÁN B. id. m. III. 5.), mint a járásoknak részben ma is. Pedig az effélék is befolyanak bizonyára az árnyalatok alakulására.

Ezen, mondhatjuk, politikai okok mellett még nagyobb

mértékben működhettek közre etnográfiai és földrajzi okok. A mi az elsőket illeti, a szentléleki tájszólás területének lakóit, mint fennebb láttuk, történetíróink besenyőknek vitatják. És ez nem valószínűtlen; Besenyő nevű helység, mint láttuk, ma is van megyénkben, bár ezeken alul. KÁLLAY és mások után pl. ORBÁN BALÁZS Székelyföld leírása 3 : 113, 182. l. szerint besenyő telepek voltak Volál, Peselnek, Szárazpatak, Szentlélek egy része, Besenyő és Oroszfalu. SZABÓ KÁROLY ezek közül Volál, Karatna és Peselnek lakóit oroszoknak, ruthén telepeseknek nézte, kik idővel megmagyarosodtak (Századok, 1880. 496. l.). Azonban NAGY GÉZA ezek lakóit, valamint a Kantáéit is (Kézdivásárhely mellett, ma azzal összeolvadva) bessenyőknek veszi, Karatnát egyenesen bessenyő eredetűnek mondja, s e bessenyő telepekhez sorolja Al- és Feltorját is. (Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyükhöz, Sepsiszentgyörgy, 1883. 190. l. Vö. 192. l. is Volálra nézve.) Úgy látszik különben, ruthén telepesek is voltak e környéken, mire nézve vö. Oroszfalut, Kézdivásárhely, eredetileg Torjavására délkeleti részén, melynek lakói szintén a szentléleki várnéphez tartozhattak. (NAGY G. id. m. 192. l.) Olyan idegen elemmel való vegyülésből magyarázza NAGY GÉZA pl. a diftongizálást is (id. m. 142. l.).

A földrajzi okokra nézve meg először is a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy Hidvég, Árapatak, Előpatak, Erősd tájszólása ilyen okok folytán jött létre. E föld ugyanis a tatárjárás után lakatlanná lett s azért IV. Béla a Mikó-család egyik elődének adományozta (ORBÁN B. id. m. 3 : 24.). Hogy ez telepített-e oda lakókat, vagy valamelyik utóda, arra adatunk nincs; az azonban valószínű, hogy minek már ORBÁN BALÁZS kifejezést adott (3 : 24.), e lakók székelyföldről szállhattak ki ide (csángók). Legalább nyelvük egészen e mellett bizonyít. S az is valószínű, hogy legalább egy részük Háromszékből került oda. Erre mutatnak azon vezetéknevek, melyek amott is hallhatók. A település később is egyre tartott az öregek szerint. A katonáskodás elől 1848 előtt sokan menekültek oda, mert az jobbágyföld volt és a jobbágy Székelyföldön nem katonáskodott. A mellett oláhok is vegyültek közéjük s némelyek a csángó telepeket is részben besenyő eredetűeknek vitatják. — Aztán földrajzi okokra, a szomszédfekvésre és az ebből származó kölcsönös

érintkezésre vihetni vissza a miklósvárszéki tájszólásnak egy pár, a többiétől eltérő sajátosságát, melyben az udvarhelymegyeivel egyezik.

Egyebek mellett ilyen okok működhetnek közre abban is, hogy a régi Sepsiszek két része ma két eltérő tájszóláson beszél. Háromszék déli része különben METZEN berlini tudós szerint az ott található birtokviszonyok alapján az északi résznél mintegy száz évvel későbbi, 1211. utáni település lehet (Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XIX. Jahrg. 1896. 138—139.) — és ezt támogatja a nyelvjárás is. De általában megyénk természeti fekvése, hegyek által való szaggatottsága is — földrajzi ok! — nagyon hozzájárulhatott a régi különbségek megőrzéséhez és újak előállításához.

Végül a vallásnak is lehet része ez árnyalatokban, a mint erre a palócz vidéken is van példa.*) Érdekes ugyanis, hogy a nyelvjárás északi részén, a hol a katolikus községek vannak, a honnan e földet Szentföldnek is nevezik, a zártabb ajakkal képzett hangzók a legnagyobb elterjedésnek örvendenek és leggyakrabban hallhatók («vastagon beszélnek» mondják a déli részen lakók). Ellenben a déli részen, a hol a protestánsok túlnyomók, általában a nyiltabb hangzókat használják. Egyebek mellett tán a szószék, tán az előrehaladott iskolázottság is e jelenség oka.

Nagyjában ez okoknak tulajdoníthatni a különbségeket, a melyek azonban ma korántsem oly nagyok, hogy nyelvjárásunk egységességét megzavarnák. E különbségek ugyanis főképp hangtaniak, mint ilyenek külsők, s mint láttuk, nem is elszigeteltek, több ponton fellelhetők, és igazán tisztán inkább csak az asszonyok, gyermekek meg az öregek nyelvében észlelhetni őket.**)

De itt is az *é*-zés általában egyező. A hangtaniakon kívül az alak- és jelentéstani sajátságokban, meg a szókincsben is tapasztalhatók egyes különbségek. Azonban ezek már nem annyira

*) L. ALBERT J. A gömöri tájszólás, Nyr. 18. k. és BARTHA J. A palócz nyelvjárás, Nyr. 19. k.

***) Vö. ALBERT J. hasonló észleleteit a gömöri tájszólásra nézve Nyr. 18: 418, 419.

tájszólásiai, mint csak egy-két községre terjedők, s még kevésbé zavarják az egységet. A belső sajátságokra, az alak-, jelentés- és mondattaniakra nézve általában megegyezés tapasztalható e tájszólások közt; pedig ez is fő, s közülük a két utóbbi csoportba tartozókat, bár kissé más szempontból, méltán hangsúlyozza Kardos is a göcseji nyelvjárás leírásában.¹⁾

És ez a megegyezés is érthető, mégpedig ugyanazon okok alapján, a melyeket előbb a különbségeknél láttunk. Ugyanis ama különböző részek közül a főbbek és nagyobbak korán képeztek politikailag is szorosabb egységet. Sepszi, Kézdi és Orbai székek valószínűleg még a XV—XVI. században egyesültek,²⁾ Miklósvárszék pedig, mint fennebb láttuk, legalább is már a XIV. században szorosabb viszonyba jutott e tekintetben is Sepsiszékkel. A Felső-Fehérvármegyéhez tartozott részek ugyan politikailag csak a 70-es években csatoltattak az úgy létrejött területhez; de addig is szorosabb érintkezésben voltak vele. Részint, mint ma is, a szomszédos fekvés s ennek alapján a mindennapi életben felmerülő jelenségek és gyakori közlekedés következtében; részint a polgári helyzet folytán, a mennyiben azok mind jobbágybirtokok, földesuraik pedig háromszékiek voltak (l. ORBÁN művét a megfelelő helyeken); részint a vallás révén, a mennyiben azok esperességeibe soroztattak be,³⁾ mint ma is azokba tartoznak, s búcsúikat együtt tartották, mint az északi részen, a hol katolikusok maradtak, ma is együtt tartják, stb. Végül a két déli rész (délnyugaton Hidvég-Erőd, délkeleten Nyén és Bodola) lakóinak egy része, mint a vezetéknevek mutatják ama területről települt ki és ez is befolyt a nyelvjárás egységesedésére, a mely a rohamosan növekvő társadalmi érintkezés és iskolázottság folytán napról-napra nagyobb és nagyobb arányokat ölt.

Ezek alapján ama tájszólásokat méltán foglalhatni a «háromszéki nyelvjárás» egységes nevezete alá s sajátságait méltán tárgyalhatni együtt, mint e nyelvjárás sajátságait.

És én azt fogom tenni, a háromszéki nyelvjárásról mint

¹⁾ Nyr. 14 : 163.

²⁾ Vö. NAGY GÉZA id. m. 182. l. jegyz.

³⁾ Pl. Bodola már 1332-ben a Sepszi esperesség alá sorozott helység (ORBÁN B. id. m. 6 : 60.).

egésről fogok szólni, az egyes tájszólásokra most mint ez egész részeire, árnyalataira tekintek az olyan sajtárságoknál, a melyekre nézve különbségek merülnek fel.

Itt még egyes nyelvjárásleírók eljárása szerint nyelvjárásunk általános jellemző sajtárságait foglalhatnám össze előre, az alak- és mondattaniakat is; azonban ezt czélszerűbbnek és természetesebbnek tartom majd a leírás végén mintegy áttekintő összefoglalásként adni. Annyit azonban addig is az eddigiek alapján is, hogy nyelvjárásunk tehát *ë-ző*, az ú. n. keleti székelységhez tartozik, azonban mint ilyen s mint a székely nyelvjárások általában, több egyezést mutat BALASSÁNAK NAGY GÉZÁVAL és ZOLNAIVAL folytatott polemiája ellenére is (Ethnographia 1. és Nyr. 20—21. k.) a dunántúli nyugati nyelvjárásokkal, mint azt már VASS JÓZSEF észrevette és hangoztatta a székely beszéd-ejtésre a dunántúli nyelvjárásról írt munkájában (MNy. 1860.), s mint az már e nyelvjárások egyszerű leírásának elolvasásakor is szemünkbe ötlük (vö. pl. SIMONYI, A m. nyelv I. k. olvasható leírásokat). De egyezéseket mutat a dráva-vidékivel és a palóczsággal (*é, ó, ő*) s itt a nyitravidéki *é, ó, ő*-s diph-tongusos palóczsággal is; valamint bizonyos tekintetben főként a Kalotaszeggel is (igeidők). A göcseji rövid *i, u, ü* bizony — mint láttuk — itt is feltalálható, Háromszéken is, sőt LŐRINCZ KÁROLY leírásában csak ilyen rövid *i, u, ü*-t ismer Háromszéken (MNy. 6. k.). Egy dunántúli képzett ismerősöm, saját vallomása szerint, mikor Kovásznán járt, mintha Göcsejben lett volna, csak elcsodálkozott; egy másik erdélyi barátom pedig egyik dunántúli ismerősét nézte sokáig székelynek ki-ejtése után is. VARGA IGNÁCZ is megemlékszik a Felső-Őrvidék nyelvének leírásában arról, hogy az Őrvidék népét is székely eredetűnek tartja az ottani értelmiség s egyes jellemvonásai meglepően egyeznek a székelyekéivel s szembeszökőleg elütnek a legközelebb eső többi magyarságétól. (NyF. 9. sz. 6. l.) KERTÉSZ M. zalavidéki nyelvjárás-leírása alapján pedig sok egyezést találunk pl. Orbai- és a Zala-vidék nyelve közt is (vö. uo. 36. l.) habár feltűnőbb eltérések is vannak a két dialektus közt. Mint a Göcsejben, Nyitrában és Zalavidéken, a székelységben s éppen Háromszéken is ejtenek az *ó, ő* helyén *o, ő* difton-

gusokat tehát, s nem úgy van a dolog, mint BALASSA állította (Ethnogr. id. h.). De meg az *á* után álló *g*, sőt *o* is megvan a székelységben s Háromszéken is; mint Csikra és Halmágyra már SZABÓ D. illetőleg HORGER szintén kimutatta. Sőt a nagyon nyílt *é* hangot is megfigyelésem szerint közösen használja nagyban a Dunántúl és a Székelység. Az elbeszélő multat meg — mint legújabbán megjelent értekezésemben rámutattam (Időalakjaink és módjaink a Háromszéki nyelvjárásban, NyK.) — a székelységen kívül Dunántúl is használják, Balaton mellékén és a Dráva vidékén. Így nemcsak hangtani, de alaktani, sőt mondattani dolgokban is kimutathatni a feltünőbb egyezést. A tájszavakra nézve pedig szintén észrevehetni ezt (vö. SZINNYEI Tájszótárát és az újabb tájszóközléseket a Nyr.-ben, 34. k.). Másrészt meg a palóczsággal lehet ismét feltünőbb egyezéseket találunk ugyancsak pl. a háromszéki nyelvjárásban (*é*, *ó*, *ö* és *nitt*, *nül*, *lábval* stb.), nem is tekintve az egyező helyneveket (pl. a Nyitravidéken is Bodok stb., vö. Szücs ISTVÁN leírását, NyF. 20. sz.). Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy a folklórebán is vannak egyezések pl. a Dunántúl és a székelység, valamint a Vág-mellék és a székelység közt (vö. dr. SEBESTYÉN GYULA Regös énekek és A regösök, M. Népk. Gyűjt. 4—5. k., VIKÁR népköltési gyűjteményét Somogyból és a szentivánéji énekről s a regös énekről szóló értekezéseit), viszont hogy a néprajz körén belül pl. a székely kapu Szlavóniában is megtalálható (HUSZKA J.): mindezek kétségen kívül valami régibb, sőt ősibb közösségre mehetnek vissza, s így nemcsak tisztán a dialektologia, de hazai történetünk s etnológiánk érdekében és néprajzi meg folklorisztikai szempontból is megérdemlik a székely nyelvjárások s ezek körén belül a háromszéki nyelvjárás, hogy még behatóbban földolgozzuk s mélyebb, történeti alapon, történeti és összehasonlító nyelvészetünk számára is értékesítsük. Sőt nemcsak! de a székely kérdés rejtélyének megoldhatása szempontjából, valamint a «székely törzsek telepedési viszonyaira» nézve is, a mire nézve HORGERREL szemben nem annyira pusztán «a nyelvjárásai sajátosságok» elterjedésére, mint ezekkel kapcsolatban a régi székrendszerre, a régi székely székek beosztására is vetem a fő-

súlyt, minthogy ama nyelvjárási sajátságok egyezése és elterjedése szerintem főként ezen az alapon érthető. Ilyen utakon **aztán** nemcsak pusztán a nyelvészt érdeklő eredményekhez jutunk, de olyanokhoz, a melyek a történetírót és az etnográfust is érdeklik. Az efféle nyomozásoknak pedig senki sem fogja tagadni nagy fontosságát. (Vö. BUDENZ, A székely beszéd, MNy. 5 : 363.) Azért én a háromszéki nyelvjárás leírásában — a mennyiben lehetséges lesz — ilyen utakon kívánok haladni.

ERDÉLYI LAJOS.

Hazai irodalom.

ERDÉLYI LAJOS. A háromszéki nyelvjárásról történeti alapon (Különnyomat a NyK.-ből.) Bpest.

FUCHS (FOKOS) DÁVID RAFAEL. A locativus-féle határozók a votjákban. (Különnyomat a NyK.-ből.)

FÜLÖP SÁNDOR. Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint. (Tanári székfoglaló.) Kiskunhalas.

KELEMEN BÉLA. Jó magyarság. Bpest, Athenæum.

Keleti Szemle. VII. évf. 1. sz. (FUCHS D. R. Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. — MÉSZÁROS JULIUS. Osmanisch-türkischer Volksglaube. — KÚNOS IGN. Rumelisch-türkische Sprichwörter. — MUNKÁCSI B. Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen. — Irodalom. — Kisebb közlések.)

Nyelvészeti füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. — 32. VISKI KÁROLY. A tordai nyelvjárás. — 33. BEKE ÖDÖN. Kemenesalja nyelve. — 34. HORVÁTH ENDRE. A bakonyalji nyelvjárás. — 37. BACSÓ GYULA. Az adavidéki nyelvjárás. — 40. ÉDES JENŐ. A balatonfelvidéki népnyelv. Bpest, Athenæum.

PONGRÁCZ SÁNDOR. A magyar nyelv szerkezete, története és szó-tára. I. rész. A magyar nyelv szerkezete. Bpest, Pfeifer Ferdinánd.

SZAMOTA-ZOLNAL. Magyar Oklevélszótár. 14. és 15. (utolsó) füzet. Bpest, Hornyánszky.

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH JÁNOS. Bpest, Akadémia.

Északi-osztják nyelvtanulmányok.

(Első közlemény.)

A finnugorság legtávolabbi csoportjának, az osztják népnek a népköltési termékeiből szándékozom itt mutatványokat közölni. Az anyaggyűjtésre az 1898. és 1899. években nyílt alkalmam, a mikor is, mint a ZICHY-expediczió nyelvésze, egész esztendőt tölthettem az északi osztjások között. Utazásomnak a főcélja tulajdonképpen a hatalmas REGULY-féle gyűjtemény megfejtése volt. A helyszínén azonban csakhamar meggyőződtem róla, hogy az osztják népköltésnek ilyenmű termékei ma már kiveszőfélben vannak. Annál nagyobb buzgósággal fogtam az értékes gyűjtemény megfejtésének munkájához. A minden magyarázó jegyzet nélkül maradt szövegek értelmezéséhez azonban elkerülhetetlenül szükséges volt előbb egy jó csomó eredeti, legnagyobbbrészt folklorisztikai szöveget (meséket, hősi énekeket, a medvekultuszra vonatkozó énekeket és istenidéző igéket) gyűjtenem. Az így nyert anyag segítségével aztán lassanként sikerült behatolnom a REGULY-féle énekek rejtelseibe is. Hogy ez miképpen történt, arról a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztett jelentésemben*) bővebben szóltam. Egyébként azóta már a REGULY-féle szövegek egyharmadát megfejtve is közzétettem.**)

*) Nyelvészeti tanulmányítam az északi osztjások földjén. Budapesti Szemle 1905. évf. 345. sz. 354—395. l.

***) Osztják népköltési gyűjtemény. Sammlung ostjakischer Volksdichtung. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. kötet.) Budapest, Leipzig, 1905.

Az északi osztjások a tobolszki kormányzóság északi részében az óriási kiterjedésű (647,467 □ km.) berjozovi kerületben laknak. A hatalmas Ob folyam mentén húzódnak észak felé, elfoglalják ennek nagyobb és kisebb mellékfolyóit is. Nyugatról a vogulokkal szomszédosak, észak és kelet felé pedig a nomád szamojédekkel határosak. Az itt lakó másfajú népek (inorodci) között, ú. m. a vogulok, szamojédek és a zürjének között (ez utóbbiak Berjozovban, Muzsiban és Obdorszkban laknak) számra nézve az osztjások foglalják el az első helyet, sőt majdnem az összes lakosságnak a felét teszik, a számuk 9100 körül van. Főfoglalkozásuk a vadászaton kívül a halászat és a rénszarvas-tenyésztés. Szigorúan ragaszkodnak ősi hitükhöz (a pogánysághoz), jóllehet nagy részük meg van keresztelve.

Az északi osztjakság területén már AHLQVIST is (Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Helsingfors, 1880.) három nyelvjárásvidéket különböztetett meg. Ezek a következők: 1. a kondinszki nyelvjárás-terület Szamarovo és Berjozov között; 2. a berjozovi nyelvjárás, mely az Ob mellett Muzsiig terjed, s magában foglalja a Kazym, Vogulka és Szinja folyók vidékeit is, és 3. az obdorszki nyelvjárás, a mely az Ob és mellékfolyói mellékén Muzsától északra a sarki részekig húzódik.

Az így megjelölt nyelvjárásvidékek bár sokszor nehezen, de mégis csak közlekedhetnek egymással, csupán a legtávolabbi pontok ú. m. a kondinszki és az obdorszki nyelvjárás tesznek e tekintetben kivételt. Egyébként pedig, ha a nyelvi eltéréseket tekintjük, még helyesebben megtehetnénk az osztályozást az egyes folyóvidékek szerint. Az egyes folyók mellékén ugyanis összetartozó (rokon) nemzetségek laknak, ezek a legtöbbször még nyelvi tekintetben is különválnak a szomszédos törzsektől. Sőt úgy vettem észre, hogy idővel még az egyes nemzetségek nyelvjárása is változik, más-más kialakulást nyer, mert az osztjások rendszeren idegen törzsből házasodnak. Az asszonyok nyelvjárásának hatása következtében az ifjabb nemzedék nyelve már kisebb-nagyobb változást mutat (Ez annál könnyebben lehetséges, mert egy-egy faluban sokszor csak három-négy család lakik.). Ezt a jelenséget leginkább észlelhetjük az obdorszki osztjásoknál, a kik akárhányszor szamojéd nőt vesznek feleségül és a Vogulka folyó vidékén, a hol igen gyakran vogul nőkkel házasodnak össze.

A három északi nyelvjárás közül tüzetesen csak kettőt, ú. m. az obdorszkit és a berjozovit tanulmányoztam. Az a nyelvi anyag, a melyet itt nyújtok, e két nyelvjárássterületről való. A szövegek megválasztásánál különös tekintettel voltam arra, hogy azok mennél hívebb képet adjanak a köznyelvről. Az úgynevezett hősi énekek és mythologiai regék nyelve nagyban eltér ettől. Később azonban ilyeneket is fölveszek a szövegek közé, hogy az osztják népköltés termékeiről lehetőleg teljes képet nyújthassak.

A szövegeket nyomban követi a szójegyzék, ebben azonban csakis a szövegekben előforduló szók lesznek fölvéve. Szándékomban van ugyancsak itt egy kis nyelvtani vázlatot is adni, a mely nagy vonásokban e két nyelvjárás főbb sajátosságait fogja föltüntetni s a szövegek olvasásához, helyes megértéséhez támasztékot nyújt.

Átírásomban alkalmazkodtam a Finnisch-ugrische Forschungen hangjelöléséhez, mely már ismeretes a nyelvészeti irodalmunkban. Ettől csak annyiban térek el, hogy a berjozovi nyelvjárásban előforduló zöngétlen spirans *l*-hang jelölésére a SZINNYEI ajánlotta *l*-t használok, a melyet KARJALAINEN is elfogadott.*) A tökéletlenül képzett hangok labializálását KARJALAINEN után *ò*, *ã* és *ï* jegyekkel jelöltem meg. Ugyancsak KARJALAINEN után *š*- és *ž*-vel jelölöm az *s*-, *z*-hangok palatalizált alakjait, a mikor a nyelv elejének erős domborításával vannak képezve.

A ' jel mássalhangzók között zöngétlen átmenetet jelöl, a zöngés mássalhangzó előtt vagy után = zöngétlen elő- vagy utórész. Az időmértéket háromféleképpen tüntettem föl: a rövid hangzót rendszeren jel nélkül, a félhosszút ` jellel, a hosszút pedig - jellel.

A főhangsúly az északi osztjákban rendszeren az első szótagon van, a mellékhangsúly pedig a harmadikon. Az igeikötő elenyészteti az alapszó hangsúlyát, úgyszintén a tagadó és tiltó szócskák is az utánuk következő igéet vagy igeszerű névszóét. E tekintetben a kazymi nyelvjárásban jelentékeny eltérések vannak. (L. KARJALAINEN nagybecsű hangtörténeti munkáját. 270—274. lap.)

*) Zur ostjakischen lautgeschichte. I. Über den vokalismus der ersten silbe. Helsingfors, 1904.

I. Szövegek.

a) Obdorszk vidékéről.

1. *Lòηγær sut uèrl.*

sāuær pàm lîl pàmpai xoða. pàm lîdal svrät uglël uassa, nāuærlynda pidas, tut xoða joxtas, tut pèlâ lauðl: «si pàmpai nox-luü!» — «pàmpai mola ādæm uèræs?» — «pàmpaina uglæm uassa.» — nny liumæn tvrâina āt uasla (uglæn)!» — «sasâ tut, seda ðlà!»

sāuær iæη'k-silna nāuærmæs. «iæη'k, tàm tut xōrdî!» iæη'k lauðl: «tut mola ādæm uèræs?» — «tut pàmpai an' lîl.» — «pàmpai mola ādæm uèræs?» — «pàmpaina uglæm uassa.» — nny liumæn tvrâina uglæn āt uasla!»

sāuær nāuæræs iæη'kuès xoða. «iæη'kuès tàm iæη'k iènzî!» iæη'kuès lauðl: «iæη'k mola ādæm uèræs?» — «iæη'k tut an' xōratl.» — «tut mola ādæm uèræs?» — «tut pàmpai an' lîl.» — «pàmpai

1. Az egér törvényt tesz.

A nyúl füvet eszik a fűrakásnál. Fűevése közben a nyelvé megvágta (tk. a nyelve megvágatott), ugrálni kezdett, a tűzhöz érkezett, a tűznek szól: «Ezt a fűrakást fald föl!» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. a te evésed helyén), hadd vágja!» — «Várj csak tűz, itt légy!»

A nyúl a víz szélére ugrott. «Víz, ezt a tüzet oltsd ki!» A víz szól: «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. evésed helyén), a nyelvedet hadd vágja meg!»

A nyúl a víziszörnyeteghez ugrott. «Víziszörnyeteg, ezt a vizet idd ki!» A víziszörnyeteg szól: «A víz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja ki.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakásnál evésem alkalmával (tk.

mola ādam űerēs?» — «*pāmpai ʒoza liuməm tvʒàina uʒləm űaśsa.*» — «*nvv liumən tvʒàina nvv uʒlən āt űaśla!*»

sāuər nāuərēs, ioutliűidi kat ʒui dēs. «*ʒuiűən, si iəű'kuēs ioudələn!*» — «*si iəű'kuēs mola ādam űerēs?*» — «*iəű'kuēs iəű'k an' iēsł.*» — «*iəű'k mola ādam űerēs?*» — «*iəű'k tut an' ʒōrətł.*» — «*tut mola ādam űerēs?*» — «*tut pāmpai an' ləl.*» — «*pāmpai mola ādam űerēs?*» — «*pāmpaina uʒləm űaśsa.*» — «*nvv liumən tvʒàina uʒlən āt űaśla.*» — «*sasà, ioutliűidi ʒuiűən òlātən-sà!*»

sāuər nāuərēs. kət niű iändəsłəűən. «*niűən iōűđliəndət ʒos-
əuətliűələn!» *niűən lauləűən:* «*ʒuiűən mola ādam űer'səűən?*» — «*ʒuiűən űēs an' ioutləűən.*» — «*űēs mola ādam űerēs?*» — «*űēs iəű'k iēsłi an' ləl.*» — «*iəű'k mola ādam űerēs?*» — «*tut an' ʒōrətł.*» — «*tut mola ādam űerēs?*» — «*tut pāmpai ant kusmal.*» — «*pāmpai mola ādam űerēs!*» — «*pāmpaina uʒləm űaśsa.*» — «*nvv liumən tvʒàina uʒlən āt űaśla!*» — «*niűən sasà, òlātən-sà, m̀à ninèn lēs̀atłəłəm.*»*

helyén) a nyelvem megsértődött.» — «Te ettél, a te nyelved hadd sérüljön meg!»

A nyúl [tovább] ugrott, két lövő embert talált. «Emberek [dual.], ezt a víziszörnyeteget löjjétek meg!» — «Ez a víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg a vizet nem iszsza.» — «A víz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem eszi.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, a te nyelvedet hadd vágja!» — «Ej, ej! lövő emberek várjatok csak!»

A nyúl [tovább] ugrott. Két asszony varrogatott. «Asszonyok [dual.], az íj-idegeket vágjátok el!» Az asszonyok szólnak: «Az emberek micsoda rosszat tettek?» — «Az emberek a víziszörnyeteget nem lövik meg.» — «A víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg vizet inni nem akar.» — «A víz micsoda rosszat tett?» — «A tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem égette el.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, hadd vágja meg a nyelvedet!» — «Asszonyok várjatok csak, majd elbánok veletek!»

sāuēr nāuērās, lōγγēr dēās. lōγγēr siūālmal-kēmna oη'gálna lōγās. «lōγγēr malai χανάδιλén!» sāuēr lauēl: «lōγγēr, niγγen mosāiāt ārātēlna ēuētliłā!» lōγγēr lauēl: «niγγen χoza mà uēr an' twilēm.» — «uēr-ki an' twilén, am'βογpōzēχna duəl lwp-tōγγērlēm.» — «andām! -- lōγγēr lauēl — mà manlēm niγγen χoza.»

niγγen lauēlōγγen: «χuiγγen iōγγāliēndēt min ēuētlemēm.» — χuiγγen lauēlōγγen: «iōγγāliēndēmēm āl ēuētliłā! min uēs ioutlēmēm.» uēs lauēl: «manēm āl ioudālén! ma iōη'k iēsłēm.» — iōη'k lauēl: «manēm āl iēhēzi! mà tut χōrētłēm.» tut lauēl: «manēm āl χōrdi! ma pāmpai līlēm.» pāmpai tutna kuzēm'sa, mola ārāt pām ōs, ārātēlna kuzēm'sa. lōγγēr sut uērās.

2. Svrt.

āsni sōziliūdāl svrāt iōγγānna svrt χūlās. «nōη, lauēl, uēriē uolāη χui ōsēn! ittam χandi nēηχo uēlβēslēdi pvrāiēl, χandi, nēηχoina siūālēliēn-gi, put-kōrdi nālna ioutliēn, seda i χollén.»

A nyúl [tovább] ugrott, egeret talált. Az egér a mint meglátta, bement a lyukba. «Egér, miért bújsz el?» A nyúl szól: «Egér, az asszonyok holmiait mind valamennyit rágd el! (tk. vágd el.)» Az egér mondja: «Az asszonyokhoz semmi közöm (tk. dolgom) sines.» — «Ha nincs közöd, a lyuk száját (tk. ajtaját) ebfejjel zárom le.» — «Nem a! — mondja az egér — megyek az asszonyokhoz.»

Az asszonyok szólnak: «Az emberek íjidegeit mi elvágjuk.» Az emberek szólnak: «A mi íjidegeinket ne vágjátok el! mi a víziszörnyeteket meglőjük.» A víziszörnyeteg szól: «Engem ne lőj-jetek meg! a vizet megiszom.» A víz szól: «Engem ne igyál meg! a tüzet kioltom.» A tűz szól: «Engemet ne olts ki! a fűrakást megeszem.» A fűrakás a tűztől elhamvasztatott, a mennyi fű csak volt, mindvalamennyi elhamvadt. Az egér törvényt tett.

2. A csuka.

A medve lépegetése közben a folyóban a csuka fölvetődött. «Te, mondja, valóban derék ember vagy! Itt van az osztják ember vadászati ideje, ha az osztják ember meglát, . . . vasnyállal lő rád és itt halsz meg.» A medve kétfelé nézeget: «Itt, úgy-

àsñù kätis̄ uanduīl. «çoi — laūäl — seda mà kin̄žəm palem n̄əyçoī p̄ödər'l?» svrt laūäl: «n̄əy paləmən çada tv̄ilən?» àsñù pūiäl eltī äm'səs, uanduīl: n̄əməza uänlta an' litl. svrt laūäl: «selta-gī ioutläien, si ämestən tv̄äina iəra al-körilən.» àsñù laūäl: «n̄əy çada p̄ödər'lən?» — «mà tàdä tàm ösəm!» selta uantselī, iöçän kudəβna iəna' pa äməsl. svrt laūuīl: «n̄əyçoina uelläien, lüläien, çundsi-çarti an' iilβälälən.» àsñù laūäl: «n̄əy uelläien, pà an' iilβälälən.» — «mà, laūäl, svrməm-ki andäm, çandi n̄əyçoina uèrli iux çurina ponläiem; çandi çoi manəm èuotlīüda iil, selta mà ligäsləm, çuri pozina uàraskäləm, uèrli iux çuräl pëlək-täçnəm'l, mà si-kəmna uèritləm. n̄əy, laūäl, pilçä-kəmna ollən, sidi pà çolna ittam iwräslən.» ittam àsñù ligäzəs, ligäsmän orna n̄äüərməs, n̄äüərmäl svçät jelta-kurna tv̄y'k-soç pëlçət iəy'kna äläm'säiçt. svrt laūäl: «uolän çoi çolna ligäzəs. ligäzä! törəm n̄əy and ösən!» àsñù manəs, svrt pà manəs, çolas man'sət, çoina ösla.

àsñù sözilüüdal svçät iəy'k-silna svrt siiäləs. «mà n̄əyən lëçätlëm, laūäl.» àsñù selta n̄äüərməs, ittam svrt kutpäl èuält

mond, nálam erősebb ember kicsoda beszél?) A csuka szól: «Hozzád fogható erős hol lenne?» A medve a fenekére leült, nézeget: semmi sem akar közeledni. A csuka mondja: «Aztán ha meglőnek, ültő helyedben oldalra esel.» A medve szól: «Te hol beszélsz?» — «Én itt volnék, la!» Aztán látta, a folyó közepén ül valóban. A csuka csak mondogatja: «Az osztják ember meglő, megesznek, sohase támadsz föl.» A medve mondja: «Ha téged megölnek, te sem támadsz föl.» — «Én, úgymond, ha nincs itt a halálom [ideje], kikészítetlen fateknőbe tesznek, az osztják ember engem elmetélni jön, aztán megharagszom, a teknőt a farkammal megcsapom, a kikészítetlen fateknő kettéreped, én ilyenre is képes vagyok.» — «Te, úgymond, olyan vagy mint a szunyog és még nagyra vagy.» Erre a medve megharagudott, haragosan az erdőbe ugrott, ugrása közben a hátsó lábával egész mohrakást emelt a vízbe. A csuka mondja: «A derék ember még megharagudott. Csak haragudj, nem vagy te isten!» A medve ment, a csuka is ment, hova mentek, ki tudja.

A medve lépegetése közben a víz szélén csukát pillantott meg. «Majd elbánok veled», mondja. Aztán a medve [oda]ugrott

mouna lvsksəli, pozəl əuəlt kətllsəli, xoidi iux xoza oɟəl si sɛŋk-səli, toɟosɛk pon'səli. tamotta lausən: «mà iilβələləm» — ittam səmləntəlna kim-pəksət.» svrt pələ əsni ɟantman ləiɟl, xada ol. «an' iilβələlən vndi» — əsni laudl.

svrt əsniina ələm'sa. «ma nɟən kanzəm mouna tüləm.» əsniina tusa, iux-lər ilbina pon'sa. «mosa porəina lidət and osləm, si porəina mà nɟən lələm.» əsni manəs, sòziləil. ɟou iɟə's, ɟàn iɟə's.

«mà lidət tvisəm vndi, tàm xvitl mà lidət mozətməm andəm.» — əsni svr'al pələ manəs, svr'al xoza ioɟtəs, svr'al ɟislə, oɟəl male iŋktəda pidəm. «mà ittam nɟən tüləm, xvitl iəzəlt lida məsl, iəŋ'k-sil ləpsɛk mà svɟə nɟən lələm, nɟən lədi iɟbina iəŋ'k iəsləm, iəŋ'k seda ɟənnə ət ol!» lou svr'al tislə, iəŋ'k-silna pon'səli, svr'l pələ ɟantl: «matta lausən: «mà iilβələləm» — pədəm ɟul-idi ɟundi pətsəian, ɟundi iilβələlən.» svrt pozəl selta ɟarəskəli, ittam əsni nəuərməs, svrt kətllta luttəli,

és a csukát a derekánál (tk. a közepénél) fogva a földre kihajítja, a farkánál fogva megragadta, egy ledöntött (tk. nyugvó) fához verdesi a fejét, egy kissé odább letette. «A multkor azt mondtad: 'én föltámadok', — íme mind a két szemed kifordult.» A medve a csuka felé nézve áll, hol van. «Talán mégse támadsz föl» — mondja a medve.

A csukát a medve fölemelte. «Én tégedet száraz földre vislek.» A medve elvitte, a fa gyökere alá tette. «Majd ha ennivalót nem találok, akkor megeszlek.» A medve ment, lépeget. Hosszú ideig ment, rövid ideig ment.

«Mintha volna nekem ennivalóm, ma ennivalót nem szereztem.» A medve a csukája felé ment, a csukájához érkezett, a csukáját vette, a feje már nyüvesedni kezdett. «Most már vislek tégedet, a nap felé fordulva (a nappal szemközt) kell enni, a víz széléhez közel eszlek majd meg, miután megettelek, vizet iszom, a víz hadd legyen közel ide!» A csukáját vitte, a vízszélére tette, a csukája felé néz: «A multkor [azt] mondtad: 'én föltámadok' — fagyott hal módjára megfagytál, mikor támadsz föl.» A csuka egyet csapott a farkával, a medve [utáná] ugrott, a csukát nem tudta megfogni, a csuka ment egyfolytában és a vízbe

svrt manmal itna iəŋ'kna il-łəŋəs. əsn̄n̄ kuš-ɣatsa uandriil, sɛmna an' n̄ila. l̄ar kudeβ ɛuəlt svrt noɣ-ɣūləs, sidi lauəl: «əsn̄n̄ malai an' l̄isən manəm?» — əsn̄n̄ top al-uantl. «mə mattəlna lausəm, svrməm-gi andəm, l̄ida an' uèrəm'lən.»

əsn̄n̄ manəs. sidi sòziliŋədal svrət pilŋəŋə iis, pvm̄m̄i iis. əsn̄n̄ lauəl: «mə-sà iɛza iəŋ'kna oɣəlləm.» əsn̄n̄ ioranna, iəŋ'kna ɔyləs. əsn̄n̄ ielta kət kurəl kətllsa, iəŋ'k ilbina v̄u iəzəlt ilis taldə pitsa, əsn̄n̄ noɣos uurətl, uurətl, azət an' šitl. əsn̄n̄ lauəl: «ɣoina kətllsəiəm tādà?» əsn̄n̄ uŋəl-uəs ɛuəlt, n̄v̄l-uəs ɛuəlt iəŋ'k ləŋda pidəs. əsn̄n̄ si-kuš uurətl noɣos, ielta kət kurəl i-kəmna kətllsaiŋən, n̄m̄ətti kurəl an' šitl, əsn̄n̄ azət si ɣoldə utš̄iis. l̄iləl, aŋi iis, si-kəmna əsn̄n̄ ɛsləm'sa.

əsn̄n̄ uuraina uədi iəxtəs, iəŋ'gəl pɔrgəttə an' uèridəs. əsn̄n̄ uədi, moyna iəxtəs, iəŋ'k p̄lə uantman al-əm̄əsl. iorən kudəβ ɛuəlt svrt noɣ-ɣūləs, sidi lauəl: «əsn̄n̄ ɣodi al-puŋaldə pitsən?» əsn̄n̄ n̄m̄əza p̄dər'ta an' litl. «əsn̄n̄ ɣələndà! mə mattə lau-

alámerült. A medve bármerre nézdegél is, szemmel nem látható [t. i. a csuka]. A tó (v. áradvány) közepén a csuka fölmerült, így szól: «Medve, miért nem ettél [hát] meg?» A medve csak néz. «A multkor megmondtam, hogy ha nincs itt a halálom ideje, nem tudsz megenni.»

A medve ment. A mint így lépdél, szunyogosra, hőségre vált [az idő]. A medve mondja: «Már csak belemegyek egy kissé a vízbe.» A medve a folyóba, a vízbe belement. A medvének a két hátulsó lábát valami elkapta, a víz alatt a folyással szemben lefelé kezdi húzni, a medve erőlködik fölfelé, erőlködik, mind hiába! A medve szól: «Ki fogott meg engem itt?» A medvének az orrán-száján keresztül kezdett a víz bemenni. A medve bármennyire erőlködik is fölfelé, a két hátulsó lába egyformán meg van fogva, az egyik lábát sem bírja kiszabadítani. A medve már-már egészen meg akart halni, a lélekzete elszorult (tk. kicsinyé lett), ekkor a medvét eleresztették.

A medve csak erőlködve jutott a partra, még a vizet se tudta magáról lerázni. A medve a partra, a földre kijutott, a víz felé tekintve csak ül. A folyó közepe táján a csuka fölvetődött, így szól: «Medve, hogyan kezdél lélekzeni?» A medve

səm: «*nyy mola uul lül trilen?*» mà *nyyèn mundr il-ki täl'sèm lóln, nyy zolna i xptl-sis an' uèrìtsèn. mà matta tìlèş-kèm xoi-səm, àsnù nyy tìlèş-kèm-ki xoisən lóln, nóçàien aràtèlna níyktà-sàiet lóln, soçen tèlna lóln lèis.*

3. *n à lu à l t s a m x o i.*

i purəş ìmi ādəl ol, katra pvràina lou xil tris. xiləl xol-mal, xiləl èuəlt top uèrəy nàluàltsamət, uèrəy òtləβət xàssət. xiləl nàl uèrmal svçat jàsl èuədəs, òtləβət uèrrì iisət, uàltsamət uèrrì iisət. ìmi si xil-uèrət sàuisəli, nàluàltsamət, òtləβət naurèm-idi òndəβna pon'səli, lābat xptl nóçəltsəli, lābat āt nóçəltsəli. sidi nóçəltal èuəlt çal'lada pidəs, ìmi nvməsl: «törəm manèm mosa si pàrdəs». tutl vləs, naurèməl kiltəda pidəs, səsna uisli, logotsəli, uantsəli: çui-naurèm. «xvlda utsiməm tvçà èuəlt törəm manèm naurèm pàrdəs, çui-naurèm.»

si naurèm sidi ènməltal èuəlt nóçəmdidj louàttè iis, siski,

semmit sem akar beszélni. «Medve, hallgass ide! Én a multkor mondtam: „Neked talán valami nagy lelked van?” — Ha az elébb lehúztalak volna [a víz alá], te még egy napig se birtad volna ki. Én a multkor egy hónapig feküdtem, te medve, ha te egy hónapig feküdtél volna, a húsod egészen megnyüvesedett volna, a bőröd [is] egészen elrothadt volna.»

3. A nyilforgács-férfi.

Egy öreg asszony egyedül van, régente volt neki unokája. Az unokája meghalt, az unokája után csak véres nyilforgácsok és véres gyalúforgácsok maradtak. Az unokája nyilcsinálás közben a kezét elvágta, a finom gyalúforgácsok véressé lettek, a nagyobb forgácsok véressé lettek. Az asszony im unokája vérét megőrizte, a nyilforgácsokat, a finom forgácsokat gyermek gyanánt bölcsöbe tette, hét nap ringatta, hét éjjel ringatta. A mint így ringatja, egyszer csak sírni kezdett. Az asszony gondolja: «Az Isten nekem im valamit rendelt.» Tüzet gyújtott, gyermekét keltetni kezdte, a térdére vette, megmosta, látta: fiúgyermek. «Immár halni készültem, mikor az isten nekem gyermeket adott, fiúgyermeket.»

Miközben ezt a gyermeket így növeli, az lóto-futóvá lett,

uai-xul ueldi louàtti iis. sidi oldal euelt ittam imi iəŋ'k tuda and
 ētl, iuy tuda and ētl. nauřemalna iuyəl seuerla i iəŋ'gəl tōtliiŋla.
 nóřs-, uaiŋkur euetti louàtti iis. řadàiel imi top līl pà řòil. řà-
 dàiel imi řulilē uai nóřaina lābētlēdē. imi lauēl: «řilūē, ittam
 nēŋŋoū iisən, mà nvyèn nēmna ponlēm, mà pondi nēmən ādēm
 āt ol, iəm āt ol, sidi twi: «nāluāłtsam řoi». numpayən (nvy
 numbən) uul řoina «nāluāłtsam» nēmən sidi āt lauilla».

imi iāstal: «nēmndi řoi ōsən, māzəŋ mola mouna an'
 iorētlən, řilūē, nēŋŋoi iāzəŋna āl euēlā!» tām řōlēm pāiārt pa-
 lātna řādən řoza mola lāillən, tām twāien euelt niy manəm
 niyisuy kanžā!» — «niy manəm niyisuy iosł řolas manəm, ma
 řundi uantsēm.» — «lāiā, ma nvyèn malēm!» vřəm ilbi euelt
 kanžāndəs, nēŋŋo-oypōzə řouāt sořəmpuy ēłłs. «tām sořəmpuyən
 kim-ēłłtələn, ālyəl euelt kātllē! nāluāłtsam řoi iorən mola-kēm;
 sořəmpuyən si-kēmna langəl uldi łskē, sořəmpuyən řolas lāriūl,
 sūis manā! sořəmpuyən řada uolūil, svā seda uandūiā!»

madár-, erdei vad- és halfogó nagyságnnyira növekedett (tk. jött).
 A mint így van, az asszony már vizet hozni nem megy, fát
 hozni nem megy, a gyermeke fát vág, vizet hoz. Nyúszt-, erdei
 állat lábát elvágó nagyságnnyira nőtt. A nénikéje (?) csak eszik
 és nyugszik. A nénikéjét tiszta vadhússal táplálja. Az asszony
 szól: «Kis unokám, ime emberré lettél, én neked nevet adok,
 az én adtam név rossz legyen vagy jó legyen, ez: «nyílforgács-
 férfi». Náladnál idősebb ember «nyílforgács» nevedet mondja
 majd.»

Az asszony mondja: «Növekedő férfi vagy, talán valamely
 földre nem jutsz el, fiacskám, emberi beszédnek ne higyj! Ezen
 három oszlop magasságnnyira [épített] házadban mire vársz, ezen
 helyedről nő járta nős vidéket keress!» — «A nő járta nős vidék
 útja merre van megjárva, én mikor láttam.» — «Várj csak, én
 neked adok [valamit].» A vánkos alatt keresgélt, férifej nagy-
 ságú czérna gombolyagot vett elő. «Ezt a czérnagombolyagodat
 kiereszted, a végénél fogd meg! nyílforgácsférfi erőd a mekkora,
 a czérnagombolyagodat a válladon keresztül olyan erővel hajítsd,
 a hova a czérnagombolyagod gurul, oda menj! a czérnagombo-
 lyagod a hol megáll, aztán oda nézz!»

lou kim-ēdās, soṛāmpuṇəl laṅgəl uldi lōskəsli, sidi nōṛāltal ēuəlt soṛāmpuṇəl uolimal. ālyəl ēuəlt kātllseli, laṅgəl uldi pà lōskəsli, soṛāmpuṇəl mandal ēuəlt lou ielta sidi nōṛālləli. soṛāmpuṇəl χāt χoza toṛo iōṛātmal, uantləli: χōlēm pāiārt. il-luṅmal, χōlēm pāiārt noṛos nīla. χātsuṅ ēuəlt siməs-lamba iuχ lāiil, tviəl χada ol-kēba, an' nīla. lou χātna iōṛo-luṅəs, katra pvrāina nēṅχo seda olmal. uandiuil: χāt uēdātna, χātsuṅ ēuəlt χāndēβ.

si χāndēβ χouāt noṛos χōṅ'ti pidəs. lou mundī luṅəl: «mà χāt laṅgəlna kim-ētlēm.» nōmər tvāiəl ēuəlt sidi χōṅ'al, sidi χōṅ'tal ēuəlt mētta pidəs, uēilī iis. ī mosaina nāuī tōrāmna ēdəs, kātis uandiuil: χatsa-χarti nēṅχo andām.

soṛāmpuṇəl lōḡāftəsli, selta iāuəlməsli, soṛāmpuṇəl χołas lārīns, sūis si manəs. soṛāmpuṇəl sidi nōṛāmdal ēuəlt χātna toṛo-ēdəs, χātna iōχtəs: kōrdi χāt, oχ χāt, ouəl os andām, isiəl os andām. soṛāmpuṇəl uīslī pà iāuəlməsli: soṛāmpuṇəl toṛo iāṅ'əs, iōṛo pà kērləs. «tām soṛāmpuṅ χou mou iuṅməm ēuəlt iōṛo an'

Ő kiment, a czérnagombolyagját a vállán keresztül dobta, a mint így követi, a czérnagombolyagja megállapodik. A véginél fogva megragadta, a vállán keresztül megint átdobta, a czérnagombolyag a mint megy, ő hátulról követi. A czérnagombolyagja [egy] házhoz érkezik oda, nézi: három oszlop. Bemegy, a három oszlop fölfelé látszik. A házszöglet felől olyanforma fa áll, [melynek] a teteje hogy hol van, nem látszik. A házba bement, régente itt ember volt. Nézegeti: a ház szélességében, a házszöglete felől lépcső [van].

Ezen lépcső hosszában kezdett kúszni fölfelé. Előbb mondja: «én kimegyek a ház tetejére.» A kerek helyről így kúszik [fölfelé], kúszása közben fáradni kezdett, erőtlenne lett. Egyszer csak kijutott a fehér égre, kétfelé nézeget: semerre sincs ember.

A czérnagombolyagját elövette, aztán elhajította, a czérnagombolyagja a merre gurult, arra ment. A czérnagombolyagját a mint így követi, visszament a házba, a házba érkezett (jutott): vasház, ezüstház, az ajtaját nem találja, az ablakát nem találja. A czérnagombolyagját fogta, megint elhajította: a czérnagombolyagja oda ment meg visszatért. «Ez a czérnagombolyag hosszú földről jövéssem közben vissza nem fordult.» A czérnagombolyag-

kērlūis.» soḡāmpuḡal kāllsēli, pā ioutsēli: soḡāmpuḡ toḡo iaḡ'as, iḡo pā kērlās. «iāsēm ēuēlt ḡos-luttilem taḡḡā.» soḡāmpuḡal ūislī, mola-kēm ior tviis, si-kēm iorēlna ioutsēli, soḡāmpuḡal toḡošik manilūis, ittām ḡarti toḡo než al an' manās. «tām soḡāmpuḡ mola ūantl?» soḡāmpuḡal ūislī, šēβna pon'sēli.

si kōrdī ḡāt, oḡ ḡāt kēratlālī: oḡal os andām, ḡonēl os andām, isial os andām. «tām ḡātna isi nēḡḡo ol taḡḡā?» «nēḡḡo-ki ol, oḡal āt punžāntl!» ōu pēlak-punžāndās, loḡ iḡo-lwḡās. iḡo-lwḡās, nēḡḡo andām. tom iēlēm-suḡna šādēm: «nāl-ūāltšām ḡoi!» loḡ ūandūil, nēmōza nēḡḡo andām. pōdēr'tal šātī: «nālūāltšām ḡoi, nḡḡ iḡḡtām ḡādēnn nēḡḡo ūantta litlēn?» — nḡḡ tām mouēnna ḡānādūiman cldī nēḡḡoi olmēn!» — «nālūāltšām ḡoi ḡodī līda litlēn taḡḡā?» — «līda litmēmna mola sižālēlēm, ūantidēm andām.»

pḡzān elti liḡβasēt iḡḡātsēt, tōrēm-puḡēt sāt liḡβās! (pḡzān tēliḡ ōs.) līs, iēnžās. nālūāltšām ḡoi tādā āmōstalna nēmōza vndī ūantl. «kim-ēdā! sēda laḡāsidi svḡ ol, sīt ūiḡā! ōu silna

ját megragadta, megint eldobta: a czérnagombolyag oda ment, meg visszafordult. «A kezemből elereszttem talán.» A czérnagombolyagját vette, a milyen ereje [csak] volt, olyan erővel dobta el; a czérnagombolyagja egy kissé odább mendegélt, aztán semerre se ment. «Ez a czérnagombolyag mit lát?» A czérnagombolyagját fogta, zsebbe tette.

A vasházat, ezüstházat megkerüli: ajtaját nem látja, tetőnyílását nem látja, ablakját nem látja. «Ebben a házban szintén ember van talán?» — «Ha ember van, nyissa ki az ajtaját!» Az ajtó kinyílt, ő belépett. Belépett, ember nincs. A nők részére föntartott szögletben hallszik: «Nyilforgácsférfi!» Ő nézegeti, senki sincs ott. Beszélgetése hallszik: «Nyilforgácsférfi, a te érkezted házban akarsz látni embert?» — «Te ezen a földeden rejtőzködve élő ember vagy!» — «Nyilforgácsférfi, ugye, enni talán akarsz?» — «Ha akarnék is enni, a mit nézek, nem látom.»

Az asztalra ételek jöttek, isteni sok étel! (Az asztal teli volt.) Evett, ivott. A Nyilforgácsférfi itt ültében semmit se lát még. «Menj ki! ott öltöruházat van, vedd el! Az ajtó szélén

χὰνδὲβ, χὰνδὲβ σῖλνα σῖ χανὲμὰ! — mosa-ki uantlèn, sit nvy uèrèn, an'-ki uantlèn, mà χοζəm ādəm àl uèrà! mola uantlèn, top kätllè! kätllta an'-ki uèritlèn, ma χοζəm ādəm àl uèrà! svχna nvyèn iμαs laγəsè! kurlàn alt nìlàiət, iàslàn alt nìlàiət! iàsγəm ārät si!»

nàlyuàltsam χοῖ ēdəs, louèl svχna laγəssəlì. àlməl iογtəs, χvξ vviəm'sa, χòlləlì: nèγχοῖət iitel gätl. χòləm nèγχο gätlat. lou ilta-svχət uantman tvìləlì: χòləm èvi. — «kòžùnìγmən kudəβna āt ol!» — χὰνδὲβ elti noγ-χòγ'ta pitsət. «təm svχ malaj kim-lvskəsa?» — lou χοζγəl èuəlt iuvəm èvi nàlyuàltsam χοῖna kätllsa (vagy: nàlyuàltsam χοῖ kätllsəlì) χundi èslləlì. ittam kät èvi iογο-lvγsəγən. lou kätləm èuəl pilna pà iογο-lvγsəγən. iογο-lvγsəγən, nèməza nèγχο andəm. «nàlyuàltsam χοῖ seda mìl, sì mìl sòmδà! muγilu uèlìs vandìl!» lou mìl sòmδəs. mìl sòmətmal èuəlt toməl and èslləlì. mìl sòmδəs: χət tèlvì murna. lou tàmət uandəs, èuəl èsllsəlì.

tvimel, ièsmel iètsəs. lidel svχət it pòdər'ta pidəs. «iln pi-

lépcső [van], a lépcső szélén ott rejtőzködjél el! Ha látsz valamit, az a te dolgod, ha nem látsz, nekem rosszat ne tégy! A mit látsz, csak fogd meg! Ha nem tudod megfogni, nekem rosszat ne tégy! A ruhába jól öltözz föl, a két lábad ne lássék ki, a két kezed ne lássék ki. A beszédem mindössze ez!»

A Nyílforgácsférfi kiment, fölöltözködött. Álma jött, majdnem elaludt, hallja: emberek jövése hallszik. Három ember hallatszik. Ő alulról figyel: három leány. «Az úrnők középen hadd legyen!» A lépcsőn kezdtek fölmászni. «Ez a ruha miért van kidobva?» A köztük jövő leányt a Nyílforgácsférfi elkapta, semmiért se ereszti el. A két leány im bement [a házba], a megfogott leánynyal együtt ő is belépett. Beléptek, senki sincs [ott]. «Nyílforgácsférfi itt van egy sapka, ezt a sapkát tedd föl, minket azonnal meglátsz!» A sapkát föltette. Miközben a sapkát fölteszi, azt [t. i. a leányt] nem ereszti el. A sapkát föltette: a ház tele van néppel. Azokat meglátta, a leányt eleresztette.

Az evéssel, ivással elkészültek. Evés közben egy [ember] beszélni kezdett: «A leesett fű-e a sok, vagy a fönnálló fű-e a

dəm pàm ār, mola nōmən laidi pàm ār? untləlmən!» nàluàltsám xoì lauðl: «nɔŋ kuš uandilà, mà wantta an' çàšləm.»

tomi manəs. i purəš ìmi lauðl: «mouən kut çou, iəçə çoià!» tomi manəm jubina lou çòis, sit ipçti euəlt lou çòis.

ālməl iətsəs, lou top noç-kiləs, logodjiman iətsəs, toməl ioçolnəəs. «nàluàltsám — lauðl — çodi, nōmən laidi pàm ār, mola iln çoiði pàm ār? — andəm! iln çoiði pàm ār.»

«nàluàltsám xoì manləmən!» — «mà çundsi-çarti ipçta an' çàšləm. toməl lauðl: «nàluàltsám xoì, iəŋ'k-çul ār, mola toçləŋ vai ār?» «nɔŋ manà! kuš uandilà!» tom çoiəl manəs. purəš ìmi lauðl: «nàluàltsám xoì, nɔŋ pà il-çoià, mouən kut çou!» lou çòis, ālməl iətsəs, kiləs. lou top noç-kiləs, tomi ioçtəs. «nàluàltsám xoì, lauðl, mola wantən?» — «mà wantəm, iəŋ'kçuləl ār, toçləŋ vai simel.»

«nàluàltsám xoì, manləmən!» ìmi laudal çàtl: «manà, manà! mouət uandjā!» nàluàltsám xoì pilna man'səŋən.

uən-kèba uən manləŋən, çou-kèba çou manləŋən. sidi man-

sok? — Nézzük meg ketten!» A Nyilforgácsférfi szól: «Csak nézd meg te, én nem tudom megnézni.»

Amaz elment. Egy öreg asszony szól: «A földed köze hosszú (= messze földről jöttél), egy kissé pihenj!» A mint amaz elment, ő lefeküdt, a míg az odajárt, feküdt.

Álmával elkészült, alighogy fölkelt, megmosdott, amaz bejött. «Nyilforgácsférfi — mondja — úgy-e, a fönnálló fű a több, vagy a lennfekvő fű a több?» — «Nem a'! a lennfekvő fű a több.»

«Nyilforgácsférfi menjünk!» — «Én semerre se tudok menni.» Amaz szól: «Nyilforgácsférfi, a vízi hal-e a több, vagy a szárnyas állat-e a több?» — «Menj, nézd csak meg!» Amaz ment. Az öreg asszony mondja: «Nyilforgácsférfi te meg feküdjél le, a földed köze hosszú.» Lefeküdt, álmodott, fölkelt. Alighogy fölkelt, amaz megjött. «Nyilforgácsférfi, úgymond, mit láttál?» — «Láttam, vízi hal sok van, szárnyas állat kevés.»

«Nyilforgácsférfi menjünk!» Az asszony beszéde hallszik. «Menj, menj! földeket láss!» A nyilforgácsférfival együtt mentek.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. A mint így mennek, a tengerre jutnak. A Nyilforgács-

dən òuəlt sàrəsna iəŕətsəŕən. nàluàltsəm çoi nvməsl: «mà-ki tàm màğ-padəl tàm sàrəsíəŕ'kna uaijadi-kəmna, uaijali-kəmna il and àt ləŕləm!» sàrəsíəŕ'kna sidi manləŕən, sàrəs tom-pələkna pitsəŕən. keŕ olmal. tom çoiəl keŕ noç-àləm'səli; si keŕ ilbina sàrən oŕ'gi put. «nàluàltsəm çoi, tàmì uandì-sà!» nàluàltsəm çoi selta uantsəli, sàrən oŕ'gi put loŕ svəttəl kəuərl: ì kur-pələk ētl, ì iàs-pələk ētl, ì oç-pözəç ētl. nàluàltsəm çoi lauəl: «sit molàiet?» — «çodi and ošlən! nvy ìsi kəuərlən seda.» ì çuiəlna keŕ ləp-təŕə'sa. (mundì noç-àlnəliəm keŕ) i manləŕən.

ieža man'səŕən, seda pà keŕ olmal. «nàluàltsəm çoi, tàm keŕ àlmì!» nàluàltsəm çoi lauəl: «mosa tvilən-gi, keŕ nvy àlmì!» ì çoiəlna keŕ àləm'sa, ilis-tvŕà uantləŕən: iln mur. lələsti çoi lələsl, kədərmədi çoi kədərmal, uələšəslət, kələn-təs sūuilet, iəŕ'k-çul uəllət, or-uai uəllət. mur uələšəsləšəl uantlət. çada təuət-lət, ləŕ kudelna təuədəšsilel tərəm çozə çolna təuətlət. «mola uantsən?» nàluàltsəm çoi lauəl: «uantsəm, təuətlət, kədərməlet. mà uandemədəm si. «nàluàltsəm çoi manləmən!»

férfi gondolkozik: «Ez a mese vége, ha én ebbe a vízbe a botosom talpával, a botosom szárával(?) bele nem mennék!» A tenger vizén így mennek, a tenger túlsó felére jutottak. [Ott] egy kő volt. Amaz a követ fölemelte; ez alatt a kő alatt egy nagy (tk. zürjén) szurkos fazék [van]. «Nyílforgácsférfi, nézd csak meg ezt!» A Nyílforgácsférfi erre meglátta, a zürjén szurkos fazék magától forr: egy félláb látszik, egy félkéz látszik, egy fej tűnik elő. A nyílforgácsférfi szól: «Ezek mik?» — «Hogyan, te nem tudod? te is fölsz itten.» A társa a követ lecsukta (az elébb fölemelt követ) és mennek.

Egy kicsinyég mentek, itt megint kő van. «Nyílforgácsférfi, ezt a követ emeld föl!» A Nyílforgácsférfi mondja: «Ha valamid van [ottan], a követ emeld föl te!» Társa a követ fölemelte, lefelé néznek, ott lenn nép [van]. A hadakozó férfi hadakozik, a birkózó férfi birkózik, munkálkodnak, rénszarvas csordát őriznek, vízi halat fognak, erdei vadat vadásznak. A nép munkálkodását nézik. A hol káromkodnak, káromkodásukat még az istenhez is káromkodják. «Mit láttál?» A Nyílforgácsférfi mondja: «Láttam, káromkodnak, veszekednek. Én ennyit láttam.» — «Nyílforgácsférfi menjünk!»

uàn manləŋən, ʒou manləŋən, tōrəm-tut ʒoza iɔʒtsəŋən. si tut mou ɛuəlt ləl, ʒaitša ləl, lin and osləŋən. «náluáltšam ʒoi manləmən!» ĩ ʒoiəl manəs, náluáltšam ʒoi lauəl: «nvy man'sən, mà pà ùləm.» ĩ ʒoiəl lauəl: «ʒodi kàtni man'səmən, sidi i kàtna manda pítləmən! nvy manəm ál iɔxti, mà nvyən ant ʒviləm.» luyən ləbət ɛuəlt, tvlən ləbət ɛuəlt moʒilən ɟantman taɪlələn, iwɾà an' iɔʒtələŋən. náluáltšam ʒoi lauəl: «ʒol-mosa sòsləmən?»

luyən ləbət, tvlən ləbət tvrməs, lin iɔʒos kərłəŋən, matta oləm kòrdi ʒàtna iɔʒtsəŋən. iɔʒo-lvyəsəŋən, tōrəm-puget ár pɔʒàn azàt uər'sàjət. ʒodi iwɾəm iəsŋən tōrəm-puget sàt liuβəs lidən kutna pòdar'ləŋən. purəs imi lauəl: «náluáltšam ʒilvi, ittam uər nvy and armətsən, ittam niyən pilna manütən! ʒada oldi tvɾə-ki oslələn.»

luyəl, iðsmel iðtsəs, man'səŋən. ĩ iɾsu manləŋən, ittam niyəl lauəl: «ʒol-mosa sòsləmən, ʒoida məsl. nvy — lauəl — ʒui osən, ʒàt ləʒàdà!» ʒui uvɟəlna sarni-oz lojət tvɪmal, sarni-oz lojət lɔgəβtsəlì (náluáltšam ʒoina lɔgəβtsəsa), uvəlna uisli, uvəlna si

Rövid ideig mennek, hosszú ideig mennek, az isten-tüzéhez (= északi fény) érkeztek. Ez a tűz a földről táplálkozik-e, vagy honnét, ők azt nem tudják. «Nyílforgácsférfi menjünk!» A társa ment, a Nyílforgácsférfi mondja: «Te elmentél, majd én is megyek [utánad].» A társa így szól: «A hogyan kétfelé mentünk, úgy kétfelé menjünk tovább is! te engem ne érj el, én téged nem hagylak el.» Hét nyár óta, hét tél óta látják egymást, de össze nem jutnak. A Nyílforgácsférfi szól: «Meddig megyünk (tk. lépünk)?»

Hét nyár, hét tél múlt el, ők visszatértek, az előbbi vasházhoz jutottak. Beléptek; isteni ételekkel megrakott sok asztal van [ott] elkészítve. Hogy merre jártak, beszédjüket isteni sok étel evésük közben beszélik el. Az öreg asszony szól: «Nyílforgács unokácskám, im te nem értetted meg a dolgot, asszonyoddal együtt menjetek, ha valahol lakó helyet találtok.»

Az évessel, ivással elkészültek, mentek. Egy kis ideig mennek, im az asszonya szól: «Meddig lépünk (megyünk)? nyugodni kell. Te, úgymond, férfi vagy, készíts házat!» Az embernek a kis ujján aranygyűrű volt, az aranygyűrűt elővette, szájába vette,

twisəli, twisəli, sidi laʊəl: «təm məş padəl-mosa-ki tüləm, kördi çätti, oç çätti iel üt iül!» kim-laksəsli, kördi çätti, oç çätti iis. nälwältsam çoi laʊəl: «çädäiem imi əñzəsti uërəm olmal.» nälwältsam çoi niñəl pələ laʊəl: «çazə! mə i iäzəñ iorəməməm, mə-sə ioro-kərliyləm.»

çädäiel imi çoza ioytəs. «çädäiem imi! ilta möu çarina isi çädäiem imi əs.» purəş imi iästal: çädäien imi əl nömü! çädäien imi ilta möu çarina kəm-oç tēlan çätna, şəş-oç tēlan çätna ol, sməl an' uəçla, ələl ant pätla. törəm-əggi iugänna ol.»

si iäzəñ çoləs. çädäiel imi laʊəl: «nälwältsam çoi, i üt çoilən, i çvitl çoilən, killən, talta manlən (çädənnə manlən). oldən çou nōbat euəlt si oç çätna oldi niñən töləl-ki şvrəs töl euəlt nöçällən, nöçällən, an' ioyätlən, iäsəm si.» «ioro ant-ki iisen loln, ioyotsən loln.» sit drəyna törəm-əggina kätni pərtsaiğən, sit drəyna kəmən şvrəs töl olləğən, iwyä an' ioyätlənən.

a szájában [így] tartotta, tartotta, így szól: «Ezt a regét ha végéig viszem, vasház, ezüstház legyen hát!» Kiköpte: vasház, ezüstház lett. A Nyilforgácsférfi szól: «A nénikémet meg kell kérdeznem.» A Nyilforgácsférfi az asszonynak mondja: «Maradj! én egy szót elfelejtettem, már mint én [mindjárt] visszafordulok.»

A nénikéjéhez érkezett. «Asszonynéném! lenn a földön szintén volt egy nénémasszonyom.» Az öreg asszony mondja: «A nénédasszonyodat ne említsd! a nénédasszonyod lenn a földön silány ezüsttel teli házban, háncs [vékonyságú] ezüsttel teli házban van, nem éhes (= a szíve nem kíván semmit), a teste nem fázik, istenanya gyanánt van.»

Ez a szó véget ért. A nénikéje szól: «Nyilforgácsférfi, egy éjjel fekszel, egy nap fekszel, fölkel, innét elmegy (a házadhoz mégy). Hosszú ideig éltedben az ezüstházban levő asszonyodat, a tele ezer télen át nyomozod, nyomozod, nem éred el. A beszédem ez. Ha vissza nem jöttél volna, elérted volna.» Ezért az istenanya kétfelé rendelte őket, ezért [aztán] a mennyi ezer telt élnek, össze nem találkoznak (= jutnak).

4. *imi-χili māš.*

imi-χili ol, χadaiel louel ai-telna enmaltseli. imi azat uel-βastel, sogā, mōsa-puget vai azat uelleli, top asni uelda an' ueritl i ieuor uelda an' ueritl. imi uelβastel, imi-χili iolan ollkil, imi-χili uerije vtšam.

i-mosajna pādta pidēs, pātsa. imi-χili χāt euelt kim-ēdēs, ieža toγošik sōzēs, or-kvlāy kaldem dēs, nōγelta pitseli, χātēl tombina nōγeltseli. ieža uantman tvilēli, or-kvlāy χirēsl. or-kvlāy siūālesli, ioγo-iis. ioγo-iōχtes. imi pēlā lauēl: «manēm iōγēl miūā!» imi lauēl: «mōla siūālesen?» «mā, lauēl, or-kvlāy siūālesem.» imi vžem-pat euelt kanžanta pidēs, iōγēl dēs. imi-χili iōγēlna masa, nālna masa. imi-χili iōχlēl uislē, nālēl uislē pā manēs. or-kvlāy ielta nōγēllēli. or-kvlāy χōza uānāmēs, or-kvlāy oγēl noχ-ālēm'seli, i manda pidēs. imi-χili ioutseli, χaisa. or-kvlāy il-kōriis, or-kvlāy euelt nāl mōχtē-lōχnēmdēs. lou or-kvlāy χōza

4. «Az asszony-unokája» regéje.

Asszony-unokája él, asszony-nénje kis korától fogva nevelte. Az asszony mindent fog, a foglyot [vagy] bármiféle állatot mind megfogja, csak medvét nem tud ölni, és farkast nem tud ölni. Az asszony megy a dolga után (t. i. vadászik), az Asszony-unokája mindig csak benn van a házban. Az Asszony-unokája igazán esztelen!

Egyszer fagyni kezdett, megfagyott. Az Asszony-unokája a házból kiment, egy kissé tovább lépdelt, erdei rénszarvas nyomot talált, követni kezdte, a ház mögé követte. Egy kissé nézegeti, az erdei rénszarvas kapar. Az erdei rénszarvast meglátta, visszajött. Visszajött, az asszonynak szól: «Nekem adj [egy] íjat!» Az asszony szól: «Mit láttál?» — «Én, úgymond, erdei rénszarvast láttam.» Az asszony a párnaaljban keresgélgni kezdett, íjat talált. Az Asszony-unokájának íjat adott, nyilat adott. Az Asszony-unokája az íját vette, a nyilat vette és ment. Az erdei rénszarvast hátulról üldözi. Az erdei rénszarvashoz közeledett, az erdei rénszarvas a fejét fölemelte és menni kezdett. Az asszony-unokája meglótte, találva van. Az erdei rénszarvas elesett, az

ἰοχτας, ἰὸν χῆτι andām (male ἰοχmal). or-kplāy ὑἰσῆ, kat āḡēt' ēuelt kātllsēli, langərna pon'sēli i ἰογο-tāllēli. ὄρῆl-idi tāllēli, ἰογο-ἰοχῆstēsli. «ἰmi χορῆ or-kplāy!» — ἰmi kim-ēdēs. «χῆlēm, nvmēsl, or-kplāy ὑἰeldῆ χοῆ ἰuymal.»

or-kplāy ἰmina ḡorda pitsa. or-kplāy azāt si-mvr't ὑοἰāy, sorli ὑοἰ! ἰmi χορ'sēli, ὑοἰlāl ādēl pāttsēli. ondər-ὑοἰlāl ī libina pon'sēli. ἰογῆἰἰl ēuēlḡḡḡman ἰἑtsēs. ἰογῆἰἰl lvbāsna svmlētsēli. sitalna ἰmi ἰογο-lvḡēs. ἰογο-lvḡēs, χῆlāl χοἰἰl. ἰmi si mundē ὑοἰḡt kāuērtā pitsēli. or-kplāy-ox rat-sḡlna lāἰl. ἰmi si or-kplāy ὑοἰḡt kāuērlēli, ἰmi-χῆlῆ nox-kilēs. «ἰmi-levgi maἰ ὑἑrlēn?» «mā ἰlēḡtēlna ὑοἰ kāuērlēm.»

ἰmi-χῆlῆ ὑἑlēm or-kplāy-ox χοḡḡḡna sḡl ām'sēs. ἰmi-χῆlῆ si χῆr-ox pēlā laἰἰl: «manēm malaἰ polzḡḡna lākḡlēn?» ἰmi laἰἰl: «pādēm ox ὑἑrāl pāttsa, lḡldal svḡāt ὑἑrāl pōzḡἰl. ὑἑtna ḡlā! ὑἑrna pōzḡlāḡn.» lou ḡolna tut sḡlna āmēsl. «tām or-kplāy-ox manēm malaἰ polzḡḡna lākḡlēli?» ἰmi laἰḡἰl: «nvḡ ὑἑtna ḡlā!»

az erdei rénszarvason a nyíl keresztül csúszott. Ő az erdei rénszarvashoz ért, nem is lélezkik (már meghalt). Az erdei rénszarvast fogta, a két szarvánál fogva megragadta, a vállára tette és haza húzza. Szán gyanánt húzza, haza juttatta. «Asszony az erdei rénszarvast nyúzd meg!» Az asszony kiment. «Az unokám, gondolja, erdei rénszarvas ölé férfitá lett.»

Az erdei rénszarvast az asszony nyúzni kezdte. Az erdei rénszarvas egészen olyannyira zsíros, tiszta zsír! Az asszony nyúzta, a faggyúit külön tette, a gyomor faggyúit egy tálba tette. A húsa eldarabolásával elkészült. A húsát az éléskamrában elásta. Aztán az asszony bement [a házba]. Bement, az unokája fekszik. Az asszony az előbbi faggyúkat főzni kezdte. Az erdei rénszarvasfej a tűzhely szélén áll. Az asszony az erdei rénszarvas faggyúkat főzi, az Asszony-unokája fölkel. «Asszonykám, mit csinálsz?» — «Én azon frissiben a faggyút kifőzöm.»

Az Asszony-unokája a megölt erdei rénszarvasfej mellé oda ült. Az Asszony-unokája a rénszarvasfejhez szól: «Engem miért köpködsz le?» Az asszony szól: «A fagyott fej vére megfagyott, olvadás közben a vére szivárog. Menj odébb! a vér rád szivárog.» Ő [még] mindig a tűz szélén ül. «Ez az erdei rénszarvas-

imi uoi k̄aūārl. imi-χili ligāzəs, lāiam n̄vr̄ēməs, ittām χār-ox
lāiamna s̄ēuarta pitsəli. imi uēdišik manəs. imi-χili χār-ox lāiamna
s̄ēuərdal sv̄γāt sidi laušl: «manəm polzəŋna p̄a lāḡl!» χār-ox tut
p̄èlā k̄ōriŋs, ittām uoi put tut elta χombələs. ittām uoi tutt noy-
kuməs, χāt tutna lvp-kuzəm'sa, imi-χili uurāina kim-uayχta
uēridəs. imi χāt libina tut χoza seda i χazəs. iezə òs, χātł tudi-
t̄elna il-r̄v̄nəmdəs. kāmelta lou lāšna χor'ta an' uēridəs. lou
sirəlna v̄uəs i χāt'ləs.

si χāt tutna l̄idi èuəlt tal χišš̄i k̄erləs. louèl n̄m̄əza χazəm
andām. χātł tut l̄uəm iubina n̄m̄əza and òzəs. i-mosaiŋa i
p̄ōd̄ali òzəs, muī p̄ōd̄ali, ošl andām. lou uandəsl̄i, uandəsl̄i, àrd̄-
ləli: χād̄aiəl imi sv̄s-p̄ōd̄ali. sidi uantsəli, uantsəli, χāt'ləs. «χol
t̄ull̄i?» n̄m̄əza n̄v̄m̄əs ošta kurdəs. selta manəs si tv̄γ̄aiəl èuəlt.
iezə s̄ōzil̄iŋs, l̄v̄bas òzəs. si l̄v̄bas ouəl p̄èlak-sugātseli: s̄ōm̄ett̄i
sv̄χ-n̄ir uēriȳè ār. àrd̄əl̄li: «m̄a mosaiłām.» selta uantsəli: uai-

fej engem miért köpdös le?» Az asszony mondogatja: «Menj odébb!» Az asszony főzi a faggyút. Az Asszony-unokája a rén-[szarvas]bikafejet fejszével vágni kezdte. Az asszony egy kissé odébb ment. Az Asszony-unokája miközben a rénbikafejet fejszével vagdalja, így szól: «Engem köpdöss le megint!» A rénbikafej a tűz felé esett, im a faggyús fazék a tűzre lefordult. A fagygyú a tüzet lángra lobbantotta, a házat a tűz meggyújtotta. Az Asszony-unokája csak nehezen tudott kimászni. Az asszony a házban a tűz mellett, ott is maradt. Egy kis idő múlva (tk. keveset volt), a ház a tűzzel együtt összeomlott. Kivülről ő nem győzte hóval oltani. Egymagában (tk. a maga módján) ordított és sírt.

A ház, miután a tűz megemésztette, puszta hamuvá lett. Neki semmi sem maradt. A mint a házat a tűz megemésztette, semmit sem talált. Egyszer csak egy csontdarabot talált, milyen darab, azt nem lehet tudni. Ő nézte, nézte, vizsgálgatja: asszony-nénje gerinczsontja. Így nézte, nézte, sírt. «Hová viszi?» Semmi okosat (tk. gondolatot) se tudott kitalálni. Aztán elment erről a helyéről. Egy kissé lépegetett, a kamrát megtalálta. A kamrának az ajtaját feltörte: fölvenni való öltözet ugyancsak sok van. Vizsgálgatja: «Az én holmiaim.» Aztán nézte: élelem (vad,

χul uèrùè ār, oxsarət, lolmaxət uèrùè ārət! ī nàù ñeplu-svχ uis, sitəlna manəs, tutna liuəm χāt pèlā manəs. ittam mundī tut liuəm svχ-pòdālī uisli, svχ libina iuvār'səlī, vndaβna iər'səlī. svχ elti oxsamna pon'səlī. isi liləχ nənχoi-idi lèžətsəlī. si svχəl ai ɔrəl elti āmətsəlī, isi nənχoi-idi āmətsəlī. kolna χòssəlī, loy langər-kol lèžādəs, selta taldā pitsəlī, sidi tälləlī. χos pèlā manl, loy and osl χolna. sidi taldal èuəlt uantləlī, uas ēdəs. iezə ila-pèlā oldī pidəs, patladī-mosa làildī pitsəlī, uas and āt nīla. loy ɔrəl uisli, iəm loyāt keu ɔrəlna lèldəs, pā tälləlī. sidi taldal èuəlt uas ilbina ioxtas.

ittam ɔrəl òmləβ silna āmətsəlī, matti nənχoina noxtela-ki, òmləβna mvyti kòriiil. sitəlna loy uas-χādət pèlā sòsta pidəs. «χoi uas?» (imi-χilī əhəzslī) «uəzəχ ɔr't igi uas» (uas sāvidi χoi si). uəzəχ ɔr't igi χātna toχo sòsta pidəs. uəzəχ ɔr't igi nāv-rəmət iuvntlat, pòdər'lat: «imi-χilī ioxtas.» uəzəχ ɔr't igi lauyəl: «āt iil!» nəχ šəttən tvrəina an' iil, mà šəttəm tvrəina iis.»

hal) ugyancsak sok van, róka, rozsomák ugyancsak sok van! Egy fehér rénborjubórból készített subát fogott, aztán ment. A tűz emésztette ház felé ment. Ím az elébb megégett gerinczesontot vette, a subába göngyölgette, övet kötött rá. A suba fölé fejkendőt tett. Úgy elkészítette, mintha élő ember volna. Ezt a subát egy kis szánra ültette, szintén ember gyanánt ültette, kötéssel megkötötte. Vállkötelet készített, aztán húzni kezdte, így húzza. Merre megy, még nem tudja. Miközben húzza, látja, város tünt elő. Kissé esteledni kezdett, besötétedésig kezdett várni, hogy a város ne lássék. A szánját fogta, jó nagy követ tett a szánjára, megint [csak] húzza. A mint így húzza, a város alá érkezett.

Most a szánját egy lék szélére állította, ha valamely ember megmozdítja, rögtön a lékbe esik. Aztán ő a városi házak felé kezdett lépni. «Kinek a városa [ez]?» (Az Asszony-unokája kérdezi.) «A Városi fejedelem-öreg városa.» (Ez a városőrző ember.) A Városi fejedelem-öreg házához oda kezdett lépegetni. A Városi fejedelem-öreg gyermekei játszanak, beszélnek: «Az Asszony-unokája érkezett meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hadd jöjjön! A ti hallásotokra nem jön, az én hallásomra jött.»

«imi-xili ioro-lonà!» — «mà xodi lonlëm? xadàiem-imi mundi sng'kmösa, iolxediül ömləß silna.» uəzəy ört'igi eüənelən pelà nöyməs: «xadàien imi ti tuälən!»

kät eüi nöyälman man'səyən, xadàiel imi xoza iorətsəyən. imi uördi oxsam ponmal, ittam imi kätllta utsəsəyən, imi nöyələs, örlətləlna ömləß-uəs xouät il-lonyəs. eüəyən svmlän manmal, oxsam kunzəməsəyən, tal oxsam kätllman xässəyən. ittam eüəyən ioro-mandi isi-louät sökkü ol, paldäməsəyən. «üerna pitsəmən.» — eüəyən lauləyən. «min mundi aülta kätllta uermən ös, purəs' imi pöknes, svmal manəs.» ioro manda pitsəyən. imi-xili läüləslä. «tämü eüəyən iəna' xou šitləyən.» mosa-pvräina eüəyən iorətsəyən, uəzəy ört'igi laüäl: «iəna' xou ian'satən!» imi-xili laüäl: «xadàiem tüslän?» eüəyən azät šidäməyən. uəzəy ört'igi laüäl: «xodi iüstən?» «äzi, lauləyən, min uer uer'səmən, imi min eüəltəmən pöknes i ömləß-uəsna lonyəs. kuš kunzəməsə-

(=Ti hogyan hallanátok meg a jövetelét? én hallom csak.)
«Asszony-unokája gyere be!» — «Hogyan menjek be? A nénem-asszony az imént megizzadt, a lék szélén hűtőzik.» A Városi fejedelem-öreg a két leányához szólott: «Asszonyménéteket hozzatok ide!»

A két leány futva ment, asszonyménjükhöz érkeztek. Az asszony vörös kendőt öltött, most az asszonyt el akarják kapni, az asszony megmozdult, szánostul együtt a lék nyílása hosszában lement. A két leány egészen oda lett, a fejkendőt megragadták, az üres fejkendőt fogva maradtak. A leányoknak visszamenni egyformán nehéz volt, megijedtek. «Bűnbe estünk» — mondják a leányok. «Nekünk az elébb csak lassan kellett volna megfognunk, az öreg asszony megijedt, eszét vesztette (tk. a szíve ment).» Visszafelé kezdtek menni. Az Asszony-unokája várta őket. «Ezek a leányok ugyancsak soká végeznek.» A leányok egyszer csak megérkeztek. A Városi fejedelem-öreg szól: «Ugyancsak sokáig jártatok!» Az Asszony-unokája szól: «Az asszonyménémet elhoztátok?» A két leány egészen megnémult. A Városi fejedelem-öreg szól: «Mi van veletek?» — «Atyus, mondják, mi bünt követtünk el, az asszony mi tőlünk megijedt és a léknyílásba belement, jöllehet utánna kaptunk, a fejkendője maradt a kezünk-

man, oxsaməl iðsməna zázəs.» uázəy òr't igi lauəl: «xodi, nin soyna iðstən!» imi-çili nox-làiməds. «mà nəyilàn elti yas ant çviləm, nəyço ant çviləm, arətəlna nəyilàn òmləβ-uəs çouət i-sidi lügətiləlləm, tam yas tutna ponləm, çadàim imi çodi uəl-səllàn, nəyilàn i-sidi uəlləlləm. mà ior-nəyço əuəlt an' palləm.» uázəy òr't igi lauəl: «imi-çili, tázəm i-pəlgəl nəyən maləm, niyna ləzətləm, çoləm əyi tviləm, madi əyi nvməsən' pitl, si əuəl uiià!» — «manəm əl euləβtūi! imi-çili çolidən çazəçna an' uərəmla.» uázəy òr't igi lauəl: «si-louət iəm uərə, si ràmàmà! imi-çili lauəl: selta-ki ligəsləm, çolidən çoi ant çviləm, uázəy òr't igi ant çviləm.» uázəy òr't igi lauəl: «lugəsl! uoliià! nəyən maləm a çuəm, ədəl çatna oldi əuəm amətləm.»

imi-çili ràmàmədi pidəs. ittəm əyi uiiəm niy! yas lida uul pəri uər'sət, mur àgəm'sət, ivntti çoi ivntil, aridi çoi ariiil. sidi ivnttal əuəlt kvəmən ləbet manəs. uázəy òr't igi uul iijəl lauəl:

ben.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hogyan, ti megbolondultatok!» Az Asszony-unokája fölállott. «Én nektek nem hagyom meg a várost, embert nem hagyok, mindvalamennyiteket ugyan-csak a léknyilásba fojtalak, ezt a várost fölégetem, a hogyan az asszony-nénemet megöltétek, titeket ugyanúgy öllek meg. Én erős embertől nem félek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-unokája a vagyonom egyik felét neked adom, asszonyt készíték föl, három leányom van, a melyik leány neked tetszik, azt a leányt vedd el!» — «Engem ne csalj meg! az Asszony-unokájával harmincz kozák sem bír.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Tedd meg azt a szivességet, csillapodjál le!» Az Asszony-unokája szól: «Aztán ha megharagszom, harmincz embert nem hagyok, a Városi fejedelem-öreget sem hagyom meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hagyján! Csillapodjál le! Neked adom a legfiatalabb leányomat, a külön házban lakó leányomat adom oda.»

Erre az Asszony-unokája kezdett elcsendesedni. A leány feleség (=vett nő). Város evő nagy lakomát csaptak, a nép összegyülekezett, a játszó férfi játszik, az énekes férfi énekel. A mint így játszanak, néhány hét eltelt. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fia szól: «Hogy is van [mitevők legyünk], a nőtestvé-

«γodaš oldi, iëuam tinli uisli, ali (orosz: или) nálemnna!» lou (imi-çili) si iázəy çòl'səli.

íaurəmət ívntlet, ívntti íaurəmət çoza manəs. uázəy òr't igi uel iíçəl iíç-íaurəm toímal. ívntti íaurəmət kut èuəlt si íaurəm ieza ādəl toçàina uázəli, íaurəm pèlà lauəl: «nálmən kim-ētlī!» íaurəm nálməl kim-ētləsli, íaurəm ai-nálm imi-çilina ços-èuətsa. sitəlna íaurəm nóçəmdəs, lou içoço-manəs.

uázəy òr't igi èuəlt iázəy içoçtəs: «íaurəm uəllī pidəs, nēçəsla, íaurəm sēmləl al-lārīlət. sitəlna lauələt: «íaurəm uəllī pidəs.» çaləuət çòləs, uázəy òr't igi lauəl: «səbən kašta məsl, səbən-nəyçoi!» mur pòdər'lət: «tədə uànna səbən-nəyçoi andəm. ē imi lauulla, si imi íaurəmləl ārət, ilamba íaurəmləlina and əslla. lou, si imi, çolīəy iíçəl èuəlt al-uəidam nəyçoiina ti tūda an' uəritla, lou çolīləl an' içoçil. «çoiçey kitlu?» mur nóçməsət. «çoi kitladi? top imi-çilina tūda uəritla.» imi-çili uázəy òr't igina pərtsa. iəy əm'βna kirsə. əm'βət kərəm iətsəs, imi-çili manəs.

remet dij nélkül vette vagy csak szóval (tk. nyelvvel)?» Ő (az Asszony-unokája) ezt a szót hallotta.

A gyermekek játszanak, a játsszó gyermekekhez ment. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fiának figyemeke volt. A játsszó gyermekek közül ezt a gyermeket egy kissé félre (külön helyre) hívta, a gyermekhez [így] szól: «Öltsd ki a nyelvédet!» A gyermek a nyelvét kiöltötte, a gyermek kis nyelvét az Asszony-unokája levágta. Aztán a gyermek megfutamodott, ő vissza ment [be a házba].

A Városi fejedelem-öregtől izenet jött: a gyermek megnémult, [ha] kérdik, csak a szemei forognak. Aztán mondják: «A gyermek megnémult.» Másnap virradt, a Városi fejedelem-öreg szól: «Samánt kell keresni, samánembert!» A nép beszél: «Itt a közelben samánember nincsen, egy asszonyról mondják [hogyan az], ennek az asszonnak sok a gyermeke, lehetséges, hogy a gyermekei nem is eresztik. Őt, az asszonyt, harmincz fiától közönséges erejű ember ide hozni nem bírja, velük nem mérközhetik meg (tk. hozzájuk nem ér).» — «Kit küldjünk (tk. kicsodánkat küldjük)?» mondja a nép. «Kit küldenétek? csak az Asszony-unokája bírja elhozni.» A Városi fejedelem-öreg az

uàn manəs, çou manəs, çolìðy çoi çàtna toço-ìoçtas. çolìðy çoi poççrəs-idi lùllet, sidi laulat: «mola tàk uèrna ìsən?» «àngən tuda ìsəm sèbàn uèrdi. çolìðy çoi laul (sic!): «muç-ki ligaslu, nvyèn iərsəllu, pà àm'β-òçlənna taltta iəço-kitlu.» ìmi-çilì laul: «mù uèrəmna çun tüləm.» çolìðy çoi laul; «mosa uèr-ki uèrlən, nvy ant sòçənlən, mosa uèr-ki ètl, uàzəy òr't igi yas azàt tutna lābatley.» çolìðy çoi nóçməs, àγγελ pèlà laul: «lìtlən-ki, manə, ant-ki lìtlən, nvy uèrən!» àγγελ laul: «uàç-sàçəm, iəv'ləm.» ittam ìmi sòmətliçs, sòmətliçman iətsəs, ìmi-çilì pilna kim-ètsəyən, iðy àm'fna lèl'səyən, sidi si tulaçyən.

çolìðy çoi çàdel çoça lāçman çàssət. lìn uàzəy òr't igi yasna iəçətsəyən. uàzəy òr't igi çàtna ittam ìmi iəsna àləmçì-idi iəço-lyəçtsa (iəsna àləm'sa iəço). ìmi laul: «ittam purçəm-sàçəm, malai manəm tälliçlèn?» uàzəy òr't igi laul: «katra pv-ràçətna sèbàn uèrdi çàssən, náurəməm uyèllè pidəs, nvy çodàs

Asszony-unokájának meghagyta. Tíz ebet befogtak, az ebek befogásával elkészültek, az Asszony-unokája ment.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, a harmincz ember házához odaérkezett. A harmincz ember úgy áll, mint a bogánckóró. Így szólnak: «Micsoda sürgős dologban jársz?» — «Azért jöttem, hogy anyátokat vigyem samanizálni.» A harmincz ember mondja: «Ha mi megharagszunk, megkötözünk téged és az ebszánodon innen visszaküldünk.» Az Asszony-unokája szól: «Az én dologomban mikor vinném!» A harmincz ember szól: «Ha valami rosszat csinálsz, nem szabadulsz meg, ha valami történik, a Városi fejedelem-öreg városát tüzzel pusztítjuk el.» A harmincz ember megszólal, anyjához szól: «Ha akarsz, menj! ha nem akarsz, a te dolgod.» Az anyjuk szól: «Hívnak, megyek.» Erre az asszony fölöltözködött, az öltözéssel elkészült, az Asszony-unokájával együtt kimentek, a tíz ebre fölültek, így vitetnek.

A harmincz ember a házuk mellett állva maradt. Ők ketten a Városi fejedelem-öreg városába érkeztek. A Városi fejedelem-öreg házába az asszonyt bevitték (kézen fogva emelték be). Az asszony szól: «Már megöregedtem, miért hoztok [ide] engem?» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hajdanában varázsolni tudtál, a gyermekem megnémult, te hogyan hoztad volna helyre, ezért

lèžàtsèn lolu, sit òrəyna ma nəyən uàxsəm.» ìmi lauàl: «ìlbi sirəmna lèžàtsəm lolu, ittam puršəməsàim, χundi sàra možàtləm mà sit!»

uàzəy òr't igi tut nlda pàrdəs. tut pl'sa. uul put, kàuərdi put, mur lèdi put tēlii kàuər'sa. put kàuərdal svət ìmi tut silna kòjil, sèbàn uèrl. ìmi-χili kòidi svət kim-ēdəs, uantlèli: naurəmət iwntlèt. ìmi-χili naurəmət χuštèli, sidi pòdər'l: «ìmi kòimoda pitla, nəy naurəmət buadi, lauadi: lal il!» naurəmət lauàl: «muy svà vlu.»

ìmi-χili sèbàn uèrdi χàtna iəyo-ləyəs. iəyo-ləymal iubinà put kàuərl. ìmi tut silna aməsl, kòjil, kòidal svət mola-pugat əuəlt azət purisəli, tōrəm əuəlt purisəli, kul əuəlt purisəli, nəməza kul uèrəm uèr and ol, tōrəm uèrəm uèr and ol, ìmi-χili χoza χaiis: ìmi-χilina uèrəm uèr! si-kəmna kimis χòlən'lət, naurəmət buđel šàtl: «lal il! lal il!» ou pèlək-ləskəsa, aràtèlna kim-nəuərmələt, ìmi χolna kòjil. ìmi-χili kim-nəuərmal svət kàuərəm

hivtalak téged.» Az asszony szól: «Ezelőtt (tk. a régi módom szerint) helyrehoztam volna, most már megöregedtem, mikor tudom én ezt hamar meggyógyítani.»

A Városi fejedelem-öreg tüzet gyújtatott. A tüzet meggyújtották. A nagy fazekat, a főző fazekat, a népevő-fazekat tele-rakták (tk. főzték). Miközben a fazék forr, az asszony a tűz szélén varázsol, samanizál. Az Asszony-unokája varázslás közben kiment, látja: a gyermekek játszanak. Az Asszony-unokája a gyermekeket fölbiztatja, így beszél: «Az asszony mihelyt varázsolni kezd, ti gyerekek üvöltsetek, mondjátok: «Jön az ellenség!» A gyermekek mondják: «Mi majd aztán üvöltünk.»

Az Asszony-unokája a varázsló házba belépett. Miután bement, a fazék forr. Az asszony a tűz szélén ül, varázsol, varázslása közben minden felétől kutatta, az isten felől kutatta, az ördög felől kutatta, semmiféle ördög okozta (tk. csinálta) dolog nem, isten okozta dolog nem, az Asszony-unokájához csapódott: az Asszony-unokája okozta dolog! Ezenközben kifelé figyelnek (hallgatnak), a gyermekek üvöltése hallszik: «Jön az ellenség! jön az ellenség!» Az ajtó kicsapódott, mindnyájan kiugranak, az asszony még varázsol. Az Asszony-unokája kiugrása közben

put tojo potkəsli, imi elti sázeməslə. kāmən mur mou-ləkkə yan-
diis; nəməza lal andəm.

ittam jojo-lyəsat. koidi imi səmləl-təlna kāmərəm iəy'kna
azət lymət, səlləl-təlna kim-əttə pitməl. uəzəy ər't igi lauəl:
«təm zolidəy zoi əngəl xvləs ittam! muəy ittam i-sidi xolda pitlu.
zolidəy zoi tē-ki ioyətlat, təm uəzu azət tutna ponla, muəy uəlləiu.
inə' uərna pitsu!» uəzəy ər't igi lauəl: «si imi zol-mosa zoida
piti? matti iəyna jojo at tula!» matti nōyməs: «pə at!» pəot
lauəl: «mə səməm nidi zolt' zoza zodi svət manləm? muəy,
lauəl, tuda an' uərəmlu.» uəzəy ər't igi tuəən nvməsli pidəs. «nə-
məza sirna ant rəʒəl tada tvjda! imi-zili nvy tūuà!» — «mə
lələm an' məsl?» imi-zili lauəl: «mə an' uəritləm.» sidi pödərtel
əuəlt nəyxo ošta kurtsat.

mosa-pvrəina uəzəy ər't igi lauəl: «imi-zili, təzəm, uəl-
bəssəm nvyən maləm, manəm top ləfti, zəşəlti, likna manəm əl

a fölforrt fazekat odébb lökte, az asszonyra döntötte. Künn a
nép a föld minden irányában (tk. körös körül) tekintgetett; sem-
miféle ellenség sincs.

Erre bementek a házba. A varázsló asszony szemeit a forró
víz egészen kiette, a belei is kifordultak. A Városi fejedelem-
öreg szól: «Ez a harmincz ember anyja ím meghalt.» Mi ugyan-
csak meg fogunk halni. Ha a harmincz ember ide érkezik, ezt
a városunkat fölgýújtják egészen, minket megölnek (mi megöle-
tünk). Bizony bajba estünk!» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ez
az asszony hol (hová) fog feküdni? Valamely emberek hadd vi-
gyék vissza!» Valaki megszólal: «Az ám (tk. bizony hadd!)»
A másik szól: «Én szemem látó biztos halálhoz hogyan men-
jek? mi, úgymond, elvinni nem bírjuk.» A Városi fejedelem-
öregnek egyenesen megállott az esze (tk. gondolat nélkülivé
lett). «Sehogyse lehet itt tartani! Asszony-unokája te vidd
[haza]!» — «Az én életem (tk. lelkem) nem szükséges?» Az
Asszony-unokája szól: «Én nem bírom [t. i. hazavinni]». Míg így
beszélnek, embert hiába kerestek.

Egyszer [csak] a Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-uno-
kája, a vagyonom, mindenem neked adom, engem csak táplálj,
itass, ne haragíts meg! Téged fiam gyanánt foglak tartani, ezt

ēdā! nvyēn iij iugānna nōmda pitlēm. tām imi talta tūū! nvy nvm̄səy-ki, māzəy līlən an' uēlla.» imi-χīlī si iāzəy χōləs, iōy ām'p' kīrəs, kīrman iētsəs. ittām imi ām'β-ōrāl elti lēltsəlī, pā manda pidəs.

uān manəs, γou manəs, uantman tnləlī: χolīōy χoiāl χādət sē ēdsət. ām'β-ōrāl uīslī. γvmdā lvsksəlī, ām'β-ōrāl padī ilb(i) ēuəlt lou pā lvyəs. ām'βət χol nāuərlet, sē nāuərlet, lou vūāl: «sē γvl'su! sē γvl'su!» iosl uēriūē iūzəy. lou māl'səyəl uīslī, pēlak-vritsəlī, rāuūū vritsəlī, imi lās elti γvmdā χōiūl, ōrāl χōsman ol, lou ōrāl-pārt ilb(i) ēuəlt ī-sidī γvmdā χōiūl. χoiādal kutna ām'βlāl χuślētī, ī-γvlda nāuərlet, iōy ām'p' χol vūāl, sē vūāl. «χolīōy χoi, ām'βlu kātālən (imi-χīlī vūāl), sē γvl'su, sē γvl'su!»

χolīōy χoi kim-nāuər'sət. kim-ēdel ēuəlt ām'β-ōrāl sē lāiś. χolīōy χoi uantlālī: ām'β-ōrāl γvmdā χōiūl. γvmdā χoidī ām'β-ōrāl iosl azāt uōr! χolīōy χoiina ām'β-ōrāl noy-āmetsa, ām'β-ōrāl

az asszonyt innen vidd el! Ha okos vagy, talán a lelkedet nem ölik meg [értsd: életedet nem veszik.]» Az Asszony-unokája ezt a beszédet hallotta, tiz ebet befogott, a befogással elkészült, ekkor az asszonyt az ebszánra tette és menni kezdett.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, meglátja: a harmincz ember házai idelátzának (előtűnnek). Az ebszánját vette, fölfordította, az ebszán feneke alá maga is odabújt (tk. bement). Az ebek a merre ugornak, arra ugornak, ő üvölt: «Végünk van! végünk van! (tk. itt halunk! itt halunk!)» Az út igazán fás. Ő a subáját fogta, ketté szakította, apró darabokra tépte. Az asszony a havon arczczal lefelé fekszik, a szánhoz van kötve. Ő a szándeszékája alatt szintén arczczal lefelé fekszik. Miközben [így] fekszik (tk. fekvése közben), az ebeit uszította, [azok] egy halálíg iramodnak. A tiz eb a merre üvölt, arra üvölt. «Harmincz ember, az ebeinket fogjátok meg (az Asszony-unokája kiabál), végünk van! végünk van!»

A harmincz ember kiugrott. A mint kimentek, az ebszán ott állott. A harmincz ember látja: az ebszán föl van fordulva, a fölfordított szán útja csupa vér! A harmincz ember a szánt fölemelte, az ebszán alól ő (az Asszony-unokája) csak nehezen

èuàlt lou (ìmi-çili) uuràina noç-kiləs. tàm çoliðy çoi àngel noç-àmətsət, noç-àmətmelna àngel oç-pözçəl tārəmmal, àngel sòlət male çvsta pitməl. ìmi-çili èləl ieža uèrè iuyumal. çoliðy çoi al-uantlat. «àγγèu çodi uèl'sèn?» «mà and oslèm. tòdà ioçàn uèdi kildi tvçàina àm'βət nāuərməsət, oçəl çvmbələs, nà pà ligam'səm oçəl ilbina. tì-mosa si-kuš vusəm, nəy çozəiəyən nèməttitlən (?) sziəl andəm. min àm'β-oçəlmənnà uèl'sajmən. si kinçə toltà tumdugan iuyəndisəmən, idēmən svçət tàm ioçàn nuna svrəmna si pitsəmən.»

lou ìmi-çili iàçlal pèlè pòdər't, tal müləl tvçil, mälçəy andəm. çoliðy çoi lauəl: «iəna' ol, pà àm'p' oç-kol an' tvçil, idy àm'p' iorəl ār, nəyçoiəna kätllta an' uèrəmläiət.» — «manəm mosa adəm mälçəy-svç miüdi! pàtsaiəm.» iàçlälna masa. çvliçəl nvrəm elti isü pulay noç-àmətsel, paldənsçik át ol, àm'βətna àl lila. sitəlna ioço-lvysət. «muy çoliðy çoi mola sirna olda uèritlu, uaiü, mälçəyflu çoiəna lèçätta pitläiət?»

kelt föl. Ennek a harmincz embernek az anyját fölemelték, a mint fölemelik (tk. fölemelésük közben) az anyjuk feje szétszakadt, az anyjuk belei már feketedni (?) kezdtek. Az Asszony-unokájának teste egy kissé lett véres. A harmincz ember csak néz. «Az anyánkat hogyan ölted meg?» — «Én nem tudom. Ott a folyó partjára kelésünk helyén az ebek megugrottak, a szán fölborult, én meg a szán alá estem. Idáig üvöltöttem bár, nálatok egyikötöknek sincs semmi nesze se. Mi ketten az ebszántól megölettünk. Egyébként onnet egészségesen indultunk el, jövésünk közben e folyó torkolatánál halálba estünk im!»

Ő, az Asszony-unokája az emberekhez beszél, pusztán sapkája van, subája nincs. A harmincz ember mondja: «Biz' úgy van! és az ebnek fejkötele sincs, tíz ebnek az ereje nagy, ember nem bírja megtartani.» — «Nekem valami rossz subát adjatok, fázom.» Az emberek adtak neki. A halottjukat egy állványra az ablakkal szemközt fölültették, kissé magasan hadd legyen, az ebek meg ne egyék. Aztán bementek a házba. «Mi harmincz ember mi módon birunk meglenni, a botosainkat, subáinkat kicsoda hozza majd rendbe?»

ila-pèlâ iis, imi-çili pödər'ta pidəs: «çerîçê iski! kâman uotâs. ittam çadu kâuaram, mâ çodi ñnzâç-kurdi, ñnzâç-lômaldî çoiçam.» çoliðy çoi lauðl: «muy si-kut isna ñnzâç kurdi, ñnzâç lômaldî çoiçîçlu.»

Çimel çetsəs, kim-êtliçsət. iâçlâl çubina imi-çili kim-êdəs. çvlâ èuolt kol içrəs, pûlêç-uôs èuolt kol àtəy il-êsllsəli. si çvlâ isîi pulay ol. çoliðy çoi içoç-lwçsət, çoiçət.

imi-çili çoiçman çol'ləli: uotâs palem. pà iâçlâl unîçm'sâçət, pà iâçlâl çerdi ollət. azat ñnzâç lômaldî çoiçlət. sitəlna pûlêç-uôs èuolt kol selta uîçli, ittam çvlâ selta ñnrəməli. çvlâ toltta çat-məs, isîi libi çouât içoç-lwçs. selta çoliðy çoi nâuçrməsət, ñnzâç lômaldî çol-pèlâ man'sət ant pà uantsəli. loy pà nâuçrməs kim çu-sorna: «çuuât! çuuât! mâ si çellâçim!» nəmətçit səçl andàm. selta unîçm'sa, noç-çerləs. çoliðy çoi î çoi sê içoçtəm andàm.

loy kim-êdəs, uantləlî: ñnzâç kurdi çada manəmət, sê man-mal. î kâldəm ñöç-êltsəli, uantləlî: iuç-puç ilbina lwçmal. seda

Esteledett (tk. estefelé jött), az Asszony-unokája beszélni kezdett: «Bizony hideg van! künn zivatar. A házunk igen meleg (tk. forró), már mint én mezítláb és levetközve fekszem.» A harmincz ember mondja: «Mi néha [szintén] mezítláb és levetközve szoktunk feküdni.»

Az evéssel, ivással elkészültek, kimentek. Az emberek után az Asszony-unokája is kiment. A halottra kötelet kötött, a kéménynyiláson át a kötél végét leeresztette. A halott az ablakkal szemben van. A harmincz ember bement a házba, lefeküdtek.

Az Asszony-unokája fekvén figyeli: a zivatar erős. Némelyek elaludtak, mások [még] fönn vannak, minden levetközve fekusznak. Aztán a kéménynyiláson át (lebocsátott) kötelet megfogta, ezzel a halottat megragadta. A halott megindult, az ablaknyílás hosszában bejött a házba. A harmincz ember fölugrott, s levetközve hogy merre mentek, nem is látta. Ő is kiugrott nagy kiabálással: «Gyertek! gyertek! Mindjárt megöletem!» Semmiféle nesz sincs. Aztán elaludt, fölkel, a harmincz ember közül egy sem jött vissza.

Ő kiment, nézi: mezítláb merre mentek, arra ment. Egy nyomot követett, látja: a fa tövének belsejébe megy be, ott fek-

χδῆλ. «kilà! (imi-χῆλῖ ἰάσταλ) nēmōza szipl andàm. lou nvməsł: male χplmal, sidi uandũĩdal euəłt χoliðŋ χoi než i χoi lələŋ andàm, arətələna χplmət.

ioŋo-manəs, χplà-imi χoža ioxtəs, χàtna ioŋo tàl'səli, sòmmi àmətsəli, uəşl sorli azùt uār. sítəlna lou iðŋ àm'p' kírəs, lələs i manəs. uàzəŋ òr't igi uas ilbina uədi ioxtəs. mur si nõçməs: «tamotta lausadi, imi-χῆλῖ uèl'sa, χolna lələŋ. ittam ioxtəs.»

uàzəŋ òr't igina əiçəsla: «χoliðŋ χoi χodi laulət?» «χoliðŋ χoi mà-ki ant uèritsəm, manəm uèl'sət loln, mà ittam lələm sῖ ioxtəştsəm.» «ittam χoliðŋ χoi selta-ki lallῖ ἰlət, mà tàm moyna olda an' uèritləm.» sítəlna uàzəŋ òr't igi laulət: «nvy-ki manlən, mun sitna arətələna χpllu.»

matta lausu, uas lidi vul pà'ri uèrəs, uèlis uèrəs. lidel, ἰəstel kutna imi χῆλῖ laulət: uàzəŋ òr't igi, χoliðŋ χoiəŋ ἰşl-ki χou ἰşs, nõştal-ki χou nõbet àl laῖlilà! mà ittam nvy murən χoža olda an' uèritləm.» uàzəŋ òr't igi laulət: «χoi nəŋço nvy χožən

szik. «Kelj föl!» (Az Asszony-unokája mondja.) Semmiféle nesz sincs. Ő gondolja, már talán meg van halva. A mint megnézi, a harmincz ember közül csak egy sem élő, mindnyájan meghaltak.

Visszament, a halott asszonyhoz érkezett, bevitte a házba, fölültette: az arcza csupa vér. Aztán tíz ebet befogott, fölült [a szánra] és ment. A Városi fejedelem-öreg városa végén a partra érkezett. A nép megszólalt: «A multkor azt mondtátok, hogy az Asszony-unokája meg van ölve, még él, im megérkezett!»

A Városi fejedelem-öreg kérdezi tőle: «A harmincz ember hogyan beszél?» — «Ha a harmincz embert én nem győztem volna le, engemet megöltek volna. Az életemet most im megmentettem (tk. a lelkemet most ide visszahoztam). Most már aztán ha a harmincz ember ellenségül jön, én ezen a földön meg nem maradhatok.» Aztán a Városi fejedelem-öreg szól: «Ha te mégy, mi aztán mindnyájan meghalunk.»

Azelőtt mondtuk, város evő nagy lakomát csinált, most is (tk. rögtön) csinált. Evés, ivás közben az Asszony-unokája szól: «Városi fejedelem-öreg, a harmincz emberedet ideje hosszú időn, kora hosszú koron át ne várd! Én most a te népednél nem tudok meglenni.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ha

ādəm iāzəŋ-ki lauəl, manəm lauà!» — «maddəŋ nəŋŋo iāzəŋ pōdər'ta ior iorətł (hálmidi xoi kəmən iōŋ iāzəŋ ətłtal), si ādəm nəŋŋo vndasna mà uèrna pitləm. mà mouəmnə manləm.» uāzəŋ ər't igi lauəl: «nəŋən kəillta an' uèritləm.»

tàs pilna əuəl lēzətsəli, imi-xili manda pidəs. uāzəŋ ər't igi əuəl pèlā lauəl: «xoiən pilna iəmas òlātən!» si iāzəŋ twis, imi-xili iməl pilna manda pidəs. kvlən-tàs, nəs-tàs uvstəsa.

imi-xili ioros uantl: mur azət sē iidel iula. «muŋ uāzəŋ ər't igi xoəa olda an' uèritlu, imi-xili xoəa ollu-ki, tal' an' iorətł.» imi-xili miləl lōgəftəsli, langər uldi ioros ləskəsli: «mil tām̄bina pittē mur āt iil, mil tombi pèlā pidəm mur ioro āt kēr-ləlet!» mil tombi pèlā pidəm mur xəl'laman xaśsət, mil tām̄bi pèlā pidəm mur āmətman iūsat. tomət ioro-kērləsət, loŋ mur pilna mouəlna iorətəs (iorətəsət). ləbas uèrdi xo ləbas uèrl, xət uèrdi xo xət uèrl, tās sənidi xo tās səniiul, imi-xili si sirəlna ādəl nas āndəs, ittam xolna ol tanxà.

valaki te hozzád rossz szót szól, nekem mondd meg!» — «Né- mely embert elfog a beszélő kedv (tk. szót beszélni ereje jö), [a hazug ember hány tíz szót mond] ezen rossz ember miatt bajba kerülök (tk. esek). A magam földjére megyek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Téged visszatartani nem birlak.»

A leányát vagyonnal (marhával) fölkészítette [az útra], az Asszony-unokája menni kezdett. A Városi fejedelem-öreg a leá- nyához így szól: «Az embereddel jól legyetek!» Ezt a szót mondta s az Asszony-unokája az asszonyával együtt menni kez- dett. A rénszarvasnyáját, a tehéncsordát elhajtották.

Az Asszony-unokája visszanéz: az egész nép mind jön (tk. jövése látszik). «Mi a Városi fejedelem-öregnél nem birunk meglenni, ha az Asszony-unokájánál vagyunk, ellenség nem jön.» Az Asszony-unokája fogta a sapkáját és a vállán keresztül vissza- dobta. «A sapkán innen eső (tk. esett) nép hadd jöjjön, a sap- kán túl eső (tk. esett) nép hadd forduljon vissza!» A sapkán túl esett nép sírva maradt [ott], a sapkán innen esett nép ör- vendezve jött. Ő a népével együtt a földjére érkezett. Az élés- kamra csináló férfi éléskamrát csinál, a ház csináló férfi házat csinál, a nyájörző ember nyáját őriz. Az Asszony-unokája ily módon külön várost alapított, még talán most is él.

5. *soçalt naurèmyən.*

ī çui ol, kàt soçalt naurèm tvił. iaiəl naurèmyən, ādəl çàtna olləyən. lou, si çui ī-mosaïna tuma uèrəs: «mà tàm soçalt naurèmyən çvëləlam, kuš āt çolləyən, kuš lələyən āt olləyən.» naurèmyən çoidi èuəlt iaiəl çàtl pāitsəli, ànəsləl kərəs, atti çondəs. naurèmyən lın çàdenna noç-uèrləyən, itl vbəl, itl apsəl, apsəl top noçəmdvüdi-louət.

iəmas nəuüi iis, vbəl kim-ēdəs. «ī çàdu andəm vndi.» ioço-loyəs, apsəl çàtləl. tutl nləs, apsəl ləbətsəli. «apsüè manləmən, iaiənnə çvīməmən!» apsəl oçəl-sokna lətsəli. apsəl tälliçyman ioy'əl, nəməza ant siüdəs, nənçoi uantman andəm. lou sitəlnə èui ioço-manəs, sàgrəl mvyəltə manəs.

sàgrəl mvyətsəli, nəməza and dəs. top ī ièuər uèləm kələny-oy-pözəç dəs, ioço-tüslə. apsəl täll, kələny-oy täll, ioço-ioçtəs. apsəl lərbətsəli, tutna n'isəli, ləbətta pitsəli. isi-mvr't vbəl sida-

5. A két árva.

Egy ember él, két árva gyermek van nála. Bátyjának a két gyermeke, külön házban vannak. Ő, ez az ember, egyszer elhatározta: «én ezt a két árva gyermeket elhagyom, akár haljanak, akár életben maradjanak». Miközben a gyermekek feküsznek, a bátya a sátrát (tk. házát) fölszedte, a szánjait befogta, éjjel elillant. A gyermekek a házukban fölébredtek: az egyik a nénje, a másik az öcsese, az öcsese alighogy lóto-futó nagyságnyi.

Jól kivilágosodott (tk. világossá lett), a nénje kiment. «A mi házunk mintha nem volna.» Bement a házba, az öcsese sír. Tüzet gyújtott, az öcsesét megetette. «Öcsike, menjünk! a bátyánk elhagyott bennünket!» Az öcsesét egy kis szánra fölültette, az öcsesét húzva jár. Semmit sem látott, embert nem látott. Ő aztán, a leány, erre visszament, a legelőt megkerülni ment.

A legelőt megkerülte, semmit sem talált. Csak egy farkas megölte rénszarvasfejet talált, haza vitte. Az öcsesét húzza, a rénszarvasfejet húzza, hazaérkezett. Az öcsesét kipólyázta, tüzet gyújtott neki, etetni kezdte. A nénje mindegyre hallgatagon sirdogál. «Mit eszünk mink? Ezelőt marbánk sok volt, két-

man xál'ləl. «min mola lilmən? matta tàzu ār òs, kàt-xòlām kòlān uèl'su, si poràina lisu. ittām muŋ and ošlu, xvilāru.»

āt xoisəŋən, ālən svrət kilsəŋən. apsəl pèlā laušl: «apsuè manləmən soga uèlda!» soga-uèlβəs āmətləŋən. lin mola-kəmna āmətləŋən, ioroš tvrā muxti pitlāiət. lidən-kəm uèl'səŋən, ioro-man'səŋən. si soga uèlden èuəlt soga ārdān uèl'səŋən. lidən-kinza ār. sidi uèlβəsləŋən, tōrām tvuūā iis. nēŋxo lin xoziəl an' iorətl. sitəlna sogāiət man'sət.

sogāiət manəm iubinā pā-mou èuəlt uai-xul ioxtiliūda pidəs. èyi manəs, siməs lār-on'gət òzəs. lār-on'gət xoza manəs, ləl-kəm pòn-sòβ rungetliūman āmdəs. xaləuət manəs, si āmdəm xəlβəl tū-xulna azət tēliū xaiəm. sitlāl uis, apsəl iorəmdūil, xullən lētl-səllən. apsəl tàll, xullāl tàll. ioro-iorətsəŋən, lilyən mola uèrləŋən. si xullən uèlden èuəlt andāmā iis, sidi olləŋən, uəzət, molāiət iorətsət. lār-on'gət xoza uəzət uèrūè ārət. lou (vbəl) rungetliūman uəs-lis āmotta pidəs. xaləuət manəs, lišlālna uəs uèlməl azət uèrūè ār. sidi oldal èuəlt uəs-pōzəx āgətl. uəs-pōzəx liūman ollə-

három rénszarvast levágtak, akkor aztán ettünk. Most ime, mi nem is tudjuk (miért), el vagyunk hagyatva.»

Éjjel nyugodtak, reggel fölkeltek. Az öcscséhez szól: «Öcsike, menjünk foglyot fogni!» Fogolyhurkot állítanak, annyit, amennyit állítanak, mindjárt vissza is mennek. A mennyit megesznek, annyit fogtak, hát visszamentek. Miközben így foglyot fognak, sok foglyot fogtak, evésükhöz mértén sokat. Az idő tavaszra vált. Ember ő hozzájuk nem érkezik. Aztán a foglyok elmentek.

A foglyok távozása után a más vidékről vad-hal kezdett jödögélni. A leány ment, valamelyes áradványgödört talált. Az áradványgödörhöz ment, a vízben gázolva öles hálót állított oda. Másnap [oda] ment, állított hálója tele van kárászszal. Ezeket kivette, az öcsese utána lót-fut, a halaikat fölrakták [t. i. a szánra]. Az öcsesét húzza, a halakat húzza. Hazaérkeztek, esznek vagy mit csinálnak. A halfogásuk egyszer csak megszűnt, így vannak. Réczék vagy mik jöttek. Az áradványgödörnél igazán sok récze van. Ő (a nénje) a vízben gázolva récefogót kezdett állítani (tk. ültetni). Másnap odament, a fogóktól megölt récze bizony igen sok. A mint éldegélnek, réczetójást gyűjt.

ḡən. i-mosajna uàs-pōzəɣləl andàmì ìsət, liyβəsləl ɣol'sət. iɣlə-
ḡən, iɣləḡən, nèməza and ośləḡən.

apsəl lauəl: «vbiè, lida litləm.» mosajna tanɣà lābətsəli.
sidi oldən èuəlt nèməza ant mozətłəḡən. apsəl ɣəl'ləl: «lida
litlāiəm!» apsəl elti sozəm lānət (kvləḡ-lānət) kəuərdəs. èuḡè
ɣəl'ləl. lānət kəuə'r'səḡən, apsəl lābətsəli, loy mola lāuəndiɣl,
mola andəm.

sidi olliyəḡən, apsəl lauəl: «lida litlāiəm.» — «mola lābətłəm
nḡən?» apsəl ɣəl'ləl. katra liuəm sogə-louət kəuərdi pitsəli, ɣāzi
(ɣāzəm) iḡ'k iḡsəḡən i ɣoīsəḡən.

āləḡ svɣətłi iis, apsəl loɣtas-keu uis, kèzì loɣətta pidəs.
kèzəl loɣətsəli, nəri-oɣ-silna mètəsəlì i ɣoīsəḡən. ɣaləuət āləḡ
svɣətłi iis, vbal noɣ-uèrəməs, apsəl andəm. «ɣodi — lauəl —
apsəm ɣol manəs?» náu'rəm kāmən ol, mālšəḡ-pənl ālməs, ɣotł
iḡzəlt uəɣəntł. loy uantman tviləli: i kvləḡ si iidal níla, kvləḡəl
ilbəlna si iḡotəs. si-kəmna vbal ɣət èuəlt kim-arətl. vbal oḡ ɣo-
rəmmal svɣət ittəm kvləḡ tōdā nāuərməs. mundi ɣatsə iis, siis

Récetozást even vannak. Egyszer csak a réczetozások is elfogy-
tak, a táplálékuk elfogyott. Járnak kelnek, semmit sem találnak.

A öcsese mondja: «Nénike, éhes vagyok» (tk. enni akarok).
Valamivel talán megetette. A mint így vannak, semmit sem tud-
tak szerezni. Az öcsese sír: «Éhes vagyok!» Az öcsésének meg-
száradt inakat (rénszarvas-inakat) főzött. A szegény kis leány
sír. Az inak megfőttek, az öcsését megetette, ő evett is, meg
nem is.

Így élnek-éldegélnek, az öcsese mondja: «Éhes vagyok?» —
«Mivel etesselek meg?» Az öcsese sír. A régebbsen megevett
fogolycsontokat főzni kezdte, levest ettek (tk. ittak) és lefeküdtek.

Reggeledett (tk. reggel felé jött az idő), az öcsese köszörű-
követ fogott, a kését köszörűlni kezdte, a padka fejéhez oda-
szúrta és lefeküdtek. Másnap reggeledett, a nénje fölébredt, az
öcsese nincs [t. i. a házban]. «Hogyan, úgymond, az öcsém hová
ment?» A gyermek künn van, a subája szörét fölemelte, a
nappal szemközt fordulva hívogat. Ő megfigyeli: egy rénszarvas
jövése látszik. A rénszarvasa im oda jött eléje. Ekkor a nénje
a házból kirohant. Miközben a nénje az ajtót megcsikordította,

manəs. ittam náurəm çádəl pələ vngərməs: vbəl kim-ētmal. vbəl pələ lauəl: «malai kim-ētsən? törəm pürdülişli, mà lida an' çàssəm, nvy paldəftəsən.» sittəlna vbəl pələ çəl'laman sòsl.

vbəl ioɣo-lvngəs, vbəl pələ lauəl: «manəm lidət mià!» vbəl azàt al-làirl. «mola maləm nvyèn? nəməza ant tviləm.» — «svmam šənk uàzla, vndiqi mà nvyèn liləm!» apşəl uədi nāuərməs, kəzəl nvrəməşli, vbəl çəl'lada pidəs. «çodi uərla? mà adəm ösəm.» ittam çui-náurəm çəl'ladal svrət kəzəl il-luttəşli sàzəl çoza. vbəl sittəlna tuł vləs, tamotta kəuəram soga-louət soç-çirna pon'səli, sit uşli, vbəlna pələk-mvnzisa, soga-louət pilna kəuə'rəli. put kəuə'rəs, kəuə'rəs. lida pitsəyən, liuman iətsəs, si pvrà-kəmmi iis, çvş at pvràina kiçar pitta pidəs.

vbəlna lətsa, sidi si tötliula. sidi tötliuidi euəlt nəməza and oşləyən. ioɣo-ioçətsəyən, çoisəyən.

çaldəuət ələy svrətli iis, náurəm kim-ədəs, çvtl top ētmal, mälşən-pənl əlməs i uəçəntta pidəs. sidi uəçəntli. uəçənttal svrət

a rénszarvas elugrott, a honnét az imént jött, arra ment. Erre a gyermek a ház felé tekintett: a nénje már kiment. A nénjéhez szól: «Miért jöttél ki? Az isten adta, ennivalóm nem volt (tk. enni nem tudtam), te elijesztetted.» Aztán sirva lépdel a nénje felé.

A nénje bement a házba, a nénjéhez szól: «Adj nekem [valami] ennivalót!» A nénje csak áll. «Mit adjak neked? semmim sincs.» — «Pedig ennem kell (tk. a szivem igen kívánja), ha tégedet eszlek is meg!» Az öcsese beljebb ugrik a padkához, a kését megragadta, a nénje elkezdett sírni. «Mit csináljunk? én voltam a rossz.» Sírása közben a fiúgyermek a kését leejtette a deszkához. A nénje erre tüzet gyújtott, a régebben megfőzött fogolycsontokat tokhal bőréből készült zacskóba tette, ezt elővette, ketté hasította, a fogolycsontokkal együtt megfőzte. A fazék főtt, főtt. Enni kezdtek, az evéssel elkészültek. Olyanforma idő lett, éjnek idején alig hogy kezdett esni a dara.

A nénje fölülteti (t. i. a szánra), így huzogatja. Miközben így huzogatja, semmit sem talál. Hazaérkeztek, lefeküdtek.

Másnap reggeledett, a gyermek kiment, a nap éppen hogy csak feljött. A subája szőrét fölemelte és hivogatni kezdett. Így

uantman twiləli: i koləŋ si iidal nıla. si-kəmna vbəl çät-libina nox-kiləmdəs. «apsəm çolas manəs?» — náurəm ilbina koləŋ si iorətta utsürs, çätlib èuəlt vbəl kim-arədəs, ittam koləŋ al-tvəina manəs. sittəlna loy (náurəm) çät-libi pələ vŋgərməs: vbəl kāmən ləi. çät'laman nóçəmdəs: «mə nvyən uəlləm i lələm!» vbəl lauəl: «çui-náurəm ösən, uəllən, si uəllən.» vbəl çoza çät'laman nóçəmdəs, ioro-tülləli. vbəl ioro-loyəs, vbəl pələ lauəl: «madi nóçəin kazi-li?» loy lauəl: «mə and ösləm.» isi-mvər't çät'ləl, pödər'ta an' uəritl. vbəl lauəl: «təm çvtl təm törəm çada oldal mə and ösləm.» si-kəmna lauəl: «tıda litləim!» vbəl tamotta çäsəŋ'k pə çasmətsəli, apsəl ləbətsəli. sidi oldən èuəlt çvtl patləs, çoisəŋən.

vbəl nox-kiləs, apsəl andəm. apsəl kāmən uərentl. apsəl ilbina süiuy niŋ-koləŋ iis. vbəl lauəl: «pə kim and ètləm.» i-mosəina náurəm vudəs: «vbüè iuüà!» ittam vbəl çät-lib(i) èuəlt (kim) nāuərməs, apsəl niŋ-koləŋna aŋət'ŋələl èuəlt kətlmal,

hivogat. Hivogatása közben megfigyeli: im egy rénszarvas jövése látszik. Ugyanakkor a nénje a ház belsejében fölkelt. «Az öcsém hova ment?» A rénszarvas már majdnem oda érkezett a gyermek elé, a ház belsejéből a nénje kirohant. Most a szarvas másfelé ment. Erre ő, a gyermek, a ház belseje felé tekint: a nénje künn áll. Sírva [hozzá] futamodott: «Én téged megöllek és megeszlek!» A nénje mondja: «Fiúgyermek vagy, ha megölsz, hát megölsz.» A nénjéhez sírva odafutamodott, behúzza [t. i. a házba]. A nénje bement. A nénjéhez szól: «Fáj-e valami husod?» Az azt mondja: «Nem tudom.» Annyira sír, beszélni sem bír. A nénje mondja: «Ma, hogy ez az isten hol van, nem tudom.» Ugyanekkor szól [t. i. a fiú]: «Éhes vagyok!» A nénje a tegnapi levest megint megmelegítette, az öcscsét megetette. A mint így vannak, a nap alkonyodott (tk. sötétedett), lefeküdtek.

A nénje fölkelt: az öcsce nincs. Az öcsce künn hivogat. Az öcsce elé egy borjas rénszarvas tehén jött. A nénje mondja: «Megint ki nem megyek.» Egyszer [aztán] a gyermek kiabál: «Nénike, gyere!» Erre a nénje a ház belsejéből kiugrott: az öcsce a rénszarvastehenet a két szarvánál fogva megfogta, a rénszarvas húzza magával. Ketten (tk. két ember) megfogták, a

kolàngna tàllìjìla. nbəl ioytos, kàt nènɣoina kàtllsəllən. ittam kolàng kolna iərsəllən. sùuɣuəl àngəl ɣozəɣna ioyəmdjìl. nbəl lauə̀l: «ittam àngəl iərman àt ol! min sùuɣuəl lilmən!» ittam sùu kàt nènɣoina àngəl ɣozəɣna kàtllsa, ɣor'səllən i lɣən.

uul kolàngən katra ɔɣəl ɣoza iərman làjìl. lə̀bət èuə̀lt iərman làjìl, ì kolàng ɣoza ɣolìɔ̀ɣ-kəm kolàng ioyə̀tmal. sidi oldən èuə̀lt iərman ɔ̀ləm kolàngən ə̀slsəllən, selta pà uantlə̀llən, tamotta ɣolìɔ̀ɣ-kəm ɔ̀s, ittam uətìɔ̀ɣ-kəmmè iis. sidi oldən èuə̀lt sət-kəmmè sidi iis. ɣatsə iidi kolàngət lin and ɔ̀slə̀ɣən, tɔ̀rəm pə̀rdəm kolàngət tayrə̀!

lin sittèlna uantlə̀lən, vli-vli kolàngət ioytìlìjìlət. nbəl lauə̀l: «apsəlagè, ɔɣəl lèzə̀tti mə̀sl!» apsəl ɔɣəl lèzə̀tti an' ueritl, iorəl siməl. nbəl ɔɣəl-pat-iuɣ èuə̀lt, tùllì i uə̀ɣ'lə̀lì. sidi oldən èuə̀lt sàgrən ant uandjìjìlən.

ì-mosaìna kaslta pitsə̀ɣən. ə̀lɣ svɣət man'sə̀ɣən, ɣuɣìll andəm: ɣuɣìll ɣorlə̀di-mosa sàgər ì iər ɣoza uurə̀ina ioyə̀tsə̀-

rénszarvast kötéllel megkötötték. A borjú az anyja mellett futkos. A nénje mondja: «Az anyja legyen csak megkötte! a borjút együk meg!» Most a borjút ketten az anyja mellett megfogták, megnyúzták és ettek.

Az öreg rénszarvas a régi szán mellett áll. Egy hétig megkötte áll, az egy rénszarvashoz valami harmincz rénszarvas jött. A mint így vannak, a megkötte volt rénszarvasukat szabadon bocsátották, aztán megint látták, az elébb még harmincz volt, most már ötvenre szaporodott. A mint így vannak, százra is fölszaporodott. Hogy honnét származó rénszarvasok, ők nem tudják, az isten rendelte rénszarvasok talán!

Egyszersmind látják: más-más rénszarvasok jödögélnek. A nénje szól: «Öcsike, szánt kell készíteni!» Az öcsce szánt készíteni nem tud, az ereje kevés. A nénje szántalpfát vág, hazaviszi és megfaragja. A mint így vannak, a legelőt nem nézik (tk. nézegetik).

Egyszer költözködni kezdtek. Reggel elmentek, még szürkület előtt (tk. szürkület nincs). Az [esti] szürkület kialvásáig alig jutottak a legelő egyik oldalához, a rénszarvas annyi lett. A nénje házat csinált, az öcscéhez [igy] szól: «Vágj fát!» Az öcsce fát vágott.

ηən. kvlāŋ si-āràtì. iuymal. vbəl çàt uèrəs. apsəl pèlā lauəl: «iuy sèuərə nny!» apsəl iuy sèuərəs. i-mosaina i oxlāŋ çoi ioxtəs. oxlāŋ çoi lauəl: «nin çoidayŋən östən?» — «min — lauəl — uolāŋ nèŋçoiŋən and ösmən.» «mola mou nèŋçoi i-sidi rðtì ol. nny — lauəl (ñaurèm əñzəsl tomi pèlā) mola mou nèŋçoi ösən? «mà — lauəl — tåus ösəm.» ñaurèm lauəl: «mà ròtəm mandu, mà si ròt-nèŋço ösəm.» — «çodi svət i ioxətsən tām mouna?» ñaurèm lauəl: «iaiam ös, iaiam uðlβəs twis, manəm çylda çvisəi, mà törəmna si tvçaina çylda ant pərtməm, törəmna iilβətsəiəm.» oxlāŋ çoi lauəl: «muy çozeu i vtšəm mandu ol, muy mouna lou ioxətmal ñəlləm tvl-kəmà iis, çòləmləm tvl-kəmmi iis.» ñaurèm lauəl: «mà and ösləm.»

ñaurəmna lābətəsa, kvlāŋna kirsə i manəs. sit (tåus) manəm iubina i çàtən pàitsəŋən pà man'səŋən. çvtl-çouət mou man'səŋən, kvlāŋlān i iərna top ioxətsəŋən. mola-kəm törəm pàrdylis, si-kəməl ol tançà, kvlāŋət lələŋət ali çvləmət and ösləŋən.

Egyszer egy szános ember érkezett. A szános ember szól: «Ti kicsodák vagytok?» — «Mi, úgymond, csak ilyen-amolyan emberek nem vagyunk. Bármely vidékre való embernek szintén van nemzetsége, te, úgymond (a gyermek kérdi amazt), milyen földre való ember vagy?» — «Én, úgymond, tunguz vagyok.» A gyermek mondja: «Az én nemzetségem mandu [= jenijszei osztják], én ilyen nemzetségbeli ember vagyok.» — «Hogyan jutottál erre a vidékre?» A gyermek mondja: «Volt [egy] bátyám, a bátyámnak volt vagyona, engem veszendőbe (tk. halni) itt hagyott, én azonban az istentől halásra nem voltam rendelve, az isten megsegített.» A szános ember mondja: «Nálunk egy bolond mandu van. Hogy a mi vidékünkre érkezett, annak már három vagy négy éve is van.» A gyermek mondja: «Én nem ismerem.»

A gyermek enni adott neki, rénszarvast fogott be neki és ment. A mint ez [t. i. a tunguz] elment, a sátrukat [tk. házukat] fölszedték és [tovább] mentek. Egy napi járóföldet mentek, a rénszarvasaik egyik oldalához csak éppen odaértek. A mennyit az isten adott, annyi van talán, a rénszarvasok élők-e, avagy döglöttek, ők nem tudják.

aḡ mandu sūgrəl mɔɣəl'ta manəs. lābət ɣɔtl iɔŋ'əs, lābət āt iɔŋ'əs, ɣolna ī pēlgəl ant iɔɣtɪlɪsɪ. iɔɣo-iɔɣtəs, vbəl pēlə laɔəl: «knlāŋlāmən ŋantta iɔŋɣsəm, mola-kəm oldal ant ārdələsəm.» lɪsŋən, iēsŋən pà man'səŋən. iənas tɔɣàina kaslsəŋən. si kaslman tɔɣàina talāŋ ɣɔtl man'səŋən. tōrəm patlās, ɣət ūərda pitsəŋən. ɣət ūərden ēuəlt mur āgəttə pitsəŋən. ɣoḡ iɔɣətɪl lin ɣoʒaiən, sḡ olmətl. mur sidi iɔɣətɪtal ēuəlt iɔŋləm-kəm ɣət ākməs. aḡ mandu mitiāɣlal pēlə laɔəl: «mà oldəmna tās ant saɔlɪlɪlēm, kaslədi tɔɣàina sūgār ālŋna iɔɣətɪladi-gi, sit pà iəm. ēlsɔɣ-ńir tɔɣàdi, tās-knlāŋ tɔɣàdi, iɔŋŋ iəŋ'gən tɔɣàdi, lɪuàdi, iēńžàdi! nəŋ lɪu-man tōrəm pàrdəm tās an' ɣoləl.»

sidi oldal ēuəlt tās iɔɣo-iɔɣtəs. iɔɣo-lɔŋəs, lābətə. lɪu-mal iēsəs, kim-ēdəs, manda pidəs. tās laɔəl: «mà kinžəm tāsən ŋul, ɣalēuət tāsən ī-pēlək mà tūda ŋutsilēm.» mandu laɔəl: «mà nəŋ ɣoʒaiən ār'n an' tɔɣlēm, nəŋ ēuəltən lālməmət an' tɔɣlēm. tōrəm mola-kəm pàrdəs, si-kəm tɔɣlēm.»

A kis mandu a legelőt megkerülni ment. Hét napig járt, hét éjjel járt. még az egyik felét sem érte el. Hazaérkezett, a nénjéhez szól: «A rénszarvasainkat megnézni jártam, hogy mennyi van, nem becsültem föl.» Ettek, ittak és mentek. Más helyre költözködtek. E költözködő helyükre egész nap mentek. Az ég sötétedett (alkonyodott), házat kezdtek csinálni. Mi közben házat csinálnak (é. sátrat ütnek), népet kezdtek gyűjteni. A ki hozzájuk jön, ott marad. A nép érkezésével valami tíz ház gyűlt össze. A kis mandu a fölfogadott embereihez így szól: «Mióta csak vagyok, marhát nem őrzök. Költözködés alkalmával, ha a legelő végére odaértetek, az is elég (tk. jó). Testi ruhátok legyen! rénszarvas nyájakatok legyen! fás vizetek legyen! egyetek, igyatok! Ha esztek is, az istenadta nyáj nem fogy el.»

A mint így van, a tunguz visszajött. Bement a házba, enni kapott. Az evéssel elkészült, kiment, menni kezdett. A tunguz mondja: «Az enyémnél nagyobb nyájad van, holnap a nyájad egyik felét elvinni szándékozom.» A mandu mondja: «Nálad adósságom nincs, tőled lopott marhám sincs, az isten a mennyit adott, annyim van.»

zalewatti iis, táus lauəl: «nyən uelda məsləm!» — «manəm əl uəl, törəmna an' uəl'səim.» táus si iāzəy çələs. «nəməsman ələ! mə si törəm and əsləm.» at çoisət. vbəl pələ lauəl: «çontləmən!» vbəl lauəl: «çol çontləmən? min çodi çontləmən? təsmən çol tüləmən?» — «táus, törəm louəl pərdəm təs-ki, at tüll!» mur çoidi əuəlt vbəl pilna çontsəyən. mur kil'sət. «koçəyənəlu andəməyən!» táus ioytəs, mur pilna lələsta iis. «koçəyənəlu, muç and əslu, ços-man'səyən. táus təs uəstəda pitsəli, murəl pilna ləbət ədəyçotl uəstəli. táus uələm-kəmət uəl'səli, lələy-kəmət lələyət.

mosa pürəjətna aı mandu çət ələm tərđina ioytəs. təs andəm, mur andəm. uələm-kəm nəyçoi uələm. vbəl pələ lauəl: «təm təzəm törəm pərtsəli i táusna ioyo-uisa. táus, uəndi, törəm əuəlt uul olmal.» vbəl pələ lauəl: «mə manləm.» aı mandu manəs, vbəl çətəuəlna çazəs.

aı mandu táus çətəna manəs. mur ar. táus lauəl: «çoidəu

Másnap lett, a tunguz mondja: «Téged meg kell ölnöm!» — «Engem ne ölj meg! az istentől nem ölettem meg.» A tunguz ezt a szót hallotta. «Gondold meg, én azt az istent nem ismerem.» Éjjel lefeküdtek. A nényéhez szól: «Meneküljünk!» A nénye mondja: «Hová meneküljünk? mi hogyan meneküljünk el? a nyájunkat hová vigyük?» — «A tunguz, ha istentől neki rendelt nyáj, hadd vigye!» Miközben a nép fekszik, a nényével együtt elmenekültek. A nép fölkel. «A gazdáink nincsenek!» A tunguz megérkezett, a néppel hadakozni jött. «A gazdáink, mi nem tudjuk, elmentek.» A tunguz a nyájat hajtani kezdte, a népével együtt hét nap, hét éjjel hajtotta. A tunguz, a hány [embert] meg lehetett olni, megölte, a mennyi annyi életben maradt.

Egyszer valamikor (tk. valamely időben) a kis mandu, hol előbb a háza volt, odaérkezett. Nyáj nincs, nép nincs. A mennyi embert csak meg lehetett ölni, meg van ölve. A nényéhez szól: «Ezt a nyájamat az isten adta, a tunguz visszavette. A tunguz, lásd, az istennél is nagyobb.» A nényéhez szól: «Én megyek.» A kis mandu ment, a nénye a házhelyen maradt.

A kis mandu a tunguz házába ment. A nép sok. A tunguz [így] szól: «Ki jön?» Azok mondják: «A kis mandu jövése lát-

ii!» moʒot laulat: «ai mandu iidal nıla.» — «nəy ai mandu uelälən!» — «mun ʒodi-sʒət uelleu;» — «nəy sálitlälən?» ai mandu mur ʒoza ioxtas. «mandu malai iisen?» — «tázəm ʒol túsən? törəm nəyən pərdəm tásl and os!» táus kús əy'əs. — «ai mandu ioro-loyà!» ai mandu ioro-loyəs, i-pələk pələ am'səs. táus aiiłtaii iorəl uis, ai mandu tut uldi svm pulay ioutsəli. táus náləl lou ʒoza an' ioxtas. — «nəy ʒodi iisen? an'-ki lābət-sən, uək' and át lābət-sən! manəm uelda törəm mosanəm pərtsa.» lis, ien'əs. liymal, iəşmal iubina sidi lauəl: «táus, tázəm tüləm. nəy i sùuunən an' iil.» kim-ədəs, pəy'k-ʒöl elti kuzidəs. ai mandu kuzidəs, ittam tás matta mola mouna osət, si mou pələ arətəlna man'sət. táus mur pödər'lat: «i ntšəm sùu tom tás pələ neʒ an' manəs.» táus lauəl: «mandu ʒoriman òlà! mà nəyən ʒodaş-kəba uelləm!» mandu manəs, ioroş-vygerməş: nəuü əsüü iidal nıla. tam əsüü selıta ti iorətl. mandu nvməsl: «manəm si uelləli.» mandu i kurl ilb(i) euəlt, i iüsl ilb(i) euəlt loyəs i ədəs: nəuü

szik.» — «A kis mandut öljétek meg!» — «Mi hogyan öljük meg?» — «Sajnáljátok?» A kis mandu a néphez érkezett. «Mandu miért jöttél?» — «A nyájamat hová tettetd, az nem volt az istentől neked rendelt nyáj!» A tunguz a felső subát levette: «Kis mndu gyere be!» A kis mandu bement, az egyik félre leült. A tunguzal szemben ültek a két oldalsó padkán. A tunguz szép csöndesen ijat fogott, a kis mandut a tűzön keresztül a szive irányában meglötte. A tunguz nyila ő hozzá nem jutott el. «Mi van veled? Ha nem tápláltál volna, hát örökre nem tápláltál volna! Az isten. lehetséges, az én haláloamat még nem rendelte el.» Evett, ivott. Miután evett, ivott, így szól: «Tunguz, a nyájamat elviszem, a te egy borjad nem jön csak.» Kiment, a fognyilásán keresztül füttyentett. A kis mandu füttyentett, erre a nyáj, a mely földön azelőtt voltak, mindvalamennyi arra ment. A tunguz nép beszél: «Egy bolondos borjú nem ment csak a nyájhoz.» A tunguz szól: «Mandu rettegj! én tégedet valahogyan [mégis] megöllek!» A mandu ment, visszatekintett: Egy fehér medve jövése látszik. Ez a medve onnét idejön. A mandu gondolja: «Engem im megöl.» A mandu az egyik lába alá, az egyik keze alá ereszkedett és ment: fehér jegesmedve formává lett.

ieŋ'gàsni xòràssi iis. ittam kàt ieŋ'gàsni iŋrà-kùdèrmèda pitsəŋən i nèmattütən an' uèlləŋən. lābət xvtl èuəlt, lābət āt èuəlt kùdèrməsəŋən, kàt tŋràina kòrisəŋən, kàtis kòrisəŋən, al-xoiləŋən. ai mandu uantlèli: tāus pudl àsni xòràssi iis. loŋ pà pudl àsni xòràssi iis. pà iŋrà-kùdèrmèda pitsəŋən kàtni kòrisəŋən. tāus, sidi uantman twilèli, ièuər xòràssi iis. ai mandu pà ièuər xòràssi iis. si loxtəməsəŋən, al-ueili pitsəŋən. tāus nōŋməs: «ai mandu mutràieŋ olmən!» — «mà xada ošlèm mutrà? tōrəm-àzəmna matta xolda ant pàrtsàiem.»

tāus nōŋməs: «ai mandu, mà lauləm: nŋŋ òlì apsi, mà olləm iai! kutmənna pà ant sūmitləmən, pà ant lāuətləmən! tām tāsəmən, tām yòlβəsləmən. i-kəmna nŋŋ kožà òlì! i mà kožà olləm! apsisəŋ(?) mà xoš-pèlèli manləm, nŋŋ pà iŋuà! nŋŋ-ki manlən, mà pà iiləm. ādələmən, moŋiləmən ant kitlələmən! mà xalèuət mà murəm pàrtlèləm, nŋŋ murən pilna i-iŋrà āt kasllət!»

kàt tās i-iŋrà kaslsət. mandu xàtna mur ioxtəs: uètiòŋ-kəm xàtti iis. mur pilna matta xondəm mandu, loŋ iaiəl sè ioxtəs, ai mandu tās xoža.

Most a két jegesmedve birkózni kezdett és nem tudja egymást megölni. Hét nap, hét éjjel birkóztak, két helyen estek el, kétfelé estek, csak feküsznek. A kis mandu látja: a tunguz barna (tk. fekete) medvévé lett. Ő is barna medvévé lett. Megint elkezdtek birkózni, kétfelé estek el. A tunguzt így megfigyeli, farkas formává lett. A kis mandu is farkas formává lett. Így erőlködtek, erőtlenné lettek. A tunguz megszólal: «Kis mandu fortélyos vagy!» — «Én honnét tudnék fortélyt? az égi atyámtól az elébb meghalni nem rendeltettem.»

A tunguz megszólal: «Kis mandu, én azt mondom: te légy az öccs, én leszek a bátya! Magunk között nem veszekedünk, nem civódunk. Ez a nyájunk, ez a vagyonunk. Egyformán te is légy a gazda, én is leszek a gazda. Mint két egy-testvér, ha én valamerre megyek, te is jöjj! Ha te mégy, én is megyek utánnad. Egyikünk a másikat nem küldi. Én holnap a népemnek meghagyom, [hogy] a te népeddel együvé költözködjének.»

A két nyáj együvé költözködött. A mandu házába nép jött: valami ötven ház lett. A néppel együtt az egykor elillant mandu, az ő bátyja is odajött a kis mandu nyájához.

táus joxtas, ai manduul pilna joxtsəŋən. lida pitsət, uetiöŋ
 çət çoça i-pulləŋ uetiöŋ kuləŋ uella. ittam uul mandu mur kutna
 pödər'l, (sidi) lauəl: «apsəm.» ai mandu çöləntl, vbəl pələ lauəl:
 «sit çoidən ös?» vbəl lauəl: «nyŋ çodi and öslən?» — «mà,
 lauəl, ant çäsləm.» vbəl lauəl: «nyŋèn uelda çviəm iaiən.» «mà,
 lauəl, iai tviməm vndi. iai-ki tvisəm loln, táus iaii an' tvī-
 səm loln.»

lida, iēšta pitsət. ai mandu lauəl: «uul mandu, nyŋ çada
 læškəm mou ol, si manà! mà tàdà tàm tàžəm törəm pàrdəm tás,
 nənçojna luyman ant çoləl, törəmna uella-gi, i üt siməl!» uul
 mandu azət šidəmì iis.

táus nóyməs: «apsi, ittam lön'dət èlləda pitsət. lön'dət käl-
 dəmna mou ŋantta manləmən!» mandu lauəl: «mà an' ueritləm!»
 — «malai an' ueritlən, mutràieŋ ösən?» — «mà mutrà çatsá
 ösləm!» tuma uer'səŋən i lön'dət latti tvçàina çàdət uer'səŋən.
 lön't-çət çoça lnyŋsəŋən. lābət çvntl çoisəŋən. lābət çvntl çuəlt ar

A tunguz megérkezett, a kis manduval együtt jöttek. Enni kezdtek, az ötven háznak egyenlően ötven rénszarvast vágna le. Most az öreg mandu a nép között beszél, azt mondja: «Öcsém.» A kis mandu meghallja, a nénjéhez szól: «Kicsoda ez? (tk. Ez kicsodád?). A nénje mondja: «A téged veszendőbe (tk. megölni) hagyott bátyád.» — «Nekem, úgymond, hát bátyám is van. Ha bátyám lett volna, a tunguzt nem tartottam volna bátyám gyanánt.»

Enni, inni kezdtek. A kis mandu mondja: «Öreg mandu, te, a merre tágas föld van, menj oda! Ez a nyájam istentől rendelt nyáj, embertől megevén nem fogy el, ha az isten megöli, egy éjjel is kevés.» Az öreg mandu egészen elnémult.

A tunguz megszólal: «Öccse, im a ludak szállni kezdtek, a ludak nyomában (é. a ludakkal együtt) menjünk világot látni!» A mandu mondja: «Én nem tudok!» — «Mért nem tudnál, [hisz] fortélyos vagy?» — «Honnét tudnék én fortélyt?» Tanácskoztak és a ludak vedlő helyére házat csináltak. A lúdházba bementek. Hét nap feküdtek. Hét nap alatt sok lúd érkezik, odaszáll hozzájuk. Az a földnyelvük lúdtól egészen tele van

lòn' iorətl, lin xozən lətl. si mou-ınlən lòn'tna azət təlɨi lətsə.
(*mouəl aiɨi iis*). *təus vudɨiɨl: «mandu, mə lòn't xörəssi iisəm!»*

mandu lauəl: «mə lòn't xörəssi xolna anda iıləm.» *təus mōsa pörəina vudəs: «mə lòn't-punna ɛtsəiəm.»* *mandu lauəl: «mə isi lòn't xörəssi iisəm.»* *sidi oldən ɛuəlt kāmən sōzilɨida pitsəyən, toɾəllən ɛnəmdi pitsət. lòn'di-pugət pilna iɨŋ'ta pitsəyən. sidi iɨŋ'tən ɛuəlt pörəsəyən. lòn'-pugət pilna manlət.*

törəm patləda pidəs. lòn'dət koɟə lauəl: «təm toɾəina xoiu, naurəmat mətət!» *lıda pitsət, lòn'dət koɟə i səmal uəntl, i səmal xōɨl. top nauri iis, pōskən arəməs, kət-xōləm-kəm seda xazəs.* *lòn'dət koɟə lauəl: «törəmnə sidi pərtsəiɨ, si nəŋxō iɨln naurəm tvidi nəŋxō tanɾə, iɨŋ'k-xul uələda loɨ məzəy an' xəsl, loɨl törəm mola-kəm pərdəs, si-kəm xazəs.»*

selta pörəsət. uən-kəba uən manlət, xou-kəba xou man'sət. *i xvtl manəm toɾəiəl nvməsna an' nōmla. lòn'dət koɟə lauəl: «uəzəy keɨ ilbina il-lətl!»* *uəzəy keɨ ilbina lətsət. törəm mola-*

szállva (a föld kicsinyné lett). A tunguz kiabál: «Mandu, én lúdformává lettem!»

A mandu mondja: «Én még nem válok (tk. jövök) lúdformává.» A tunguz később (t. i. más időben) kiáltott: «Énnekem lúdpihém jött ki.» A mandu mondja: «Én szintén lúdformává váltam.» A mint így vannak, künn lépegetni kezdtek, a tollaik nőni kezdtek. A lúdfalkával kezdtek járnikeelni. A mint így járnak, elröpültek. A lúdfalkával mennek.

Az ég sötétedni kezdett (= alkonyodott). A ludak gazdája szól: «E helyen pihenjünk, a gyerekek elfáradtak!» Enni kezdtek. A ludak gazdájának az egyik szeme vigyáz (tk. néz), a másik pihen. Alighogy világosodott, puska durrant, valami kettőhárom [t. i. lúd] ott maradt. A ludak gazdája mondja: «Az isten így rendelt bennünket, az az ember ott lenn, gyermekes ember talán, vízi halat talán nem tud fogni, a mennyit az isten rendelt neki, annyi maradt ott.»

Innét elröpültek. Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. Egy napig ment útjukat, [tk. helyüket] nem tartják emlékezetben. A ludak gazdája szól: «A lyukas kőszikla alá szálljunk le!» A lyukas kőszikla alá szálltak. Az isten

ārāt uai pārdas, azāt sī āgammel. lōn'dat kožā lauāl: «naurēmät žolentādi! nēmattit alt būāl, patlam tvāina sōsta pitlu. lābät žvtl sōslu, mattit-ki būāl, āradūna žvllu.» lābät žvtl sōssät, lābät-mät žvtlna nāūi tōrēm pēlā ētsät, būda pitsät. nāūi tōrēmna iōžātsät, žol māsl, sūis man'sät, žada tvāiäl ōs, sūis man'sät.

sidi iŋy'tal ēuält lōn'dat kožā lauāl: «tām mouna simās žorbī mou ol, puskān an' tvīlät, top iōžāl tvīlät. nōmelta-gi man-län, mŋxti uēllāien, iln-gi āmāslän, mŋxti uēllāien. tām mouna žanādūiman ollu!»

sidi oldel ēuält pittī tvā kašta pitsät. «ār mur žoža an' pitlēmän!» tāus lauāl: «muy tām mouna uēlβōslādeyna isi ār uai kašlu, tām mou-iāž i-sidi ār uai kašlet (vagy: tāmät māzəy i-simāsät tayā!).»

ai mandu-tāusŋen sidi mandən ēuält lōn'dat ākmāsmel. tāus lauāl: «lōn'dat ākmāsmel, tādā i pitlēmän!» ai mandu lauāl: «ādälēmän tvāina ōsmän-ki, iam ōs lobn!» ār lōn'dat žoža pitsä-

a mennyi állatot (t. i. madarat) csak rendelt, mindnyájan ott vannak összegyülekezve. A ludak gazdája mondja: «Gyerekek, ide haligassatok! Egyitek se gágogjon (tk. üvöltsön), sötét helyen kezdünk lépni. Hét napig lépünk, ha valamelyitek gágog, mindvalamennyien elveszünk (tk. meghalunk).» Hét napig léptek, a hetedik napon a világos ég felé értek ki, gágogni kezdtek. A világos égbe jutottak, a hová kell, arra mentek, a hol a helyük volt, oda mentek.

A mint így vándorolnak, a ludak gazdája mondja: «Ezen a vidéken olyan föld van, puskájuk nincs, csak ijuk van. Ha fönt mégy, mindjárt megöletel, ha alant ülsz, rögtön megölnek. Ezen a vidéken rejtőzködve legyünk!»

A mint így vannak, vedlő helyet kezdtek keresni. «Sok néphez ne szálljunk mi ketten le (t. i. vedleni)!» A tunguz mondja: «Mink is, mikor ezen a vidéken vadászunk, a sok vadat keressük, az idevalók szintén a sok vadat keresik (Ezek is ugyanolyanok talán).»

Miközben a mandu és a tunguz így mennek, a ludak összegyülekeztek. A tunguz szól: «A ludak összegyültek, itt lohosodjunk mi is!» A mandu mondja: «Ha külön helyen volnánk, jobb

յոն. *sitt ior'an-li, pòst-li, iəŋ'gəl azət an' nıla: sorli lòn't. aì mandu laŋəl: «mola ɣantsən?»* táus *laŋəl: «mà ɣantəmədəm andəm.»* aì *mandu laŋəl: «lòn't uèldi ɣoɪ i séməl ɣantsəm.»* táus *laŋliŋəl: «təgli iálmilən!»* *mandu àlyís (lòn'dət àləŋna)* *manda pídəs. táus pà manda pídəs. ior'os-vŋgərməŋən: ɣada nàuərdət, seda nàuərdət. lòn't uèldi ɣoɪŋən pòdər'ləŋən: «kət lir lòn'tyən olləŋən, sityən àləŋna uèlda məsłət.»*

lin (mandu-təusyən) iəŋ'g ilbina ləŋsəŋən, iəŋ'g ilb(i) èuəlt sidi manləŋən. taləŋ pòst-ɣor manləŋən, táus laŋliŋəl: «mà male putsəm!» *mandu manəs, kòrdi pòn ɣoza toɣo-ɣaiis. si iəŋ'k ɣoza ilta-svɣət mandi tvɣà kasləŋən and ośsəŋən. i ɣuɪ laŋəl: «mouna killəmən!»* *mandu kiləs, táus kiləs. toɣos pòn tombi pèli mandal svɣəɪst táus ielta (kurəl èuəlt) àm'βna tòɣməsa. táus èudəs: «mandu, àm'βna si lisàjəm!»* *mandu ior'o-vŋgərmal, àm'β-ozna margəl ɣattəsəslì, marək iətl sòppì tàɣnəmdəs. táus àm'βna ɣos-luttəsa, iəŋ'kna pà mɣxti kòrəβtɪiis-ŋən. sidi man'səŋən, lărna ètsəŋən, iəŋ'g ilb(i) èuəlt top*

volna.» A sok lúdhöz szálltak. Hogy ez folyó-e, folyóág-e, a vize éppen nem látszik: csupa lúd. A kis mandu szól: «Mit láttál?» A tunguz mondja: «Én semmit sem látok.» A kis mandu mondja: «A lúdölő ember egyik szemét láttam.» A tunguz mondogatja: «Hiába hazudsz!» A mandu előre (a ludak elejéhez) kezdett menni. A tunguz is menni kezdett. Visszatekintettek: ott a békák, itt a békák. A lúdölő férfiak beszélnek: «Két ismeretes lúd van, ezeket kell előbb megölni.»

Ők (a mandu és a tunguz) a víz alá buktak, a víz alatt így mennek. Egész folyóágvonalat mennek, a tunguz mondogatja: «Én már fulladok.» A mandu ment, drót (tk. vas) czégebe ütközött. A vízhez alant járó utat keresnek, nem találnak. Az egyik ember mondja: «Menjünk ki a földre!» A mandu kiment, a tunguz [is] kiment (tk. kelt). Miközben odamennek a czége tulsó felére, a tunguzt hátulról (a lábánál) egy kutya megharapta. A tunguz kiáltott: «Mandu, az eb mindjárt megesz engem!» A mandu visszatekintett, az eb fejét a szárnyával megcsapkodta, a szárnya izülete ketté törött. A tunguzt az eb eleresztette, a vízben rögtön lebuhtak, így mentek. Egy árad-

ívt-tvîlên nox-êltvîlên. lâr-kudâβ-kêmna iorâtsânen, wantman tvîlâlên: kât çui çâβna lëlman îidên nîla. sommî laiman lâualt-lânen, lîn lâr î-pêlakna kil'sânen. simâs kormâs kutna lnyssânen, çolna nêhxo sôsta an' uèritl. lâr-sil kërätman sidi lâualtvîlên. tomânen uolli taβsânen.

sidi oldên euelt ai mandu îâsl lâis, tâus àm'p' porêmâm kurâl îammâ îis. tâus toçâl-sôβlal êtsât, mandu toçállal çolna and êtlât. tâus lauçl mandu pêlà: «mâ si mandêm-lamba.» — «çodi, nny manêm malai çvîlên? mâ âdal çaslêm, çol manlêm? îûsâm îâmâ îidi kurdâs.» tâus lauçl: «mâ manlêm tûlizât pilna.» ai mandu lauçl: «manêm ueldi òrâyna nêman' tî tuumên! matta lausên: «ços-pêlà-ki manlên mà nnyên ant çvîlêm». ittam si îûsânen iorêmâsên?» — «tvîli si îis, çundî manlêmân!» tâus pôrlâs i manâs. loy si tvçâjna seda i çazâs. tâus tûlizî-çôrâsna pôrlâs. ai mandu îâsl îammâ îis, toçállâl êtsât. moy kiiârri iuuendvîda pidâs, âtl pitl, çvîlna lnlâl. ai mandu toçállâl toçlâyî îis

ványba jutottak. A víz alól csak a csőrük (tk. orruk) hegyét dugják ki: két ember csónakon jön, látszik. Egyenesen állva eveznek. Ők (t. i. a mandu és a tunguz) az áradvány egyik oldalán partra keltek. Olyan fűzesbe mentek bele, hol az ember nem tud lépni. Az áradvány szélét kerülvén így eveznek. Azok (t. i. a mandu és a tunguz) teljesen eltűntek.

A mint így vannak, a mandu keze genyedésbe jött, a tunguznak az ebtől megharapott lába jobban lett. A tunguz tollai (tk. tollvégei) kinöttek, a mandu tollai még nem nőnek ki. A tunguz a mandunak mondja: «Én mintha mennék!» — «Hogyan, te engem miért hagysz el? Egyedül maradok, hova megyek? A kezem még nem tudott meggyógyulni.» A tunguz mondja: «Én megyek a libuczokkal.» A kis mandu mondja: «Engem csak elveszteni hoztál ide! A multkor azt mondtad: «Bármerre mégy is, én nem hagylak el tégedet», most ezt az ígéretedet (szódat) elfelejtetted?» — «Már téltre vált az idő, mikor megyünk!» A tunguz felröpült és ment. Ő azon a helyen ott is maradt. A tunguz libuczformában repült. A kis mandu keze javulni kezdett. A mint így van, a kis mandu keze megjavult, a tollai kinöttek. A föld deressé kezdett jődögélni, éjjel esik, nappal ol-

(sic!). toyləŋi iuɯmal iubina iɯŋ'ta pidəs. ioŋo-ɯažəm lən'dət pilna pòrləs.

uàn-kèba uàn manlèt, ɯou-kèba ɯou manlèt, matta uəzəŋ keɯ ɯoza ioŋətsət. lən'dət kožù laɯəl: «sɯŋà patlam iošna sòsbu, nèmətti náurəm alt ɯuəl! mattit-ki ɯuəl, aràdàna ɯollu.» uəzəŋ keɯ ɯoza làtsət, kurna sòsta pitsət. ləbət ɯɯl sòssət, ləbətmət ɯɯtləlna nàuì tórəm ɯoza ɛtsət. ɛtmel iubina nàuì tórəm pèlè lən'dət àgəmmel, mouəl an' ùila.

lou tàusl uantmal andəm. uaiət ɛuəlt ənžəsəli: «si ɯorbì nèŋɯo uantsàdi, mola andəm?» uaiət laɯlèt: «tùlizət pilna manmal-lamba.» lou si tɯŋàina lən'dət pilna pòrləs, manda pidəs. i uas ilb(i) ɛuəlt manlèt, si uas ilbina tùlizi-pugət uèrɯè ar. uantman tɯlèli: uas ilbina pan-ɯɯl olmal. si pan-ɯɯl ɯoza tùlizət si làtmel ùila. tùlizət làtsət, lən'dət nòmən siijlèt. uantman tɯlèli: lou i ɯoijəl tùlizi-ləšna ɯaiša. ñəl-ùèt-kəm tùlizi-ləšna ɯaišàijət. lou i-ɯoijəl nàuərliɯl ləš ɯoza. lou (mandu) nòmelta ɯuət: «tàus malai sè tɯarləsən? sàra manda uatsisən, ittam malai sè tɯar-

vad. A kis mandu tollai tollasodtak. Miután megtollasodott, jární kezdett. A visszamaradt ludakkal elröpült.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, az előbbi lyukas kősziklához jutottak. A ludak gazdája mondja: «Ezután sötét úton lépünk, egyik gyerek se gágogjon! ha valamelyik gágog, mindnyájan elveszünk.» A lyukas kősziklához szálltak, gyalog kezdtek lépni. Hét nap lépnek, a hetedik napon a világos égre kiértek. A mint kijutottak, a világos ég felé összegyülekeztek, a földje nem látszik.

Ő a tunguzt nem látta. A madaraktól (tk. az állatoktól) kérdezte: «Ilyenforma embert láttatok-e, vagy nem?» A madarak mondják: «Alighanem a libuczokkal ment.» Ő ezen a helyen a ludakkal együtt elröpült, menni kezdett. Egy város aljánál mennek, a város alján a libuczfalka ugyancsak sok. Megfigyeli: a város alján fővenyfok van. E fővenyfokhoz szálltak a libuczok, [úgy] látszik. A libuczok leszálltak, a ludak fönn keringenek. Észreveszi: az ő pajtása (t. i. a tunguz) libuczhurokba ütközött. Valami négy vagy öt libucz hurokra került. Ő felülről elkiáltja magát: «Tunguz, miért akadtál meg? Hamarébb akar-

læsen?» tåus noʒos ʒuætl lôn'dæt pèlâ: «mandu, manèm ʒilβædâ!» mandu laʒæl: «mâ an' ʒèritlèm. nʒʒ tóræmna ât ʒilβætlaʒæn! nʒʒ matta manèm ʒisi ʒvlda ʒvʒisèn.»

mandu ʒantman tvilæli: ʒas èuælt i rus ʒi ʒoʒæmdal ʒila, tûlizæt ʒoʒa ʒoʒtæs. — tåus si kâtlæm ʒila. tåus sâbæl-loʒæl ʒourâ si perêmæsa. rus ʒi ʒæt tûlizæ ʒælæs. «tóræm pârðæs, ʒmæm pilna tûlèm!» ittam mandu sidi i manæs. lôn'dæt koʒâ laʒæl: «i ʒoʒiæn si ʒæl'sa!» mandu laʒæl: «tóræm pârðæm sormal ʒoʒtæs.»

sitalna man'sæt. lôn'dæt koʒâ laʒæl: «nâʒrêmæt, ʒallu! ʒou mou ʒisu.» lætsæt il. il-lætmei ʒubina læsæt, ʒèssæt i ʒoʒsæt. ælæŋ svʒæt kil'sæt. lôn'dæt koʒâ laʒæl: «mou ʒolna ʒou, kilâdâ!» pâr-læsæt, sidi manlæt. lôn'dæt koʒâ pilna i ʒirsu manlæŋæn. si-kæmna ilta-svʒæt pʒskæn si arêmæs. kât lôn't il-kõrisæŋæn, ʒaisæiŋæn. lôn'dæt koʒa laʒæl: «si nèŋʒo, laʒæl, mola lʒʒman ol, tóræmna sidi pârtsæiu. mʒʒ ʒoʒættæu ʒsna ʒælβæslæda-ʒi ʒæsl, ʒonæl lillæ.»

tál menni, most miért akadtál ott meg?» A tunguz fölfelé üvölt a ludak felé: «Mandu, ments meg engemet!» A mandu mondja: «Én nem tudlak [t. i. megmenteni]. Mentsen meg az isten! Te engemet nem régen szintén veszendőbe (tk. halni) hagytál.»

A mandu megfigyeli: a város felől egy orosz öreg ember lohol, látszik. A libuczokhoz érkezett. — A tunguz ím meg van fogva. A tunguz nyakacsigolyáját (tk. nyakacsontját) az orosz öreg ember kicsavarta. Az orosz öreg ember öt libuczot fogott (tk. ölt). «Az isten adta, az asszonyommal együtt majd megeszem.» Erre a mandu is ment [tovább]. A ludak gazdája mondja: «A pajtásod ím megöletett.» A mandu mondja: «Az isten rendelte halála jött el.»

Aztán mentek. A ludak gazdája szól: «Gyerekek, háljunk meg! messzi földről jöttünk.» Szálltak le. Miután leszálltak, ettek, ittak és lefeküdtek. Reggel fölkeltek. A ludak gazdája mondja: «A földünk még messzire van, keljete föl!» Felröpültek, ígyen mennek. A ludak gazdájával egy kis ideig mennek (t. i. a mandu). Ekkor alulról puska durrant. Két lúd leesett, találva lettek. A ludak gazdája mondja: «Ez az ember, úgymond, mit evén van? Az istentől így rendeltettünk, a mi megérkezésünkkor ha vadászni tud, a gyomra éhes.»

uàn-kèba uàn manlèt, zou-kèba zou manlèt, matta ləu zatsa ìsət, si mouna iorətsət. sè iorətmelna ləs top lolda pitmal. təus zətl uətna vridəm, loy zətl zolna taləŋ. lòn't-χòràsna uantsəli: təs uul. matta lòn'tti iuyəm zədəlna manəs. zədəlna ioro-lvəəs. ləbət zətl i tvəina əməsl, lòn'-punləl, lòn'-toyəlləl arətəlna zos-ləgən'sət. sidi əməstal əuəlt iəsləl zandi nəŋxo iəssè ìsət; oyalna, səməlna nəŋxoijə ìs. i-mosajna zəlləli: nəŋxojet iorətmel zətl. aijilta kimiš uəntl: zəlam zandi zoi. «kožəilu zolna andəmət. təus zət uətna vridəm, aī mandu zət zolna taləŋ olmal; aī mandu ilamba lələŋ, təus ilamba zvləs, zətl sugəlləmal.»

aī mandu vūda pidəs, tomət paldəməsət, mundi zatsa ìsət, ittam pə zolna manlèt. aī mandu zəzəs. tomət ioro-iorətsət, laulət (mojət xoza pòdər'lət): «kulna zvs kətllsəju!» uul jəx laulət: «ntšəmət olmən, zada oldi kul seda?» mur man'sət, toyo-iorətsət. aī mandu səzilijil. «manəm tvidi kvləŋ tustij?» «andəm.» i zui manəs kvləŋ tūda. kvləŋna ioxtəftəsa. «nəŋ svə manədi! kvləŋləm tādə ət lailət!» aī mandu mur əuəlt zovənsək ləijil.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, a honnét azelőtt jöttek, arra a földre érkeztek. A mikor odaérkeztek, a hó éppen csak kezdett olvadni. A tunguz házát a szél szétszaggatta, az ő háza még egész. Lúdképeben látta: a nyáj nagy. Abba a házba ment, a hol azelőtt lúddá változott. A házába belépett. Hét nap egy helyen ül, lúdpihéi, lúdtollai mindvalamennyi levált. A mint így ül, a kezei osztják ember kezévé váltak; fejre, szemre emberformává lett. Egyszer csak hallja: emberek érkezte hallszik. Csöndesen kifelé néz: három osztják ember. «A gazdáink még nincsenek. A tunguz házát a szél szétszaggatta, a kis mandu háza még egész; a kis mandu talán még él, a tunguz talán meghalt, a háza össze van törve.»

A kis mandu kiabálni kezdett, azok megijedtek, a honnét az imént jöttek, még most is mennek. A kis mandu [ott] maradt. Azok visszaérkeztek, mondják (a többiekhez beszélnek): «Az ördög majdnem megfogott bennünket!» Az öreg emberek mondják: «Bolondok vagytok, hol van itt ördög?» A nép ment, odaérkezett. A kis mandu sétál. «A nekem való rénszarvast hoztátok?» — «Nem a!» — Egy ember ment rénszarvast hozni. Rén-

mur manəm iubina uošlay-soyta iorà-tvǵertseli: táus mola xorbi òs, si xorbuì uèr'seli. sitalna knlàylàl kírəs i manəs. tom xätna ioxtəs, mur kāmən làiùl. mur pödər'tel šätl: «törəm pàrdəs, kožàiu ioxtəs, táus seiəl xolna andàm.» — «táus tám tvl àl laiùlàn!» (mandu. pödər'l). xätlib(i) èuèlt aì mandu »bəl kim-èdəs. «iuuà, lauèl, iski pädəm ueržən xašmaldà!»

lou top ioro-lvǵəs, táus iməl ioxtəs. «aì mandu, lauèl, nvǵ xodi iorätmən?» — «i xuiəm tülizi xöràsna iuumal tvǵàina tülizi lišna pitsa i uèl'sa.» — «nəməza andàm! i xuiən nvǵ mou-kutna xvisèn.» — «mà-ki xvisèm, iorätl.» táus imi xät'laman ioro-manəs. nènxiòì kidəs. «matta tödù òləm xät, lòn't-xöràsna manəm xät, si xätl uandàlàn!» i xui manəs, uantlèli: «táus xät xožəyna nènxiòì làiùl. si asnal ioxtəs, uantlèli: nènxiòì and ol; mola keu, mola iux, si ošl andàm. si oxlən xoi ioro-iis: «nènxiòì mola kul!» táus iməl mur pà kidəs. toro-iorätsət: iux and ol, keuà iuumal (tamotta aì mandu uošlay èuèlt tvǵertseli), nòmər

szarvast hoztak oda neki. «Ti aztán menjetek! a rénszarvasaim itt hadd álljanak!» A kis mandu a néptől egy kissé távolabb áll.

Miután a nép elment, agyagsárt gyúrt össze: a tunguz a milyen forma volt, olyan formává csinálta. Aztán a rénszarvasait befogta és ment. A másik házába érkezett, a nép künn áll. A nép beszélgetése hallszik: «Az isten [úgy] rendelte, a gazdánk megérkezett, a tunguznak még semmi nesze sincs.» — «A tunguzt ebben az esztendőben (tk. e télen) ne várjátok!» (A mandu beszél.) A ház belsejéből a kis mandu nénje kijött: «Gyere, úgymond, a hidegtől fagyott arczodat melegítsd meg!»

Ő alighogy belépett, a tunguz felesége jött. «Kis mandu, te hogyan jöttél meg?» — «A társam, mikor libuczformává lett, libuczhurokba esett és megöletett.» — «Nem igaz, az emberedet te útban (tk. föld közben) hagytad.» — «Ha [ott] hagytam, [hát] megérkezik.» A tunguz felesége sirva visszament. Embert küldött: «Azt a régi házat (tk. azt az elébb ott volt házat), a hol lúdformává lett, azt a házat nézzétek meg!» Egy ember ment, látja: a tunguz háza mellett ember áll. Közlebb jött, látja: nem ember; kő-e vagy fa, nem lehet tudni. Ez a szános ember visszajött. «Ember vagy ördög!» A tunguz felesége megint népet küldött. Odaérkeztek: nem fa, kővé lett (az elébb a kis

keuà iuumal, isi nënço çorbì. mur toço-man'set táus imi çoça.
 «*keuà iuumal. igen mola çòràspi òs, keu si çòràspi.*» imi laual:
 «*táus tóràm çoça shek màzòs, tóràmna sit òràçna sidi i pàrtsa,*
keuà iida.» si kinça táus imi si keu pelà çvlt pviksəl, àtl
 pviksəl.

mandu agyagból gyúrta), kerek kövé lett, olyanforma mint az ember. A nép oda ment a tunguz asszonyhoz. «Kövét vált az urad, a milyen forma volt, a kő olyan forma.» Az asszony mondja: «A tunguz az istennek igen kellett, az istentől azért rendeltetett úgy, hogy kövé váljak.» Ettől fogva a tunguz felesége ehhez a köhöz nappal könyörög, éjjel könyörög.

PÁPAY JÓZSEF.

Külföldi irodalom.

Finnisch-ugrische Forschungen. Bd. V. Heft 1—3. (SETÁLÁ E. N. Dem andenken F. J. Wiedemann's. — POIBOT J. Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari. — SZINNYEI J. Über den Ursprung der personalsuffixe -n und -nak, -nek im ungarischen. — MIKKOLA JOOS. J. Fi. *peijaiset.* — SETÁLÁ E. N. Zu dem urfi. *rn.* — Anzeiger, heft 1—3. Bibliographie für das Jahr 1902. — Mitteilungen: egyetemi előadások, tudományos társulatok és intézetek működése, tanulmányutak; KUUN GÉZA gr., SZILASI MÓRICZ és ANDERSON N. nekrológja stb.)

A locativus-féle határozók a votjákban.

(Második közlemény.)

I. Az *-n*-ragos határozók.

A) Az *-i-n*-ragos határozók.

6. Eredethatározók.

A *šorin* 'középen' nevűtő néha eredethatározó jelölésére is szolgál:

ton-šorēn veraškām kēl felöled (rólad) mondott beszéd. Istor. 155. | *den-šorēn nalpanē* a hitről gondolkozni. U. o. 170. | *den kuton šoryn uno kosoņjos šotem* az istenitiszeteletet illetőleg sok parancsolatot adott. WIED. 215. | *Joan šoryn verany kutyskem* Jánosról kezdett beszélni. U. o. | *uzyr murten Lazar šoryn mađon* a gazdag emberről és Lázárról [szóló] történet. WIED. 127.

7. Móddhatározók. Eszközhatározók.

I. A móddhatározók kifejezésére rendszeren az instrumentalis *-ā-n* ragja szolgál; az *-i-n* rag ebben a jelentésben sokkal ritkábban fordul elő.

Határozószók: *tonid kitin monān nūrjaškini* hogy lehetne én velem birkózni? M. 111. | *kitin solī istaršiniā pīrni?* hogy juthatna ő a birói székbe? M. 143.

berin-a žin šotid-a nūdā? végképpen (minden szertartást megtartva) férjhez adtad-e már leányodat? M. VotjSz. 10, 612. | *tokm'-ažin* hiába, hasztalanul. M. VotjSz. 10.

Főnév ragjaként nagyon ritka. Az említendő példában sem bizonyos, hogy ilyenfajta határozóval van-e dolgunk: *perēsioslen des ūimaz kiēm iuze med šotoz* a halottak (ősök) jó nevében elvetett gabonáját adja. WICHM. I. im. 60. || V. ö. magy.: *Te neuedben emelem fel kezeimet.* Apoc. 9.

II. Tekintethatározók.

Lud-žažäjjos šunět mužem-palaš loběsa, lěktěkěžě, küt-urdäskěn adžid-kä: küt-urdäskěd višoz; tēbērēn adžid-kä: tēbērēd višoz; a žēn adžid-kä: kütēd višoz ha a vadludakat, midőn a meleg vidék felől repülve megjönnek, oldalról (tkp. hasoldalban) láttad meg: oldalod fog fájni; ha hátulról (tkp. hátban) láttad meg: a hátad fog fájni; ha előlről láttad meg: a hasad fog fájni. M. bab. 171.

III. Eszközhatározók.

Részben közvetlenül a helyhatározói jelentésből fejlődtek. Az említendő példák nagy része még igazi helyhatározónak is volna vehető.

žiržā mešokīn gurtaz nuām fejēt egy zsákban hazavitte.
M. 109. | *kuato no kīšīn baŋ-kīšet* dein Handtuch ist in einem sechsteiligen Weberkamme [gewebt]. WICHM. I. d. 39. | *ta vūš-kēlēn šīžām čūžāz so arēn kot-ku luū vandēnē* ezen imádságban felajánlott kacsát bármikor le lehet vágni azon évben. M. 170. | *māš-kam vīnme mutškoien nulli* öcsémet hátamon kosárban vittem. WICHM. I. d. 464.

Éppigy névutókkal is:

vīlīn: dumsan-berā pīnāl-pījosēn nēljos val-vēlēn busijā mēno busijāz kotējanē a séta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárják a mezőt. M. 170. | *argēsšjos val-vēlēn lēktām-berā perēsšjos vūšaskēnē kučko* miután az argēs-ok lovon eljöttek, az öregek elkezdének imádkozni. M. 171. | *«kīžī ton vūid? ma šīn a iēn-a paražodēn-a?» so vera: «mon» pē «līkti taššamurtlen pīez vīlīn»* «Wie kamst du? Mit der Eisenbahn oder mit dem Dampfer?» Er sagt: «Ich kam sitzend auf dem Sohn des Waldgeistes». WICHM. II. 167. | *lul-tām luloāz nulloz. — kwas-vīlīn vetlām* lelketlen lelkest hord. — Hókorosolyán-járás. M. tm. 72. | *gurež-murt ošāz vījēsa, pūš āgēr-vēlēn pēžēlēnē kučkā sojā* a hegyi ember megölvén egy ökröt, ezt az izzó szénezen sütögetni kezdi. M. 93.

žīlīn: vadlan pid-žilaz vetlīs adami kidokīn, mizon ša-žīrīn ulsa, gurtaz bertīnī potām hajdan egy lábán járó (= szegény) ember messze, idegen vidéken élven elindult, hogy visszatérjen falujába. M. 69. | *Bursin bakatīr kulon-ažaz porjoslī sīt-sulānīz kussās kertīnī, silžā tīl-žīlīn pīžsa sīnī kosīz* Burszin hős halála előtt a cseremiszeknek azt hagyta meg, hogy kössék át belével csipőjüket, húsát pedig tűz fölött megsütve egyék meg. M. 62.

šorīn: uzi šundī-šorīn kīšmam a földi eper a naptól (a nap hőségében, napfény közepette) ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

IV. Mértékhatározók.

Különös szerkezetet találunk a *tīr* és *tīros* 'teli, teljes' jelentésű szók mellett.

A mivel valami tele van, azt csak ritkán fejezik ki az instrumentalis -*än* ragjával, mint M. 91. *čortjos . . . šilapaáz, ukšoän düdē tēros luetoš, tērmēto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. Rendesen tőalakot, ragtalan határozót találunk: *korka tiroš kenakjos* a szoba telve van ángyikákkal. M. d. 107. | *korka tiroš adāmi* a ház tele van emberekkel. WICHM. II. tm. 266. | *kor-gid tiroš čuž valjos* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *kenoš tirjos kenakjos, kor-gid tirjos čuž valjos* a szérú telve ángyikákkal, az istálló telve sárga lovakkal. Gavr. Mal. d. 2. || De nemcsak állapot-, ill. eszközhatározónál találunk ilyen szerkezetet, hanem igazi mértékhatározónál is: *saldatlē izē-tēros azveš kužmaz* a katonának egy teli sapka ezüstöt ajándékozott. M. 116. | *solī Vu-murt šotām pešter-tir āgir* a Vu murt egy teli kosár szenet adott neki. M. 114. | *ukšo-kā šotiskodē, vajū šilapa tēros* ha pénzt adtok, hozzatok egy sapkával teli. M. 91. | *Sūni . . . vedra-tir vuän adāmilān mirdān pottām tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tüzet. M. 139. | *životmi piš-tir, im-tir baštiz kuštām turināz* marhánk összes fogaival, teli szájjal vette az eléje dobott szénát. Perv. III. 31.

Ezen rendes kifejezésmód mellett azonban találunk mértékhatározói jelentésben inessivus (-*i-n*)-ragos alakokat is: *korka tēros ad pišošēd, žugiškožē medam anakajū?* teli házzal való fiaid (fiaid teli házzal) verekednek talán, anyácskám? M. d. 204. | *gid-tiroš ad čunied* csikód egy teli istállódal van (csikód van teli istállóval). Gavr. d. 138. | *čik uknoez ovol, osez ovol, niliz-piez korka-tirošaz* éppenséggel nincs ablaka, nincs ajtaja, [mégis] gyermeke [van] teli házzal (tkp. ház teljében). M. tm. 101. | *adāmi Vu-murtlēš ukšožā aslaz išlapa-tir az-ginā kurām* az ember a Vu-murt-től csak egy teli kalap pénzt kért magának. M. 112.

bīdās «ép, egész, teljes» mellett szintén különös szerkezetet találunk a mértékhatározó kifejezésére: *solen azbaraz lukaskēmīn bīdes azbar šuanštšī valjos* sein Hof ist voll von Pferden der Hochzeitsleute. WICHM. II. 166. | *soberē adžže no mutšoaz bīdes mutšo vumurtjos pallan šimīnīz* darauf schaut sie und (sieht) mit ihrem linken Auge, dass die Badestube von Wassergeistern voll ist. U. o. II. 162.*)

*) Ilyen kettőztetésre nézve v. ö. *gužemez gužem bit turim turnamj bad'džim kiš-puruen šaukimaz* einen ganzen Sommer mähten wir Gras im kühlen Schatten einer grossen Birke. WICHM. I. d. 34.

8. Okhatározók. Célhatározók.

Néhány *-i-n* ragos névutó néha ok-, ill. célhatározó jelentésben is előfordul.

I. Okhatározók:

vīlīn: makmar vīlaz siltz no so saldat šote solī kīk-tēti vedraze wegen des Katzenjammers steht er auf, und der Soldat gibt ihm den zweiten Eimer. WICHM. II. 167.

šorīn: so murt-šorēn tuž šulmaškem igen búsult amaz emberért. Istor. 99. | V. ö. *uzi šundi-šorīn kīsmam* a földi eper a naptól ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

II. Célhatározók:

kotīrīn:

anaiez vynjosen solen sylyzy jurť šerlon soyn veraškon kotyr anyja és öcsesei a ház mögött álltak, hogy vele beszéljenek. WIED. 168. | *so-kotir* = *so-ponna* azért. M. VotjSz. 179.

B) Az *-ä-n*-ragos határozók.

E rag eredetéről már beszéltünk. Nem egyéb, mint a locativusi *-n*, a melyet az eredetileg a tőhöz tartozó magánhangzó (*ä, e*) előz meg. Sok mélyhangú szóban és a többesszám *-jos* jele után a rag *-i-n* alakú, és így alakjára nézve teljesen azonos az előbb tárgyalt inessivusi *-i-n* raggal. Nagyobb jelentőséget e hangváltakozásnak nem tulajdoníthatunk. A legtöbb mélyhangú szó mégis *-ä-n* alakban veszi fel e ragot, több szóhoz akár *-ä-*, akár *-i-* vokálissal járulhat*) és a többesi *-jos* után sem hallatlan az *-ä-n* alak (pl. *piiosen* a legényekkel. WICHM. I. d. 429.). Magánhangzóra végződő szókhoz szintén megelőző *ä*-vel járul e rag, a két magánhangzó között keletkező hiatus kitöltésére igen gyakran *j* hangot toldanak közbe, pl. *kuboiēn* rokkával (WICHM. II. tm. 49.), *bodiēn* bottal (u. o. I. d. 369.). | *nīlīn-pijān* gyermekkel. M. 153.

Az *-ä-n* rag főfunkciója instrumentalis-comitativus. Láttuk már, hogy az eredeti locativus-jelentésből hogyan fejlődhetett e jelentés. Azonban még ma is kimutatható az alapjelentése, a mennyiben néha mint hely- (és idő-)határozók ragja is előfordul. Lássuk legelőször is ezeket.**)

*) Pl. *nīl* leány: *nīlīn* (M. 151, 161.) *nīlān* (M. 80, 82.); *tīl* «tűz» instrumentalisa rendszeren *tīlīn*, de WICHM. II. tm. 340. *tīlēn* alakot találunk; *murt* «ember» instrumentalisa *murtān*, de WICHM. II. 74. és u. o. km. 16, 23. *murtīn* stb. stb.

***) Ezekben az *-ä-n* használata a magy. *-n* ragénak felel meg többnyire; a többi határozónál főszerepének megfelelőleg a magyar *-vel* raghoz áll nagyon közel.

1. Helyhatározók.

a) Locativus: *intijän=intijän-ginä ber-viljosiz adkilä-na* csak helylyel-közzel látszanak még maradványai. M. 55. | *tulis šundi šuräs-vilis limijaz durän-kä šuntiz, so arä valäs-nan udaltoz* ha a nap tavasszal az úton levő havat oldalvást olvasztja, abban az esztendőben a nyári vetés [dúsan] fog teremni. M. bab. 41. | *kizles tserles palen med lo* legyünk mentek minden rossz betegségtől! WICHM. I. im. 62. | *soos päuen bitšayo vjütem* ők oldalt szedtek. U. o. II. 65. | *palän karni kulä sišä mal-pamaz* olyan gondolatot el kell úzni. Sar. Azb. 184. | *palän kilni* félremaradni. M. VotjSz. 542. | *eksei duursi mid-puyen* a császár pénzes-zacsója meg van fordítva. WICHM. II. tm. 66. | *küs kezaz med puzän puktësa* a száraz vörösfenyőt hegyére állítva. Amin büv. 9.)* || *og-inän* együtt, eredet. egy helyütt (= *og ašin*).

b) Superessivus: *kik šurrien tšuz tšipu* két rúdon sárga csibe. WICHM. II. tm. 98. | *palaten abi ban auf der Pritsche das Gesicht der Grossmutter*. U. o. tm. 444. | *saitanez kirozen kiskisa vaiini kur-ke vormozi, so'ki ta murt borde šaitan med kulškoz* ha az ördögöt egy keresztben ide tudják hurczolni, akkor nyúljon az ördög ezen emberhez. WICHM. I. büv. 18.

c) Inessivus: *taššaien uls vitšä'koi keikai* az erdőben mindenféle vadállat van. WICHM. II. 177. | *kalik ötin ulo gurež viskin, palatkaien korka mesta* az emberek ottan a hegyek között sátrakban laknak, nem házakban. U. o. || Ide vehetők talán ezek is: *ta žukaz tuž badžem purtijän žetla-pal vutož püšto* ezt a kását egy igen nagy üstben estefeléig főzik. M. 171. | *miskam vünme mutškoien nulli* öcsémet [gyakran] vittem hátamon kosárban. WICHM. I. d. 464.

2. Időhatározók.

Idő, nap, éj: *lës-vu uz üšë, pužmer uz üš bažetänëz turnam turëmlë* harmat nem esik, dér nem esik az idején lekaszált szénára. M. d. 274. | *tunnä nunalän siliškom, pukiškom oš-kurbonän odig milin-kidin Inmar-Kildišin-ponna* a mai napon egy szívvel-lélekkel állunk, ülünk tulok-áldozattal I.-K.-ért. M. 166. | *tunne nunalen* a mai napon. WICHM. I. im. 28. | *milam d'uon ninäuen* a mi ünnepeink csak bizonyos napokon vannak. U. o. d. 207. | *baštem kik džážeg, kik tšëž, va-*

*) E mondatban a *med puzän* állapothatározónak is vehető ilyen értelmezéssel: „másik végével felállítani”.

jem so uje'n-ik tšattšai'n kurbon két ludat, két kacsát vett és azon éjjel feláldozta őket az erdőben. U. o. II. 140.

Éppígy állapotot jelentő szavaknál: *žolob-vu viiam korka lipetiš kuaz-zoren* az ereszcatorna vizének lefolyása a háztetőről esőben. WICHM. II. tm. 15. | *puni-utemja vuem džitaže so gurtš džomitén* a kutyaugatás után [indulva] este alkonyatkor abba a faluba ért. U. o. II. 156. | *žomitän šukna* hajnalban. Glaz. Mát. 25, 1. | *odig-pol so nilaz sur-mumiz važ šukna kežitän purudä vuli istäm* egyszer azt a leányt mostohaanyja jókor reggel a hidegben a tóra küldte vízért. M. 57.

Határozószó: *gerberleš uazén daskik iozaz med vuoz hadd legyen* [a szalma] a gerber-ünnep előtt (-ünnepnél előbb) tizenkét bütykössé. WICHM. I. im. 18. | *so-berš džogen tšortem atas* azután nemsokára szólt a kakas. U. o. II. 135.

Vö. magyar: *idején.* | *Hogy más napon reggel Sámsonot megölnéjék.* RMK. II. 342. | *Irtam hétfő éjen.* Lev. T. II. 215. | *Zene hallik sötét éjen.* Ar. | *Mélységes éjjel halotti csendjén ez történt velök.* Ar. Haml. 18. || finn: *tänä päivänä e napon, ma.* Bud. Fny. 89. | *nuoruutensa aikana* ifjúsága idején. U. o. || vogul: *khot näu ölsén pšėné* hol voltál te előbb? VogNyj. Kl. 117. | *khuj-khwaltän nuk kwoqli* hajnalban felkel. VogNGy. IV. 164. stb. (Az összes finnugor nyelvekben. L. WESKE, Untersuchungen).

Az -ä-n-ragos időhatározó kifejezheti azt az időt is, melyen belül, melynek tartama alatt megy végbe a cselekvés: *zarńiez pad'dža leštisa imarš tubini og minuten vormoz-ke ha ő, aranyból létrát csinálván, egy percz alatt fel tud mászni az égbe.* WICHM. I. bőv. 11. b). | *odig minuten duńneiš gurežez sutisa og ka-ik karož-ke ha ő egy percz alatt a föld hegyeit megégeti és megint olyanokká teszi, mint voltak...* U. o. bőv. 8. | *ta duńneiš vuko-köz kw-ke mid'lañ bergatini og minuten vormoz* wenn er allen Mühlrädern dieser Welt für eine Minute (?) eine entgegengesetzte Richtung geben kann. U. o. bőv. 3. b). | *pužimo poju nuuoskiš luojez og minuten sutisa bittož-ke...* ha a fenyőerdőbeli homokot egy percz alatt megégetvén elpusztítja... U. o. bőv. 8. | *kviñ nunalen* három nap alatt. WIED. 127.

Vö. zürjén: *viškoös verma žugödny, sešša kuim lunön syös bara vötšny* leronthatom a templomot, és azután három nap alatt (harmadnapra: KÁR.) megint felépíthetem. WIED. 127. || magyar: *Ha annyi időn meg tudod kerülni a várost, a meddig én, akkor megházasodhatol.* Nyr. XIV. 519. || finn: *tämä työ valmistui viitenä vuotena* ez a munka elkészült öt év alatt. Bud. Fny. 89. | *kahtena päivänä teemme tämän työn* két nap alatt elvégezzük ezt a munkát. WESKE 41.

Sokkal ritkább az *-ä-n* ragnak olyan szerepe, mely a magyar *-ig* ragnak felel meg: *nuuoskiš kizleš lisse og minuten šin uskitisa kuaštisa kru-ke bittozi* ha az erdőbeli vörösfenyő tüleveleit egy pillanatilag tartó tekintettel ki tudják szárítani és tönkretenni... WICHM. I. bűv. 4. c). (Ugyanott még egy hasonló példa). | *gužem nënalän učkësa um tēriškeli* egy nyári napon át sem telünk el nézéssel. M. d. 71.

Vö. magy.: *Ott marada három napon*. Sylv.: Uj Test. I. 132. | *Hadd legyen velünk egynehány napokon*. MA.: Bibl. I. 21, 128.

Időhatározók jelölésére szolgál a *šamän* névutó is (*šam* mód, szokás); jelentése: vmi közben, alkalmával, vminek ideje alatt: *uram-kuža vetlon-šamän kunoli pirim* utca hosszant való jártunkban vendégül bementünk hozzátok. Gavr. Mal. d. 11. | *minon šeäniz* menése alkalmával. Sar. Azb. 121. | *ton no ud likti, mon no ug mi'ni, wuon no šamen d'at luom* te nem jössz (hozzám), én nem megyek (hozzád), idővel elidegenedünk egymástól. WICHM. I. d. 161. | *val utšan šain juromi no soin piri* azalatt, hogy lovamat kerestem, eltévedtem, és ezért jöttem be. U. o. II. 92. | *vektši no vektši birkentši; miškon no šamen kin bašte; vektši no nazik mugormes, budon no šamen d'at bašte* a fátyol finom, igen vékony; mosás közben a hideg megrontja; finom, gyöngye testünket az idegen viszi növés közben. U. o. I. d. 44. | *azveš no puñi, šion-puñiže, šion no šamen tui kiliz* ezüst kanalam, evőkanalam, evés közben csak a reze maradt meg. U. o. d. 46. | *veraškon šamen* beszélés közben. U. o. II. km. 64. || Néha előidejűséget fejez ki: *kapkadi pirim, piron-šain mi pukšim* kaputokba bementünk; miután bementünk, leültünk. M. d. 152.

Hasonló jelentésű a *muzän* névutó is. Rendesen szintén csak az *-on*, *-an* végű igenévvel kapcsolatosan fordul elő: *oli-no-tati vetlon muzän dat něljosén-no-todmaškim* arra felé, erre felé jártomban idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | *veraškësa mēnon-mēzän gurtazē vüillam* mialatt beszélgetve mentek, falvukba értek. Badz. 49, 56, 22. | *uno utšan-mēzän, đuan-mēzän odik peres murtä šettillam* sok keresés és kérdésés közben egy öreg embert találtak. U. o. 73. | *vetlon-muzän karä pērillam* járásuk közben a városba jutottak. Istor. 47, 148. | *azysa vetlon muzen* während er umherirrend ging. WIED. 211. || Néha előidejűséget fejez ki: *mynon muzen nuny kilēm intylen vylazik dugdem* miután ment, megállt éppen azon a helyen, a hol a gyermek feküdt. WIED. 168.

3. Állapothatározók.

a) Azt határozzák meg, hogy minő állapottal hajtja végre vagy szenvedti az alany a cselekvést.

α) Külső, testi állapot:

adžid-a ku-kä tolezin kwaž čeber-dirja vedra-karnanän silis adamijaz? láttad-e valaha a holdban, midőn az idő szép, a vederhordó rúddal álló embert? M. 56. | busi sorin vož iziien murt siloz a mező közepén zöld sapkával áll egy ember. WICHM. II. tm. 4. | viniz nuuñiezlen mesta šora-z-ik sultem bodien der jüngere Bruder stand, mit einem Stocke (in der Hand), mitten auf dem Felde des älteren Bruders. U. o. II. 144. | so nıl askaz tšukna liktiz mumizne aizne kamaliien früh am folgenden Tage kam das Mädchen mit ihrem kamali-Band zu ihrer Mutter und zu ihrem Vater. U. o. 137. | koña-kä ortčisa, Vu-murt uk-soäniz adami-dorä liktäm rövid idő mulva eljött a Vu-murt az emberhez a pénzzel. M. 112. | gurtaz sionän bertikiz... midőn az eledellel lakásába visszatért. M. 118. | čžēt uläm-berä biskilijän, silän, surän-arakän mudorä menčsa nošik vüšaskėnė kučko kevés idő mulva pogácsával, hússal, sörrrel, pálinkával a mudor-ba menvén ismét imádkozni kezdenek. M. 169. | adamiez so pužei-ku en vuui ležem az embert a rénszarvasbőrrel a tóhoz küldte. WICHM. II. 62. | anajed potoz čužonän, atajed potoz čokmorän anyád kijön egy seprővel, apád kijön egy bunkóval. M. d. 52. || šir kik bižän. — kut gozijosin egér két farkkal. — A bocskor madzagaival. M. tm. 119. | sutär-bamkad mon bamän val ribiszkearczhoz hasonló arczú voltam én. M. d. 23. | žiči gur-vilä tubsa, kabäniz voljaskoz a róka a kemenczére mászva, egészében (egész testével) kiterpeszkedett. M. 121. | robotnikli kosem berektin valjossė jir in izi iules pala er hiess den Knecht die Pferde umkehren, so dass die Köpfe nach dem Walde zu wären. WICHM. II. 127. | vištem anaize tšėši dori nuem no kiniz tšėši viue zibiskitisa keltem der Dummkopf führte seine Mutter zu dem Honig, liess sie mit den Händen an den Honig gelehnt da stehen. U. o. 111. || daskik d'us-pu uen vil korkaiė mein neues Haus war mit zwölf Pritschenbrettern versehen. U. o. I. d. 258. | ogez ie-no-ku-no dugdiltäk biraktäm vuän poža ulä az egyik (katlan) soha meg nem szünve forró vízzel fő. M. 72. || žag-dormä čipijän-kurägän šot! vu-vilmä čožän-žagägän šot add szemétdombomat csibével, tyúkkal; add vizem színét kacsával, lúddal. M. 153. | valdä urdäs-kä ču-nijän šot vajha adnád lovadat mellette levő csikóval. U. o. | nändė šot ukmīs vižžien, daskik kuroien gabonadat add kilenc gyökérrel, tizenkét szárral. WICHM. I. im. 28. || ebö uen ebö uen bidesmim szükségben, szegénységben növekedtem. WICHM. I. 67.

Ide tartoznak a ruhában, esizmában-féle határozók, melyeket a votjákban -än raggal jelölnek: pirikiz piroz kitaj-dišän, potikiz potoz tođi šod-derämän bementekor kékes ruhá-

ban megy be, kijöttében fehér szótt ingben (tkp. ruhával, inggel) jön ki. M. tm. 24. WICHM. II. tm. 332. | *pirikiz dišáskonen pirs* ruhában megy be. WICHM. II. tm. 308. | *so jormisa jalan adami-diš-kutän vetloz* ő megszorulván, mindig emberi ruhában fog jární. M. 78. | *totalte sukmanen, gužem šubaien* télen zubonyban, nyáron subában. WICHM. II. tm. 433. | *daskik-kortšogo sapegen liktim* tizenkét vasszöggel ellátott csizmában jöttünk. U. o. I. d. 54. | *uk'miso kuten vetlišios* a kilencz háncsszalagból font bocskorban járkálók. U. o. d. 61. | *ton-no urom, čapogän, mon-no urom čapogän* te is, kedvesem, csizmában [vagy], én is, kedvesem, csizmában vagyok. M. d. 189.

Itt kell megemlítenünk a *berän* 'vissza' határozószót. Eredeti jelentése háttal. Valamely pontból kiindulva, a kiinduló pont felé háttal állunk; visszafelé menve, háttal megyünk vissza, vagy arra megyünk, a merre előbb háttal álltunk.*) A 'visszaadás'nál is az illető tárgy hátrafelé, mintegy háttal teszi meg ugyanazt az utat, melyet előbb előre tett.

aslam gurte bertom-ke bertom ni beren valóban, saját falunkba térünk vissza. WICHM. II. 159. | *baštelä girdä berän, sojä inü ug përtë* vegyének vissza súlyvasatokat, nem veszik azt be az égbe. M. 91. | *berän-üšön-kël* a betegségbe való visszatesés ellen való ráolvasás. Amin. büv. 7. | *minillam minillam addžillamte no beren beriktšikisa veš vortšisa-ik bertillam* mentek, mentek anélkül, hogy látták volna (öket), visszafordultak és mind vágatva visszajöttek. WICHM. II. 93. || *beren arze täves azla vutti* a következő éveket tedd ez elé (a köv. évek hadd múlják fölül termékenység tekintetében a mostanit). U. o. I. im. 4.

berän időhatározószóul is előfordul, ismét, újra, még egyszer' jelentésben: *so'berz beren bordžam* azután megint bezárta. WICHM. II. 56. | *so murt beren tuvišse minem* az az ember tavaszszal újra [az erdőbe] ment. U. o. 59.

Vö. zürjén: *loktys zyrön* lapáttal jött. WIED. 126. | *sin-vaön šuys* (votj. *sin-kyli en veram*) mit Tränen sprach er. U. o. | *ližo méno yéno nin-kómön!* lasset mich [herein] zu schlafen mit dem Bastschuh! GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 38. || magy.: *Az a sok nép nagy bajjal és veszedemmel a sz. földre érkezvén.* Mik. TLev. 80. lev. | *Férfi vagyok, ki a veszélynek arcczal fordul, nem háttal.* Jók. RR. III. 29.

β) Lelki állapot: *ta-berä gžžë-bëdsa murtäz mërdäm lulän gid-kapk'-azä vuttä* ezután a köröm nagyságú embert félholtan (alig lélekkel, alig életben) az istálló ajtaja elé viszi. M.

*) Vö. *mînim, mînim no berla n gurte vuim* mentünk, mentünk és haza jöttünk vissza. WICHM. II. 159.

93. | *Mikalla sojä lulën keltësa, azla-pala mënä noš-ik* Miska őt életben hagyván, előre megy ismét. M. 94. | *tuž köti šugen wuško ug nagy szív[beli] bánattal élek.* WICHM. I. d. 338. | *so-berë d'ormemeniz pedlo potisa* azután aggódva (aggodalommal) kimenve . . . U. o. II. 74. | *pinal-jirinim kišno basti* fiatal fejémmel feleséget vettem. M. d. 110. | *šüd vumä vajësal gožjaškëne, kučkiško šüd vu-no kajik kütjosën* elhoznám ténátam irogatni, ténához hasonló kebellet fogok hozzá. M. d. 198. | *tunnä nunalän siliškom, pukiškom oš-kurbonän odig milin-kidîn* *Inmar-Kildišin-ponna* a mai napon egy szívvel-lélekkal állunk, ülünk tulok-áldozattal I.-K.-ért. M. 166. | *dumäz-naimäz dëc mël-këdän užasa, siëne-đuëne këldëtë* intézd, hogy jó kedvvel munkálván gabonámat, életemet ehessem, ihassam. M. 169. | *kalik sap džëtš milin-kidîn val* az emberek mindig jókedvűek voltak. WICHM. II. 143. | *kalik ulë ni urod milin-kidîn* az emberek most szerencsétlenek (rosszkedvűen élnek). U. o.¹⁾ | *džëtš kaliken odig kilin imin šünî iünî inmar med šotoz* adjá isten, hogy jó emberekkel egyetértésben (egy nyelvvel, szájjal) együnk és igyunk. U. o. I. im. 29.²⁾

Vö. zürj.: *gažön sy vösna munö* mit Freude darüber geht er fort. WIED. 126. || magy.: *Maradjatok békével.* ÉrdyC. 651. b. | *Legyetek jó kedvvel.* Illy: Préd. I. 600. | *Az Dávid soha semmi dolgaiban néki gonosszal nem volt.* RMK. II. 361. || *Békén fogunk együtt nyugodni.* Szenv.: Messz. 195. | *Kedven élő asszony népek.* RMK. II. 210.

γ) Melléknevek:

küt kuräktämzës šüdëtëtäk bürdësa vello aulakän keblük kínját nem akarván észrevétetni, magányosan járnak sirva. M. d. 31. | *ton anakajä üvül-dërja vëdësa bürdiško aulakän* ha te, anyácskám, nem vagy (velem), feküdvén sírok magányosan. M. d. 198.³⁾ | *bušän minon-dërja tirojän bertni karod med-a?* fogod-e tenni, hogy midőn üresen mész, megrakva térj vissza? M. d. 257. | *šöden pirsä töd'ien potoz* geht schwarz hinein, kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 189.⁴⁾ | *pyryny ulonä éuten* sántán menni az életre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

¹⁾ Vö. *oš-pi-kurbon šotëkom odig milis-kidis tunnä nunalän* tulokáldozatot adunk ma egy szívből-lélekből. M. 166, 167.

²⁾ Vö. *odig kilis imis* einstimmig und einmütig (eig. aus einer Zunge und aus einem Munde). WICHM. I. im. 29, 30, 32.

³⁾ Vö. az *f)* pontban γ) betű alatt említett példát: *ogen wuonez tuž šëkit* az egyedüllét igen rossz.

⁴⁾ Vö. *-in* raggal: *korka përe šëd'in, pedlo pots tediin* geht schwarz in das Haus, kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 381.

Ide tartozik a *éóéän* szó is; *éóé* = együtt levő, *éóéän* = együtt levőül, együtt. Pl. *adami vu-ko-kužoän éóéän gurtaz bertäm az ember a molnárral együtt haza ment.* M. 142. | *kanava-durin piän nilin éóéän silä árok partján egy legény egy leánnyal együtt áll.* M. d. 138. | *tšotšen pirillam korka* együtt bementek a házba. WICHM. II. 108. || Számnevek mellett (l. f) pont alatt): *kirdžanom kik tšotšen* énekeljünk mi ketten. WICHM. I. d. 1. | *mi bürdiskomē kūn éóéän* mi hárman együtt sírunk. M. d. 239.*)

Titkon: *něl luškämän sultäm-no pegžäm* a leány titkon fölkel és elfutott. Gavr. mes. 8. E szónak különben rendszeren a ragtalan *luškäm*, *luškäm* alakja használatos: *so-no kış-noez-sori luškäm minäm* titkon utána ment ő is a feleségének. M. 133. | *tüjü adžisa, luškäm korkaz piräm-no gur-vilä tubäm* ezt látván titkon bement a szobába és a kemence tetejére mászott. U. o. | *ta dišsü ämez-piez luškäm pedlo potsa, sutäm* ezen ruháját a veje titkon kimenve elérte. M. 78. A WIEDEMANN említette *lušken* talán nem más, mint a *luškämän* összevont alakja.

Itt említjük a *kojon*, *küjën*, *küjän* névutót is (alapszava tat. *köj* mód, minőség, szerkezet, dallam, széphangzat. MUNKÁCSI NYK. XVIII. Votj. nyelvt. 600.). Pl.:

korkaüz buš küjën očortä a házat üresen találja. Kaz. Mát. 12, 44. | *Adamän Jeva golēs küjën vetillam* Ádám és Éva meztelenül járt. Istor. 4, 5.

L. még az *essivus* tárgyalásánál.

b) Együttlétet és együttműködést fejeznek ki. Az átmenet az előbbi csoportról erre egészen természetes. A következő mondat például mintegy átvezet az együttlét kifejezésehez: *kwañer val soki-ik pel'iniz éóé nodä vijam* a szegény ló egész a füleig (tkp. fülel együtt) belesülyedt a mocsárba. M. 134.

α) Valakivel együtt él, lakik, megy, sétál stb.: *taži bakalän a d'amijän ulonez biräm* így szünt meg a békának az emberrel [való] élete. M. 78. | *so urt-murtjosën og-ažën ulä ő* együtt lakik a votjakkal. M. 95. | *žec nilin-pijän, žec kwa-tir šem-jään, žec gid-tir pudo-životän ulni-vilni bur-šuddä sot* add jó szerencsédet, hogy jó gyermekkel, teli *kwa* jó családdal, teli istálló jó lábas jószággal élhessünk. M. 161. | *koč-kinä murtlän kiš-*

*) Gyakran ragtalanul *éóé*; pl. *mon ainäm tšotš giri* atyámmal együtt szántottam. WICHM. I. d. 464. | *minom tšotš žugiš-kinä vumurtjosin* menjünk együtt, a *vu-murtokkal* harcolni. U. o. II. 126.

noäniz ulišáz Inmar taži karü bárkivel, ki más feleségével él, I. így bánik el. M. 135. | *ta ujez podjačjosin holon uj ez az* éj irnokokkal háltni való éj. M. d. 127. | *tođi-no kalpak izjäm apajän éik izítäk kilü mon kaltak* fehér kalpagot felvett néni-kével bizony sohasem aludtam én szerencsétlen. M. d. 113. || *korkaşenim mon tonz pumiško suren vinaien, nánen, slalenim, džetés aslam semidienim* házamból eléd megyek sörrel, borral, kenyérral, sóval, jó családommal. WICHM. I. im. 50. || *kinä gažaj, soin vetli* a kit kedveltem, azzal jártam. M. d. 23. | *lök ali monänem* gyere most velem. M. 94. | *mi gurež-murtän dumsané ménom* mi a hegyi emberrel sétálni megyünk. M. 92.

β) Együttműködés: valakinek a társaságában tesz valamit: *vu-ko-kužoän gorsok-vužas korkaz pirsä tatln* *korka-kužoän kışnoles dushmä utčani kutkillam* a fazékárus bemenvén a molnárral, a gazdával együtt keresni kezdték az asszony szeretőjét. M. 142. | *so adami pijosin iz ti-durä kartopka mertäm* ez az ember fiaival burgonyát ültetett a tópartra. M. 108. | *soki so adamilän kışnoez niris-seän-ik olo-kin jurttišjosin iz kartežlän veramezja uj-kotirti čisto pornütäm* akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel mindent elvégzett férjének mondása szerint, egy éjen át. M. 70. | *žec vižikumijän šini-juni šot* jó rokonsággal add, hogy ehessen, ihassam. M. 158. | *pinaliosin odig kilis žmīs med užalom* hadd dolgozzunk gyermekeinkkel egyetértésben. WICHM. I. im. 32.

γ) Együttműködés: valakinek társaságában szenved valami cselekvést: *tatsē vuša odik tēpijūz vēžijünēz ēškaltū* ide érvén kitép egy tölgyet tövestül. M. 89. | *keñiräniz monā žuk poštisa «šio» šuā-val* darájával péppé főzvé énemet, azt mondja vala, hogy megesz. M. 81. | *Mikalla čortāz gondērān og-ažü kor-gidü boržasa pop-dorä mēnä* Miska az istállóba együvé zárván be az ördögöt a medvével, a paphoz megy. M. 92. | *vi-uadži dišam dišiošti šuresen šuresen atške dir euer* angezogenes Kleid ist schon vom Wege aus sichtbar (tkp. az úttal együtt). WICHM. I. d. 130. | *waž adkäm kuzän-palän ačid ut, waž vordkäm nilin-pijän ačid ut* először ismert felemmel, párommal óvj meg magad, először született gyermekemmel óvj meg magad. M. 153.

Az együttlétet nyomatékosabban úgy fejezik ki, hogy az -än ragos határozó mellé még bizonyos adverbiumokat tesznek, még pedig rendszeren *šoš, šošän, valčü* szókat:

adami vu-ko-kužoän šošän gurtaz bertäm az ember a molnárral együtt hazament. M. 142. | *so-berē stariken ludketšen tšotš vetližü urod kışnoiez dorē* azután együtt ment a férj a nyúllal a beteg asszonyhoz. WICHM. II. 153. | *mīno'd-ke, starikenid tšotš mīn* ha mész, férjeddal együtt menj. U. o. 122. |

kanava durin piän nilin eošan silä árok partján egy legény egy leánnyal együtt áll. M. d. 138. | *tolež so niläz vedra-karnanäniz valsä nüppi-ginä žutäm* a hold azt a leányt vederhordó rúdjaival együtt nesztelenül felemelte. M. 57. | *ešjosén valcä šedéné* . . . a társakkal együtt játszani. M. d. 225.

Ritkábban más határozószókkal:

Mikalla gondéráz dugdētēsa čortän artä kētkä-no gurtaz bertä Miska megállítván a medvét, befogja együtt az ördöggel és hazatér. M. 91. | *so-bere pīro ni emespijen itšimeinen arten korkaz* ezután a völgegy és a menyasszony együtt bemennek a házba. WICHM. II. 182. | *kin-kä ben tiledli pumit uz kar, so tiledin urtsä* a ki nem tesz ellenetekre, az veletek együtt van (mellettek van). Márk. 9, 40.

Ezek a határozószók önállóan is előfordulnak. Pl.:

ketštaga iztagaien ulllam tšotš egy kecskebak és egy kos együtt éltek. WICHM. II. 155. | *ulom valcä, vilom valcä* éljünk együtt, legyünk együtt. M. d. 188. || *än kuräkti, o-g-a žin ulsa ačmäos um birä* ne búsulj, együtt élve mi nem fogunk elveszni. M. 70. | *o-g-i-nän* együtt. M. VotjSz. 65. | *ajda, minom urtsä tälä* gyere, menjünk együtt az erdőbe. Amin. mes. 10. | *urtše valtše* együtt. WICHM. I. 132.

Külön említjük a következőket:

tuž šoliko adamijos van, kudiz čirtijäniz eoš, kudiz kuskiniz eoš vir-puškin vetlo igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjeig járkal vérben. M. 72. | *kwañer val soki-ik peliniz eoš nodä vjäm* a szegény ló azonnal egész a füléig (tkp. fülével együtt) belesüllyedt a mocsárba. M. 134. | *vümä küskén čoš* vizünk derékig ér. Gavr. d. 96.

Az együttlétből magyarázandók az olyan időhatározók is, melyek azt fejezik ki, hogy «a cselekvés a megnevezett idővel együtt áll be vagy foly» (MHat. I. 387.). Pl.: *ta duonäz duc paskaän čoč kučkēsa* . . . ezen ünnepet az orosz húsvétal együtt kezdvén meg . . . M. 169. | *časän kikän nunaled birož, nunalän kikän arnaed vuoz, arnään kikän toležed vuoz, toležän kikän ared vuoz; va-pum birsa, adami birož két órával* (értsd: múltán) eltelik a nap, két nappal eljön a hét (t. i. a hét vége), két héttel eljön a hónap, két hónappal eljön az év; eltelvén az idő, elvész az ember. M. d. 272. || Vö. magy.: *Készen várja lajtorjával, azon menjenek fel a hagyott órával*. Gyöngy: MV. 3. 206.

Vö. zürj.: *ollys völyls mort aslas inön i ne ydžyt vonön* élt egy ember feleségével és kis öcscsével. WIED. 127. | *kolys ötik mamaön* anyjával együtt (egyszerre, egy időben) halt meg. U. o.

c) Az együttlétből következik az -*ä-n* ragnak az a sze-

repe, hogy igen gyakran egyenlő mondatrészeket kapcsol, vagyis «és» jelentésű. Az olyan mondat, mint: *milam agailen kisijaz az vesén z arú i žingirtoz*, melyet WICHMANN (I. d. 199.) így fordít: «in der Tasche unserer älteren Bruders klingeln das Gold und das Silber», kétféleképpen fogható fel, mégpedig vagy úgy, hogy «az arany az ezüsttel cseng»,*) vagy pedig úgy értelmezhető, hogy «arany és ezüst cseng». Éppígy ez a mondat is: *baka tuž žecés tiroš valjosiz ktkisa ämes-pizü kišno äniž gurtaz ležäm* a béka sok pompás lovát befogván, haza küldte vejét a feleségével (vagy: és feleségét). M. 77. Nagyon gyakran azonban csak «és» jelentésű lehet az -ä-n, különösen ha az állítmány többesszámú.

a) Az -ä-n a kéttagú alany két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot, míg a második nominativusban van: *mějego murtän gurež-murt čal beräčko* a bajszos és a hegyi ember csakhamar visszatérnek. M. 93. | *anaiien atai d'uaŋoz-ke* ha anyám és atyám kérdezi. WICHM. I. d. 255. | *anajän ataj, aj, vordäm-dër* anyánk s atyánk, hej, felneveltek. M. d. 207. | *narak kijen ebek potem* csak kígyó és béka jött ki. WICHM. II. 71. || Különösen czimekben és találós mesékre való feleletekben: *a d'amiien päuesmurt* az ember és az erdei manó. U. o. II. 84. | *Vu-murtän goži-puniš adami a Vu-murt* és a kötélverő ember. M. 111. | *uknoien gur* az ablak és a kemence. WICHM. II. tm. 88. | *väulen pidiniz bižiz* a ló lábai és farka. U. o. tm. 142. | *tolesen tolež* a hold (*tolež*) és a csikó (*toles*). U. o. tm. 9, 247. | *tšijyen tül* a tűz (*tül*) és a füst. U. o. tm. 35.

2. A második tag kapja az -ä-n ragot: *vumurt gondiren särtši kižillam a vu-murt* és a medve repát vetettek. WICHM. II. 124. | *ketštaga ižtagaien tubi:ž žek kize* a kecskék és a kos felmászta a nagy fenyőre. U. o. 155. | *sojos peulo ali no so kišnoiieniz* ők még most is élnek, ő meg a felesége. U. o. 94. | «*kži ton tatči, mizon šajirü vuid?*» *juallam šundi muminiž* «hogyan jöttél te erre az idegen vidékre?» kérdezték a nap és az anyja. M. 71.

3. A kapcsoló kötőszó rendszeren -no.**) Ezt helyettesíti a

*) Vö. *milam kersälän kisijaz az vesän altän žengertä-dër* a mi vejünk zsebében cseng alkalmasint az arany az ezüsttel. M. d. 161.

***) Pl. *kišno no keži* az asszony meg a borsó. WICHM. II. 148. | *šundiäd no tožežed koč-kitin odig luoz, točko kiloz ataiien anai* a nap és a hold mindenütt ugyanaz, de atyám és anyám visszamarad. U. o. I. d. 410. — Csak ritkán teszik a sza-

most tárgyalt szerkezetekben az *-än* rag. A két szerkezet keveredéséből származnak olyan mondatok, melyekben az *-än* ragon felül még a kapcsoló kötőszót is használják: *so poktsi niulen säuamez mu en no kenem-tis ginek* annak a kis leánynak ajándéka csak méz és kendermag. WICHM. I. d. 111. || *kisiam no ponem pransus kišet anaiien no atai kađ pote* a zsebembe tett francia kendőm atyámhoz és anyámhoz hasonlóan [hasonló becstűnek] tűnik. U. o. d. 387.

4. Az alany mindkét tagjához teszik az *-än* ragot: *kionän žičijän pegšini kutküllam* a farkas és a róka futni kezdtek. M. 126. | *ta kišnoän kartän so pid-jil murtlän noš-ik gurt-palaz minni kutküllam* ez a feleség és férj megint menni kezdett a gyalog ember faluja felé. M. 70. | *so'birė so vedunen šaitanen koško ni gurtaz so vedun-murtlen* azután a varázsló és az ördög a varázsló házába megy. WICHM. I. bűv. 36. || Czimekben és találós mesékben: *vižtamän Vu-murt-piän* a bolond és a *Vu-murt-fi*. M. 108. | *žičijän kionän* a róka és a farkas. M. 124. | *džutšen tšattšamurten* az orosz és az erdei manó. WICHM. II. 130. | *vožojosin niljosin* a vožo-k és a leányok. U. o. 137. | *korka-šigün je-tušen vir-tušen. — toležen šundien* a házpadlásán jég-teknő, vér-teknő. — A hold és a nap. U. o. II. tm. 385, 429. | *džitšien punnien uatše pumiš utško. — guren košaken* róka és kutya szemtől szembe néznek. — Kemencze és ablak. U. o. II. tm. 356.

5. Az alany mindkét tagja felveszi az *-än* ragot, de azonkívül a kettő között még kapcsoló kötőszó is van: *vaškala dirja ta mužem-vilün porän-no ud-murtän ulillam* hajdani időben ezen a földön cseremiszt és votják lakott. M. 61. | *vaškala dirja lud-kečän-no žičijän bidän korka leštilam* hajdani időben a nyúl és a róka házat készítettek. M. 120. | *kwašer nilän-no vedin-kišnoän* a szegény leány és a boszorkányasszony. M. 80. | *Vu-murtän-no kišno-murtän* a *Vu-murt* és egy asszony. M. 114. | *ošönän-no ošan* az akasztó és az ökör. M. tm. 140. = *ošönen ošen*. WICHM. II. tm. 357. | *toležän-no toläsän* hold és csikó. M. tm. 143.)*

vakat egymás mellé, a nélkül, hogy kötőszóval kapcsolnak: *kwiñ kuž. — šuräs, šur, kešer* három hosszú van. — Út, folyó, kerítés. M. tm. 118. | *milemez vordis anaj-ataj uj-šortak umä uz ušė* minket szülő anyánk, atyánk, éjfél kivéve nem esnek álomba. M. d. 206. | *gur, ukno* a kemencze és az ablak. WICHM. II. tm. 11.

*) Néha három szót is összekötnek: *kipijän lijalän piš-pu-jilän* a fatőke, fatörzs és fatető. M. tm. 37. | *lulojosin piš-pujos-no turimjos* lelkesek meg fák és füvek. M. 1.

β) Az -*ä-n* a kéttagú tárgy két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot: *mīlam apai kīien ebek vajoz* a mi nénénk kigyót és békát hoz. WICHM. II. 71. | *bazare vaškīm bižisa uko ien gaitan baštini* futva mentünk le a vásárra paszomántot és szalagot vásárolni. U. o. I. d. 91. | *gužem kuažioslen pösiosiz šir-puen bad'-pudε sute dīr* a nyári idő forrósága égeti a szilfát és a fűzfát. U. o. d. 177. || *tonānid monā tugan — šusa kultožami um kuštiskā* te és én egymást atyafinak nevezvén, holtunkig nem hagyjuk el egymást. M. d. 188.

2. A második tag -*ä-n*-ragos. Ez a szerkezet sokkal ritkább. Példák: *so niulen tšuž-apaiez askis niute karteniz no šik puui ležem* a leány nagynénje másnap leányát és férjét megint fáért küldte. WICHM. II. 70. | *sokī itšimeñ uškite nānturiž ve ien* akkor a menyasszony kenyérvéget és vaját dob (a vízbe). U. o. II. 182. | *baka . . . ämes-pizä kišnoāniz gurtaz ležäm* a béka haza küldte vejét és feleségét. M. 77.

3. Az -*ä-n* ragon kívül még a *no* kötőszót is használják: *džök kotīradī pukšillamdi, muen no puñi med poņe* az asztal köré ültetek, tegyetek rá mézet és kanalat. WICHM. I. d. 211.*)

γ) Megszólításban (vocativus) is: *anaiien atai, en bōrdeuε* anyám és apám, ne sírjatok. WICHM. I. d. 252.

δ) Ragoz szóknál, ha a két egyforma mondatrészt -*ä-n* rag segítségével kötik össze, rendszerint az első taghoz teszik az -*ä-n* ragot és a második veszi fel az illető ragot.

1. Az adessivus -*län* ragjával: *so Terentejān Palagejlän danž koškām muzon šajērā* annak a Terentejnek és Palagejnek híruk elmegy idegen vidékre. M. d. 80. | *urt-mort pijo sēn urt-mort nēļoslän danž koškām Kuzonā* a votják fiúknak s votják leányoknak híruk eljut Kázánba. M. d. 265. | *kūnmāti, niūlāti nēnal peres murtjosēn kēšnojoslän šuldēr dūonž luā* harmadik [és] negyedik napon az öreg embereknek és asszonyoknak szokott lenni víg ünnepük. M. 170. | *mardan-ataien bijaduraklen porjosin ožmaškemzi*: Mardan apa és Bija-durak harcza a cseremiszekkel. WICHM. II. 99. | *Adamēn Evalēn šelykjosyz* Ádám és Éva bűnei. WIED. 127.

2. Az ablativus -*leš* ragjával: *odig šurez no aji-tšōžen mumi-tšōžleš ujamze giņe addžim* csak egy folyót s kacsagúnárnak és kacsának úzását (úszó gúnárt és kacsát) láttuk. WICHM. II. 93. | *mīlemiz vordis anaiien atailis tšžatiskom dīr šuūem*

*) Háromtagú tárgynál: *ta ujšjos no šik addžillam tšerken popez no pop-kišnožez* az üldözők mostan templomot, papot és papnét láttak. WICHM. II. 93. | *tšerkez no popen pop-kišnožez giņe addžim* csak templomot, papot és papnét láttunk. U. o.

kövössé a minket nevelő anyánknak és atyánknak szívük háját olvasztjuk (engedetlenségünkkel). U. o. I. d. 177.

Néha mind a két szóhoz hozzáteszik az *-ä-n* ragot: *vedin-kišno gurtaz bertäm-berä nilän čuñjānles pegžämzäs adžisa tuž lek luoz* a boszorkányasszony hazatérte után, a leány és a csikó szökését látván, igen dühös lett. M. 81.

e) Névutók mellett:

Kuzonen musko kusipin lymj usjitek paš kilem Kázán és Moszka között üres hely maradt, mivel nem havazott. WICHM. I. d. 174. | *jo-vilä sultonän-no voj-dirän kuspın kilziskikid...* ha a jégre való állás és a vajás hét közt hallgatózván... M. bab. 93. | *Kušoän-no Vuž-žumjään kuspın paškam šik-riuk van* K. és V. között egy mély berkesvölgy van. M. bab. 155. | *jo-vilä-s ultonän-no uništonän viskin* a jégreállás és az uništon ünnepek közt. M. 57. | *Inmarän-no pilemän viskin zarñi-burdo dušäs ulä* a menny és felhő között él egy arany-szárnyú ölyv. M. 177. | *uzyr murten Lazar šoryn madon* die Erzählung von dem reichen Manne und Lazarus. WIED. 127.

A most tárgyalt különös szerkesztésmódnak — hogy t. i. az *-ä-n* rag mintegy kapcsoló kötőszóul szerepelhet, vagyis «és» jelentésű — a magyarban is megtaláljuk a nyomait az olyan mondatokban, mint: *Az Miska herczeg mind a fiaival megfélemtenek.* ErdyC. 395. | *Dicsérjenek tehát tégedet menny és föld teremője, a nap a holddal.* Csúzi: Síp. 259. L. SIMONYI, MHat. I. 363.

Különösen feltűnő az egyezés a vogulban: *čarkétnět patalex ukñ kharrátaxltet* padló és tetőzet egybe néz. VognGy. T. IV. 403. | *nñět khom qš kaptäru touleměst* a nő és férje megint galamb alakjában röpültek tova. U. o. T. IV. 366.

d) Az együttlét csoportjához legközelebb állanak az egyenlőség, összeillés, közösség kifejezései: *d'uem murten kilz saž murten kilñiz ug ke'šš* a részeg ember szava nem egyezik meg a józan ember szavával. WICHM. II. km. 8. | *bai murt bai murten veraškoz; jarli murten kilz uz ke'šš* a gazdag ember gazdag emberrel beszél; szava nem egyezik meg a szegény emberrel (a sz. emb. szavával). U. o. km. 2. | *piñäuen peres odig lue* az öreg ember hasonló lesz a gyermekhez (a gyermekkel egyforma). U. o. km. 58. | *ččajoslän vüšaskämzē-no vüšas kämtään odik* az olyanoknak az imádkozásuk egyforma a nem imádkozással. Üg. 25. | *karındaš-ke kutod, džěšse kuti, asiosinid no tšotš med lo* ha rokont szerzel, jót szerezz, hogy magadféle (WICHM.: deinesgleichen; tkp. tieiddel együtt való, tieiddel egyenlő) legyen. WICHM. I. d. 169. | *pisen-puen oq džuzda* a fával egyenlő magasságú. U. o. II. tm. 169. (Gavr. tm. 127.) | *kočšišen punnu ku'ke urom luoz* ha a kutya a macská-

val összebarátkozik. WICHM. I. bűv. 1. c). | *piiez nîlîn uz vošte* ein Knabe kann nicht mit einem Mädchen verwechselt werden. U. o. II. km. 15. | *Mikall'a dišzä-kutsä peres murtän voštisa...* Miska kicserélvén ruháját az öreg emberrel. M. 94.*)

Vö. magyar: *A fiúnak akarátja... egy volt a mennyei atyának akarátjával.* NagyszC. 105. | *Megegyez te veled minden gondolatom.* Orczy: KöltH. 114. | *Világ előtt veled gyűrűt cserélek.* Népd.

e) «Szintén közvetetlen az együttlét jelentéséből magyarázódik» az *-än* rag használata oly kifejezésekben, «melyek közlekedést, kölcsönös érintkezést, továbbá melyek foglalkozást» jelölnek.

1. Beszél, beszélget valakivel: *tonänid veraskisa, acim-no vižtammisko ini* veled beszélgetve, magam is megbolondulok már. M. 109. | *dec esjos en em veraskenē üvül-dēr mēnam dec kēlē* jó barátaimmal beszélgetni, nincs (bizony) nekem jó nyelvem. M. d. 221. | *pinal murt pinal murtin veraskoz* a fiatal emberek fiatal emberekkel beszélgetnek. WICHM. II. km. 16. || *mon tonän istop vinään dallašo* én egy üveg pálinkába fogadok veled. M. 142.

2. Társalkodik, barátkozik, egyesül, társul, megegyez vkivel: *žeč ađamijän vaškisa, šisa-jusa ulono kar Inmarü* tedd, Inmarom, (hogy) jó emberrel társalkodván, evén, iván élhessek. M. 147. | *ug wromjaski ni ta-berz tonen* te veled ezentúl nem fogok már barátságot kötni. WICHM. II. 116. | *vižmo murt vištem murtin uz kušilē* okos ember nem csatlakozik bolondhoz (társul bolonddal). U. o. km. 23. | *bertikuz so in tšotša muket udmort* visszatértében egy másik votják csatlakozott hozzá (egyesült vele). U. o. II. 119. | *so piiez tupatskiz vumurten* az a fiú megegyezett a *vu-murt*-tal (házasságát illetőleg). U. o. 122.

Találkozik vkivel: *šuräs-vilisän kuläm-murt-nu isän pumiškoz* az úton halottvivő emberrel találkozik. M. 138. | *so mīnem mīnem no gondiren pumiškem* ment, ment és egy medvével találkozott. WICHM. II. 153. | *šuräs-duriš kühmäti korkaän pugiško* az út mellett egy harmadik házzal találko-

*) Vö. eszközhatározóval is: *mon egiren azves vošti* én szénen ezüstöt cseréltem. MUNKÁCSI, Votj. nyelvmut. mes. 1. | *egirzä azves en voštili* cseréljétek be a szénen ezüstön. U. o. | *kulem anajinim čeber nîl voštisa vaji* megholt anyámon egy szép leányt cseréltem (cserélve hoztam). U. o. || Vö. magyar: *De te meg ne cseréld sorsodat sorsával.* Orczy: KöltSz. 48. | *Ruháját máséval kicseréli* (CzF. VI. 906.).

nak. M. 94. | *Kuzon úramti potékem majo rän pugit mon lui* midőn Kázán utcáján elindultam, egy őrnagygyal találkoztam én. M. d. 20. | *okpou mardan-atai bija-duraken vož ponna vatše vuillam* einmal traf Vater M. wegen einer Wiese mit Bija-durak zusammen. WICHM. II. 98. | *pu-miškišt sed džitšien, tedī ketsen, turen, šalajen* hadd találkozom (tkp. találkoztass) fekete rókával, fehér nyúllal, fajddal, császármadárral. U. o. I. im. 47.¹⁾

Megismerkedik vkivel: *dat nēlj osēn-no todmaškim* idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | *dēsūtkišed-kajik čerdēsa, todmaškēnē luoz medam dū ņ ņ ajān?* úgy olvasván, mint a tanítód, meg lehet talán ismerkedni a világgal? M. d. 277. | *ti tuga nā nīm todām-berā* miután veletek, atyámfiái, megismerkedtem. M. d. 216.

3. Talán nem ruscismus — mint WIEDEMANN és MUNKÁCSI²⁾ gondolja — hanem az analogia hatásának tudandó be, hogy a most említett igék ellentétét: elválni vkitől is *-ān* raggal szerkesztik:

tilēdin medam lukiški šuīsa odig išan kiju ōi vera nem szóltam egy rossz szót sem, nehogy egymástól elváljunk (tkp. nehogy én tőletek elváljak). WICHM. I. d. 158. | *tovežed pukošoz, šundūied džuzāuoz, so'ki lukiškom d'oziosin* a hold lenyugszik, a nap fölkel, csak akkor válunk el kortársainktól. U. o. d. 303. | *as kišno āniz lukiškoz* elválik a feleségétől. Glaz. Mát. 19, 9.³⁾

¹⁾ Vö. *ērodān pugit lūimē* a rosszal szemben vagyunk. M. d. 276. | *ērodlē pugit luomē* a rossznak ellenére leszünk. U. o. | *korkašenim mon tonε pumiško suren vinaien . . .* aus meiner Stube gehe ich dir (tkp. téged a c.c.) entgegen mit Bier und Wein . . . WICHM. I. im. 50. | *šures vilšien pumitam ņ ulesmurtez* (acc.), az úton egy erdei manóval találkozott. U. o. II. 126.

²⁾ L. M. VotjSz. 756.

³⁾ De *-lēš (-tól)* raggal is: *tuga njosēliš űj lukiškēsal* nem távoznék rokonaimtól. Gavr. d. 106. | *kwiņmāti nunalaz kužmiz so-bordištiz-no lukiškā* harmadnapra ő tőle (tkp. mellőle) is elvált ereje. M. 62. | *kenzū kubaesz lēš lukēnē lēkti* jöttem, hogy a menyé ellensége legyen az ő napának (Kár.; tkp. elválaszszam a napától). Kaz. Mát. 10, 35.

Hasonló szerkezetet találunk a zürjében. Pl. *jansōdtšiny aslas gōtyrkōd sich scheiden von seinem Weibe (-kōd a comitativus ragja: magy. -vel együtt)*. WIED. 128. | *jansōtēi von ōk ōt* elváltam testvéremtől (tkp. testvéremmel). NyK. XVII. 385. |

Éppígy *pellal-* 'igézni, ráolvasni' ige mellett (mintegy 'ráolvasással elválaszt, megszabadít' vtől): *murt-ved'd'námen* (söremen) *pellan* Zauberspruch gegen das Verderben eines Menschen. WICHM. I. 170. | *sin-ušemen pelláskon* Zauberspruch gegen böse Blicke. U. o. 171. | *sutiškemen pellan* Zauberspruch gegen Brandstiftung. U. o. 175. | *potosen pellan* Z. gegen Geschwüre. U. o. 176. | *kormosen pellan* Z. gegen die Krätze. U. o. 179. | *gibiien pellan* Z. gegen «den Pilz». U. o. | *teiseen pellan* Z. gegen das Friesel. U. o. 180. | *áviz-tšeren pellan* Z. gegen eine Krankheit im Knie. U. o. 181. | *ašaki-tšeren pellan* Z. gegen die Syphilis. U. o.

Felfogásunkat — hogy t. i. ezekben az -*án* rag éppolyan jelentésű, mint az «elválni vtől»-félékben és úgy magyarázandó, hogy «ráolvasással megszabadít vmitől» — két körülmény erősíti:

a) *pellan* mellett a blativusi -*les* ragot is találunk: *kuiarakles pellan* Zauberspruch gegen die Wassersucht. WICHM. I. 188.*)

b) Igen gyakran *accusativus*-szal szerkesztik (ilyen értelemben: elválaszt, eltíz vmit): *vednamáz pellan kil* igézés ellen való ráolvasás. M. 177. | *sin-ušämáz pellan kil* szemverés ellen való ráolv. M. 182. | *ašaki-tšerez pellan dirja tšigatisa pelláskod* die Beschwörung der Syphilis geschieht durch Räuchern. WICHM. I. bty. 18. | *vednamez pellan* Zauberspruch gegen das Verderben. U. o. I. 185. | *sin-ušemez pellan* Z. gegen Bezau-berung durch böse Blicke. U. o. 186. | *buuikhez pellan* Z. gegen die Magenbeschwerde. U. o. 187.

Valószínűleg így kell értelmeznünk ezeket is: *Bulik-perijän-a pellano?* *Lud-perijän-a pellano?* *tolzil-perijän-a pellano?* *šuräs-perijän sat pellano?*, melyeket MUNKÁCSI (M. 183, 184.) így fordít: *Bulik*-manóval kellene-e ráolvasni? *L.*-manóval kellene-e ráolvasni? Szélteteji m.-val kellene-e ráolv.? Az úti manóval kellene tán ráolvasni? Talán helyesebben így: *B.*-manó ellen kellene-e ráolvasni? *L.*-m. ellen kellene-e ráolvasni? stb.

4. Versenyez, mérközik vkivel: *džök vjuad no puk-*

mödis jansöteini siköt gusen titkon el akart tőle válni. (Mát. 1, 19.). NYK. XVII. 399.

Vö. magyar: *küzd, harczol vkivel, idegen vkihez, távol, messze vmihez*. SIMONYI MHat. I. 24, 25. KERTÉSZ, Analógia a mondatszerkesztésben. 31. (SIMONYI indogermán nyelvekből is idéz több példát.)

*) Ennek megfelelőleg: *kinä-kä pellani* valakire ráolvasni (*kinä* *accus.*; tehát «valakire ráfújni [jemanden anhauchen], valakit megszabadítani vtől»). M. 177.

tem ug dashik istoped. sundien no vatše dāulašo asztalodra tizenkét palaczk van téve; (fényük) a nappal vetélkedik. WICHM. I. d. 352. | *so tir istop žumja'asin dallasā* azon teli palaczk a žumja-beliekkal küszködik. M. d. 155. | *minam piči vininim biša šoēatkini min ali luče* menj inkább most, mérkőzzél az én kis öcsémmel (futván). M. 112.

Küzd, birkózik, harczol, verekszik stb. vkivel: *mardan-atai būa-duraken tuž uno pou porjosin ožmaškini vetillam* M. apa és *Bija-durak* igen gyakran mentek a cseremiszekkel hadakozni. WICHM. II. 99. | *kizē mon tačā kuž kukān (čibiñān) űurjaskom; med űurjaskoz tonānēd ošā* hogyan birkózzam én egy ilyen szűnyoggal; hadd birkózzék veled az én ökröm. M. 91. | *Mikalla gondéráz dšukša sojā čortān űurjaskētā* Miska a medvét kifogván, az ördöggel birkóztatja őt. U. o. | *tonid kitin monān űurjaskini, minam peres d'ad'ānim űurjaski niriš* hogy lehetne én velem birkóznod, előbb birkózzál az én öreg apámmal. M. 111. | *odik-pol N'ulās-murt Vu-murtān nalpaz žugiskēnē* egyszer a N'.-m. a Vu-murttal akart verekedni. M. 116. | *mi žugiškim kalmīkjosin* wir kämpften mit den Kalmücken. WICHM. II. 177. | *minom tšotš žugiskini vumurtjosin* menjünk a vu-murtokkal harczolni. U. o. II. 126. || *kitōi minkod, muso kartā?* 'porjos-dorī ožmaškini, kuž mojosin joznaskini!' 'hová mész, kedves férjem?' 'A cseremiszekkel hadakozni, erősekkel vagdalkozni!' M. 61. | *veralo kiži odig-pol Kužmo Bigra tamiston izkām ulsišān por bakatirān ibiliškiz* beszélük, hogy lövöldözött egyszer Erős Bigra 80 verszt távolból egy cseremiszt hössel. U. o.

5. Foglalkozást, bánást jelentő kifejezések mellett: *so monā oz-no kutili, monān oz-no šud* ő engem át sem ölelt, velem nem is játszott. M. 143. | *motor niyulosin d'agino'd-ke, dursi-pidestes* kösatoz ha szép leánnyokkal enyelepsz, erszényed üres lesz. WICHM. I. d. 65. | *piñaliostē no keltid, mon soosin kēži dauirtom* du verliessest auch die Kinder, wie werde ich mich mit ihnen behelfen? U. o. d. 473. | *ta vijēn arāz mon ortčēti das-kēk-no arās nēljosēn* ebben az időben az évet elmulattam 12 éves lányokkal. M. d. 116.

6. Végül még néhány példát említünk, a melyeket esetleg a most tárgyalt csoportok egyikéhez vagy másikához is lehetne sorolni: *as-pal kalikānim koł adko!* legalább viszontlátom a magam vidékebeli népet (mintegy: viszontlátjuk egymást a népemmel). M. 69. | *nēljosēn pijos kutiškon-dērja pijosēd dēržās kormaloz* midőn a fiúk összefogózkodnak a lányokkal, a fiúk fejüket vakarják. M. d. 124. | *arakiđ, muzon murtlān šurloā-niz tinad šurloed šukkiškiz-kū* ha sarlód, midőn aratsz, más embernek sarlójával összeütődött. M. bab. 126.

f) Az *-ä-n* ragot használják olyan kifejezésekben is, mint családostul, párjával és a számnévi határozókban, melyek az alany vagy tárgy számállapotát fejezik ki.

α) Családostul stb.: *kalik lud vile no potozî, zîgîl semiaen uzalo'zî* az emberek kimennek a mezőre, egész családostul dolgoznak. WICHM. I. d. 473. | *porjos gondirez addzisa van gurteniz soje ullani potillam* a cseremiszek, meglátván a medvét, egész falvastul mentek őt üldözni. U. o. II. 99. | *trosè'ti bides gurten tšotš uliliz lukitek* gyakran egész falvastul éltek osztatlanul. U. o. 142.*)

Vö. a magyarban az ilyeneket: *sereggel jönnek, csoporttal, rakással*. MHat. I. 368.

β) Párjával stb.: *valáz-kä këtkod, parän këtkë* ha lovat fogsz be, fogj be párjával. M. d. 87. | *parän süd valä lučsal-kä* ha volna egy pár fekete lovam. M. d. 151. | *égözän vordiskäm* ikerszülött. M. VotjSz. 33. | *Revekka igözän nunë vajäm R.* ikreket szült. Istor. 16. | *kultioisiz kuiñ kultioien nuimon med luozî* wenn unsere Garben (so schwer wären, dass sie nur) drei auf einmal (három kévével) zu tragen wären. WICHM. I. im. 38. | *vaškala dirja lud-kečän-no žičjän bídän* korra leštilam hajdani időben a nyúl és a róka mindketten (mindegyik külön) házat építettek. M. 120. | *apostol Pavel türli žijinjoslë-no murtjoslë no bédän-bédän das-nül gožtät gožtäm* P. apostol különféle gyülekezeteknek és embereknek külön-külön 14 levelet írt. Istor. 162. | *ta sapäg kuzän-kä lusal* ha ez a csizma fél nem volna (tkp. ha párjával volna = ha megvolna a párja). Amin. mes. 7.

Vö. magy.: *Nem egyesével, hanem . . . csoportokban*. BSzemle XXVIII. 100. | *Párosával ehol jönnek*. Tolnai L.

γ) Számnevek:

ogän-ogän tišiz med ušoz egyenként, egyenként hulljon csak a gabonaszem. M. 138. | *buse-no šorad ogän tēpë tol-šortäk kwarez az usë* meződ közepén egyedül [álló] tölgy, tél közepén kívül nem hull a levele. M. d. 206. | *ogen uuonez tuž šekit* az egyedüllét igen bajos. WICHM. I. d. 262. | *so-berε ötiš murtjos ogen ogen liktisa so viren van muğorze žirasa koškijünini kulš-killam* azután azok az emberek egyenként bejöttek és azzal a vérrel egész testüket bekenvén, elmentek. U. o. II. 74. | *ogen*

*) Néha ragtalanul, mintegy az alany appositívjaként használják ezeket a határozókat: *kišnojös tabun kwalan, niljös tabun čumîn, pijös tabun zakotin* asszonyok: [egész] falka a *kwa-sátorban*, lányok: [egész] falka a hálókamrában, fiúk: [egész] falka az árnyékszékben. M. d. 108.

kiken potisa ná'arak koškillam sie gingen alle, einer nach dem andern, weg. U. o. 82. | déramé izam izémäs surésän süän duas van a mi fejünkre feltett sapkánkat kérő ezrivel, százával van. M. d. 83. || kuruškislē groš, kopeika-ke šotim, šuen šursen med šotoz mälem inmaré ha a koldusnak egy garast vagy kopékát adtunk, inmar adja azt százszorosan, ezerszeresen vissza. WICHM. I. 137. || kutskyz sojoszä istyny kyken kyken (Márk 6, 7) = kezdé azokat ereszteti ketten és ketten. MünchC.

A számnévhez gyakran a *šošan* ,együtt, egymás mellett' szót teszik, és ilyenkor a számnév nem kap -*än* ragot (a mely a *šošan* végén úgysis megvan; l. fönt a) pont alatt):

oi'do kirdžauom kik tšotš'en nosza, énekeljünk mi ketten együtt. WICHM. I. d. 1. | *kék čošan izomé* mi ketten együtt hálunk. Gavr. d. 53. | *so-berä vuäm pijos buselē-bēdä kün čošan, vit čošan vüasakēnē mēno* azután a serdülő fiúk mindegyik mezőre hármával (tkp. három együtt), ötével kimennek imádkozni. M. 171. | *mi bürdiskomē kün čošan* mi hárman együtt sírunk. M. d. 239. | *šädez . . . náñez . . . kün tšotš'en džutiškom puktškom džek vilē* die Suppe, das Brot heben wir zu dreien auf und stellen sie auf den Tisch. WICHM. I. im. 27. | *vatkajē münillam udmortjos dasodik tšotš'en tizenegy**) votják ember együtt ment Vjatkába. U. o. II. 160. | *puktem nunale šuanen likto tros itšimeň nuinē, kuamīn nuil'don tošen* a megállapított napon nagyszámú lakodalmi nép jön a menyasszonyt elvinni, harminczan, negyvenen egyszerre. U. o. 181. || *éal poniškom kék čošan tegyük gyorsan össze. M. d. 126. | kotires tiad kik lud-tšöžed; tšäl ibomē kik tšotš'en kerek tavadban két vadkacsád; hadd löjjük le mindjárt mindkettőt (?). WICHM. I. d. 58.**)*

*) A fordításban (WICHM. II. 161.) *dasodik* következetesen — tévedésből — 12-nek van fordítva (12 = *das-kik*).

***) Vö. *kün kün izze* három-három követ. WICHM. I. 181. | *ystyz sojosze kyk kyk as baňyn* kettenként küldte őket maga előtt. WIED. 154. || *šošan* helyett néha *kuža*, *kuzja* használatos (*kuz* pár, *kuzja* párosan. Votj[Sz. 214.): *ta-berä sojos kün kuža mēno gurežjos-dēlti* ezután ők hárman (трое) mennek hegyek tetőin. M. 92. | *mēno sojos kék kuža gurežjos-kuža* mennek ők ketten hegyek hosszában. U. o. | *mēno noš-ik kün kuža* mennek ismét hárman. M. 94. | *mēno sojos kék kuža* mennek ők ketten. U. o. | *mēno noš-ik nuil kuža puris dünjaäti* mennek ismét négyen a homályos világban. U. o.

Itt kell szólnunk egy sokat vitatott kérdésről is. Collectiv számnévek végén a zürjénben és a votjában -*na* végződést találunk, pl. votj. *ogna-*: *niyu ognaz kilēm* a leány egyedül ma-

Vö. zürjén: *köny čukörtsäsny kykõn libõ kuimõn me-nam nim ponda* valahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben. Mát. 18, 20. || magyar: *Százával veszi az*

radt. WICHM. II. 70. | *M. ognaz no uno ožmaškem* M. egymaga is sokat harczolt. U. o. 99. | *gažan kutim og ujaz-noj ognam kolontäm-viliš* megnyertünk kedvesünkké a végett, hogy egy éjjel se háljunk egyedül. M. d. 109. | *kikna-: kéknaméliš odigmě um detä* mi ketten nem bántjuk egyikünk a másikat. M. d. 32. | *ušizi kiknazvik kizis no kulizi* mindketten leestek a fenyőfárol és meghaltak. WICHM. II. 114. | *kwiñna-: ačmäos pukiškom künami* mi [itten] hárman ülünk. M. d. 193. d. | *kwiñnazě* hármójuk. M. VotjSz. 236. | *kwiñnazi* mindhárman. M. 77. | *ñilna-: ta sudittämezja ñilnazäs-ik šukkitäm-beraz . . . čistozäs kor-kastiz . . . ullaz* miután ezen ítélete értelmében mind a négyő-jüket elpáholtatta, valamennyijüket kikergette a házából. M. 143. | *vočna-: juä soä vočnadi* igyátok ezt ti mindnyájan. Glaz. Mát. 26, 27. | *vičnamili šotiz* mindnyájunknak adta. Glaz. Azb. 87. | *sizimna-: so sizimnazylly kyšno vylem sie war allen* Sieben Weib gewesen. WIED. 155. | WIED. votj. nyelvtanában: *monä ognamä öz kelty er hat mich nicht allein gelassen.*

Az *ognam*-féle alakokról már volt szó. A zürjén *-na* végű collectiv számnemekre WIEDEMANN nyelvtanában több példát találunk (WIED. 154.).

E *-na* végződésről két nézet van. Az egyik szerint (BUDENZ, MUNKÁCSI) ez a *-na* collectiv számnévképző. A másik felfogás szerint pedig ragos, még pedig *-n* ragos alakkal van itt dolgunk; WIEDEMANN instrumentalisnak tartja, és WESKE még megjegyzi, hogy a régi locativusi *-na* rag eredeti alakja van itt változatlanul megőrizve. Szerinte azért maradt meg ezekben az eredeti *-na* rag, mert a személyragokat még akkor tették az instr. ragos alakjához, mikor ennek még *-na* volt az alakja; mármost ezekben a személyragozott alakokban megmaradt a *-na*, mert ezek «mintegy ősi formulák, a melyektől a nép, mivel mindig használta, nem akart eltérni» (WESKE 87.). Az instrumentalis eredeti *-na* alakját látja ezekben T. G. AMINOFF is, ki az Aikakauskirja XIV. kötetében megjelent «Votjakin ääne- ja muoto-opin luonnos» 39. lapján ezt írja: «Nähtävästi on siis instrumentaalinen alkuperäinen päätte näissä kielissä (t. i. a zürjénben és a votjában) ollut *-na*».

Lássuk először a WIEDEMANN-WESKE-AMINOFF állítását. A zürjén alakok lehetnek instrumentalisok, azaz *-õ-n* ragos alakok. A mint *kar* 'város' személyragos instrumentalisai: *karnam, karnad, karnas, karnanym, karnanyd, karnanys*, éppúgy lehet *õt, egyf*

aranyat. Gyarm.: Nyelvm. II. 123. | *Ezrivel terem a fán a meggy.* Pet. | *Holnap ilyenkor halott százezrivel fog veszni ott.* Ar. «Keveháza». || *Szerzette egyen-egyen w zyweketh.* Kesztc. 97. |

számnévből: *ötñam, ötñad, ötñaz, ötñanym, ötñanyd, ötñanys* és *kyk* 'kettő'-ből: *kyknanym, kyknanyd, kyknanys*. De már a votják alakokat nem lehet így magyarázni. A votjában személyragok előtt is változatlanul megmarad a rag *-ä-n* alakja, pl. *karänim, karänid, karäniz, karänimi* stb. Hogyan lesz tehát *og*-ból *ognam, ognad* stb., vagy *kik*-ből *kiknamí*? Az könnyen érthető, hogy az osztó- és a collectiv számnevek képzésére ugyanazt a ragot használják (vö. *pijos kün čošän, vit čošän měno* a fiúk hármával, ötével mennek. M. 171. és *kirdžauom kik tšotšen* wir wollen singen, wir beide zusammen. WICHM. I. d. 1. Vagy a magyarban: *ketten-ketten* = kettenként, kettejével, kettesével, paarweise, zu paaren (MHat. I. 214.), és: *Kiket a mint Gyöngyvér sátor alól ketten* [= együtt] megláta kijöni. Ar. BH.). De akkor miért nem lett *karän*: *karänim* mellett *ogän*: *ogänim* is? A zürjén alakok egyezése (*karnam*: *ötñam*) lehet véletlen is. A mi felfogásunk szerint BUDENZnek és MUNKÁCSINAK van igazuk, mikor a votják *-na* végződésű számneveket különválasztják az *ogän, kikän*-féle alakoktól. *Ogän*-ben az instrumentalis *-ä-n* ragja van meg, *og-na-m* alakban pedig a *-na* képző. Hogy képzőt lássunk benne, arra a már említett okon kívül még a következő okok birnak: 1. A zürjénben gyakran nem *-na*, hanem *-nan* alakját is találjuk e képzőnek, pl. *kyknan karyn* in beiden Städten, *kyknan pyžsö* die beiden Schiffe, *kuimnan val* ihrer drei Pferde, d. h. ein Dreigespann. WIED. 154.; *ńol-nan* alle vier, *das kyk-nan* alle zwölf; *kor šybitöma loan kyknan kinad i kyknan koknad kustöm-biö* ha mindkét kezettel és mindkét lábaddal az örök tűzre vettetel. WIED. Versuch einer Grammatik der syrj. Sprache 1847, p. 60.; *enoviö kyknans ö tšötš bydmyny vundyötödž* engedjétek, hogy mind a kettő nevedjék együtt az aratásig (Károli fordítása). U. o. — 2. Ugyancsak a zürjénben továbbképezett alakjai is vannak. Így Mát. 24, 31. *ńolnanla dor* die viererlei Seiten. GENETZ az Aikakauskirja XV. kötetében (1897) megjelent Ostpermische Sprachstudien 54. lapján pedig ezeket mondja: *Ötñám, -át* u. s. w. werden jedoch nicht dekliniert, wie im solikamschen Permischen und im Syrjänischen, sondern statt dessen wird ein abgeleitetes Substantivum collectivum auf *-násom* gebraucht; z. B. Acc. *ménö ötñásomöš, ténö ötñásomtö, sijö ötñásomšö, mijánö ötñásomnámöš* mich, dich, ihn, uns allein». — 3. A votjában az *ognam*-féle alakok mellett *ognam*-félét is találunk. (L. fönt.) — 4. Több rokon nyelvben is megvan ez a képző. Ezekre nézve l.

Nem csak egyen ketten találkoztanak ilyenek. Pósz: Igazs. 347. | *Ezren mennek, de kaczagják, hogy ő is megy.* Nyr. IV. 546. ||
 vog.: *kitän* ketten, *zürmën* hárman. M.: Vog. nyelvj. 33. |
rus' q̄tër-pir'i' kitinë lülel' a két orosz fejedelemlíu kettesben
 állanak. VogNGy. II. 85. || finn: *sadoin* százával, *kaksin*
 párosával stb. L. még MHat. I. 221.

4. Essivus.

Közvetlenül az állapothatározóból fejlődött. Már az állapot-
 határozók között láttunk néhány olyan példát, mely essivusnak
 is volna vehető. Pl. *pyrny ulonä éuten* sántán menni az életre
 (Mát. 18, 8.). Vagy pl. *uläpän inmä bastiskäm* elevenen az
 égbe ragadtatott. Naacs. 24. | *goliken pegziz* meztelenen el-
 szalada. Márk 14, 52. (Károli fordítása); *vižtemen ulyny* un-
 verständig sein. WIED. (Votj. nyelvt. 31.); *soje luloen adžem-
 josly oskemtezy* a kik látták ötet feltámadottnak lenni, azoknak
 nem hitték. Márk 16, 14.

*Kutesen šukki'm-ke, zarüi šepen, zarüi tışen med pall-
 kışkoz* ha a cséppel verjük, hadd hulljon ki (a gabona) arany-
 kalász, aranymag alakjában. WICHM. I. 144. | *mon orttši tilad
 lud'i'di, tel-kešen šidisa* ich passierte euer Feld, Wirbelwind
 spielend. Ü. o. II. 166. || *gondirän-kä šettid ta ukšodä: ton
 tuž šudo-no luod, uzirmod-no; — lud-kečän-kä šettid: uz
 uzirmi; — ošän-kä šettid: mar-kä-no-so urod luoz; — a đä-
 mijän-kä šettid: tuž šudäm-no luod, vištämmiš-no luod* ha
 medve alakjában (tkp. medvéül) találtad ezen kincsedet: te na-
 gyon szerencsés is leszel, meg is gazdagodol; — ha nyúl alakjá-

MUNKÁCSI értekezését a Budenz-Albumban (288. s köv. l.), BUDENZ
 Ugor Alaktan 321., SIMONYI MHat. I. 224.

A *-na* collectiv képzős számnevek a votjákban rendszeren
 személyragosan fordulnak elő. De MUNKÁCSI téved, mikor id.
 értekezésében (Bud.-Alb. 290.) azt állítja, hogy «a votjákban a
 collectiv számnévképző csakis személyragozva fordul elő». Ren-
 desen személyragos, de nem mindig. Pl. *kikna pal* mind a
 két oldal: *kikna pal-durtiz kutsa šoraz birto* mindkét oldalánál
 fogván a közepébe betolom. M. tm. 53. (Bár megjegyzendő, hogy
 MUNKÁCSI és WICHMANN szövegeiben ez az egyetlen példa a *-na*
 képzős számnevek ilyen használatára).

(Feltűnő, hogy WIEDEMANN zürjén nyelvtanának 47. lapján
 a votj. *votšna* (alle insgesammt), *kykna* (zu zweien, beide) szók
-na végződését képzőnek mondja, holott ugyane könyvének 154.
 lapján az instrum. ragját látja benne).

ban találtad, nem gazdagodol meg; — ha bika alakjában találtad: valamiféle baj lesz; — ha ember alakjában találtad: igen szerencsétlen is leszel, meg is bolondulsz. M. bab. 1. | *kyšno en soje voziljam sie hatten sie als Weib.* WIED. 126. (Votj. nyelvt. 31.)*

A tárgyas igéből képezett *-m* végű igenevet gyakran használják (különösen a létigevel együtt) állítmányul, még pedig szenvedő értelemben. Ilyenkor az igenevhez *-n* rag járul, még pedig mindig megelőző *-i*-vokálissal.***) Pl.

ton kiz-vit-pol norin šukkämîn luod te 25-ször leszel megütve vesszővel. M. 143. | *peresjoslän veram-seänizî Inmar kinigain taži gožtümîn* az öregeknek mondása szerint I. könyvében így van megírva. M. 57. | *kuke val gožtemîn kiiiga* a mikor a könyv meg volt írva. WICHM. II. 147. | *pinalez mutškojaz vîlem ponëmîn* gyermeke a kosarába volt téve, u. o. 150. | *malë ténad dër-šied tugaškämên?* miért van a hajad összezalálva. M. 93. | *lud-durti joz kiskämîn* a mező oldalán drót van húzva. M. tm. 136. | *korka kotârîki zoltëmîn gožî* a ház körül kétél van húzva. WICHM. II. tm. 378. | *lud-kečlän pel-jiljosiz lodës-no bižiz iškaltämîn* a nyúlnek fülhegyei feketék és farka le van csipve. M. 119. | *lud-kuža korjos kujämîn* a mező hosszában gerendák vannak elhányva. M. tm. 121. | *korkaiez pîtsämîn* a szoba ajtaja be van zárva. WICHM. II. 151.

Éppígy: *pop düdë-dorä mënësa düdijäz azvesün-no zarüijän tËrmämên adžä* a pap odamenvén a szánhoz, ezüsttel és arannyal látja megtelve. M. 92. | *Mikalla van čžos odik lukën kËllësa vandiskämên adžä* Miska valamennyi juhot egy rakásban heverve összekaszabolva látja. M. 89. | *tatën van êskaljos odik lukën kËllësa vandämên adžä* itten látja, hogy mind a tehének egy rakáson heverve, össze vannak kaszabolva. M. 90. | *naa sundukistiz asleštiz dišse no addže oig seregez vandëmîn* megnézi a lábában ruháját és látja, hogy egyik sarkán egy darab (tkp. egy sarka) ki van vágva. WICHM. II. 162. Ezekben a mondatokban a *tËrmamên*, *vandiskämên* stb. alanya a főigének (*adžä* látja) tárgya.

*) Vö. ragtalanul: *tañ kuso aže viro šotîškom purîš taga so bringen wir vor der Heuernte als Blutopfer einen grauen Hammel dar.* WICHM. I. im. 31.

**) Nem lehetetlen — bár nem valószínű —, hogy ezek az alakok inessivusok, azaz az inessivus *-i-n* ragjával vannak ellátva. — Vö. ezeket az instrumentalisokat: *pîžemen*, *peštemen* mit Braten, mit Brühen. WICHM. I. d. 426., *šumpotemeniz* vor Freude. U. o. d. 441. stb.

Ritkábban tárgyatlan igéket is használnak így, természetesen cselekvő jelentéssel. Pl.

odigezlen kik kuin tiliiz ullañ us em in pe egyiküknek két-három tolla leesett. WICHM. II. 92. | *minam kik kuin tiliiz ullañ us em in luoz* én rólam (tkp. nekem) két-három toll fog leesni. U. o. | *minam starikε kulem in ni* az én férjem már meghalt (meg van halva). U. o. I. d. 455. | *utε no pinalez, — vand em in, kul em in* nézi gyermekét, — meg van ölte, meghalt. U. o. II. 150. | *tinad keseg vilad zor em in lo* a te részedre (földedre) essek az eső. U. o. 140. | *uahnmaz keseg vile evel zor em in* az eső nem esett mindegyik földre. U. o. 141. | *mu-virü potäm uzijed, borijed šundija, pošja kiš mam in* a dombon kinőtt földi eper, bori-eper napon, melegen van megérve. M. d. 252. | *kobistaiez val jun dalt em in* a káposzta nagyon jól sikerült. WICHM. II. 155.)*

Végül még a *kojon* névutó segítségével körülírt essivust kell említenünk, a mely azonban, úgy látszik, nagyon ritkán fordul elő. Pl.

gumēraz-dauēraz nēl-kū jēn ulāmez potäm egész életén át szűzen (als Jungfrau) kívánt élni. Istor. 73. | *nyl kojon* als Jungfrau; *sukyr kojon* als Blinder. WIED. 209.

Vö. zürj.: *naja tijanly börjödysjasön loasny* sie werden euch Richter sein. WIED. 126. | *najaös uzisjasön adzis* er

*) Néha azonban az említett szerkezetekben ragtalanul használják az *-m* végű igenevet. Pl. *monim kišo juani tatış kildäm* nekem úgy van határozva, hogy innen kérjek feleséget. M. 77. | *ta korkalän kotērez kort-zaborän kotērtäm* ennek a háznak a környéke vaskerítéssel van körülvéve. M. 92. | *so žok-kišät-vilä tir ištop puktäm* azon asztalkendőre teli palaczk van helyezve. M. d. 155. (u. o. több példa). | *altēnam medam Ulēngurt, zarnijam medam Ulēngurt* meg van-e aranyozva *U.-g.*? M. d. 262. | *korka kotir d'ez kiskem* a ház körül drót van húzva. WICHM. II. tm. 105. | *ožo kešam eb'ru-a?* ist der Rasen da nicht gepflügt? U. o. I. d. 329. | *turtoiez buiam lušsā'u-ke* bár csak festve volna a koci rúdja. U. o. I. d. 154.

A második helyen említett szerkezetet, a mikor az igenév alanya a főigének tárgya, néha ezzel a szerkezettel helyettesítik: *tatın veš kartopka-muāz zarnijän sogiškänzü adžisa, tuž šum-potillam* itten látván, hogy az egész burgonyaföld arannyal van befödve, igen megörültek. M. 109. | *lud-kečles bertämzä šodea, šotäm kwarääniz taži keškoz* a nyúlnak visszatérését észrevevén, csúnya hangjával így kiabál. M. 121. Ezekben az *-m* végű igenév főnévileg van használva.

fand sie schlafend. U. o. || magyar: *Kétszáz aranyat hoztak ajándékon neki.* Born: Préd. 400. | *A hit, valamíglén e világon jövevényen élünk, kötelezett és akadékos légyen.* Pös: Igazs. 586. || finn: *pienenä poikana jo tunsin tuon miehen már mint kis fiú ismertem ezt az embert.* Bud. Fny. 88. | *he löysivät hänet elävänä = votj. soos settizy sojë lulo en.* AMIN. SUS. Aik. XIV, 2. 25. stb.

Az -m-végű igenév említett használatára vonatkozólag vö. BUDENZ Fny. 88: «A keleti-finn nyelv gyakran nominativus helyett essivusba teszi a szerkesztett igeragozásbeli participiumot: *hän on jo tullunna* ő már eljött (mintegy el van jöve' MHat. II. 305. *on tullut*) | *mist' on rauta syntynynnä* miből született a vas (*on syntynyt*) | *kun jonkun aikaa oli mentynä* a mint egy ideig mentek volt (*oli menty*)». | *hepo on satuloittuna* a ló föl van nyergelve. MHat. II. 305. || «Az essivusnak tulajdonkép ilyen magyar szerkezet felel meg: *a ló nyergelten áll*». MHat. II. 305. | *Visszakészült a tatár. Dúltan minden, nem volt mit enni már.* Vör.

5. Factivus (és mutativus).

Közvetlenül az essivusból fejlődött. Ritkán fordul elő. *tođi tarakan jurtađ isanän kildoz* a fehér csótán házadban bajnak jelenik meg. M. bab. 23. | *so ulepkyñ luiz = finn hän tuli eläväksi* megelevenedett. AMINOFF SUS. Aik. XIV, 2. 25. | *karyškyny inmar nyłpien* Gottes Kinder werden. WIED. (Votj. nyt. 31.) | *ažlojos bōrlojosyn luozy* az elsők utolsókká lesznek. Mát. 19, 30.*)

Vö. zürjén: *mortōn lony* emberré lenni. WIED. 126. | *ker sy náñ kristoslōn ja iōn* tedd ezt a kenyeret Krisztus testvévé. U. o. | *tenyd šornnyd tenō vošsaōn kerō* nyelved nyilvánvalóvá tesz téged. U. o. | *ti kerynnyd syjes razbōjnikjasly olaninōn* ti azt latroknak barlangjává tettétek. Mát. 21, 13.

6. Prædicativus.

Ritkán fordul elő. Részint közvetlenül az essivusból fejlődött, részint pedig a factivusból. Vö. MHat. I. 296.

Vu dure vuem no dugdem: vala asłize a d'amien a víz

*) Vö. ragtalanul *S'olta-bakatir... gondir kariskoz S'olta* hőse medvévé változik. M. 63. | *dušās kariskoz* ölyvvé változik. U. o. || Vö. *nilāz asłiz kišno karām* a leányt feleségül vette (tkp. tette). M. 70.

partjára ért és megállt; embernek (emberül) érzi magát. WICHM. II. 135. | *nimatä soä in maren* őt Urának hívja. Mát. 22, 43. | *önnimatškä dyšetyšjosen* ti ne hivattassatok mestereknek. Mát. 23, 8. | *ti šuiškody monä dyšetyšen in maren-no* ti engemet mesternek és istennek hívtok. Ján. 13, 13. WIED. (Votj. nyelvt. 31.)*)

Vö. zürjén: *sylön eh šuše Mariaön* anyját Máriának hívják. WIED. 126. | *Jisus, kodös Kristosön nimödöny* Jézus, kit Krisztusnak neveznek. U. o. | *ortsyšan veškyd mortön petködtše* kívülről becsületes embernek látszik. U. o. | *bydön syös gušasisön lydjöny* mindenki tolvajnak tartja őt. U. o. | finn: *Ett'ei se häntä muuna pitäisi* Sall. Jug. XV. ne se alium putaret, ne tekintené egyébnek (Kazinczy ford.). MHat. I. 297. || vö. magyar: *Ne vegye sértésül.* Ar: MO. 2. 35. *Te általános botrányul látszol énnekem.* Györy V. Shak. XIII. 197. L. MHat. I. 297.

7. Eszközhatározók.

Az -*ä-n* rag főfunktója az eszközhatározó jelölése. A magyar -*vel* ragnak felel meg; használata majdnem teljesen megegyezik a magyar -*vel* rag használatával.

Az átmenetet a rag eredeti funkciójáról, a helyhatározásról, az eszközhatározóra a következő példák mutathatják:

čecizä s arbään biňgozi-kuža muzä ležäm mézét egy kosárban kötéllel bocsátotta alá a földre. M. 134. Vö. *žiržä mešokin gurtaz nuäm* fejét egy zsákban haza vitte. M. 109. | *korka viliki pal-kuasen vetle* läuft über das Hausdach mit Schneeschuh. WICHM. II. tm. 389. Vö. *kwav-vilün vetläm* hókoresolyán járás. M. tm. 72.

Kocsin, lovon megy: *emespi koške ognaz, muket roboien* a völegény egyedül megy, a többiek kocsin.***) WICHM. II. 182. | *deđien-ke minim* ha szánon megyünk. U. o. I. 136. | *kušo valän por liktä* tarka lovon cseremisz jön. M. 190. | *sari valen liktillam* sie kamen mit einem falben Pferde. WICHM. I. d. 426. || Vö. *đumšan-berä piňal-pijosen nelyos val-vëlän busijä měno busijaz kotërjaně* a séta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárnak a mezőt. M. 170.

*) Vö. ragtalanul: *azves poskes suiäd šekit potiž-a?* ezüst karperecedz karodon nehéznek tűnt-e? WICHM. I. d. 368. | *bardovoi derem vijad šekit potiž-a?* szótt inged nehéznek tűnt-e? U. o.

**) *muket roboien* talán nem «die übrigen im Wagen», hanem «más, külön kocsin».

Éppígy gyalog (tkp. lábával, lábán), szárnyon, boton jár: *susto-kä bubijänid liktod-kä* ha viaszos lábaeszkáddal jösz. M. d. 257. | *lemo-kä burdoänid liktod-kä* ha pépes szárnyaddal jösz. U. o. | *ta-berä pidin bižilom* ezután gyalog fussunk. M. 112. | *soti lue val pidin vižin* da konnte man zu Fusse hinübergehen. WICHM. II. 127. | *puđen liktisa, väuen bertiskom* gyalog jöttünk, lóháton megyünk vissza. U. o. I. d. 276. | *variš poti zarni bodijen* geschwind wanderte ich an dem goldenen Stocke. U. o. d. 369.

Az eszközhatározó tehát a helyhatározói jelentésből fejlődött. De másfelől az állapothatározóval is érintkezik, mint a következő példák mutatják: *žužit adamijos kijin izi-no inmä sužoži viläm* a magas emberek kezükkel is égbe értek volt. M. 53. | *inmar tšašiem d'adraiez kimeseniz pitani kur-ke* vormoz wenn er dem Donnerkeil des ihm. mit seiner Stirne entgegenstehen kann. WICHM. I. bűv. 3.

a) Vmivel tesz valamit. Szerszám, eszköz: *valdä suloänän ulla, sezijän ulla* lovadat ostorral ne hajtsd, zabbal hajtsd. M. km. 4. | «*main mištakid, uromä?*» «*šukna usäm lis-vuän.*» «Mivel mosakodtál, kedvesem?» «Reggel esett harmattal.» M. d. 99, 98. WICHM. I. d. 436., 474. | «*main šučikid, uromä?*» «*badar-kwarän mon šučiki.*» «Mivel törülköztél, kedvesem?» «Juhar-levéllel törülköztem én.» U. o. | *mar karod ta-berä tilin* mit teszel most a világossággal? M. 142. | *pukä-pä so viž-vilin sinän sinaskisa* az a hidon fésűvel fésülködve ült. M. 67.

Megérint, megüt stb.: *ukšoaz šettikid, sozijänid jotkisa so-bordi taži šu* midön kincset találsz, ruhád előrészével megérintvén, így szólj hozzá. M. bab. 1. | *ta kišno-murt kionöz karnanäniz žugni kutkäm* ez az asszony a farkast ütni kezdte vederhordó rúdjaival. M. 126. | *muš-kužo so kuläm murtlän jiraz zirin šukkäm* a méhesgazda egy rúddal ama holt embernek a fejére csapott. M. 134. | *soki kutkäm-no jir-pidsaz picalän ibäm* akkor fogta magát és puskával az agyába lött. U. o. | *Vu-murt tüis potiz-no N'uläs-murtän izän žugiskėnė kučkiz* a Vu-murt kijött a tóból és kövel kezdett verekedni a N'uläs-murt-tal. M. 116.

Megköt, beföd, körülvesz stb.: *jirzä kišno-kišätän med biñaltoz* fejét kösse be asszonyi kendővel. M. 62. | *šin poniku gozijen kerttini kule* beim Einsetzen des Auges muss man (dich) mit dem Stricke binden. WICHM. II. 132. | *tatli kirtisa, sojä kabzä kuroän sogäm* ide belebújtatva őt, egészen befedte szalmával. M. 126. | *so gozijänid ta šurs izkäm nüröz potiri* azon kötéssel azt az ezer versznyi mocsarat vedd körül. M. bűv. 1.

Testrészek: *kudiniz šinminid adžiškod?* melyik

szemeddel látsz? M. 115.★) | *bur pelinid-kä kilid* ha jobb füleddel hallasz [valamit]. M. bab. 94. | *nilmä cilkak as kiji-nim bitti-ug* hiszen éppenséggel a magam kezével vesztettem el leányomat. M. 82. | *badžem mējego murtáz dēr-sétiz kėskasa nuldėnė, m ėž ėk ăn ėz žugėnė, p ėdjos ėn ėz loganė kučkă* hajánál fogva czibálja a nagy bajszos embert, hurezolgatja, öklével döngeti és lábával tapossa. M. 92. | *žirdam izáz ku-kă kilinid pas karni bigatid-kă* a mikor az izzó követ ki bírod lyukasztani nyelveddel. M. 185. | *mar sín-ga šjo š ėn učkod ė?* minő szemöldökökkel nézitek? M. d. 166.

Elvont fogalmak: . . . *šos-kabjos vuz ăm ăn izi mužem ăz sirmitsa, čisto so-dor ă likto* a fenevadak mind hozzá jönnek, ordításukkal a földet rengetve. M. 52. | *šulam ăn id tol ăz otod* füttyöléssel a szelet hívod. M. bab. 99. | *per ėšjos ėz ni bi-gatiz jurttilini odig ogžili veramen kosemen* az öregek már nem tudtak egymásnak szóval és parancsossal segíteni. WICHM. II. 146. | *so-ber ă pičaljos ėn ėb ălo, ėb ăm kwar ăn ăn ėz ė* «Šajtan ăz kurdatiškom» *šusa veralo* azután puskákkal lönek; lövésük hangjával, azt mondják, hogy a Šajtan-t ijesztik. M. 170.

Vö. zürjén: *muk ăds ă viysny izjas ăn* némelyeket megköveztek (tkp. megöltek kövekkel). Mát. 21, 35. WIED. 124.

b) Valamely nyelven szól, nagy hangon szól, valamely hangszeren játszik stb.: *veralo urt-murtjos-no ass ă k ăl ăn ăz ă* beszélük [azt] a votj ăkok is a maguk nyelvén. M. 95. | *kion lud-keč-korka-dor ă liktisa badžin kwar ăn šuni kutk ăm* a farkas a nyúlházhoz jövén, nagy hangon így kezdett szólni. M. 118. | *žir-ši ăzlo-š ăn-ik žožo-jušio kwar ăn bordsa važoz* a hajszál az előbbi módra keserves-rim ănkodó hangon sírva szól. M. 82. | *ta piči kwar ăn ver ăšk ă* ez kicsiny hangon szól. M. 119. | *ta dumšan d ărja n ăljos-pijos gurtl ăn ulla palas ăn kučk ăsa vanna pal gurt-puj ă vutoš kub ăž ăn s ăd ăsa van karkan ăkt ăsa vetlo* ezen s ăta alkalmával a leányok és legények a falunak alsó fel ăt ăl kezdve a fels ă részbeli faluv ăgig járnak minden házban heged ăvel játszva, ănekelve, tánczolva. M. 169. | *soos tettšalo, . . . kirdžalo kotmar pertem golosen* sie springen, . . . singen mit allen m ăglich ăn T ănen. WICHM. II. 134.★★)

*) MUNKÁCSI megjegyzi, hogy «*kudiniz* (talán tévedés e h. *kudinid*)»; csakhogy *kudiniz* nem harmadik személyű, hanem csak determinált alak. Vö. *kudiniz sínm ăn id mon ă adžnikod?* WICHM. II. 162.

★★) Vö. *ukata tuž kirežž ă šudoz* még hangosabban játszik hárfáján (tkp. játssza, hangoztatja hárfáját). M. 139. | *kir ăž ăz šudni* a hárfán játszani, играть на гуслихъ. M. 141.

Vö. magyar: *Mindnyájan hallottuk őket szólni a mi nyelvünkön.* JordC. 710. | *Kinek lantján szívem szerint fog zengni éneke.* Czuczor: «A legszebb ének».

Kártyán nyer, vesz: *ñulesñuñña mar kartaien utitem no utem no* mit vesztett és nyert az erdei manó kártyán. WICHM. II. 128. | *ta ketšjostî utîti kartaien permskoj tšattšamurtlî* diese Hasen habe ich durch Kartenspiel an den Perm'schen Waldgeist verloren. U. o. | Vö. *kartaän sêdênê* kártyázni (tkp. kártyán, kártyával játszani). M. VotjSz. 499.

Megismer: *vumurtez todmalod so in, solen luoz pallan keturdesiz kot izit a vu-murt-ot* arról ismered meg, hogy bal oldala kissé nedves. WICHM. II. 119. | *vor ton main todmalod ime, te miröl ismerhetsz meg.* WICHM. II. 92. | *pis-pu todny luä as potemen* a fa az ő tulajdon gyümölcséről esmértetik meg (KÁR.) Luk. 6, 44.

Vö. magyar: *Minemü jegyökön ismertetik emberben az igaz bölcsesség.* ErdyC. 517. | *Megismerte Vidot szép fegyverén.* Zr. 6. 83.

c) Ellát vmivel: *šec nilin-pijän, šec pudoän-životän taza utä, vordä* jó gyermekkel, jó lábas jószággal lássatok el, tartsatok el egészen. M. im. 3. b) | *tir šidän-nänän, tir kotiräsän ut-vordä* bö itallal, étellel, bö csészével lüss el, tarts el [bennünket]. M. 150. | *kin monz dišen utoz?* wer versieht mich mit Kleidern? WICHM. I. d. 458. | *dišen sojostî utono* el kell őket látni ruhával. U. o. d. 457.*)

Megvendégel, táplál, etet; jóllakik stb.: *pottem berazi ta uzir murt so musireniz šektam* miután kihozták, ez a gazdag ember megvendégelte őket azzal a méhsörrel. WICHM. II. 82. | *perkinoez veigato šiden nänen, veiiñ* a p-t levessel, kenyérral és vajjal vendégelem meg. U. o. I. im. 63. | *vedin-kišno tabanäniz sojosiz šudoz* a boszorkányasszony lepényével eteti őket. M. 81. | *valiosmes šurdî šezšien, turinen; aslemes šurdî pižemen, peštemen* lovainkat tápláld zabbal, szénával; bennünket táplálj sülttel, főttel. WICHM. I. d. 426. | *čuž-sari valmä mon kwajäti das-kik-no mėskał sēlalän* sárga lovamat én hizlaltam tizenkét mėskał sóval. M. d. 116. | *sirkäniz-jugäniz šisa-jusa med kudžom* ocsubával, törekjével hadd lakjunk mi jól, even, iván. M. 161.

Vö. magyar: *Varjak hizzanak mind a kettő husán.* Sár: Tromb. 40. | *Tisztátalan dögön ne etessétek a községet.* Mel: SzJán. 409.

d) Megtölt, megtelik: *kütsaz përsam silän tērësa,*

*) *ut-* alapjelentése szintén «néz, szemlél». M. VotjSz. 91.

Mikalla noš-ik dumšaně mēnā miután jóllaktak (hasukat megtöltvén) a sült hússal, Miska ismét sétálni megy. M. 93. | *čortjos šilapaäz, ukšoän düdē tēros luetoš, tērmēto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. M. 91. | *ta-bîrē mi zarēdīt karim puškaiez vektši puilāien* ezután az ágyúkat kis golyókkal töltöttük. WICHM. II. 177. | *putškazy tyrmyteš talas̄konen kryžen no* belől rakvák ragadmánynyal és mértéktelenséggel. Mát. 23, 25.

Néha *tīros* «tele vmivel» csak hozzáértendő: *kinä-kä pellani kutkon-ažin tuno-pellās nīrīs kijaz istopka vinään libo vōjin kutsa, taži šusa pellani kutkū* mielőtt valakire ráolvasni kezd a varázsló-ráolvasó, előbb egy pohár pálinkát vagy vajat (pálinkával, vajjal) levén kezébe, így kezd ráolvasni. M. 177. | *tušty vōjen ein Gefäss mit Öl*. WIED. Votj. nyt. 31.*

Vö. zürj.: *tyr lyjasōn* angefüllt mit Knochen. WIED. 125. | *boštys doz, tyrtys vaön* er nahm ein Gefäss, füllte es mit Wasser. U. o.

e) Dicsekedik, kérkedik vmivel: *adami... ašloleš-no ukata šug užän ušjaškām* az ember az előbbinél is bajosabb munkával dicsekedett. M. 70. | *korka šōrad iskūed šureniz no ušjaškoz* hinter deinem Hause ist deine Kuh auf ihre Hörner stolz. WICHM. I. d. 327. | *malī ton monenīm danjaškiskod?* warum tust du mit mir gross? U. o. II. 167. | *ta-berā ulitožad no monenīm danjaškī* hernach kannst du dein Leben lang mit mir gross tun. U. o. 168.**)

f) Az árat, melyen valamit vesznek, megszereznek, adnak, szintén *-ā-n* raggal határozzák meg: *mon kiržalo, dunān baštām gūjā ovōl* én énekelek, énekem nincs áron véve. M. d. 163. | *piñāy gīnē daur ug odig daur, dunc'n-kē no kuškod, ud šetti; dunen gīnē šettinī sojosiz ug!* az ifjúság bizony csak egyszer van itt (csak egy idő); ha pénzért keresed is (akarnád megvenni), nem találod; csak lehetne őket (az ifjúság éveit) pénzért kapni! WICHM. I. d. 366. | *luisal vuzany ta mirooz badzim dunen* eladhatták volna nagy áron e kenetet (Kár.) Mát.

*) Igen gyakran ragtalanul használják mellette a főnevet: *kor-gid tīrjos čuž valjos* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *čumjos tīrjos apajjos* a hálókamrák telvék nénikékkal. U. o. L. Inessivus 7. IV. || Más szerkezettel: *čortjos šilapaä tēro* az ördögök töltenek a sapkába (pénzt). M. 91. | *nanī gurā tīrām a kenyernek* a kemenczébe tevése (töltése). M. tm. 50. || *tērā šilapamā* töltésétek meg a sapkámat. M. 91.

***) Vö. *asliškid nūudē ušjaškod* du lobst deine Tochter (acc.). WICHM. I. d. 328.

26, 9. | *sari vau bastim uksoien* sárga lovat vettünk pénzért (pénzen). WICHM. I. d. 252. | *akšäänim kjar basti* pénzemen uborkát vettem. M. d. 107. | *adami vuzaz surs maneten usize* az ember ezer rubelért adta el boronáját. WICHM. II. 114. | *okzä vuzalom surisän, süän* egyet (t. i. verebet) eladunk ezer (kopéka-)ért, százért. Gavr. d. 4. | *koñdonen užas uno bastem, kik koñien užas özet bastem* a ki egy kopékaért dolgozik, sokat kapott, ki két kopékaért dolgozik, keveset kapott. WICHM. II. km. 49. | *azves-no zundäs kistëti narak-no vekëi koñdonän* ezüst gyűrűt önttettem mindig egy kis kopéka árán. M. d. 120.

Vö. zürjén: *nöbysny syjön mu* vettek rajta földet. WIED. 125. | *kyk yž vuzase kuim šaitön* két juhot három rubelért adnak el. U. o. || magyar: *Ugyan áron* (= votj. *dunän*) veszem meg tőled. MA: Bibl. I. 302. | *A mi vizünket áron ittuk, a mi fáinkat pénzen vettük.* Tóth J. IstN. 79. | *Nekem nem kell az üdvösség, árán a te szép lelkednek.* Tóth K. Költ. 78. | *Annyit ér a marha, a mennyin eladhatni.* Kovács: Közm. 135. | *Bécsbe egyet két forinton tartottak.* Lev. II. 32.

g) Néha az -ä-n rag a cselekvés tárgyát jelöli. Bizonyos igéknél a tárgy egyszersmind eszköze is a cselekvésnek: pl. *kövel hajigál* és *köveket hajigál* stb. Pl.

gižiräs piñinim gižirto, kuž bižinim šoyalto, kižer sitänim palkkalto csikorgó fogammal csikorgatok, hosszú farkammal csapintok, híg szarommal fecskendezek. M. 121. | *jiřjosiniz šonaltisa* az ő fejeket hajtogatván (Kár.) Márk 15, 29. | *gužäm vuän vilä pažad-kä, kwaž zoroz* ha nyáron vízzel felfelé locsolgatsz, esni fog az eső. M. bab. 47. | *Šunü vedra-tir vuän adamilän mirdän pottäm tilaz kistöz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti (tkp. önt) az embernek nehezen meggyújtott tüzét (tüzére). M. 139. | *muš-tubiš adami lekäniz kuläm murtlän jiraz pir-ak tiräniz ležäm* a mézszedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez ütött (tkp. dobott) fejszékével. M. 134. | *džuštšj... adamiž tšapkisen ležani kutiškem* a róka szilánkokkal kezdte az embert megdobálni. WICHM. II. 105. | *dž. eššo tšapkisen ležem* a róka ismét szilánkot dobott. U. o. 108. | *inmarlen vožez potem-no tiren ležem* isten megharagudott és utána dobta fejszékét. U. o. 77. | *adami sojen kymisaz šur-puņo pukitšeniz ipsa ležem* der Mann schoss ihm einen mit einer Hornspitze versehenen Pfeil vor den Kopf. U. o. 86.* | *baņadi*

* Vö. *Mardan-ataiez pukitšen ibjuini kutiškillam* M.-a.-ra (acc.) nyilakkal kezdtek löni. WICHM. II. 100. | *adami pitšäueniz ibem päuesmurtez* az ember az erdei manót meglötte puskájával. WICHM. II. 84. | *jiř-pidsaz pičalän ibäm* puskával az agyába lött. M. 134.

bezen zirdzeus kenjetek festéket arczotokra. WICHM. I. d. 134., 135. Gavr. d. 322. *) | *Mikalla giráz süzijänéz borzasa, kijénéz serpaltä* M. eltakarván ruhája aljával a súlyvasat, kezével egyet lódít. M. 91. | *vuziniz vösáskom* régi [kenyeret] áldozunk. WICHM. I. im. 2.

Vö. magyar: *Láttanak engemet és fővel ráztanak* (moverunt capita sua). Kesztc. 306. | *Hogy kövekkkel és ganajjal ki nem hajigálnának az városból.* Mon: Képt. 48b. | *Hozzájok hatni nem nehéz, mint nyillal a merengő holdba löni.* Szenv: Messz. 172. | *Ökrökkel és ürökkel áldozom te neked.* KulcsC. 153. || vogul: *jüntép-sam-nälél listä* pánczélszem nyilát rálötte. VogNGy. I. 13. | *zansaj na'irél tot vaxtálu* hímes nyerget vess ott rá. U. o. II. 327. || osztják: *man nuyat kézeat medem* én neked kést adok (= téged késsel ajándékozlak meg). PATK. Szót. 72. | *mant évejat ent mejöt, pagat ent mejöt* nem adott nekem leányt, nem adott fiat. PATK. Irt. Ostj. II. 102.

h) Az -ä-n ragnak még egy feltűnő használatáról kell itt megemlékeznünk. A passivum és vele egyértékű kifejezések mellett néha -ä-n raggal jelölik meg a cselekvőt. Az élő nyelvben — úgy látszik — ez a szerkezet alig fordul elő.

Átmenetül az igazi eszközhatározóról erre az eredethatározóra az olyanok szolgálhattak, mint: *kitsë gine minam azbars? kotira kotirtemin kirpitsnoi stenaie* milyen csak az én udvarom? Köröskörül téglafalaktól (a ném. fordítás szerint *von Ziegelwänden*) van körülvéve. WICHM. I. d. 441. || Vö. *töloiez ben kitin? zek tiren korallam* wo sind die Flügel? Sie wurden mit der grossen Axt zerhauen. U. o. d. 449.

ketše gozjamyn val valö todysjosen mint meg volt írva az előretudóktól. Márk 1, 2. (WIED. Votj. nyt. 29.)**) | *zakonez Moiseien sotemyn val* a törvény Mózes által adatott (KÁR.). Ján. 1, 17. | *kudyz kyltem lulen kur-adže* welcher durch einen stummen Geist leidet. Márk 9, 17. (WIED.)

Vö. zürjén: *byd jözjasön mustömtöma loannyd* minden embertől gyűlöltetni fogtok. WIED. 124. | *dukön kyrö nuodöma völy* a Lélek által a pusztába vitetett. U. o. || osztják: *çätem çoina savila?* házam kitől őriztetik? AHLQV. 5. | *täbetmet ürtne it pägdäi tu* a hetedik hőstől ő leveretett. PATK. Irt.

*) Vö. *kuuem murtjos wulan sotem pudores virze o'zi mugorazi zirdäo vüuem* die Verstorbenen hatten so ihren Körper mit dem Blute des geopferten Viehes geschmiert (a vérét testükre kenték). WICHM. II. 75.

**) Vö. *prorok-vamän ože süsa gožtiskäm* így vagyok megírva a prófétánál (KÁR.) (a próféta által) Kaz. Mát. 2, 5.

Ostj. II. 2. | *Isus jeming lilna tuvim us tal tagaja* Jézus a szent lélek által vitetett puszta helyre. HUNFALVY NyK. XI. 178. || magyar: *Kísértetekkel háborgattatol.* VtkC. 68. | *Az bűnösök inkább térnek [= térítettnek] istenhez az egyes beszéddel, hogynem az kemény fegyelmel.* VirgC. 48.

i) Végül az -*ä-n* ragnak még egy különös használatáról kell itt szólnunk; t. i. az esküvést jelentő kifejezésekben az -*ä-n* rag mintegy az esküvés eszközét jelöli. Pl. *önkargasky inen-no mužemen-no* ne esküdjél se az égre, se a földre. Mát. 5, 34. 35. | *kutyškyz inmarlen nymynyz sezskynny* kezdett isten nevére [esküdve] tagadni. Márk 14, 71.

Ez a szerkezet, úgy látszik, csak az evangéliumfordításban fordul elő. Az élő nyelvben rendszeren a *ponna* névutót használják, pl. *Inmar-ponna, šundi-ponna, tolež-ponna, íaná-ponna, tilä-ponna, logono mužemä-ponna, aš ulonä-ponna ta užaz oj kar* Inmarra, a napra, a holdra, kenyerekre, tüzemre, tapodó földre, hátra levő életre [mondom], ezt a dolgot nem tettem. M. 192.

Vö. zürjén: *kor kody jorsäs oltarön, syja ninöm, a kody jorsäs kozinön* valaki esküszik az oltárra, semmi az, de valaki esküszik az ajándéokra.... Mát. 23, 18. | *zaklinajta tenö lolja jenmön* ich beschwöre dich bei dem lebendigen Gott. WIEN. 125. || magyar: *Hamisan esküdtem oltáron, ereklyén, keresztén, kézen.* VirgC. 5. || Vö. a latin *per* hasonló használatát.

8. Egyéb módhatározók.

a) Az -*ä-n* ragos határozó a cselekvés módját jelöli. Pl. *utčasa, utčasa mirdän šuräs-vilti koškis goršok-vuzasaz šettäm* keresett, keresett és nagy nehezen előtalált egy házaló fazékárust. M. 142. | *adamijoslän solikänzi mirdän, mirdän-ginä üstäk kili* az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem (csak nehézséggel maradtam lesetlenül). M. 72. | *kwañer Šuni gurtaz mirdän bertoz* szegény Sunyi nagy nehezen hazatér. M. 139. | *Šajtan mirdän vulän pidäsaz vuäm Šajtan* nagy nehezen a víznek fenekére ért. M. 49.*) | *ta adami kot mužem-vilän tuž šugän til pottini turttoz*

*) Vö. *ta-berä gěžë-bědša murtäz mērdäm lulän gid-kap' -ažü vuttä* ezután a köröm nagyságú embert felholtan (tkp. alig lélekkel) az istálló ajtaja elé viszi. M. 93. | *mirdäm piroz uzir in-dunjaä* a gazdag nehezen megy be a mennyországba. Glaz. Mát. 19, 23. Ezekben a rag elhomályosult és egységes szónak érzik a ragos alakot (ámbar lehetséges, hogy *mirdäm* egy igének -*m*

ez az ember nagy bajjal igyekszik tüzet gerjeszteni a nedves földön. M. 139. | *ta sebet-korka arlê-bêdâ gurt-kuza rádân muzon korkan luâ* ez a sebet-ház minden évben sorban más-más házban szokott lenni. M. 171. | *lizen no gorden disâskemhios, milam apaios ebô-u-a?* a kék és vörös öltözetűek (tkp. kéken és vörösen öltöztetettek), nem a mi nénéink-e? WICHM. I. d. 186. | *îşužen no vožen disâskemhios* jene gelb und grün angezogenen (Kinder). U. o. d. 139. | *so-vamân vedîn-kîşno tuş kañilân oj bigatsal potni* azon (a folyón) a boszorkányasszony igen könnyen nem tudna általjutni. M. 82. | *kañilân pukni* kényelmesen ülni. M. VotjSz. 121. | *kapçijân v. kañilân vožni* kényesen hánni vlkivel, elkényeztetni vlkit. M. VotjSz. 674., 122. | *kapçijân ulini erik sotisalid-kâ* adnál bár [nekik] módot, hogy könnyűséggel élhessenek. M. 163. | *vožojos umožin gine saldatlêš kirossê baštillam* a vožo-k nagyon ügyesen elveték a katona keresztjét. WICHM. II. 135. | ... *umožin ortšiliz šepjostî* óvatosan elment a kalászok mellett. U. o. 142.

Vö. magyar: *Magasan repül a daru, szépen szól.* Népdal. | *Ugy-e gyöngyen gyün most* [a ló] = szépen, gyönyörűen (Nép, B.-Füreden). MHat. I. 207. || *Teljességgel semmiképpen nem akarja.* DebrC. 206. | *Mind egy móddal legyenek leírva.* Kaz. Lev. I. 242.

b) Ritkábban fordul elő az ú. n. figura etymologica. Pl. *otên kërğasa, äktêsa türle šêdonân šêdo* ottan énekelve, tánczolja különféle játékot játszanak. M. 169. | *kulonen med kuloz halállal haljon meg.* Mát. 15, 4. (WIED. Votj. nyelvt. 29.) || vö. *myrikiz ur šinikilien börtsa minoz, bertikiz dun šinikilien börtsa bertoz* odamentében gennyes könnyel sírva megy, visszajöttében tiszta könnyel sírva jön vissza. WICHM. II. tm. 132.

c) Kivételes az -*â-n* ragnak a magyar -*ként* ragnak megfelelő használata: *kizâm-palkkâmjosmâ udaltiti, azves-šêdn tišati,*

képzős igeneve; vö. *luêkâm titkon*, alattomban). Mert hogy igazán létezik a ragtalan szó (a mit WIED. állított: *mird* «Gewalt, Zwang, Anstrengung», de MUNKÁCSI kétesnek tartott), bizonyítja WICHM. 339. dala: *pešaiis, todimts aže mirt sotiskod ug nagyatyâm, erövel ismeretlen helyre adsz (küldesz).* Éppígy WICHM. II. 82. *sovos viuisên mirt-mirt kiskisa pottillam . . . musir-bektšêiez* ők fölülről nagy erőlködéssel húzván, kihozták a méhsörös hordót. Ezekben *mirt* már ragtalan határozószó, éppígy mint pl. *kizâm dumâ-nâimâ bur pottê* elvetett gabonámat, életemet növeszd ki jól. M. 169. | *šêžiez bur med potoz* a zab nőjjon jól. WICHM. I. 138. | *jun éogasa* erősen megintve. M. 118. stb. stb.

kamiž-kuroān kurojati a miket elvetettem, elszórtam, természetesen, magoztasd [olyanná], mint az ezüst, sarjaztasd [olyanná], mint a nádszál. M. im. 7. | *tšukna džuzam šundî pala, tel lopataze kutisa, tellî pumit pallkisa zarñien azvešen med pištoz* wenn wir uns des Morgens gegen die aufgehende Sonne stellen und die Worfchaufel ergreifen und das Getreide gegen den Wind werfen, mögen dann die Körner wie Gold und Silber glänzen. WICHM. I. 147.

d) Mértékhatározók. Közvetlenül az eszközhatározókból indultak ki, «a mennyiben a mértékek, melyekkel mérünk, a mérésre eszközül szolgálnak, azokkal eszközöljük a mérést», pl. *iuzze puñien baštem, puñî vistem* wenn du (aus dem Kasten) mit dem Löffel Getreide nimmst, so siehst du keine Spuren nach dem Löffel. WICHM. I. 133. | *kizê mertanän mertadê-kâ, tiledlê-no êcâän mertaskoz* a minémű mértékkel mértek, olyanlan mérnek néktek. Kaz. Mát. 7, 2.

Már igazi mértékhatározók a következők:

istopän no žinjän vinadäs juom! šalkkään-no žinjän surdäs juom! egy palaczkot és felet iszunk a pálinkátokból! Egy kártust és felet iszunk a sörötökből. M. d. 189. | *odik puñijän šed-kâ šiomê* ha egy kanál levest eszünk. M. d. 178. | *milem aslemlî no surmes juñî ug vedraien ug šoto* mi nekünk magunknak sem adnak sört vederrel inni. WICHM. II. 167. | *kiktê-tize juem bere kuriz vedraien* mikor a másodikat megitta, vederrel kért sört. U. o. 166. | *solî vajîzî stopkaien* sur hoztak neki egy pohár sört. U. o. | *aršinen aršinen uko baštimi* több rőfnyi paszomántot vettünk (több rőffel vettünk...). U. o. I. d. 94. | *oido apai bazare turlî burtšîn baštini; turlî burtšîn miškäuen* [gyere,] leány, a vásárra különféle selymet venni; különféle selymet [veszünk] zolotnyikkal. U. o. d. 207. | *uboän, uboän vož sugoned* egész kerti ágygyal van zöld hagymád. Gavr. d. 32.*)

Vö. zürjén: *ötivvam vedra kujmön* szedünk három vederrel. NyK. XVII. 381. || magyar: *Maradna az morzsalékokban hét kosárral*. Zvon: Post. II. 185. | *Majd elválík, hány zsákkal telik*. Népk. II. 414. | *Nem adnál el az eszedbül egy gyűszűvel?* Nyr. IV. 177.

*) De vö. ragtalanul is: *so bides vedra vinaiez juem* egy egész veder pálinkát ivott. WICHM. II. 167. | *odik no čarka kabaktäs šotsaldê-kâ* ha egy pohárka korezmai pálinkátokat adnátok. M. d. 181. || *Suñi vedra-tir vuän adamilän mirdän pottäm tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tűzét. M. 139.

e) Tekintethatározók. Azt fejezik ki, mire nézve, milyen szempontból állítunk valakiről valamit. Pl.

kék pēdēnēdē-no čutiskodē két lábatokkal sántítottok. Istor. 56. | *ton dīriad džētš ulim kot main* a meddig éltél, jól éltünk minden tekintetben. WICHM. I. d. 455. | *gidam mīni'm-ke, utš-kimon majaltškimon gonen tusen, kaliklā ušiamon veramon, vožňaskimon kač šot gib* (uns) eine solche Herde, dass wenn wir in den Viehstall gehen, es der Mühe lohnt, sie zu betrachten und zu streicheln, sowohl was auf die Haare als was auf den Wuchs ankommt, dass sie von den Leuten gerühmt, erwähnt, beneidet würde. WICHM. I. im. 30. | *kuž, purš jirsien, kuž tedī dišen, džuzit peres murt kač* hosszú, szürke hajával és hosszú, fehér ruhájában magas öreg emberhez hasonló. U. o. II. 142. | *so kyšno val vyžyen Sirofinikianyšen* vala az az aszszony Siró-Fenicziának tartományából való, nemzetsége szerint (KÁR.) Márk 7, 26.*) || *odik nēnallē odik-odik tejkān tupaskēsa* megegyezvén (megalkudván) egy napra egy-egy tallérban. Kaz. Mát. 20, 2. (M. VotjSz. 380.)

Vö. magyar: *Szólással és nyelvvel idegen vala*. DomC. 96. | *Fél lábával sánta* (Göcsejben). MHat. I. 385. | *A tábor hatalmasb erővel, mint számmal*. Ar: (csal. kiad.) II. 387.

Névutók.

1. *šamän* (a sarapuli, malmyši, kazáni nyelvjárásban; *šamen* a malmyš-uršumi, beszermani, glazovi nyelvjárásban), *šamīn* (glazovi nyelvj. WICHM. II. 130.), *šain* (jelabugai nyelvj.; *šaiin* jelabugai nyelvj. WICHM. II. 92.), *šeän* (sarapuli, malmyši nyelvj.) szerint, módjára, hasonlóan, mint (*šam* szokás, tulajdonság, mód, természet, minőség. M. VotjSz. 447.). Példák a rendes használatra:

vaškala dirja nīmī-kut-no ačami-šeän veraskoz hajdani időben a szűnyog, légy is ember módjára beszélget vala. M. 131. | *peres murt-šamän kešaskēnē kučkū* öreg ember módjára kezd kiabálni. M. 94. | *duriñči majsī-šeän malpasa...* a darázs úgy gondolkozván mint a vadméh... M. 58. | *kilzä bittitäk Bursin euž val-vilaz tütčisa tuo-šeän vorttoz* szavát be sem fejezve, B. sárga lovára pattan és nyilként nyargal el. M. 61. | *por-jirjos kubista-jir-šeän ušo* a cseremisiz fejek káposztafő módjára hul-

*) Részben eszközhatározó, de részben már tekintethatározó pl. a következő: *bidžim äksej kazna tīrni med žurtođ nanān, životän, mušan* a fölséges császár kincstárát kifizetni segíts gabonával, marhával, méhvel. M. im. 6. c).

lanak. M. 62. | *kion vižtäm-sámän žičilän korkastiz pegžäm* a farkas esztelen módjára kimenekül a rókának házából. M. 125. | *gorod-kužo šundi-ämes-pi-seän kezit purtijis pozis purtijä piräm* a város ura, úgy mint a nap sógora, egy hideg katlanból forró katlanba ment. M. 72. | *kurüged ataz-seän-kä čorjaz, isan luoz* ha tyúkod kakas módjára kukorékol, baj lesz. M. bab. 15.

Éppígy: *ud-murt-seän vošaško* votják módra imádkozom. M. 67. | *ud-murt-seän vošaškini kulkäm* votják módra kezdett imádkozni. U. o.

E példákban a mondat alanya volt a hasonlítás tárgya. De gyakori az az eset is, hogy a mondat tárgyat hasonlítjuk valamihez. Példák:

sojü kinli-kä semna-puškad vuzam-seän šot azt add oda valakinek családbelijeid közt áru módjára. M. bab. 75. | *kizäm jumä-ñainmä uzidä, boridä-seän kismati, mulati* elvetett gabonámat, életemet érleld és magoztasd (tkp. bogyóztasd) úgy, mint földi epredet, bori-epredet. M. 152. | *nün-puäz-sain, bad-puäz-sain pušjitisalid-kä, uzijaz sain kismatisalid-kä, bori-žaz-sain žomžisalid-kä* vajha felhajtánád (t. i. az elvetett magot) mint a hársfát, vajha mint a fűzfát; vajha érlelnéd meg mint a földi epret, vajha fejlesztenéd ki, mint a bori-epret. M. 162. | *valäz ton piči majä-kä-seän-ginä pid-kuspad pačkatid-no, tuž žog bižid* te a lovat mint valami kicsiséget lábad közé szorítottad és igen gyorsan futottál. M. 112. | *gurtä piris čeraz-čuraz tuzonaz-sain, lis-vuäz-sain nuläs-sori, čabi-sori ležisalid-kä* a faluba menő betegséget, kórt hajtánád bár mint a port, mint a harmatot erdő mögé, sövény mögé. M. 163.

Ritkán vonatkozik a hasonlítás a mondatnak egy más részére, pl. *mon soles žiržä atasles-seän žogo* én leütöm a fejét, valamint egy kakasnak. M. 71. | *mali noš tonid minam ažilän adami-seän vetlämez kulä?* ugyan minek kell neked, hogy az én atyám ember módjára járjon? M. 78.

Gyakran a *sámän* cselekvést jelentő elvont főnévhez járul, és a mondat igéjében kifejezett cselekvés van hasonlítva az elvont főnév jelölte cselekvéshez. Pl.

kípilän veram-seäniz-ik šuräs-vilin tijüz šettäm a fatönk mondása szerint az úton tavat talált. M. 69. | *adami Inmar veramez-seän kulilä* az ember Inmar mondása szerint meghal. M. 52. | *veramed-seän med luoz* legyen kívánatod szerint. M. 54. | *so murt obida kosem šamen karem* az az ember az erdei manó paranca szerint cselekedett. WICHM. II. 56. | *Noj-kišno Šajtanlän dišätämez-seän sur požtisa kartäz kudžitäm* Nojné Šajtannak tanítása szerint sört főzvéen, férjét lerészegítette. M. 51. | *mon pinal vižtäm murt, vošaškini-no kuläez-seän ug va-*

laški én gyermek, esztelen ember [vagyok], nem tudok imádkozni sem, a mint kellene (tkp. kell-je szerint). M. im. 1. a). || figura etymologicával: *oži ulon šain ulsa vilsa ta noš val utšânî mînem* így élve, ismét lovát keresni ment. WICHM. II. 94.

A következő két mondatban feltűnő a pusztá -*ä-n* rag használata (inkább *šamän* névutót várnánk ott): *odig gurtšis kîk saldatjos likto vîlem pusen gurtaz* egy faluból [való] két katona sors szerint (a német ford.: der Entscheidung des Loses gemäss) haza ment. WICHM. II. 134. | *mynam dyšetonen med uloz* er lebe nach meiner Lehre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

šamän határozószókhöz is járul: *vor ašla-šeän-ik val vilän vorttilä* a tolvaj épp úgy nyargal a lovon, mint előbb. M. 134. | *žiči ašlo-šeän-ik so-pumitā-no kešaskoz* a róka egészen úgy, mint előbb, ő elibe is kiabál. M. 121. | *soki so adamilän kışnoz nîrîš-šeän-ik olo-kin jurttišjosinîz* . . . *čisto permitäm* akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel . . . mindent elvégzett. M. 70.

ta šamän ezen módon, ezen mód szerint, így: *milam ta šamen musoiaškemmi ad'amivîš eböu, inmarliš* az ezen módon kötött barátságunk nem embertől, hanem istentől való. WICHM. I. d. 201.

so šamän azon módon, azon mód szerint, úgy: *so šamen soie og džî'ni nîndu vožîni kurue* úgy kell öt másfél napig tartani. WICHM. I. 183.

2. *kojôn, küjën* -módon, pl. *so-küjën peri bertäm* úgy (olyan módon) tért vissza a manó. Gavr. mes. 12.

3. *muzän* módjára, szerint, pl. *sobre kua-kešs muze'n-ik eddam bekšîni* azután kecske módjára kezdett mekegni. WICHM. II. 132.

9. Okhatározók.

Legnagyobb részük az állapothatározóra vihető vissza, mint példánk mutatják; más részük az eszközhatározóból fejlődött.

Az -*ä-n*-ragos okhatározónak alapszava rendszerint a mondat alanyának állapotát jelenti és ezért rendszeren személyraggal van ellátva. Pl.

ta kiläm žiči-pijosiz kion as lekäniz žičili vandilni kutkäm ezeket a megmaradt rókafiakat a farkas a rókára való haragjában mérsárolni kezdte. M. 125. | *muš-tubiš adami lekäniz kuläm murtlän žiraz pîrak tiräniz ležäm* a mézsedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez hajított a fejszójével. M. 134. | «*ä kaltak, vîztäm kenak!*» *kešaskoz kuräktämäniz* «Oh jaj, esztelen ángy!» kiáltoz kinjában. M. 62. | *so-bere ud-mort*

rodhaosse žalameniz kutskiz kurinî zorze sojoslen no keseg vilaz ezután a votják ember megsajnálván rokonait, az ő földjükre is kezdett esőt kérni. WICHM. II. 140. | *žiči kiškamäniz vištämmisa, uknoäti pirak täččisa pegžoz* a róka rettegésében eszét vesztvén, egyenesen keresztül ugrik az ablakon és elfut. M. 122. | *koňa-kä nunal ortčisa, noš-ik ušjaskäm so adami kudžämäniz* néhány nap múlván, az az ember részegségében (tkp. részegedtével) ismét dicsekedett. M. 70. | *gondir ušša kwäläkjamäniz täččamez-no ug lu-ni* a medve leesvén, ijedtében ugrani sem tudott már. M. 121. | *lud-keč šum-potämäniz assä ačiz-no šodimtä-ni* a nyúl örömeben magán kívül volt (tkp. maga magát sem érezte már). M. 122. | *muzon kionjos kurdamenizi baškit vilä tubisa, ogez ogzä paškatiljam* a többi farkasok ijedtükben a lépcsőre mászván, egyik a másikat nyomogatta. Votj. nyelvmut. NyK. XVII. 256. | *atšiz tuž kema wue-men uno kišnovi vuem* mivel ő maga sokáig élt, sok felesége volt. WICHM. II. 98.

Külső ok: *ta inan-tirosän adami inanlés sizä-sanzä-ik oz šod viläm* ezen gabonabőség miatt az ember a gabonának becsét nem ismerte. M. 53. | *lun-ažü-šori vusa, adamijoslän šolikänizi mirdän, mirdän-ginä uštäk killi* a déltájékra érven, az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem. M. 72. | *so udmortlen valameniz kurinî kuažles kuaž šotiz* mivel az a votják ember tudott istenhez imádkozni (istentől kérni), isten esőjét adta. WICHM. II. 141. | *šudonez ev elén nuem so murt jarätontemze nälze tšattšaiš tšotš* mivel nem bírta őket eltartani, az az ember az erdőbe vitte magával azt a leányát, a kit nem szeretett. U. o. 156. | *so kuštämäniz mužem-vilän nukjos-gopjos-no badžin gurežjos-no kildillam* az által, hogy [a szájából földet] dobott ki, a földön hegyszakadékok, völgyek és nagy hegységek keletkeztek. M. 49. | *«tšip tšip» ginš kariwoz nuwes poškičed pukon ginš wuež ves-tšäien* a fecske az erdőben csicsereg, mert az ág, melyen ül, gyöngé. WICHM. I. d. 409. | *öjlaš so dinä mynyny katyken* nem lehetnek vala velé szembe a sokaság miatt (KÁR.) Luk. 8, 19. | *každoj jangyšän luoz-a adamily jukyškyny* szabad-é embernek elbocsátani az ő feleségét akármi vétékért? (KÁR.) Mát. 19, 3. | *džog potyž itsi mužemen* [a mag] hamar kikelt, mert kevés föld volt ott. Márk 4, 5. (WIED. Votj. nyelvt. 29.)

main? miért?*) *soin* azért: *ketšlen bižiz main vaktši?* miért rövid a nyúl farka? WICHM. II. 77. | *šundi toštid batirgäs, soin so tonä šuntä* a nap nálad erősebb, azért olvaszt el té-

*) «Miért?» rendesen = *malä? marli?*

ged. M. 130. | *čorigä bižam tiros leša ini tuž, so in lo biži tuž* sokit luiz igen sok lehet már a halam a farkamon, azért lett bizonyára farkam igen nehéz. M. 126.

Az eszközhatározóból kell magyaráznunk az intranszitiv igék mellett előforduló efféle okhatározókat: *višak bam̄ pežiz ni šundijen* arczom egészen megégett a naptól. WICHM. I. d. 447. | *kitin ben tšatšaid? tšl̄in sutskem* hol van az erdőd? tűzzel elégett. U. o. d. 450. | *kin-ke ug osky, šelyken byroz* a ki nem hisz, az bűne által pusztul el. WIED. 151. | *šundy pōšen šujaz* a nap hevétől elszáradt. Márk 4, 6. (WIED. Votj. nyt. 29.) | *kilän višikid, Kildäjli mar-kä-so šiz* ha ragadós betegségben (tkp. betegséggel) sínylődöl, fogadj valamit *Kildäj-nek*. M. bab. 71. | *viš toležän višis* holdkóros (újholddal sínylődö). Kaz. Mát. 4, 24.

Vö. zürjén: *vir-petömön visis* sie war krank am Blutfluss. WIED. 124. | *kitön biš? vaön kusöm* hol a tűz? A vízzel elaludt. NyK. XVII. 397. | *kitön baña vais? baña vaön kusöm* hol a fürdő tűz? Fürdő vízzel elaludt. U. o. 398. | *žarön li oz čeglas* a melegtől csont nem törik el. U. o. 411. | *ketón ina šyd v̄yris? biön p̄e sōčém wo* [ist] denn der dunkle Wald? Er ist durchs Feuer verbrannt. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 40. || magyar: *Szemei a vérrel és a sárással meghomályosultak*. WinkC. 94. | *Látta, hogy a szarvas ez füvet ette, és meggyógyult vele*. Mel: Herb. 40. | *Vitéz Zrinyi szavával megbátorodtak*. Zr. 5. 36. Vö. MHat. I. 386.

10. Exessivus.

Az eszközhatározóból magyarázható. Vö. *ukoien uris mi punimi* wir flochten eine Peitsche aus Tressen (WICHM. I. d. 119.); de ezt úgy is értelmezhetjük, hogy paszománttal, ezüstfonállal fontuk azt az ostort (vö. *ukoän uris mi p̄nimē* mi ostort fontunk ezüstfonállal. Gavr. d. 50. M. Votj[Sz. 110.) Példák:

mi koškiškomi tuž kid'okē kamizen vižiam viž v̄juti mi igen messze megyünk nádból vert hídon át. WICHM. I. d. 248. | *kamizen korka mi leštim* nádból építettünk kunyhót. U. o. d. 282. | *šu-puen leštem baskištj* kányafából készült létrátok. U. o. d. 142. | *tilad korkadi pužim no koren* házatok fenyőgerendából [épült]. U. o. d. 148. | *v̄jūami dišam pašiosmi, kōna kuenzš um toškē* magunkra öltött bundánk, nem tudjuk, hány juhbőrből készült. U. o. d. 314.)*

*) Vö. *tilad korkadi pužim no koren, urdes uk'nodj*

II. A -län-ragos határozók.

A -län rag könnyen elemezhető; az *n* benne a locativus jelölője, az *l* (-*la*) pedig «tájék, oldal, irány» jelentésű (zürj. *börta*, votj. *berla[-pal]* hátsó rész, *ulla* alsó, zürj. *ulysla* alsó rész, zürj. *görala* «hegyoldal, hegytájék» stb.); a -län rag tehát pontos megfelelője a finn -*lla*, -*llä* ragnak. Mindkettőnek eredeti jelentése tehát adessivus (magy. -*nál*).*)

Az adessivus ragjának MUNKÁCSI szerint az összes votják nyelvjárásokban mindig -län az alakja. WICHMANN szövegei azonban némileg eltérő alakokat mutatnak. Ezek szerint 1. mássalhangzó és diphthongus után az adessivus ragja -*len* alakú; pl. *džážeglen*, *tšěžlen*, *nillen* WICHM. II. km. 77; *baiioslen* I. d. 400; *atailen* II. 99; *agailen* I. d. 199; *atailen* I. d. 10; *ekseilen* I. d. 416; *väulen* I. d. 124; *niulen* I. d. 111, 112. — 2. Aglazovi és beszermani nyelvjárásban magánhangzó után is -*len* az adessivus ragja; pl. *pilen* I. d. 437; *mumilen* I. d. 464; *kužolen* I. d. 432; *pilen* I. d. 474; *solen* II. 164. — 3. A malmyž-uržumi nyelvjárásban magánhangzó után -*uen* és -*uen*, még pedig *a*) *o* és *a* (ill. *o* és *ä*) után -*uen*, pl. *tšátsäu en* I. d. 7, 95; *korkäu en* I. d. 56; *papäu en* I. d. 156; *uksou en* I. d. 20; *soüen*, *kišnu en* II. 70; *kužou en* I. d. 187. *b*) a többi magánhangzó után pedig -*uen*, pl. *piu en* I. d. 109; *ad'amieu en* I. bűv. 5; *kikiu en* I. d. 308; *pušmoliu en* I. d. 281; *anaieu en* II. 53; *vuu en* I. d. 308; *kiš-puu en* I. d. 34. (A jelabugai nyj. a -*len* helyén magánhangzó után szintén többnyire -*uen*, -*uen*-t tüntet fel.)

Az *l* és *v* (*u*) váltakozása a votjában közösleges; pl. *val* és *väu* (WICHM.) ló; *nül* és *niü* (WICHM.) leány; MUNKÁCSINÁL magánál is találunk erre példát: *kanal*, *kanaw* (Kaz.), Sar. *kanava* [or.] árok, csatorna. M. VotjSz. 120.; *jav-*, *jal-* (inf. *jalini*, præt. *javi*, *javiz*, part. *jaläm*; Glaz.) = *javitti-* (Sar.) [or.] be-

piiäua házatok fenyőgerendából [való], oldalsó ablakotok üveg. WICHM. I. d. 148. | *praška-gozjosöz d'ez med lo* kantárcsatjai rézből legyenek. M. d. 87. | *sujiz zar'ni*, *poskesez pu* karja aranyból való, karperecze fából való. WICHM. II. tm. 428. || abl-szal: *véladé dišam léz dukästé olo pustollis vürid-a?* magatokra öltött kék zubbonyotokat vajjon posztóból varrtátok-e? M. d. 74.

*) Ugyanezen *l* és *n*-nek más összetétele is van a votjában. A -*ja*, -*ga* végű falunevek (*žumja*, *Vénja*, *Gondirja*, *Pelga*, *Purga*, *Možga* stb.) locativusa -*lan* végű, pl. *žumja*: loc. *žumjalan*. MUNKÁCSI, Votj. Népk. Hagy. 194.

jelenteni valamit a törvényszéknél v. másnemű hivatalnál. M. VotjSz. 260.; *dallaš-* (Sar.), Kaz. *daulaš-* perelni, veszekedni. M. VotjSz. 390. Különösen gyakori és az egyes nyelvjárásokra jellemző az *l* és *v* váltakozása a zürjénben. L. WIEDEM. 2., 27.

A főnevek *-län* ragos alakjainak a személyes névmásoknál a következő alakok felelnek meg: *minam, tinad, solän, milam, tilad, sooslän (sojoslän)*.

Vizsgáljuk most a *-län* ragos határozók használatát. A rag eredeti funkciójában ma már nem használatos. A *-nál* kifejezésére ma már inkább egyes névutók szolgálnak (*bordän, dorän, diän, -nän, vozän*).

A *-län* rag csak kivételes esetekben *-nál* jelentésű. Pl. *prorokjoslen van gožtemyn* a prófétáknál meg van írva. WIED. 117.

A mai nyelvhasználat már csak két viszony megjelölésére hazználja, t. i. a dativus possessivus és a genitivus kifejezésére.

a) Dativus possessivus.

Az eredeti helyi jelentésből való fejlődése nem szorul magyarázatra: *nálam van valami, nekem van valamim*. Példák: *odig adämilän kvin piez viläm* egy embernek három fia volt. M. 108. WICHM. II. 131. | *vaškala-dirja odig adämilän kvin niliz viläm* hajdani időben egy embernek három leánya volt. M. 80. | *so kišnolän dusimez viläm* annak az asszonynak szeretője volt. M. 133. | *ovol-a ta gurtän kinlä-n-kü miži-kudiro šubäez* nincs-e valakinek ebben a faluban hódrémes subája? M. 62. | *so pušmolju en tišiz ebönu* annak a mogyorónak nincsen magva. WICHM. I. d. 281. | *tinad vizmid-kä van* ha neked eszed van. M. bab. 91. | *üvül-dër mënäm deč vozä* nincs nekem jó rétem. M. d. 221.

-äm-végű igenév mellett: *ta kiž-vit nan-sukirjez bittitäk minäm bertämä ug lu* míg ezt a huszonöt kenyeret el nem fogyasztom, nem térhetek haza (nem lehet nekem visszatérésem). M. 142. | *gěžä-bëdsä murtlän vaškämez tatsë luä-dër* a körömnagyságú ember (valószínűleg) ide szállhatott alá (alászállása ide lehetett). M. 93. | *soki adämilän silämez-no ug lu-na viläm* akkor az ember még csak meg sem állhatott (megállása sem volt). M. 52. | *so-tiris baka-ämes-pilän baka-dori vetlämez-no luimtä-ni* azon időtől fogva nem járhatott többé a békavő a békához. M. 78. | *solän-no istaršinää pirämez uz lu* neki sem lehet a bíróságra jutni. M. 143.

Az *-äm*-végű igenév mellett nemcsak akkor használatos *-län* ragos határozó, ha az állítmány *van* vagy *nincsen*, hanem

akkor is, ha az állítmány *pot-* ige (eredeti jelentése jönni, keletkezni, támadni). Példák: *éukna sultisa, solän tuž šiämez potni kutkäm* reggel felkelvén, nagyon megéhezett (tkp. neki evése kezdett nagyon jönni). M. 125. | *odig-pol Inmarlän ta mužem-vilän ulišjosiz todämez-adžämez potäm* egyszer Inmarnak kedve jött kiismerni és megnézni az ezen földön élöket. M. 57. | *vištemlen tuž minemez pote vjuem* a bolond nagyon szeretett volna menni. WICHM. II. 78.

Végül még a következő kifejezéseket említjük, melyekben szintén possessivus jelentésű *-län* ragot találunk: *mon ton inti-jad žužasal, minam luoz-a?* én fölszállanék a te helyedben, nekem lehet-e? M. 72. | *minam kido karışkîni nîli pote* én rokonotok akarok lenni (kedvem van...). WICHM. II. 179. | *Mikatlälän vožez potësa, odëgzälän dëraz šukkä* Miska megharagudván egyiküknek fejéhez csap. M. 88. | *minam ginz ug kulî, džëtš kalikioslen no kulz* nekem nem kell (élnem), a jó embereknek kell. WICHM. I. d. 459. | *utämedlän, vordämedlän kuläez-ik oval* ellátásodnak, eltartásodnak nincsen kívánni valója (tkp. kellője). M. d. 109.*

Vö. zürjén: *rutšjaslön em gujas* a rókáknak barlangjaik vannak. WIED. 117. | *omöl kailön omöl silöm* rossz madárnak rossz az éneke. U. o. | *nilän völem nel-piän* sie hatten ein Töchterchen. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 37. || finn: *on hiirellä useampiakin reikiä* az egérnek több lyuka is van. BUD. Fny. 101. | *pojalla on mustat silmät* a fiúnak fekete szeme van. U. o. || Hasonló jelentésfejlődés a magyarban is van. L. SIMONYI, MHat. I. 235.

b) Genitivus.

A legtöbb esetben a genitivus ragja.

A jelentésfejlődést talán a következő példákkal világosíthatjuk meg: *tiläd todadi van medam?* esetekben van-e ez (gondoltok-e rá)? WICHM. I. d. 159. (Kétféleképpen értelmezhető: nektek esetekben van-e? és [a ti] esetekben van-e ez?) | *minam oläm kunoä ton oval* nem vagy te az én hívott vendégem. M. d. 185. (Nekem nem vagy vendégem, nem vagy az én vendégem.) | *kisnoedlän viriz tiros luoz* feleségednek sok lesz a vére. M. bab. 106. | *soki adämilän ian tuž udaltoz viläm* akkor az embernek gabonája igen (dúsan) termett volt. M. 53. | *so kuvem kisnoüen kiläm odig niuiz* a meghalt

*) Vö. rendszeren allativusszal: *kulä lüäm-dër äksejlë* bizonyára kellek a császárnak. M. d. 10.

asszonyinak hátramaradt egy leánya. WICHM. II. 70. | *vižuvün kuuem murt vañ ali minam* ich habe hier (nálam, nekem) im Raume unter der Diele einen toten Menschen. U. o. II. 82.

Példák a rendes használatra:

vižtamlän nuñjosiz žus-ulä ućkillam-no pop-žir pä otin killä a bolondnak bátyjai a pad alá néztek és a papfej csakugyan ottan fekszik. M. 109. | *Vu-murtlän kišnoez višä viläm* a Vu-murt felesége betegeskedik vala. M. 114. | *milam agailen kisiiaz azvešen zarni žingirtoz* a mi bátyánk zsebében ezüst és arany csörög. WICHM. I. d. 199. | *tinad kwaraed badžin, milam mumimilän kwaraez pići* a te hangod nagy, a mi anyáknak hangja 'kicsiny. M. 118. || Elég gyakori az az eset is, hogy a birtokot jelölő szóhoz nem tesznek birtokos személyragot, pl. *žadžäglän milkid vu vilin, vorgotonlän milkid vañ-bur vilin* a lúdnak gondolata a vizen, a legénynek gondolata a vgyonon. M. d. 193. a). | *nñllen milkid pi vilin, pilen milkid nil vilin* a leány gondolata a legényen, a legény gondolata a leányon. WICHM. I. d. 474. | *gužem-nėn allän nėnal küž* nyári napnak nappalja hosszú. M. d. 71. | *ačmälän korkan olo-mar adam-žiy vañ* a mi házunkban valami emberszag van. M. 71. | *milam valjos savraško* a mi lovaink világosbarnák. M. d. 111. | *mėnam anakaj tuž viťü* az én anyuskám nagyon vár. M. d. 196.

Harmadik személyű, több birtokost jelölő alakok mellett a birtok is többszámú személyragot kap; pl.:

perėšjoslän veramži az öregeknek mondásai (helyesebben: az öregeknek mondása; tkp. az öreg. mondásu k). M. 189. | *valjosidlän iznėsjosi puniškiži-kä* ha lovaiddnak sörényei (tkp. sörényeik) összegöndörödnek. M. bab. 3. | *urt-mort nėljoslän danžē koškäm Kuzonä* a votják leányoknak híre (hírük) eljut Kázánba. M. d. 265. | ... *perėšjosten piži* ... az öregek fia. WICHM. II. 135. | *njułoslen kamalizi žingirtoz* a leányok kamali-ékessége csörög. U. o. I. d. 127. | *sooslen šur-juuazi tuž baddžin izži vañ* an der Stelle, wo ihr Fluss entspringt, ist ein sehr grosser Stein. U. o. II. 89. || Gyűjtőnév mellett egyes- és többszám is állhat, pl. *ud-murt kaliklän kotkudžles žec, kužmo bakatirjosi Kalmäz-vilin ulillam* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmäz mellékén laktak. M. 61. | *udmurt käuiklen vaškäua dirja jadijosiz viuem* hajdani időben a votják népnek hősei voltak. WICHM. II. 99. | *žuč kaliklän tatči liktämžles azlo* az orosz népnek idejötté előtt. M. 61.

Mint mostanáig felhozott példáinkból kitétnik, a *-län* ragos szó rendszeren megelőzi a birtokot jelölő szót. De néha követi is. Pl.:

kušilez solen kijaltške bilincsei lepattannak. WICHM. II.

165. | *šede so pallanpal keturdeskiz jultošezlen kot* észreveszi, hogy társának bal oldala nedves. U. o. 119. | *so'birz so vedunen šaitanen koško ni gurtaz so vedun-murtlen* azután a varázsló és a sátán a varázsló házába megy. U. o. I. бүв. 36. | *nili — pe — minam potši na* a leányom még kicsiny. U. o. II. 180.

Vö. zürjén: *kor voas közain kerkalön* ha a ház ura jön. WIED. 117. | *te kö jenlön pi ha te isten fia* vagy. U. o. | *sijë póplan noljéis nótomas úzjalno* sie wurde von den Töchtern des Geistlichen geführt, Erdbeeren zu pflücken. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 37.

Genit. partitívus értelmében is használatos. Pl.:

pukšimä vâulen džetsiosaz a legjobb lovakra ültünk (a lovak legjobbjaira). WICHM. I. d. 172. | *odigez viuem so uen vištem* egyikük (közülük az egyik) bolond volt. U. o. II. 78. | *odigez soosten pileš viuem* egyikük kopaszfejű volt. U. o. II. 65. | *kuini šurreslen, kuttiz liktem, o'ti med koškoz* a melykén a három útnak jött, azon távozzék. U. o. I. бүв. 11. a).

A -län rag a magyar -é nomen possessi-képzőnek is megfelelhet. Pl.:

ta kišät minam surzilän-ug hiszen ez a kendő az én húgomé. M. 71. | *ištop vinää minam* enyém az üveg pálinka. M. 142. | *kiñlän so?* kié az? M. d. 160. | *urjaškom; kiñ kiñä vormoz, ukšo solän* birkózzunk; a ki a másikat legyőzi, azé a pénz. M. 91.*) || *ud-murtlän vošaskonez koť-kinlänleš badžin* a votjának imádsága bárkiénél nagyobb. M. 66. | *minam korka jütim miskivänä no luš tinadeti ug lu'-ug* az én házam tetején végigsúszni is lehet, a tiéden bizony nem lehet. WICHM. II. 108.

FOKOS DÁVID.

*) Vö. az allatívis -li ragjával is: *veš mar-kä žečez-burez viläm gorod-kužolän šundi-ämes-pili luäm* a mi jószága csak volt a város urának, mind a nap sógoráé lett. M. 72.

Ismertetések és bírálatok.

Le Monde Oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographie, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie — publiées par K. F. JOHANSSON, K. B. WIKLUND, J. A. LUNDELL, K. V. ZETTERSTÉEN. Vol. I. Fasc. 1. in 8° p. 86. Uppsala, Akadem. Bokhandeln, 1906. Prix du volume (env. 256 p.) 8 Kr., 9 Mk.

E füzettel egy a modern nyelvtudomány színvonalán álló új folyóirat indul meg, a melyben a szerkesztők a skandináv országok és a külföld specialistáinak közreműködésével a czímben megjelölt körből szaktanulmányokat s más, részint a nagyközönségnek, részint a közelebb álló szakköröknek való kivonatos és tájékoztató cikkeket akarnak nyújtani. A cikkek valamelyik skandináv v. francia, angol, német nyelven jelennek meg; a svéd, dán és norvég nyelvű cikkeket francia, angol vagy német kivonat kíséri. Az 1. füzet tartalma: A. CHRISTENSEN, Un traité de métaphysique de 'Omar Hayyām. J. CHARPENTIER, Zur indischen Wortforschung. Etymologische und exegetische beiträge. K. B. WIKLUND, Finnisch-ugrisch und indogermanisch. K. V. ZETTERSTÉEN, Ibn Sa'd oek hans arbete Kitáb et-Tabagát el-Kebír (angol nyelvű tartalmi kivonattal). E. A. MEYER, Der musikalische wortakzent im japanischen.

A többi cikk ismertetését másoknak, illetőleg másokra hagyva, ezúttal csak WIKLUND cikkével szándékozom behatóbban foglalkozni.

N. ANDERSON 1879-ben megjelent «Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch ugrischen sprachen» cz. munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a finnugorok és az indoeurópaiak nyelvi rokonsága idővel teljes bizonyossággal ki lesz mutatható. Etymologiai egyeztetései nagy részben elhibáztak ugyan, mert a mennyiben valóban van valami összefüggés, ez átvételen alapul (így a finn *kirves* «fejsze» bizonyosan < litv. *kirvis*), ellenben nagybecsűek az ő morphologiai egyeztetései, a melyek minden kritikát kiállottak s a melyeknek alapján SWEET «History of language» cz. művecskéjében nagy hévvel, de nem mindenütt egyforma biztossággal tör lándzsát a

finnugor és az idg. nyelvek eredeti rokonsága mellett. Föltevésének korolláriumuma az, hogy a többi ú. n. ural-altaji nyelvek is, talán a japán is, rokonai az idg. nyelveknek, a mely nézetét újabban HOLGER PEDERSEN dán tudós is osztja. Ez az egész föltevés a finnugor táborban nem igen talált rokon-zenves fogadtatásra; mivel azonban újra meg újra fölmerül, hozzá kell fogni a megoldásához, már a mennyire ez ma lehetséges. A probléma természetesen az indogermanistákat is érdekli, s ezen érdeklődés felkeltésére és fokozására szükséges az eddigi tényeket és bizonyítékokat a modern finnugor nyelvtudomány követelte módosításokkal s néhány új eset és szempont érvényesítésével összefoglalni.

Az ural-altaji nyelvek szerkezete. STEINTHAL felosztása szerint vannak «formsprachen» (a minők az idg. nyelvek) és «formlose sprachen» (a melyek közé az ural-altaji nyelvcsoporthoz tartoznak). Hosszú vita után kitűnt, hogy ez a «formlosigkeit» üres frázis.

Kétségtől úgy van. Ennek az ú. n. «lélektani» osztályozásnak az alapja sokkal titokzatosabb, hogysem rá építeni lehetne; nyelvtörténeti szempontból különben is hasznavehetetlen, mert hiszen «formsprache» a kínai is, a melynek azért semmi köze az idg.-hoz, és ragozó «formlose sprache» a bantu is, a nélkül hogy az ural-altaji csoporttal összefüggne. Éppen olyan értéktelen az alább többször érintett «morphologiai» osztályozás, a melynek értelmében az ural-altaji az «agglutináló», az idg. a «flexiós» nyelvek közé tartozik, mert ez sincs tekintettel a materiális rokonságra, a nyelvek történeti összefüggésére és fejlődésére; «agglutinatio» és «flexio» között különben in principio semmi különbség sincs, mert a «flexiós» nyelvek állítólagos karakteristikonak, «a gyökér belső elváltozása», bizonyosan másodlagos fejlemény. Azonkívül a modern finn is a «flexiós» nyelvek közé sorolandó (SWEET, Hist. of language 63. HIRT, Die Indogermanen 70). Végül: két nyelv v. nyelvcsoporthoz tekintetében azonos lehet, a nélkül hogy genealogiai összefüggésben volna egymással: a sémi pl. «flexiós», mint az idg., de ezen az alapon senki sem merné a két csoport rokonságát vitatni. Megfordítva: egy és ugyanazon nyelvcsoporthoz tagjai idők folyamán annyira eltérő módon fejlődhetnek, hogy egészen más morphologiai kategóriába kellene őket sorozni: így szerkezet szempontjából a mai angol közelebb áll az «izoláló» kínaihoz, mint a «flexiós» idg.-hoz (HIRT, Idg. 89) s szakértők szerint az egytagú és flexio nélkül való kínai valamikor többtagú és flexiós nyelv volt (SÜTTERLIN, Wesen der sprachlichen Gebilde 7. DELBRÜCK, Grundfragen 47). Formális elvekből tehát genealogiai összefüggés tekintetében természetszerűleg semmi sem következhetik, sem pro, sem contra. Ha tehát «formlos» volna is az ural-altaji nyelvcsoporthoz, azért még

mindíg lehetne az idg.-nak rokona; de csak azért, mert «formsprache», nem kell vele szükséggkép összefüggésben lennie.

Hangrendi illeszkedés (magánhangzó-harmónia). Az ural-altaji nyelvek összetartozásának egyik legfőbb bizonyítéka mindig a hangrendi illeszkedés volt, a melyről föltették, hogy mindezen nyelvekben megvan s hogy grammatikai formaképző eszköz, a voltaképeni szóegység megteremtője. Valósággal azonban nem egyéb, mint tisztán hangfiziológiai folyamat, a mely később bizonyos grammatikai szerephez jutott, s nem is valami különösen jellemző vonásuk e nyelveknek, mert néhol, pl. a lappban, a permi nyelvekben és az osztjákban, nyoma sincs, másutt pedig, a hol manapság megvan, pl. a finnben, korábban nem volt annyira kifejlődve (még ma is: *elo* [nem: **eló*] «élet», *elukka* [nem: **elajkkä*] «barom»). Ezért könnyen meg lehet, hogy ez a fonétikai jelenség, legalább finnugor területen, csak e nyelvek külön életében lépett föl; az meg éppen bizonyos, hogy mint általános fonétikai tünemény a finnugor és idg. nyelvek rokonsága ellen bizonyítékul föl nem használható.

A magánhangzó-harmónia lényegében előreható hasonulás. Az idg.-ban ugyan a hátraható hangzóhasonulás a túlnyomó, de az előreható hasonulás is előfordul, s természetesen mind a kettő másodlagos fejlemény. A fentebbiek alapján az lehet a finnugorban is. Az persze nem igen valószínű, hogy az egyes nyelvekben függetlenül fejlődött ki. Nem lehetne-e török hatásra gondolni, a mely finnugor területre jutva lassankint elgyöngült? Bármint legyen, igen valószínű, hogy a hangrendi illeszkedés az idg. rokonság fölvetelésének nem akadályá.

Hangsúly. MISTELI szerint az idg. hangsúly «a szóegység érzéki hordozója», noha helye nem annyira grammatikai, mint hangmechanikai viszonyoktól függ. Az ural-altaji ellenben mindig a legelül álló gyökérnek juttatja a hangsúlyt s csakis materialiter, a tartalom feltüntetésére használja, az alaki elemeket pedig lehetőleg csonkítatlanul a gyökér után sorakoztatja s a szóegység megteremtésére a hangzóhasonulás tökéletlen eszközához folyamodik. Igazolatlan állítások. Az ősi «ural-altaji» hangsúly helye ma még teljesen ismeretlen: a török nyelvekben a főhangsúly az utolsó szótagon van, a finnugor nyelvek közül csak a finn, lapp és magyar hangsúlyozza rendszerint a gyökérszótagot stb. Másrészt kétségtelen, hogy az «ural-altaji» hangsúly is «a szóegység érzéki hordozója» volt, s a lehetőleg csonkítatlan alaki elemeknek a magánhangzó-harmónián alapuló laza agglutinálása minden bizonyíték híjával van s nem sokkal több fantasztikus mesénél.

Bármint álljon a hangsúly dolga a mai finnugor nyelvekben, a mai viszonyokból az ősalapotokra következtetni lehetetlen. Az idg. nyelvek terén legalább valóságos hangsúly-forradalmak zajlottak le: a zenei accentus és a szabad idg. hangsúly pl. az ős-italiaiban expira-

torikus és az első szótaghoz kötött hangsúlylá vált; a zenei accentust azonban még az idg. közösség idejében expiratorikus hangsúlynak kellett megelőznie, a mint ezt a quantitativ ablaut minden kétséget kizáró módon tanúsítja; az ós-italiai első szótaghoz kötött hangsúlyt pedig később az utolsóelőtti szótag quantitativához igazodó hangsúly váltotta föl stb. A hangsúly tehát olyan ingadozó tényező, hogy azonosságából rokonságra, különbözőségéből az ellenkezőre következtetni teljesen jogosulatlan eljárás. Az agglutinatio és a flexio kérdéséről már föntebb volt szó; ismételjük, hogy a morphologiai structura nem lehet következtetések kiindulópontja sem negativ, sem pozitív irányban.

Fokváltakozás (stufenwechsel). Ez a finn és a lapp nyelvből ismeretes jelenség nem bizonyít az idg. örököség ellen, sőt akkor sem bizonyíthatna, ha valamikor az összes finnugor nyelvekben is megvolt volna, sőt ha finnugor-szamojéd ősidőkből származnék is. Ezt a váltakozást ugyanazon fonétikus viszonyok idézték elő, a melyeknek okozata a VERNER-féle törvény szerint jelentkező ós-germán mássalhangzó-váltakozás.

Eltételezve attól, hogy a finn-lapp fokváltakozás topografiai és kronológiai viszonyai nincsenek egészen tisztázva, maga a párhuzam sem teljesen megnyugtató: a germán mássalhangzó-váltakozás egyesegyedül a főhangsúly helyétől függ (gót *fadar*: idg. *pätér*, de gót *brōþar*: idg. *bhrātör*; ófn. *zēh*: ói. *didēša*, de *zigum*: ói. *didisimá*), míg a finn-lapp váltakozásnál azon fordult meg a dolog, hogy nyílt volt-e az utolsó szótag vagy zárt, a mely esetben mellékhangsúlyval lehetett ellátva (finn *akka* «öreg asszony», de *akat* «öreg asszonyok», *tupa* «szoba», de *tuvassa* «szobában»). Ha ez a párhuzam nem állná meg a helyét, más támaszték után kellene nézni, mert e jelenség sokkal idegenszerűbb, hogysen egy «általános fonétikai törvény» hatása lehetne. Ennek ellenére másodlagos fejleménynek látszik.

Apophonia (ablaut). Mióta az idg. ablaut már nem «belső flexio», a finnugor nyelvekkel való rokonság ellen föl nem hozható; jelenségei általános, bár részben még homályos fonétikai folyamatokra mennek vissza. Külömben egészen hasonló ablautok, a melyeknek okai még ismeretlenek, a finnugorban is vannak.

Az idg. ablaut (legalább a quantitativ ablaut: *abstufung*) oka ismeretes: az expiratorikus hangsúly; ha a finnugor ablaut oka nem ez, illetőleg ismeretlen, a két ablaut *aligha lesz «egészen hasonló», s e hitebben Gombocz értekezése és élőszóval nyújtott felvilágosítása sem igen tudott megingatni. Egy másik különbség az volna, hogy az idg. ablaut a jelentés szolgáltatásban áll, sőt nem ritkán az egyetlen meg-*

külömböztető jegy (gör. *λείπειν*: *λείπειν*; lat. *venit*: *vēnit*; úfn. *wir geben*: *wir gaben*). Ez különben egészen mindegy: az ablaut semmi esetre sem ősidg. jelenség, s így a finnugor és idg. ősrakosság fölvételét éppúgy nem gátolhatja, a mint megfordítva az idg.-ségi ősrakosság elméletét a sémi ablaut nem bizonyíthatja.

Suffixum. Az alaktan terén igen sok az egyezés; van persze különbség is, de olyasmi, a mi in principio eltérne, aligha. A tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen, a finnugorban, úgy látszik, kizárólag suffixumok segítségével jött létre. Hogy ezek önálló szavakból származtak, az az idg.-ban csak szórványosan volt kimutatható. Éppen így áll a dolog a finnugorban is: korábban azt hitték ugyan, hogy az összes járulékok önálló szavak, a melyek csak lazán vannak a fő szóhoz agglutinálva; ilyesmi azonban voltaképpen csak a magyarban mutatható ki elvétele s csak újabb alakulásokban (vö. *-ben*: *bennem*, *-ből*: *belől* stb.); általában lehetetlen bebizonyítani, hogy egy finnugor suffixum önálló szóból keletkezett. Nyilvánvaló ugyan, hogy pl. a lp. *addam*, f. *annan* «adok» ragja és a *mon*, *minä* személynévmás valamiképpen összefügg, de hogy miképpen, azt éppoly lehetetlen kimutatni, mint pl. azt, hogy a g. *διδωμι* ragja a megfelelő idg. névmásnak valamely alakjából keletkezett.

Hogy a tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen suffixumok segítségével ment végbe, az olyan morphogonikus állítás, a mely éppen nem értetődik magától; ennek vizsgálata azonban messze vinne főcélunktól. Mindenesetre ajánlatos mindig szem előtt tartani, hogy a «suffixum» abstractio, mégpedig a legveszedelmesebbek egyike, a mely jogosulatlan képzetek előtt ajtót-kaput tár, miért is kívánatos volna, hogy a használatból egészen kiszoruljon. Hogy miképpen függ össze a sg. 1. *-m* suffixuma a megfelelő személynévmással, az a mi problémánk megoldása szempontjából megint egészen közömbös; ez az összefüggés különben minden valószínűség szerint csak látszat (l. alább).

Præfixum. Használata a finnugorban késői keletű és ritka. A magyarban előforduló adverbium + verbum típus «nem valódi» összetétel (vö. *kijár*: *nem jár ki*). A lívben lett præpositiós összetételek vannak, pl. *ap-tagg* «beschlagen» = lett *ap-kalt*.

Czélunk szempontjából ez mind irrelevans, kivéve talán az utolsó észrevételt (l. alább).

Reduplicatio. A tőképzés és a flexio terén az idg.-ban nagy szerepet játszik. A finnugorban meglehetősen közönséges a szó-kettőzés (pl. m. *sitteg-suttog*, *tarka-barka*), de sohasem eszköze a ragozásnak vagy a tulajdonképpeni szóképzésnek. A részleges reduplicatióra

csak olyan intenzív képzések szolgálnak példakul, mint finn *työpö-tyhjä, täpö-täysi, ypö-yksinään* «egészen üres, tele, egyedül». Ilyesmi a török nyelvekben is van. A különbség tehát az idg. és finnugor nyelvek között nem elvi, csak fokozati: a reduplicatio az idg.-ban a fejlődésnek magasabb fokán áll.

Az idg. részleges reduplicatio «fokozati» különbsége ugyan igen lényeges különbség, főleg mert azonkívül a szó- és paradigma-képzés szolgálatában jelentkezik; ez azonban még nem szükségképpen akadály a ősrökonság fölvetelésének, mert az idg. és a finnugor nyelvcsalád közötti esetleges kapcsolatot igen korai időkre tehetjük, azokra az időkre, a mikor még reduplicatio helyett ennek valószínűleg őse, a szó-ismétlés uralkodott. Mivel viszont a szó-ismétlés különböző célok szolgálatában az egész világon el van terjedve (SWEET, i. m. 47. SÜTTERLIN, i. m. 86—87.), magában véve semmiféle genealógiai kapcsolatnak nem bizonyítéka.

Névszói tőképző suffixumok. Alak és jelentés tekintetében hasonló suffixumokat tüntetnek föl a következő kategóriák: 1. nomina actionis: *-m, -n + voc.* vö. idg. *-mo-, -mä-*, pl. m. *alom*, vog. *üləm* «álom», f. *kuolema* «halál»: lat. *fumus, fama*. — f. *-minen*: vö. idg. *-men-*, pl. f. *meneminen* «menés»: lat. *semen*. — *-n + voc.* vö. idg. *-no-, -nä-*, pl. f. *kohina* «zúgás», inf. votj. *niñni*, m. *menni*: lat. *somnus*, gót *itan*. — *-t v. -d + voc.* vö. idg. *-tu-, -d-*, pl. inf. f. *eläü < *eläžäk*, lp. *ellet* «élni», osztj. *mendaga, mendai* «menni»: lat. *adventus*, ószl. *vražida* «feindschaft». — 2. nomina actoris: *-i, -j, -j + voc.* vö. idg. *-ijo-, -io-*, pl. m. *játszi*, md. *salaj* «tolvaj», f. *ostaja* «vevő»: ói. *yújyas*, «verbunden», gör. *ἄρισ*. — *-p, -b, -v + voc.* vö. idg. *-ues-, -uos-, -us-, -uet-, -uot-*, pl. vog. *minpä, mənəp*, f. *menevä* «menő»: ói. *vidväs* «wis-send», gót *weitwōds* «zeuge». — 3. adjectiva: *-da* vö. idg. *-to-*, pl. f. *kepeä < *kepedä*, lp. *gæppad < *gæppada* «könnyű», m. *hallott. värt* (a honnan: *hallottam* stb.; dentalis praeteritumok távolabb eső uralaltaji nyelvekben is vannak): lat. *inclutus, amatus*. — denominativa: *-ŋ, -n, -i < ni* vö. idg. *-no-, -ino-, -eino-*, pl. eser. *küän*, md. *kevin* «köves», f. *suolainen* «sós», lp. *guollai < *guollāni* «halban bővelkedő»: lat. *aenus, faginus, divinus*. — superlativa: f. *-ima-*, lp. *-(i)mus* vö. idg. *-mmo-, -mo-*, pl. f. *pahin* «legrosszabb», lp. *buõremus* «legjobb»: lat. *summus, maximus*.

Közöltem az összes kategóriákat (a példákat csak szemelvényesen), hogy az olvasó a hasonlóság fokáról alaposan tájékozódhassék. Ítéletet alkotni a dologról igen bajos. Annyi bizonyos, hogy a hasonlóság nem valami szembeötlő. A magánhangzók, mint látjuk, nincsenek (s talán nem is lehetnek) tekintetbe véve, úgyhogy a megfelelés a legjobb esetben csak a mássalhangzókra terjed ki. Ámde pusztán mássalhangzók édes-keveset bizonyítanak, mert hiszen az idg.-ban *p* és *b*

kivételével — s még ez is kérdés — bármely mássalhangzó állhat suffixumok élén s ezeknek elvégre valamiféle mássalhangzóval csak kell kezdődniök; a suffixumzáró mássalhangzók szintén nincsenek figyelembe véve (pl. a finnugor *-p*, *-b*, *-v* + voc. suffixummal idg. *-ues*-, *-uet*- van párhuzamba állítva, holott alak, de jelentés tekintetében is sokkal közelebb állana az egész idg.-ságban elterjedt s rendkívül változatos jelentésű, többek között verbalis adjectivumokat is nagy számban képező *-uo*-: ói. *jīvās*, lat. *vīvos*, ir *bīu bēo*, gót *qius*, litv. *gyvas*, ószl. *živъ* «vīvus»). Igaz, hogy ezeknek a pusztá mássalhangzóknak látszólag ugyanazon jelentéstani értékük van; de a felhozott példák nem éppen és nem mind meggyőzőek: pl. idg. *-io*-, *-iō*- nem nomen actorisok képzője, hanem verb. adjectivumokat képez, a melyeknek jelentése jobára gerundivumi (ói. *yájyas*, gör. *ἀγιος* «venerandus», lat. *eximius* «eximendus»); v. pl. a superlativus suffixuma a finnben és a lappban a sorszámneveknél nem szerepel, az idg.-ban azonban éppen azokon fejlődött ki (BRUGMANN, *Grr.* II, 1². 163.) stb. Hogy különböző hanganyagú suffixumok utóbb összeeshettek, az oly ismeretes dolog, hogy példákkal jóformán fölösleges megvilágítani: az idg.-ban pl. a sorszámnevek részben dentalissal vannak karakterizálva (ói. *pañcathas*, av. *puxdō* «quintus», gót *saihta*, *niunda* stb.), mint a legtöbb finnugor nyelvben (m. *negyed*, vog. *nilit* stb.), ahol azonban a «képző» *n* + dentalis lesorvadt maradványa (vö. f. *neljante*-). A véletlen összeesések sem tartoznak a lehetetlenségek közé; ilyen: hottentotta *gorab* «corvo»: gör. *χόραφος* «valami madár» (cf. *χόραξ*), a mely szavakban a labialis állatnevek karakteristikona (vö. még lat. *columba*, ószl. *golabъ* stb.). Vékony lehetőség végül, de nem egészen lehetetlen, hogy egyik-másik finnugor v. idg. suffixum allophyl befolyásnak köszönheti alakját; így lehet, hogy a görögök oly szavaknak, mint *ἐπέβινθος* suffixumát (cf. *ἄροβος*, lat. *ervum*) a prähistorikus autochthon őslakosságtól kölcsönözték (KRETSCHMER, *Einl. in die Geschichte der griechischen Sprache*, 404. HIRT, *Handbuch*, 25.); SWEET (i. m. 118.) szerint oly esetekben mint finn *parmas-na* «in (the) bosom» (nom. *parma*) a végső s olyan idg. jövevényszók hatása alatt maradt meg, mint *kuningas* «király», *kaunis* «szép». Látnivaló: a talaj nagyon ingatag, a bizonyítás rendkívül nehéz.

Nem. A finnugorban hiányzik. Ez azonban nem lehet bizonyíték az idg. nyelvekkel való rokonság ellen, mert a genus fogalma ezekben másodlagos fejlemény.

Ez igaz. Szépen mutatja ezt pl. az idg. karmadhāraya összetétel-típus, a melyben t. i. az első tag a másodikkal jelzői, értelmezői v.

hasonló viszonyban van: ha ugyanis az első tagban álló melléknév a második helyen álló névszó jelzője, akkor masc.-neutr. töformában jelentkezik, még ha a második tag nőnemű is (tehát: *ἀχροπολις*, nem: **ἀχροπόλις*). Megjegyzendő, hogy mivel genus az összes idg. nyelvekben van, hiánya ősnyelvi (ursprachlich), nem alapnyelvi (grundsprachlich) jelenség (az egészhez vö. JACOBI, Compositum und Nebensatz, 1. 3—4., 107—108.). Ez igen fontos kronológiai mozzanat: ha t. i. a finnugor és idg. nyelvcsaládot genealógiai kapcsolatba akarjuk hozni, összefüggésüket beláthatatlan régi időkből kell kelteznünk, a mikor t. i. a két nyelvsoportot jellemző, nevezetesen a flexiók sajátosságok még nem lehettek kifejlődve. Ennek pedig az volna a korolláriuma, hogy az esetleges ősrégi egyezéseknek csaknem kizárólag lexikális jellegűeknek kell lenniük, — oly következtetés, a melyet a flexio vizsgálata, a mint azonnal meglátjuk, megerősít.

Declinatio. Mind a két nyelvcsaládban ragokkal történik. A többes és a csak szórványosan előforduló kettős szám jelei a tő és az esetragok között állanak, mely utóbbiak általában minden számban azonosak. A finnugor nyelvek jellemző vonása a helyhatározó esetek nagy száma. Az alanyeset maga a tő minden rag nélkül: f. *kala*, mint lat. *mater*, *equa*. A genitivusnak állítólag nem volt ragja. Egyes finnugor nyelvekben azonban *-n* a genitivus ragja (lp. *guole* < **guolām*, f. *kalan*, md. *kalón*, cser. *kolon*), a mely a szamojédban (kamassin *kolan*) is előfordulván okvetetlenül ősrégi s eredetileg *-n*-képzős adj. possessivum volt, a mit idg. analógiák is megerősítenek. Tulajdonképpen dativus H. WINKLER szerint a finnugor nyelvekben nem volt: a mai dativus-féle alakok általános jelentésű helyhat. esetből fejlődtek ki. Ez az állítás azonban bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés: a dativus kimutathatólag kisebb-nagyobb kiterjedésben úgy is szerepel, mint az érdek elvont esete, a melynek legrégebb alakja mai ismereteink szerint őslapp *-ni* (lp. *muñi* «nekem», f. *minun täytyy* «nekem kell», vog. *lone* «lónak»). A tárgyeset ragja ott, a hol még megvan, *-m*, pl. lp. *guöle* < **guolām*, f. *kalan* < **kalam*, cser. *kolom*, vog. *zulme* «a halat», kamaszin-szamojéd *kolam*: lat. *lupum*, *equam*.

Ezek bizony olyan viszonyok, a melyek az ősrökség felvételének nem igen kedveznek. A kettős szám az idg.-ban alaki szempontból ragtalan egyszámú képzés (HIRT, Hb. 216. STREITBERG, Urgan. Gramm. 225. BRUGMANN, Kvgl Gr. 387.). A többes szám jele a szó végén áll (nom. *-es*, acc. *-us*, dat. *-bhjos*, *-mos*, instr. *-ais*, *-bhis*, *-mis*; a loc. *-su*, *-si* és gen. *-ōm* egészen talányos); az egyes- és a többeszámú esetragok részben csak értelembeli kisiklások fölvetelével azonosíthatók (pl. instr. pl. *-ais* csak azzal a föllevéssel, hogy többesített dat. sg.), részben sehogy (pl. gen. sg. *-so*, *-sjo*, *-s*: plur. *-ōm*, loc. sg. *-i*: pl. *-si*, *-su*). Az idg. esetek alapjelentése az uralkodó felfogás sze-

rint túlnyomólag nem helyhatározói, hanem elvont (DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 181. s köv. l. BRUGMANN, Kvgl Gr. 417. s köv. l.). Az idg. és a finnugor esetragok közt alig van valami egyezés. W. legalább csak kettőre utal, ezek: az ablativus (idg. *-ēd, -ōd*: finnugor *-ta, -ža*, pl. lat. *rectē(d), lupō(d)*: lp. *alkot* < **alkūda*, f. *ulkoa* < **ulkoža* «kí-vülről», md. *tolgāda* «tolltól», szam. *fuada* «hátulról» stb.) és a tárgy-eset (idg. *-m*: finnugor *-m*). SWEET (i. m. 118.) szerint ugyan az idg. nominativus s suffixuma nem egyéb, mint az egyes finnugor nyelvekben határozott articulus szerepét játszó *-sa, -s* rag, s UHLENBECK szerint is azonos a *so* mutató névmással; de ez a Bopp-féle felfogás ma valószínűtlenebb, mint valaha, s az azonosításnak a functio különbözősége sehogy sem kedvez. A többi ragok (gen., dat., instr.) terén teljes a disharmonia. Ily körülmények között csak egyetlen menekvés van: az a föltevés, hogy az ősrökonság abból az időből datálódik, a melyben a declinatio még csak a kialakulás stádiumában volt. Ezt az állapotot nem olyan nehéz nagy vonásokban rekonstruálni vagy legalább elképzelni. JACOBI (i. m. 1. és köv. l.) az összetételek mondat-tani viszonyainak vizsgálata alapján arra az igen valószínű eredményre jutott, hogy a nominativus, genitivus és accusativus híjával voltak a hangbeli exponensnek s csak helyzetük által jutottak mondatbeli szerepükhöz. A nominativus és a genitivus még később is, a mikor már raggal ellátva jelennek meg, csak hangsúly tekintetében különböztek (vö. N. VAN WILK, Der nominale Genetiv singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ): prótoidg. nom. *dejéwēs*: gen. *dejéwēs* = idg. nom. *djéūs*: gen. *diwōs* = gör. nom. *Zēūs*: gen. *Zeūs*. Legújabbán HIRT (IF. XVII, 36. és köv. l.) meglehetősen sikerrel vállalkozott annak kimutatására, hogy a casus indefinitus (= basis) mellett jelentkező csekély számú esetek közül egy s jelű mint nom., gen. és abl. sg., egy *m* jelű mint acc., instr. és dat.-abl. plur. szerepelt, s ezt a két casust UHLENBECK (IF. XII, 270.) activusával és passivusával azonosítja. Semmi sem áll tehát annak a feltevésnek útjában, hogy az idg. nyelvekben — s miért ne a finnugorban is és egyáltalában mindenütt? — valamikor semmiféle «declinatio» sem volt. E szempontból nézve a dolgot, abban, hogy a finnugor és idg. declinatio terén oly kevés az egyezés, semmi meglepő nem volna. A mi pedig a jelentést illeti, föltétlenül bizonyos, hogy az idg. esetek hosszú fejlődés útján jutottak jelentésükhöz. Hogy mi lappang a manapság még megállapítható túlnyomóan elvont «alapjelentések» mögött, azt jóformán nem is sejtethjük. Hogy elvont esetek valami kézzelfogható, szemléleti — s mért ne helyi? — viszonyok kifejezésére használt esetenek alapulnak, az csak nem olyan hihetetlen (vö. SÜTTERLIN példáit: i. m.

102—3.). A dativusnak helyi alapjelentése, a mely ellen W. annyira harcol, egyenesen valószínű (HIRT, IF. XVII, 47.), s a dativus és locativus ablaut szempontjából csak az idg. alapnyelvben kezdett egymástól különbözni (prótoidg. dat. *pāterai*: loc. *pāterai* = idg. dat. *patrai*: loc. *patéri* = ói. dat. *pitré*: loc. *pitári*). E hosszú beszédnek kurta értelme az volna, hogy az esetleges ősrökonságnak a declinatio terén nincs akadály — újra negatív eredmény tehát, de pozitívabb természetű kijelentést a fönnforgó körülmények között s az alább méltatandó nehézségek folytán nem lehet kockáztatni.

Számnevek. Ezen a téren csak bizonytalan és jelentéktelen egyezések vannak; ez azonban nem bizonyít az esetleges idg. rokonság ellen, mivel a finnugor nyelvekkel kétségtelenül rokon szamojéd nyelvekben is egészen mások a számnevek.

A tény mégis megdöbentő, a magyarázat nem kevésbé. A számnevek különben éppen a legeredetibb szókészlethez tartoznak: oly egyezés mint *dvāu* és *two* minden tér- és időbeli távolság és minden történeti emlék hiánya daczára hangos hirdetője az ősrégi indo-árja és a modern angol nyelv egykori azonosságának. Hogyan hidaljuk át ezt a tátongó úrt a finnugor és az idg. között? Azt mondjuk talán, hogy a közös ős-nyelvben még nem voltak számnevek? Milyen koldúszegevény lehetett akkor ez az ős-nyelv a közösség idején! A magasabb számok persze sok vad népnél hiányoznak (HÖRNES, Urgesch. 20.): így egyes északafrikai néger nyelvekben a tizesek az arabsból vannak átvéve (SÜTTERLIN, i. m. 84.), sőt az idg. tizes számrendszer is babyloni befolyáson alapuló tizenkettes és hatvanas rendszerek által van áttörve (ófn. *einlif* «11», *zwelif* «12», de: *drizehan*; ói. *pañcāśāt* «50», de: *šaštīś* «60» stb. vö. SCHRADER, Reall. s. v. Zahlen); a legalsó számjegyek azonban sehol sem hiányoznak. Ha tehát ezek sem közések a két nyelvcsaládban, akkor nem tudom, micsoda megfeleléseket akarunk bennük találni. Ha valahol, itt merül föl az a gyanú, hogy minden egyéb «közösség» is csak átvétel: a finnugor népek sok mindent vettek át az idg.-ból, csak számneveket nem, mert erre nem volt szükségük. Ha ebben megnyugodni nem akarunk, az «ősrökonság» alább adandó értelmezéséhez kell folyamodnunk, a melylyel a szamojéd számnevek dolgát is el lehet intézni. Ha ez sem tetszik, akkor nincs segítség, — non liquet.

Névmások. Sok névmás a finnugor nyelvekben és az idg.-ban egyformán kezdődik, pl. f. *minä* «én»: idg. **eme-*, **me-*; f. *sinä* < **tinä* «te»: idg. **teue-*, **tue-*, **te*; f. *hän* < **sän* «ő», *tämä* «ez»: idg. **so-*, **sā*, **to-*; f. *ken*, *kuka* «ki»: idg. **q*o-*, **q*ī-*, **q*ū-*; f. *joka* «a ki»: idg. *jo-*

De miért ne lehetne itt árja, germán és balto-szláv hatásokra gondolni, esetleg idg. alapnyelvi befolyásokra? Vegyük csak szemügyre a következő párhuzamokat: f. *minä*: gen. av. *mana*, gót *meina*, ószl. *mene* (a nom. és gen. viszonyát illetőleg vö. óp. gen. *mana* = újp. *man* «ich»); Horn, Neupers. Schriftsprache 117.); f. *sinä* < **tinä*: gen. gót *peina*; f. *hän*: óizl. *hann* «er», *hon* «sie»; f. *ken*, votj. *kin*: acc. masc. neutr. av. *kəm*, nom. acc. neutr. ói. *kím* (egészen ilyen: lp. *tam*: ói. *tám*); f. *kuka*: litv. *kōks* «wie beschaffen?», ószl. *kak* «qualis?»; f. *joka*: litv. *jōks* «irgend welcher», ószl. *jak* «qualis» (indef. relat.). A felsorolt párhuzamok túlyomó részben rendkívül jellemző és elszigetelt speciális képzések, úgy hogy az átvétel jóformán bizonyos, annyival inkább, mert a hasonlóság az egész szótestre kiterjed. Íme egy ilyen párhuzam részletes elemzése: SWEET (i. m. 120.) azt állítja, hogy f. partit. sg. *tātā* és gót *ḡata* azonosítandó; igaza lehet, de nem abban az értelemben, a melyben ő gondolja: a mutató névmás neutrumának alapalakja ugyanis mindenütt **tod*: ói. *tād*, gör. τό(δ), lat. *is-tud* < **is-tod* stb., s ugyanerre az alapalakra mennek vissza az összes germán alakok is: óizl. *ḡat*, ófn. *daḡ* stb., az egyetlen gót *ḡata* kivételével, a melynek végső magánhangzója speciális gót jelenség (STREITBERG, i. m. 272. BRUGMANN, Kvgl Gr. 465.); a finn *tātā* tehát csak gót átvétel lehet.

Conjugatio. Korábban azt hitték, hogy e téren az ellentét a két nyelvcsalád között áthidalhatatlan, hogy a finnugor igealakok kizárólag névszói képzések, a melyeknek a tisztán finit idg. igealakokhoz semmi közük. Igaz, hogy igen sok finnugor finit igealak voltaképpen participium: f. *he antavat* «ők adnak» eredetileg valószínűleg a. m. «ők adók», lp. *mi addep* talán a. m. «mi adók», s ezek az alakok egészen olyanfélék, mint az orosz *my dali* «wir (haben) gegeben». Vannak azonban tisztán finit alakok is, a melyekben a személyrag nyilvánvalóan összefügg a személynévmással, de persze nem úgy, hogy azonos volna a megfelelő birtokos személyraggal, a mely esetben megint csak névszói alakkal volna dolgunk. Ilyen tisztán finit alak f. *elän* < **eläm*, a melynek *-*m* végzete egészen más, mint a *-*mi* birtokos személyrag, s ebből nem keletkezhetett; éppen így viszonylik egymáshoz *elät* «élsz» és *elämäsi* < **elämäti* «életed», *elämme* «élünk» és *elämämme* «életünk», *elätte* «éltek» és *elämäne* «életetek». E f. igealakoknak megfelelnek az idg.-ban olyanok, mint gör. *δίδω-μι*, *δίδω-μεν*, *δίδω-τε*. Kettőzött és augmentált alakok a finnugorban nincsenek, az idg.-ban viszont az infinitivasi és participiumi szerkezetek száma kevesebb. Általában: az idg. verbum finit irányban fejlődött ki erősebben, a finnugor verbum inkább nominalis irányban. Ennek daczára közös többől hajthattak.

Minden az igeire vonatkozó elemzésnek csak az a föltevés lehet

a sarkpontja, hogy a névszó a prius, az ige a posterius, illetőleg hogy névszó és ige között különbség eredetileg nem volt. Az idg. ige viszonyainak vizsgálata szép számmal mutathat föl olyan finit igealakokat, a melyek névszói eredetűek; ilyenek pl. imperat. sg. 2. **aġé* = voc. sg. **aġé*; lat. med. pl. 2. *damini*: inf. ói. *dāmanē*, gör. *δόμειναι*; imperat. aor. med. sg. 2. gör. *δείξαι* = inf. aor. act. *δείξαι*; bizonyos plur. 3. szem. igealakok és participiumok szemmel láthatóan összefüggnek, így: **é-bheront* (ói. *ábharan*, gör. *ἔφερον*) és **bheront-* (ói. *bharant-*, gör. *φεροντ-*), éppen így med. 3. sg. **e-dhátó* (ói. *ádhita*, gör. *ἔθετο*) és pp. *dhátó* (ói. *hitá-*, gör. *θετό-*) stb. Ezen az alapon tovább építve s WUNDT (Völkerpsychologie I. 2, 133.) nyomán tovább haladva HIRT (Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. IF. XVII, 64. és köv. l.) arra az eredményre jutott, hogy az idg. igerendszer teljesen névszói eredetű; föltevésének részletei lehetnek egyben-másban kétesek vagy vakmerőek, de alap gondolata visszautasíthatatlan. E szerint nincs miért megütődni azon, hogy a finnugor finit formák személyragjai esetleg azonosak a megfelelő birt. személyraggal. Hogy különben pronomen (illetőleg: suffixum) possessivum vagy personale van-e a játékban, az egészen alárendelt kérdés (vö. SÜTTEHLIN, i. m. 81. 129—130.); nagyobb baj ennél az, hogy az idg. személyragoknak bármiféle névmási eredete valószínűleg a mesék országába való: így pl. az idg. sg. 2. **bheres*, **bheresi* vagy plur. 1. **smés*, **bhéromos* igealakokat semmiféle fonétikai mesterkedés sem hozhatja össze a megfelelő személyű pers. vagy poss. raggal. Ebben az irányban nem hatolhatván előre egyelőre csak azt vizsgálhatjuk, vajjon csakugyan összefüggnek-e az idg. és finnugor személyragok. Bajosan: a sg. 2. például a finnugorban explosívával, az idg.-ban sziszegővel van karakterizálva; a finnugor plur. 1. és 2. minden látszat szerint *k*-val többesített sg. 1. és 2.; az idg.-ban ebből semmi sincs: a plur. 1. *-mos* ragjánál (pl. lat. *īmus*, ószl. *jesmъ* etc.) még lehetne legalább arra gondolni, hogy *s*-szel többesített sg. (noha ez a föltevés tekintettel oly alakokra mint ói. *smási*, *ábharāma*, gör. *φέρομεν* stb. valószínűtlen, a milyen csak lehet), de a plur. 2. *-te* ragja oly messze áll az idg. sg. 2. ragjától, a milyen közelállónak látszik a finnugor sg. 2. ragjához. A végleges ítélettel azonban mégis várni kell: míg a finnugor személyragok története «megiratlan fejezet», nem lehet ebben a kérdésben véglegesen dönteni, s a legtanácsosabb W. negatív eredményét olyképpen formulálni, hogy a személyragokból ez idő szerint sem támadó-, sem védőfegyvert kovácsolni nem lehet. És éppen oly kevésbé lehet abból, hogy a finnugorban a kettőzött és augmentált alakok hiányoznak. A balto-szlávban meglévő egyetlen finit

perfectum-alak, ószl. *vēdē*, valamint az összes participiumok híjával vannak a kettőzésnek, s mivel ez a hiány hangtörvény útján magyarázhatatlan, lehetséges, hogy a kettőzés ezekben a nyelvekben nem is állott soha a tempus-képzés szolgálatában. Az augmentumnak nevezett időhatározó adverbium csak az árjában, örményben és görögben jelentkezik világosan, a germánban és a szlávban csak igen kétes nyomai vannak (gót *iddja*, ags. *ēode* és oly ószl. imperfectumok mint *nes-achis*), egybeütt hiányzik, s tekintve mivoltát kétségtelenül már az ősidg.-ban is hiányozhatott (BRUGMANN Gr. II. 866. Kvgl Gr. 486.), tehát nem volt a conjugatio integráló része. Ilyetén rendkívül kezdetleges viszonyok megkönnyítik az ősrökonság fōlvételét, de a bizonyítást nagyon meg is nehezítik vagy éppen lehetetlenné teszik.

Szóegyezések. Túlnyomó részük átvétel idg. nyelvek régiebb és újabb fejlődési korszakaiból. Az átvételeknek legrégiebb kimutatható forrása egy régi árja nyelvforma, a melyből igen sok szó jött át, pl. f. *sata*, lp. *čuotte*, md. *šada*, m. *šáz* stb. = ói. *šatám*, av. *satəm*. Van azután olyan jövevényszavak, a melyek nyilvánvalóan idg. eredetűek, közvetlen forrásuk azonban nem egészen bizonyos: esetleg egy prae-árja (vorarisch), vagy éppen az ősidg. nyelv. Ilyen szó pl. f. *mehiläinen* (*h < š*), md. *m'ekš*, *m'ēs*, cser. *müks*, *müxs*, zürj. *muš*, *moš*, votj. *muš*, *müs*, m. *méh*, a melyet már gyakrabban az ói. *makšas* «fliege, biene», av. *mašši* «fliege, mücke» szavakkal állítottak össze. SETALÁ szerint a szó kiindulópontja egy armeniai v. thrakophryg nyelv volt. Ez azonban földrajzi okokból nem igen lehetséges: inkább valamely ősidg. nyelvjárásra kell gondolni.

Aligha. Az *š* eo ipso árja viszonyokra utal, s *mokš*^o csakis az indo-iráni nyelvekre szorítkozik (UHLENBECK s. v. BARTHOLOMAE, AirWb. s. v.). Mivel továbbá a méhnek idg. közös neve nincs is (SCHRADER, Reall. s. v. Biene), a finnugor szavak ősforrása nem lehet ősidg., legfőlebb ősidg.-árja (urarisch; különben prae-árja és ősidg. is igen messze áll egymástól). Hogy azonban ősidg. jövevényszavak lehetnek a finnugorban, az több mint valószínű.

Más egyezések az ősrökonság bizonyítékai. Ezek közé tartozik f. *vesi* < **veti*, md. *v'ed'*, cser. *βüt*, zürj. *va*, votj. *vu*, vog. *vit*, *vüt'*, *wüt'*, *üt'*, m. *viz*: idg. **ved*. (arm. *get*, phryg *βεδν* etc.), a mely megfelelésre mint a törzsrokonság esetleges bizonyítékára már az óvatos THOMSEN utalt. Átvételről jóformán szó sem lehet, mert a szó az összes szamojéd nyelvekben is előfordul (kamasz. *bü*, osztják-szam. *üt*, *öt*, kondin-jurák *wit* stb.), aztán meg nem is kultúrfofogalom hordozója.

Ez a szó kétségkívül a legerősebb argumentumok egyike, valószínűs Achilles; de ennek is van sebezhető sarka, a melyre alább uta-

lok rá, egyelőre csak azt jegyezve meg, hogy az előbb tárgyalt *méh* sem kultúrszó.

Hasonló jellegű a «név» fogalmát kifejező szó, a mely szintén minden finnugor és szamojéd nyelvben is megvan: f. *nimi*, zürj.-votj. *nim*, vog. *nām*, *nam*, osztj. *nem* stb., m. *név*, szamojéd *nim*, *nim*, *nem* stb. = ói. *nāman*. gör. *ὄνομα*, lat. *nomen*, ószl. *ime* stb. A *nem*-, *nim*- alaknak megfelelő forma idg. területen nem mutatható ki, a mi szintén az átvétel ellen szól.

Ellenkezőleg: minden az átvétel mellett szól. A szó idg. bázisa **nōmen* (HIRT, Der idg. Ablaut, 311.), a mely ablautjával és suffixumával, valamint általános elterjedésével azt a benyomást kelti, hogy a legősibb idg. szókinésből való. E bázisnak megfelelő forma a finnugor és a szamojéd nyelvterületen nincs, sőt idg. folytatásai közül is hiányoznak azok, a melyekben az első szótag épségben maradt (V¹ **enāmen*: gör. *ὄνομα*, RS **enāmen*: ószl. *ime*); ellenben, igenis, megelhető az, a melyben az első és utolsó szótag zérusra van redukálva: **nōmŋ* = árja **nāma*. A finnugor *nem*-, *nim*- miatt fölemlítendő még: **nāmen* (gót *namō*, óizl. *nafn* stb.).

A szintén igen elterjedt f. *kala*, lp. *guölle*, md. *kal*, cser. *kol*, vog. *zul*, *k'ul*. m. *hal* stb., szamojéd *kola* stb. szavakkal alak és jelentés tekintetében feltűnően egyezik idg. *(s)*qalo*-, *(s)*qalo*: an. *hvalr* «walfisch», mhd. *wels*, ópor. *kalis* «wels», lat. *squalus* «ein grösserer meerfisch».

Az átvétel lehetőségével itt is számolni kell (SCHRADER, Reall. s. v. Wels).

Ide tartozik aztán f. *koi* «morgendämmerung», lp. *kuöi²tēt* «leuchten», zürj. *kya* «helligkeit», vog. *khuj*, *χuj*, *khaj* «morgenröte», m. *hajnal* stb. stb. igen kiterjedt a szamojéd és török nyelvekben is jelentkező rokonsággal; e csoport idg. megfelelője **qoitu*- (ói. *kētūš* «helle, licht», gót *haidus* «art, weise», an. *heið* «klarer himmel», *heiðr* «heiter», ahd. *heitar* stb.).

Idg. **qoitu* formansa BRUGMANN (Grr. II, 1², 180.) szerint csak *u*; a bázis *t*-je ugyan talán *d*-vel váltakozik (cf. gót *heitō* «hitze», ahd. *heiz* «heiss» etc. UHLENBECK s. v. *cétati*), de azért aligha «suffixalis» jellegű (vö. pl. gör. *ζόρος* «Groll»: gót *hatis* «Hass» = idg. **kot*:- **kod*-), s még ha az volna is, az ősrökonság és az átvétel dilemmája nem volna eldöntve.

A f. *puren* «ich beisse», lp. *borrat* «essen», md. *pořems* «nagen, beissen», cser. *puram* «beissen, kauen». zürj. *purny*, osztj. *porlem*, vog. *puri* «beissen», m. *fúrni* csoporttal, a melynek a szamojédben és törökségben is vannak képviselői, lat. *forāre* stb. áll szemben. Az

alapul szolgáló gyökér jelentése: «mit einem scharfen instrument bearbeiten».

Ezen alapjelentés felvételének az a magyarázata, hogy W. a csoportot a «fűrő» finnugor nevével (f. *pura*, osztj. *par*, *por*, cser. *puro* stb.) hozza kapcsolatba; hogy mennyi joggal, azt nem tudom megítélni. A fonétikai viszonyok nem éppen megnyugtatók: a m. *fúr* végső mássalhangzója tudtommal nem eredeti (régebben: *fúl*, ma is: *fulánk*), talán dissimilatorius jelenség (vö. *fúldal*); a mi az idg. összefüggést illeti, a bázis **bher*, **bherā*, **bherēi* (WALDE s. v. *ferio*), a mi a finnugor szavak vokalizmusára nézve nem kedvező. A fő azonban az, hogy a fűrő kultúreszköz s mint ilyen könnyen kél vándorútra. Hogy szamojéd *pare'* esetleg az osztj. *par*, *por* átvétele, azt maga W. megengedi, s hogy az osztják-szamojéd *pur* nem más mint az orosz *bur* «erd-, bergbohrer» átvétele, azt egyenesen állítja; miért tiltakozik tehát az osztj. *par*, *por* < orosz *bur* ellen? A f. *pura* W. szerint is élénken emlékeztet a svéd *borr*, norv. *bor*, mnd. *bor* szavakra; miért ne lehetne tehát germán jövevényszó, mikor a hasonló jelentésű f. *napa-kaira* sem más, mint egy köz-germán, s hozzá még összetett szó: ahd. *naga-bēr* < **naba-gēr*, agls. *nafo-gár*, an. *nafarr* (SCHRADER, Reall. s. v. *Bohrer*)? A viszonyok sokkal homályosabbak és zavarosabbak, semhogy építeni lehetne rájuk.

Már TOMASCHÉK utalt egy «gödör» jelentésű szócsoporra, mely Európában és Ázsiában nagyon el van terjedve; ez a csoport: f. *kuoppa* «grube», lp. *goppe* «aushöhlung», zürj. *göp*, *gu* «grube», votj. *gop* «thal, vertiefung», *gu* «grube, grab», m. *göbe* «wassergrube». *kupa* «vertiefung» stb. E szavak kölcsönös viszonya igen homályos, valamennyien nem tartozhatnak szorosán össze; de minden esetre melléjük sorakozik oszm.-török *koba* «loch, grube, graben», mong. *γaba* «grube». Hasonló csoport az idg.-ban: gör. *γύπη* «erdhöhle, kammer», ószl. *župa* «grab» stb., aztán ói. *kúpas*, gör. *γύπη* «höhle», lat. *cūpa*, kfn. *kopf* «trinkgefäß, kopf»; e gazdag csoport tagjai alak és jelentés tekintetében a finnugor szavakra emlékeztetnek, de ezeknek eredetije aligha lehetnek. A finnugor csoportban bizonyosan vannak idg. átvételek, de ősrokon megfelelések is.

Az egész bizonyítás ilyenformán meglehetősen határozatlan. Idg. **geup* és **keup* aligha tartozhatik össze; vagy talán csak a finnugor szókezdő *k*: *g* megmagyarázására való? Mit lehetne felhozni azon föltevés ellen, hogy az összes esetekben átvétel forog fönn? Hiszen a bizonyítékok között szereplő kfn. ófn. *kopf* sem más, mint az átvett latin *cuppa*, *cūpa* (KLUGE Etwb., DETTER Deutsches Wb. s. v. *Kopf*)! Ha W. ezt a kategóriát a neolith lakógödörrel (wohngrube) akarja összefüggésbe hozni, a dolog érdekében, t. i. a prähistoriai archäolo-

gia szempontjából, igaza lehet, de akkor ez a kategória kultúrszócsoport, a mely az ősrököntség fölvételét még inkább megnehezíti. A mint W. nézetének további támogatására fölhoz, tényleg egészen más valamit bizonyít. W. ugyanis úgy vélekedik, hogy a «kúpalakú, a lakógödör fölé emelt építmény» finnugor neve: f. *kota*, lp. *goatte*, md. *kudo*, cser. *kudo*, zürj. *-ka*, *-ku*, osztj. *χōt*, m. *ház* — jól ismert dolog az idg.-ban is, vö. *kútas*, *kutiš* «haus, hütte», av. *kata* «graben, haus» vagy pedig an. *kot*, ags. *cot* «kleine hütte». A germán szavak ősgermán alapalakja, **kuta* (KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. *cot*), igen könnyen szolgálhatott átvételek kiindulópontjául. Az árja szavak közül, a melyek a germán szavakkal természetesen nem függhetnek össze, *kutiš* és társai elesnek, mert prókritikus fejlemények, a melyeknek bázisa **kert* «binden, flechten» (UHELENBECK s. v. WACKERNAGEL, AiGr. I, 169.). A megmaradó av. *kata* tehát nem az idg., hanem az annyiszor konstatált iráni összefüggést bizonyítaná. Hogy melyik fél volt az átvevő, egy perczig sem lehet kétséges. Irán földje ősrégi kultúrközpont: már az árja kultúra is régi semita s még régibb sumírakkad rétegben gyökerezik; ha már most SWEET (i. m. 124. és köv. l.) nyomán a sumír rokonságra nem akarunk építeni — a mi ugrás volna a sötétbe — csak az a lehetőség marad hátra, hogy az iráni nyelv volt az átadó.

A «holló» neve finnugor-szamojéd és idg. területen egyforma hangzású: f. *kaarne*, lp. *garamas* stb. jurák-szam. *har(o)na*, vö. gör. *χορῶνη*, *χορᾶξ*, lat. *cornix*, *corvus*.

Az onomatopoetikus befolyás lehetősége folytán, a melyet W. maga is megenged, ez a megfelelés nem sokat bizonyít.

Nem volna nehéz ilyféle megfelelésekből hosszú jegyzéket összeállítani, s még könnyebb lesz majd akkor, ha a szamojéd nyelvek szókincse föl lesz dolgozva. Ellenben a már ma is jól ismert török nyelvektől nem sokat várhatunk: ezek grammatikai és lexikális tekintetben meglehetősen eltérnek az elég szorosan összetartozó finnugor és szamojéd nyelvektől, úgyhogy az összefüggés a nagy ural-altáji nyelvcsalád keleti és nyugati ágai között némileg még problematikus és homályos; lehet, hogy a réseket ma már elveszett nyelvek és népek (pl. a nyugat-sibériai talányos szabirok) töltötték ki. Idg. nyomok azonban a törökségben is vanuak, úgyszintén ifjabb-idősebb átvételek is.

E kijelentések értékelését másokra kell bíznom, mert a probléma végképpen kívül esik látókörömön.

Vannak aztán igen nagy számban olyan szavak, a melyeket ősrerü hangalkatuk miatt az ősrökon szavak kategóriájába lehetne

sorolni, a melyek azonban az ural-altáji nyelvcsoporthoz csak egy-egy ágában fordulnak elő. Ilyen f. *mesi* < **meti* «honig», lp. *mietta* «met», md. *med'*, cser. *mü*, zürj. *ma*, votj. *mu*, m. *méz*: idg. **medhu* «met, honig, wein» > ói. *mádhu* «honig, süsser trunk», gör. *μέθυ* «wein», ószl. *medъ* «honig, wein», litv. *midūs* «met», *medūs* «honig», an. *mjoðr* < **meduz* «met». Árja jövevényszó *e*-je miatt nem lehet; germán, litván v. szláv eredet elgondolhatatlan, mert a szó az egész finnugor területen el van terjedve. A szó tehát ós-idg. jövevényszónak vagy közös idg.-finnugor szónak is tekinthető. Más szavaknál ez idő szerint lehetetlen átvételre gondolni. Ilyen f. *suola*, md. *sal*, zürj. *sol*, votj. *syal* «salz»: gör. *ἄλς*, lat. *sal*, ószl. *sol*, lett *sāls* stb. Az összefüggés nyilvánvaló, de nem lehet oly régi idg. formát kimutatni, a melyből a szó közvetlenül átvéve lehetne: az ósrokonság csaknem bizonyos.

A bizonytalanság, mint W. kifejezéseiből látni való, igen nagy, a valószínűség azonban mégis az ósrokonság ellen szól. Ugyanis mind a két szó kultúrszó, a mely kategóriája a szavaknak óriási területen terjedhet el: ha pl. a «bors» és neve (ó. *pippalí*) Indiából Észak-európába eljuthatott (vö. ófn. *pfëffar*, agls. *pipor*, an. *piparr*; SCHRADER, Reall. s. v. *Pfeffer*. UHLENBECK s. v. *pippalam*), miért ne juthatott volna el idg. **medhu* és **sāld* finnugor nyelvterületre? A só esetében különben új mezeje tárul föl a valószínűségeknek: mivel nyomai már a dán konyhahulladékokban kimutathatók (HIRT, Idg. 297.) s használata minden kétséget kizárólag okvetetlenül ósrégi, azért jóformán kikerülhetetlen az a föltevés, hogy neve az idg.-ban bevándorlott szó, a mint ezt már tekintélyek is lehetségesnek tüntették föl (BRUGMANN, Gr. I², 162. SCHRADER, Reall. s. v. *Salz*). Azon eshetőségen kívül tehát, hogy a só és nevét valamelyik nyelvcsalád a másiktól vette, fönnforog még az is, hogy mind a kettő egy harmadik prähistorikus csoporttól vette át; az ósrokonság minden analógia szerint sokkal valószínűlenebb, mint az átvétel, és szorosán véve semmi esetre sem bizonyítható be (l. még alább).

Az ANDERSONTÓL összegyűjtött anyagban meglehetősen sok szót lehetne ósrokonnak tekinteni. De sok esetben korai volna valamely szónak eredetéről határozottabban nyilatkozni, mert a keleti finnugor nyelvek története még mély homályba van burkolva, s így, mivel a notórius árja átvételek éppen ezekben a legszámosabbak, gyakran lehetetlen megmondani, nincs-e átvétellel dolgunk. Újabbban a finnugor nyelvek történetének kutatása terén élénk tevékenység uralkodik s nem sokára jobban felkészülve foghatunk a probléma megoldásához. De a végeredmény már most is egészen kétségtelen: az idg. és a finnugor nyelvek ósrokonok. Azt persze nem remélhetjük, hogy a közös forrásból való eredet törvényeit valaha pontosabban fogjuk ismerni: ez az eredet beláthatatlan régi időkbe esik, ismereteink mindig felü-

letesek lesznek, s azok, a kik mindenütt mathematikai bizonyítékokat akarnak, soha sem lesznek megelégedve az eredményekkel. De ez semmit sem tesz. Elvégre nem az a fontos, hogy valamely ős-finnugor-szamojéd umlauttal vagy éppen egy ős idg. lautverschiebunggal jöjjünk tisztába, hanem azt kell megtudnunk, milyen módszereket és elemeket használtak föl ezek az ősnyelvek morphologiai rendszerük kiépítésére, s ezt jócskán elősegíti az idg., illetőleg finnugor és szamojéd nyelvek morphologiai rendszereinek összehasonlítása. Ebbe a munkába szerencsére bevonhatjuk az áltáji nyelveket is, a melyek általában még sokkal eredetibb fokon állanak, mint a nyugati ágak, s a melyek segítségével még mélyebben fogunk az idg. nyelvek homályos őstörténetébe behatolhatni.

Sajnálatomra sokkal skeptikusabb álláspontot kell elfoglalom: a távolabb állók szemében már az összehordott anyag mennyisége sem indokolja a vérmes reményeket. SWEET persze még kevesebb anyag alapján még energikusabb kijelentést tesz (i. m. 120.): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian, and if we assume that the Ugrians borrowed not only a great part of their vocabulary, but also many of their derivative syllables, together with at least the personal endings of their verbs from the Aryan, then the whole fabric of comparative philology falls to the ground...» De ez nem változtat a dolgon: ellenben elkerülhetetlenül szükséges az egész anyagot közölni, illetőleg — ha nem volna még együtt — összehordani, ha ugyan arról van szó, hogy tudjunk, nem pedig, hogy a mester szavára esküdjünk. A teljes anyagot aztán módszeresen kell feldolgozni s e végre mindenek előtt a belső kérdéseket kell megoldani: meg kell csinálni az ősi ural-altáji vagy legalább finnugor grammatikát, hang- és alaktant egyaránt — mert tekintve az eddig elért eredményeket nem hinném, hogy csakugyan annyi umlaut és lautverschiebung volna ismeretes, a mennyi a probléma megoldásához elégséges. A nyelvjelenségek kölömben összefüggnek, s egyiket sem lehet kicsinyelni: nemcsak a lautverschiebung fontos, hanem a Verner-féle törvénnyel megmagyarázott «kivételei» is, mert ezek összefüggnek a proethnikus hangsúlyozással, ez viszont az ablauttal, ez meg a semasiológiával stb. A legapróbb részletekre kiterjedő grammatikai, főleg phonologiai akribia nélkül a morphologiai rendszerek hasonlítását sem biztat sikerrel. S hogy W. ennek nagyon is tudatában van, annak jelen cikkében követett eljárása a legjobb bizonyítéka.

Az eddigi anyag alapján kialakult nézetemet a legnagyobb föntartással következőleg formulálnám.

Az idg. és a finnugor nyelvek mai állapotukban rendkívül különböző benyomást tesznek. Valószínű, hogy a két nyelvcsoport jellemző különbségei (magánhangzó-harmónia, hangsúly, fokváltakozás, ablaut, kettőzés, grammatikai nem stb.) túlnyomó részben, talán kivétel nélkül másodlagos fejlemények, a melyek az ősrökonság felvételét nem gátolják. Az ilyképpen elhanyagolható különbségek mellett látszat szerint nagyobbszámú lexikális és csekélyebb számú morfológiai egyezések vannak, s ezek volnának az esetleges nyelvrokonság pozitív bizonyítékai.

A mi a szókészletet illeti, rendkívül feltűnő a számnévi egyezések teljes hiánya, szemben a névmási egyezéseknek szinte teljes azonosságával. Az egyező szókészlet legnagyobb része általános megegyezés szerint és kimutathatólag átvétel egyes idg. nyelvek (germán, balto-szláv, árja) területéről. Az ennek levonása után megmaradó kis hányad átvétel volta igen valószínű, ősrökonsága nagyon kétes, szinte bebizonyíthatatlan. Ha azt kérdezzük, hogy egy relative jól ismert és homogén tömegben, a milyen az idg. alapnyelv, hogyan támadhattak közidg. lexikális egyezések, csak ez lehet a felelet: úgy, hogy valamely szó a nyelvterület bizonyos pontján életbe lépett s innen hullám alakjában szétterjedve egyénről egyénre, törzsről-törzsre szállott, míg az egész nyelvterület minden pontjára el nem jutott. Ezt a magában véve is világos és elfogadható föltevést még inkább megerősíti a részleges, csupán bizonyos számú nyelvekre szorítkozó egyezések megvolta: ezek részben okvetetlenül úgy támadtak, hogy valamely közép-pontból kiindulva terjedésük közben bizonyos ponton megállottak (az a föltevés, hogy az összefüggő nyelvterület többi részében minden esetben kivesztek, az elméleti lehetőséggel és a tényekkel egyaránt ellenkezik). Szóval: részleges és általános idg. egyezések egyformán átvétel útján terjedtek el, s ősrökonság és primordiális átvétel lényegében egy; a kettőt szétválasztani velejében hiú és a priori eredménytelen törekvés. Föltéve tehát, hogy a finnugor és idg. nyelveket beszélő népek valamikor egy egységes ősnépet alkottak, az ősrökonság esetleges jelei ebben a legkedvezőbb esetben is csak ősrégi átvételeknek bizonyulnának. Ilyen egységes ősnép felvétele azonban semmivel sem bizonyítható föltevés, a melynek csupán elméleti alapja van s csak azért van, mert a primitív ősalapokról végkép semmit sem tudunk. A mit tudunk s a mire tehát építhetünk, csak annyi, hogy a finnugor és az idg. nyelvterület határos volt: a finnugor népek legrégibb lakóhelyei ugyanis mai tudomásunk szerint a Keleti-tengertől és a Finn-öböltől az Uralig és a Kaspi-tengerig terjedtek (így W., nagyjában ugyanígy SCHRADER, Reall. s. v. Urheimat 894. SWEET i. m.

113. HIRT, Idg. 71.), az idg. őshaza pedig, illetőleg az idg. nyelveket beszélő népek legrégebbi elterjedési sphaerája talán Skandinávia (így SWEET i. m. 130., 132., mint már előtte PENKA), nagyobb valószínűséggel az északkeleti orosz erdővidék (HIRT i. m. 183., 189.) vagy a délkeleti orosz steppe (SCHRADER u. o.), esetleg valamennyi, de mindenestre Európa keleti része. Ez a földrajzi szomszédság teljesen elégséges volna az egyezések megmagyarázására: hogy idg. szavak finnugor nyelvterületre vándorolhattak és megfordítva, az oly föltevés, melyet a szavak története minden kívánható evidentiával s a legszélesebb terjedelemben megerősít. Az átvételnek nincs határa, nincs rációja: átvesznek első sorban kultúrshókat, de aztán mindent a világon s minden belátható szükség nélkül, s a betolakodott idegen szavak igen könnyen kiszorítják az ősrégi autochthonokat, úgyhogy amazoknak megvolta sohasem lehet bizonyítéka a velük jelzett fogalom eredeti hiányának. A lónak ősrégi germán nevét (vö. agls. *eoh*, an. *jór*, as. *ëhu*-, gót *aihuwa*:- idg. *ekwo*-) kiszorítja a görög és gall elemekből álló késő latin *paraveredus* = ófn. *pferfrit* «ló»; viszont a germán eredetű *ganso* «lúd» behatol a spanyolba, *jégere* «vadász» a litvánba, *cedo* «gyermek» az ószlávba, *föld* a magyarba stb. Hogy a f. *saippio* eredetije a germ. **saipjon* (fn. *seipfe*), hogy *rengas* őse a germ. **hringaz* (ófn. *hrinc*) vagy hogy a m. *herczeg*, *polgár* germ. bevándorlottak, azt meg lehet érteni; de miért jövevényező a finnben *akana* «polyva» (gót *ahana*), *multa* «föld» (gót *mulda*), *kaunis* «szép» (gót *skauns*), *rauma* «folyam» (germ. **strauuma*-), *kernas* (ném. *gern*) «szives» vagy a magyarban *medve* (ószl. *medvéd*), *rend* (ószl. *rend*) stb.? Hogy efféle átvételekre szükség nem volt, az nyilvánvaló. S nyilvánvaló az is, hogy a mi a történeti időkben lépten-nyomon szembeötlő és kézzelfogható tény, az a történetelőtti időkben is legalább is éppen oly gyakori jelenség lehetett — legalább is, mert kezdetlegesebb műveltségi viszonyok között nagyobb az átvételek szükségessége. Kiegészítésül nem fölösleges arra utalni, hogy lexikális egyezés csalfa látszat is lehet; vannak értelem és alak tekintetében egybevágó megfelelések, a melyek láttára az ember nem hisz a szemeinek, vö. *latyak*: óír *lathach* «Schlamm», *tenyér*: kfn. *tener* «flache Hand», *nő*: kínai *nü* «donna», *kér*: fidzsi *kere* «pregare» stb. Hogy ilyen lidérczek a finnugor és idg. rokonság bizonyítására összehordott anyagban is lesznek, arról meg vagyok győződve. Föltűnő végül, hogy olyan fogalmak, mint «víz», «hal», «holló», «név», kifejezésére vannak állítólag ősrökon szavak, sokkal primitívebb fogalmak, mint testrészek, családtagok, kifejezésére meg nincsenek. A ki ily nehézségek daczára egyezéseket ősrökonság bizonyítékainak nyilvánít, az többet mond, mint a mennyire,

legalább ez idő szerint, jogosítva van, s minden esetre többet, mint a mennyit be tud bizonyítani.

A mi pedig a morfológiai egyezéseket illeti — mindig föltéve, hogy csakugyan vannak és eléggé evidensek — természetesen igen erős az a praëjudicium, hogy ősrökség bizonyítékai. Egyelőre azonban úgy látszik, hogy számuk, főképpen a flexio terén, igen csekély. Ez ugyan még nem volna baj, mert a tőképzés és flexio keletkezését tetszés szerinti régi időből keltezhetjük. A dolognak azonban az a bökkenője, hogy bizonyos várható primitív egyezések (pl. az *s*-nom. vagy a sg. 2. nem jelentkeznek, mások viszont (pl. az *-m*-acc.), noha a flexio fejlettebb állapotára utalnak, kimutathatók. Így aztán a következő dilemma előtt állunk: vagy volt az egységes ősnyelvben flexio — a mi csaknem hihetetlen — s akkor kifejlett flexivikus alakok elvesztek, vagy nem volt — a mi a priori valószínű — s akkor a flexivikus egyezések csak látszólagosak. Ennek a látszatnak két oka lehet: a véletlenség és az átvétel. Ez az utóbbi feltevés első tekintetre valószínű hærésis, de nem az: flexivikus egyezések is csak olyan módon terjedhettek el az ősnyelvben, mint a lexikálisok, t. i. átvétel útján — azzal a különbséggel, hogy elterjedésükhöz huzamosabb és bensőbb nyelvi érintkezésre volt szükség. Másrészt meggyőződésem szerint, a melyet azonban tér szűkében itt meg nem okolhatok, flexio és tőképzés, illetőleg flexivikus és tőképző «suffixumok» között a nyelv morphogenetikus stádiumában nem lehetett különbség: tőképző suffixumok vándorlása pedig a történeti időkbén minden kétséget kizáró módon kimutatható: így pl. szláv eredetű suffixuma van a régi m. *fegyver-nek* szónak, francia suffixum jelentkezik az olyan német szavakban mint *halb-ier-en* (fr. *polir*), *mancher-lei* (ófr. *ley* «Art u. Weise») stb. E szempontból nézve a dolgot a flexivikus suffixumok történelem-előtti vándorlása nem olyan föltűnő, semmi esetre sem föltűnőbb, mint pl. az, hogy a finnben a jelző melléknév a jelzett szóval számban és esetben megegyezik, holott más finnugor nyelvekben rectio nélkül szűkölködik. A morfológiai egyezések másik forrása a véletlen: így némely indokínai nyelvekben *-m*-accusativust találunk (TROMBETTI, L'unità d'origine del linguaggio. 128.); az óperzsa enklitikus névmások újperzsa folytatói (HORN, i. m. 119.) névszók mögött csalódásig hasonlítanak a finnugor birtokos személyragokhoz, vö. újp. *pidaram*, *pidarat*, *pidarasz* «mein, dein, sein Vater»: lp. *čalmem*, *čalmed*, *čalmesz* «szemem, szemed, szeme»; az óírben a pers. pronomenek a praëpositiókhoz függednek, mint a magyarban a személyragok a névutóhoz, vö. óír. *immut*, *immut*, *imbi*: «körülöttem, körülötted, körülötte». Ilyféle véletlen találkozásoknak valószínű melegágya a hangbeli kiegyenlítődé — az a jelenség, hogy

eredetileg megvolt hangzásbeli különbségek zérusra redukálódnak: így az óír *bermme*, *berthe* «ferimus, fertis» alakok suffixumai csak látszólag hasonlítanak a f. *sanomme*, *sanotte* «mondunk, mondotok» alakok suffixumaihoz; az olyan idg. dentalis praeteritumok mint újp. *kardam* «ich that», *guftam* «ich sagte» v. óír *as-ru-bart* «dixit», *alt* «educavit» egészen másféle képzések mint a germán «gyöngé» praeteritum (gót *sōkida*, *nasida*, ófn. *suohra*, *nerita*) stb. Ily reflexiók hatása alatt az amúgy is vékony morphologiai anyag egészen összezsugorodik s nem nyújthat elég széles alapot következtetések számára.

Mindaz, a mit az idg. és finnugor ősrökonság kérdéséről az általános és az idg. nyelvtudomány álláspontján ez idő szerint mondani lehet, nézetem szerint csak ennyi: az eddig összehordott, illetőleg közölt anyag se mennyiség, se minőség tekintetében nem olyan, hogy a dogmatikus állásfoglalást igazolná. Bármilyenek legyenek is egyéni benyomásaink, tudni nem tudunk semmit, s féltő, hogy egyhamar nem is fogunk. De azért a czikk tudós szerzőjének összefoglaló és elmemozdító észrevételeiért mindenesetre hálára vagyunk kötelezve s fokozott érdeklődéssel várjuk e körbe vágó további relatióit és mondanivalóit. A ki keres, az talál, — ha ma nem, hát holnap.

SCHMIDT JÓZSEF.

Kisebb közlemények.

Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához.*)

Rendszeresebben foglalkozva a magyar nyelv régi, honfoglalás előtti török elemeivel, munka közben gyakran tapasztaltam, hogy azon újabb egybevetések közül, a melyeket ezideig elfogadhatóknak vagy legalább lehetségeseknek tartottam (talán velem együtt mások is), igen sok, szinte azt merném mondani, a legtöbb nem állja meg a kritika tűzpróbáját. E rostalgatás egyik eredménye az alább közölt sorozat, a mely persze a sok közül csak néhány szóval foglalkozik, leginkább azokkal az esetekkel, a hol fölfogásomat megokolhattam a nélkül, hogy török jövevényszavaink hangtanának részletes fejtegetésébe kellett volna bocsátkoznom, a mire egyebütt úgy is lesz alkalmam.

3. **Bálvány.** E szóról eddig — ha BUDENZ származtatását (< zürj. *bölbán, böban, bolban* «götze, standbild; klotz, leisten; dummkopf», Ethn. 8 : 117. kk.) figyelmen kívül hagyjuk — annyit tudtunk, hogy alakilag és jelentésileg pontosan egyező másai az összes szláv nyelvekben el vannak terjedve. Az átvevő fél csak a magyar lehetett, bár másrészt igaz, hogy e szó a szlávsnak is aligha eredeti tulajdona.

MUNKÁCSI az Ethn. 7 : 227. lapján új magyarázatot kísért meg. Utal az ó-tör. *balbal* «gedenkstein» szóra, a mely szerinte «mind a zürjén, mind a szláv-magyar bálvány-féle szavak közös forrása».

Első pillanatra talán elfogadhatónak látszik e föltevés, de ha kissé jobban szemügyre vesszük, hamar kitévnik, hogy milyen ingatag talajon épült. Hiszen az a *balbal* szó, a melyre M. hivatkozik, egyike az ó-török fölíratok legrejtelmesebb szavainak; maga is ugyancsak rászorulna a magyarázatra, nemhogy másokat magyarázna.

*) L. 267. 1.

Mindenekelőtt, a mi e szó hangalakját illeti, nem szabad felednünk, hogy a **balbal* olvasat csak feltevés. A feliratok csak *blbl*-t adnak, vokális-jelek nélkül. RADLOFF megjegyzi: «dieses sich öfter wiederholende wort wage ich nicht mit vocalzeichen zu versehen . . . da kein vocal hinter dem ersten *b* steht, könnte man *balbal*, *balbıl*, *balabal*, *balıbal*, oder *balabıl* lesen. am wahrscheinlichsten ist aber die lesung *balbal*» (Die alttürkischen inschriften d. Mongolei. Dritte lieferung. p. 234). Így nyilatkozik THOMSEN is: «le mot *blbl* semble inconnu dans toutes les langues apparentées, et l'on n'est sûr ni de sa vocalisation, ni de sa signification» (Inscriptions de l'Orkhon, p. 148).

Nem sokkal biztosabb a jelentése sem. RADLOFF, az idevágó helyeket összevetve arra az eredményre jutott, hogy a *blbl* «kann also nur die steinpfeiler bedeuten, die zu ehren der bei der leichenfeier fungierenden trauermarschälle vor dem grabe aufgestellt werden» (Die alttürk. inschr. 235. l.). Elfogadja ezt a conjecturát THOMSEN is (i. m. p. 221), de csak mint valószínű feltevést; a többi török nyelvben e szó ismeretlen, s így jelentését teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet. Csak egy példát idézek — *Kül-tegin* herczeg emlékééről — hogy a szöveg értelmezése, éppen a *blbl* szó miatt, mennyire ingadozó: «. . . *akajim kaganıka bašıaju Baz-kaganıy blbl tikmiš*». RADLOFF első fordítása szerint: «meinem vater, dem Chan, von ihm anfangend bis zum Baz Chan fiel die (trauernachricht) zu» (Die alt. inschr. 1: 24). THOMSEN szerint: «En tête (du cortège) de mon père le kagan on fit mener le deuil (= *blbl tik*-) à Baz-kagan» (i. m. p. 102). RADLOFF második értelmezése szerint: «. . . hat für meinen vater, den Chan, anfangend den Baz-kagan als (*blbl*) aufgestellt».

Említettem már, hogy *blbl* csak a feliratokon fordul elő, a törökségben ismeretlen; RADLOFF kétségtelennek tartja, hogy nem is török szó, s WASSILJEW-vel együtt kínai eredetűnek magyarázza (vö. kínai *hai-bai* «ein grabstein, der zur ehrfurchtsbezeugung jemens aufgestellt ist»), hogy mennyi joggal, nem tudom megítélni.

MELICH (Szláv jövevényszavaink 2: 227.), a ki — talán túlságos aggályoskodásból — a m. *bálcány* szláv eredetét kétségesnek tartja, inkább MUNKÁCSI magyarázata felé hajlik. Pedig a *balbal* > *bálcány* származtatás egyelőre még feltevésnek is merész.

4. **Bodza.** Alakváltozatai a régiségben és a népnyelvben: *boz* NySz. OklSz. *boc*-(*fa*) MTsz. | *boza* OklSz. | *bozja* OklSz. *bojza* MTsz. | *bozza* OklSz. NySz. MTsz. | *borza* OklSz. NySz. *borza*, *barza* MTsz. | *bozda* MTsz. | *borzag*, *borzang*, *borzeg*, *borzing* MTsz.

Az oklevelek korában — az OklSz. tanúsága szerint — leggyakoribb a *boz* alak, vö. még *Boz*, helység a Fertő mellett (németül: *Holling*) s Nyr. 2 : 201.

Szláv jövevényszónak magyarázta már LESCHKA (El.) s utána MIKLOSICH (Slav. El. Nyr. 11 : 117, EtWb. 26.), a következő alakokra hivatkozva: bulg. *бъз* | újszl. *bez*, *bezg* | szb. *baz*, *bazag* | cs. lengy. *bez*, *bzu* | szorb *boz*, *bez*, *baz* | or. *bozъ*, *buzina* | litv. *bezas* stb. «hollunder».

MUNKÁCSI a Nyr. 13 : 258. lapján új magyarázatot kísért meg. Ide iktatom egész terjedelmében :

«t. *borzag*, *borzang*, földi bodza (palóc szó, Tjsz.), *borza*, *bozza* (székely szó, Tjsz.), *bodza* — kel. tör. *borsuk* (*араџи*) tiszafa (BUDAGOV 1 : 276.). A bodza nem származhatott a magyarban a teljesebb *borzag* alakból, miért is itt két külön török dialektusból vett kölcsönszót kell látnunk, úgy hogy pl. a *borzá*-t — több más analog jelenségből ítelve, — valamely csuvasféle nyelvjárásból, a *borzag*-ot máshonnan valónak kell tartanunk....». Elfogadja ezt az egyeztetést SZARVAS (Nyr. 14 : 77.) s maga MUNKÁCSI is idézi (NyK. 20 : 471.) annak a bizonyítására, hogy «a régi török magyar műszók között.... alakilag egybevágó adatok.... egymáshoz közelálló vagy némileg hasonló fajokat jelölnek». Az Ethn. 7 : 28. lapján még tovább megy, s már a fennebb idézett szláv alakokat is a törökségből származtatja. «A megfelelő török alapszót tükrözi — írja — a keleti török *borsuk* «tiszafa», melyet kétféle alakban vettek át úgy a magyar, mint a szláv nyelvek».

Nem is említve, hogy «bodza» és «tiszafa» utóvégre még sem mindegy, s hogy a m. *borzag* alakot a tör. *borsuk* sem magyarázza meg. föltűnő, hogy ezt a fontos szót, a mely a magyaron kívül valamennyi szláv nyelvben is elterjedt, éppen csak egy török nyelvből ismerjük. BUDAGOV szótára, a melyre MUNKÁCSI is hivatkozik, megoldja e rejtélyt. Az I. kötet 276. lapján ezt olvassuk :

«*myr.* بورصوق, *borcsuk*, *am.* بورصوق *барцевѣ*; *borcsuk* *агаџи* *macosoe* *бересо.*»

Ebből én a legjobb akarattal sem tudok egyebet kiolvasni, mint hogy törökül a *borz* (dachs) *borsuk*, altaji tatárul *porsuk*; *borsuk* *араџи* (tehát *borz-fa*!) pedig tiszafa (*taxus baccata*). Sapiénti sat!

Hogy *bodza* szavunk lehet-e szláv jövevényszó, azt szlavistáink döntsék el; a *borzag* ~ *borsuk* egyeztetést pedig ad acta tehetjük.

5. **Görvély.** MUNKÁCSI ezt írja róla: «A magy. *körtvély*, *körte* szóval azonos hangalaki fejlődést mutat a *görvély*, *görvény* szó, melynek jelentése «összvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül» (Kisd. Szót.), skrofula, de eredetileg, mint a szatmárvidéki *göre* szó bizonyítja, «vízi borjú» (Tjsz.), azaz «vízi gyík». Ennek megfelel a keleti altaji nyelvekben: mong. *gürbel* eidechse | burj. *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. | kirk. *külbreü* tyúkszem МОЗОЛЬ, BUDAG. 2:160. | kaz. *göbörle baka* teknős béka || vö. votj. *kwamıl*, *kwalım* «kagylósiga» (NyK. 21:122).

Az Ethn. 4:296. lapján e furcsa sorozatból elmarad a kaz. *göbörle baka*, s hozzájön új egyező adatként: csag. *kurmak*, *kurbaga* «béka».

A mi e legutóbbi adatot illeti («frosch» RADL. 2:762, 961, de «schildkröte» 2:918.), második tagja kétségkívül *baka* «béka». A jelzői előtag értelme homályos ugyan, de ebből nem következik, hogy bármilyen jelentésű és alakú szóval összevethetjük.

A kaz. *göbörle baka* (BÁL. OSTR., *göbörle b.* VOSKR. 359.) párját BUDAGOV is említi a *küpür* «híd» cikkben: tör. *بغچه كوپرلی* *çepenaxa*, tehát szerinte e kifejezés értelme «hidas béka», a mi egészen tetszetős magyarázat.

A kirk. *külbreü* végre RADLOFF szerint: *küldröü* «die schwiele, harte haut, hühnerauge» (2:1478.) s világosan kitetsző alapszavát tünteti föl kaz. *küldrö* «sich als schwiele bilden, hart werden (von der haut), entstehen (vom hühneraugen)» (i. h.).

A m. *görvély*-lyel egyeztetett szavak közül maradna még a mong. *gürbel* «gyík» — mert hiszen a votj. *kwalım* «kagyló»-ról komolyan beszélni alig érdemes.

MUNKÁCSI abból indul ki, hogy a *görvély* «scrophula» jelentése másodlagos fejlemény, s eredeti jelentése «gyík» volt (vö. *torok-gyík*, *zsába* tkp. «béka» stb.). Hivatkozik a régi Tsz. *göre* «vízi-borjú» adatára, csak hogy ez világos sajtóhiba *göte* helyett vö. MTsz. 1:720.

A *görvény* — eddigi tudásunk szerint — SZD.-ban fordul elő először. Belőle idézi SL, KRESZN. és KASSAI (4:320.). De már KASSAI a jegyzetben hozzáteszi — s ez új adat — hogy «*görvély* v. *görvény* Eger körül annyi mint vastag hangon *Golyva* . . .»; SIMAI. 219. l.: *görvény* tuber (guga).

E mellett már KASSAI említi i. h., hogy *görvély-fü* *Scrophularia nodosa*. MÁRTONNÁL is: *knotenwurz*, *braunwurz* *görvély-fü* (sic!) 1803. Orvosi műszónak BUGÁT foglalta le 1833-ban.

Ezen adatokból úgy látszik, hogy ha e szó etymonját keressük, inkább az általánosabb «tumor nodus» jelentésből kell kiindulnunk. De a *gürbel* > *görvély* egybevetés alakilag sem ki-elégítő: az *rb* > *rv* változásra török jövevényszavaink nem nyújtanak analógiát.

MUNKÁCSI nem említi, hogy már DANKOVSKY megkísértette e szó magyarázatát (átvette CzF. is): «*görvény* (*körvény* illyr. *kroveny* russ.) *tuberculum sanguineum circa collum animantium . . . Etymon est illyr. körv, sänguis.*» p. 387. Persze mind a két adatot D. formálta a magyar szó képeré. A szótárak nem ismerik.

6. **Göte**: gyék szabású állat SzD. *Lacerta palustris* SI. KR. CzF. vizi borjú, triton *cristatus* MTsz.

MUNKÁCSI szerint török jövevényszó (NyK. 21:116.), megfelelői: «tat. *kältä*, k. *žilan* gyík (BÁL. ящерица BUDAG. 2:134.) | csuv. *kalda* id.» A «Magyar népies halászat műnyelve» című cikkében (Ethn. 4:183.) a fentebbi adatokhoz még hozzácsatolja a következőket: «mong. *keltege* «karausche» | tunguz-mandsü *kältäge*».

E magyarázat legfőbb nehézsége az, hogy «gyík» jelentésű *kältä* szó egyáltalában nincsen a törökségben. A kazáni tatár adatok — erre a nyelvre hivatkozik M. is — a következők: *kelte* или *kelte kisäk*, *kelte žilan* ящерица BUDAG. 2:134. *kältä*: k. *žilan* gyík BÁL. 48. *kältä žilan* id. OSTR. 144. VOSKR. 370. RADL. 2:1121. Az összes szótárak egybehangzó tanúsága szerint tehát a gyík kazáni tatár neve *kältä žilan* s csak kihagyással *kältä* is (= csuv. *kalda*). A második tag, *žilan* = kígyó. Hogy az első szó mit jelent, arra is könnyű megfelelni; jelentése «rövid, suta». Megfelelői: kirg. *kkirg.* *keltä* kurz, ein kurzes gewehr R. 2:1121. | csag. *kelte* kurz, niederen wuchses, VAMB. Stud. 327, KÚN. 126, valószínűleg perzsa jövevények, vö. perzsa *kelte* unvollständig, verstutzt, verkürzt, verstummelt, stutzschwanz;

kelte kisek eine kleine eidechse ZENK. 757. كَلَّةٌ deficiens, mancus, parvus, vilis, incongruus, inordinatus. 2. mutilum, truncatum cauda animal, 3. non bene pronuntians, indisertus, infacundus, 4. baculus brevis crassior, 5. annis et viribus defecta bestia vel fera (VULLERS 2:865—6.). A kaz. *kältä žilan* tehát szószerint «suta kígyó», «kurta kígyó». Hogy a «kárász»(!) jelentésű mong. *keltege* stb. nem tartozhatik ide, azt ezek után fölösleges említeni is.

7. **Hinta** és **hilinta**. MUNKÁCSI mind a két szót török jövevénynek tartja. Az utóbbi megfelelői szerinte: csuv. *jalandžā* | alt. *kalayda* | bar. leb. *kalayna*- hintázni. az utóbbié: csuv. *kundā*, *kundāk* «hintabölcső» (NyK. 21:118, 32:391; — vö. csuv. Buj. *kundā* | Mkar. *komdā* | Kurm. *komdāk* лукошко ASM. 51, 368. *konda*, *kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель ZOL. 36. ~ tob. *kumta* schächtelchen | kojb. leb. *komda* | alt. *komda*, *komdy*

kasten, sarg WICHM. Lehnw. 76, PAASONEN NyK. 32:264. Alakilag és jelentésileg a *kondák* alakhoz talán még közelebb áll oszm. kirg. *kundak wiege* RADL. 2:914.).

Főlöszlegesen e távoleső s hangtanilag is lehetetlen magyarázathoz folyamodnunk, mikor a *hinta* rokonsága a magyar nyelven belül is egészen világos. Már SIMONYI utalt arra (Elvonás, 18, 32.), hogy a *hintó* (a népnyelvben és a régiségben «hinta» is) igenév **hintani* igére utal, ebből a frequ. *hintál*, s ebből elvonással *hinta*. A *himbál* vagy alakvegyülés útján keletkezett a *hintál* + *lóbál*-ból, vagy olyan viszonyban van a **hintani* igével, mint *rombol* a *ront*-tal. SIMONYI (i. h.) az előbbi tanítja.

A mi másodszer a *híntá*-t illeti, nagy kérdés, hogy nem *hirinta*-e az eredetibb alak; a MTsz. tíz *r*-es alakkal szemben csak három helyről idéz *l*-es alakot, s a czimzót is *r*-rel adja: *hirintó*, *hirintóka*, *hirintózik*, *hirinkózik*, *hirinta*. Külömben azt hiszem, ez is azon szavak közé tartozik, a melyek a gyermeknyelvből kerültek bele vidékenként a felnőttek beszédébe (erre mutat az idetartozó szavak rendkívül változatos alakja: *hintál*, *hincál*, *hindógál*, *hindsál*, *himzsá*, *hingáro*z, *hinnáz*, *hintózik*, *hirintózik* stb. MTsz.); eredetüket nem tudjuk, de nem is szabad keresnünk.

8. **Ívik:** «érik, puhul, levesedik; elérik (gyümölcs, különösen vad gyümölcs); megporhanyul (trágya)» MTsz. MUNKÁCSI a következő török szavakkal veti egybe: csag. tar. *ibi*- «weich werden» NyK. 32:398.

Az idézett török szavak rokonságát már a NyK. 35:270. l. kimutattam:

csag. tar. *ibi*- weich werden RADL. 1:1569. | alt. leb. *jibi*-nass werden, im wasser weich werden, aufweichen; *jibit*-trans. | tel. *dibi*-, *dibit*- id. RADL. 3:531—32. | alt. bar. *jibü* | tel. *dibik* | leb. *jibiy* nass, feucht | kaz. *jeb*- BÁL., *zebe*- OSTR. Voskr. 271. | bask. *jebe*- едблатсыя влажнымъ Катар. 96. | csuvBuj. *јавз* | Mkar. *јавзä* мокрый Азм. 11, 357. | mong. *debte*- être trempé, mouillé | burj. *deptänäm* einweichen, anfeuchten CASTR. 153. | tungMan. Ur. *deptöm* id.

A török ige első jelentése tehát «nass werden» s csak másodsorban «weich werden». A MUNKÁCSI idézte csag. és tar. *ibi*- szókezdő vokális csak későbbi fejlemény. köztör. *jibi*- után pedig a magyarban nem *iv*-iket, hanem **gyép*-, **gyöp*-öt várnánk.

9. **Karvaly és herjő.** Az ÁKE.-ben e két szóra vonatkozólag ezt olvassuk:

«Némi alaki változással jelentkeznek: török *kirgi*, *kirgu* «falco apivorus»... | kirg. *kirgai* «name eines raubvogels», melyekhez, mint törökből való átvételek csatlakoznak: lát *zirg'u*... , magy. *herjő*, *herjőka*, *hirjőka* «héja-féle madár». Egybevetve ezekkel az ószl. *kragulj*, bolg. *karguj*... «sperber» madárnevet, egy kiveszett régi török **kargul* (**kargaul*: vö. tör. *torğul* «falke», tat. *kirkaul* «fasan. perlhuhn», mong. *çorçoul* id.) alakra következtethetünk, mely a magy. *karvaly*... szóban is mutatkozik.» (ÁKE. 352—3.)

A «harkály» czikkből meg (ÁKE. 330, NyK. 21:117, SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez 18. l.) megtudjuk, hogy idetartoznak még a következő madárnevek is: tunguz *horōki*, *orōki* «auerhahn», *hiruki* «eine art haselhuhn» | csagat. *karkara* «ein dem kranich ähnlicher vogel».

Kissé pontosabb utánjárás ebben az esetben is könnyen meggyőzhet arról, hogy a felsorolt madárnevek nem mind tartoznak együvé.

Világosan megkülönböztethető etymologiai csoportok:

1. bask. *kur* nyiri fajd KSz. 5:255. *kor* теребевъ: *bud kor* терепка, *kara kor* теребевъ КАТАР. 147. | kirg. *kur* die feldhühner: das auerhuhn, birkhuhn, und rebhuhn RADL. 2:918, BUDAG 2:73. || mong. *chorr* | burj. *gorr* | kalm. *churr* Tetrao urogallus PALL. SCHM. 172. mong. *çoru* la poule des bois Kow. теребевка GOLST. 150. SCHM. 170. *chorò* Tetrao tatrix PALL. | burj. *çura* auerhahn, *çuru* birkhenne CASTR. 127. || tungMan. Ur. *horokī*, *orokī* auerhahn CASTR. 83. | Uds. *horoki*, *oroki* | ALTUNG. *çoroki* CASTR. 120. | Wilui *horoki* МААК | Oroč. *horoki* auerhahn, *hurki* auerhenne; *çooki* теребевъ LEON. 130. GRUBE 40. | gold. *çárrake* auerhahn GRUBE 40. | mandzsu *çorki* name eines vogels GAB. 103. — Talán idetartozik még tungKond. *çorogó* sammelplatz der auerhähne CZEK. 377. A mandzsu és tunguz alakok *-ki* végzetére vö. CZEK. p. 243.

2. oszm. *kirkawul* RADL. 2:747. | csag. *kirçawul*, *kirkaul* fączán RADL. 2:750, 864, perlhuhn, VÁMB. Stud. 322. | tat. *kirkaul* BUDAG. 2:102. || mong. *çoraçul*, *çorçoul* fączán SCHM. 204—5, *çorçoultai* назв птицы изъ рода куроногъ GOLST. 2:189. mong. *gorgol* | kalm. *gurgul* Phasianus colchicus PALL. (MUNKÁCSINÁL ÁKE. 330. és SZILASINÁL i. m. 18. l. hibásan *çorçoul ç-* szókezdővel).

3. oszm. *kirkav* Accipiter nisus RADL. 2:747. *kirçai* eine habichtart, ibid. 2:750. | csag. *kirgi*, *kirgu* Falco apivorus BUDAG. 2:50. KÜN. 130. | kaz. kirg. tel. karaim. *kirçai* habicht, sperber RADL. 2:750. | sag. *kirçajak* Falco apivorus RADL. 2:750. || kalm. *kirgu* Accipiter nisus PALL. Talán még ide való csag. *karagu* épervier ZENK. 696.

4. csag. *karkara* eine art grossbefiederter kraniche mit schopf KÚN. 122, BUDAG. 2 : 50. der specht(?) VÁMB. Stud. 315. | kirg. *kkirg. karkara* eine reiherart RADL. 2 : 190. | tel. *karkira* цапля VERB. 476. | oszm. *kirkira* der reiher RADL. 2 : 748. || mong. *γarγar* назв. птицы, похожей на журавля, пепельнаго цвѣта, сильно кричащей при летаніи; *daru* alakú madár, hamuszürke, röpülés közben erősen rikoltoz, GOLST. 2 : 104.

5. *turgul* ein kleiner schwarzer falke, VÁMB. Stud. 261. csag. *toyrul* eine art jagdvoegel RADL. 3 : 1167; *türul* nagyobb fajta sólyom vagy sas (a Lehcse-i-Oszmāni-ból idézi THURY, Turul IV : 125.) | oszm. *turri* ein adler mit ausgebreiteten flügeln. RADL. 3 : 1433. Ugyanezt a szót M. egy más helyen (Éthn. 6 : 452.) a m. *turul* rokonai között sorolja föl.

Ha így az össze nem tartozó adatokat szétválasztjuk, a tör. *kargul* > m. *karvaly* merész föltevése magától megdől.

A mi a «karvaly» jelentésű *kirgi* stb.-vel egyeztetett *herjó*-t illeti, nem szabad felednünk, hogy az összes források «rebhuhn, feldhuhn, tetrao europæus»-nak értelmezik; így SZIKSZAI FABR. *herio* — pernix (MELICH kiad. 44. l. A Szójegyzékben tévedésből a *hernyó* czímszó alatt.), MA. pernix, perdix, PPB., OklSz., KRESZN. Zsebsz., CzF. Ennyi tanúval szemben csupán KASSAI állítja, hogy Szabolcsmegyében *hérjóka* = «héja» (Szókönyv, 2 : 407.). KASSAI adatát a MTsz. is megkérdőjelezi. Annyi bizonyos, hogy eredete kutatásakor éppen ebből az egy adatból indulni ki merész dolog.

10. **Katáng.** Alakváltozatai: *katang* NySz., MTsz. *katáng* «solsequium, intubus, cichorium».

Török jövevényszónak magyarázta MUNKÁCSI NyK. 18 : 116. lapján. A kérdéses hely a következő:

«. . . kirg. *kau* altes, verdorrttes gras, *kaudak*, *kaulak* avarfű BUDAG. 2 : 29; csuvas *katan* ,csalán' ebben: *k-pir* nesselstuch — magy. *katáng* cichorie, wegwarte.»

Elfogadta ezt az egyeztetést KÚNOS is (Nyr. 13 : 370.), pedig a hány sor, annyi tévedés. A kirg. *kau* nem tartozhatik össze a csuvas *katan*-nal, s a magyar *katáng*-nak sincs köze sem az egyikhez, sem a másikhoz.

A kirg. *kau* megfelelői: krim. kűm. *kaudan* dűrres gras, ein mit trockenem grase bedecktes land RADL. 2 : 53. | mis. *kaudan* PAASONEN, NyK. 32 : 263. | tob. *kaudak*, *kaulak* trocken, vorjähriges gras BUDAG. 2 : 29, RADL. 2 : 53.

RADLOFF egynek veszi a tur. kūr. bar. *kau* «feuerschwamm, zunder» szavakkal, a melynek megfelelői a törökségben: sor. sag. *kabā* | kojb. *kabū* | sag. *kabō* | oszm. *kav* | csag. *kov* | soj.

кач | kún kou | kaz. *kju* | jak. *kia* | alt. tel. kurg. sart. *kū* «feuerschwamm, zunder» R. 2 : 434, 455, 448, 462, 663, 70, 71, 507, 883, Voskr. 333, Böhtl. 60, Verb. 146. | abak. *ko труть*; *ko ot сухая трава*. Verb. 137. Ha e két szó azonosságát nem tartjuk is teljesen kétségtelennek, bár VERBICKIJ utóbbi adata RADLOFF mellett bizonyít, annyi valószínű, hogy az *au* hangsoport mind a két esetben hasonló előzményekre, köztör. **ab-ra* megy vissza (vö. GRÖNBECH, Forstudier 56. §. kk.), a magyar szó első tagjában tehát minden inkább lehetne, csak rövid *a* nem.

Még furcsább a következő adat: «csuvas *katan* ,csalán' ebben: *k. pir* nesseltech.» ZOŁOŃN. szótárában, a honnan MUNKÁCSI adatát vette, ezt olvassuk:

«*катан пирь*: кисея и др. неплотных материй» 33. l., vagyis «*katan pir*: csalánszövet és más ritkás kelme». Igaz, hogy a szótárak az or. *кисея* szót a «nesseltuch» szóval is fordítják, az is igaz, hogy a csuv. *pir* = «tuch», de ebből még nem következik, hogy *katan* = «csalán», a mint hogy nem is az. Igazi rokonai: kaz. *kitän* das linnen, leinwand R. 2 : 1375. | alt. tel. *kädän* der flachs, die leinwand 2 : 1133. | krim. oszm. *kätän* der flachs 2 : 1129; *keten bez* leinwand ZENK. 737, s valamennyi arab jövevényszó: ar. *kettän* flachs, lein ZENK. 737. Külömben a szókezdő *ka-* is világosan elárulja, hogy a csuv. *katan* vagy csak újabb jövevényszó lehet, vagy magashangú török alakoknak felel meg.

A Nyr. 10 : 345. lapján MUNKÁCSI a szláv *katanac* (vö. szerb *katanac* Reseda luteola VUK⁵ 275.) szóra is utalt, de a jelentésbeli nagy eltérés miatt ezt az egyeztetést sem fogadjhatjuk el.

10. Kócsag és gém. Bár furcsán hangzik, MUNKÁCSI szerint e két szó voltaképpen egy eredetű: mind a kettő a tör. *kögön* «kacsa» szó hajtása. Könnyebb utalás kedvéért ide iktatom azt a három czikkecskét, a melyben M. e szavak eredetét fejtegeti:

«A magy. *gém* . . . másai: votj. *ken* : *ken-duкта* fajdtyúk (. . . *dukta* id.), *kwenäm* gólya (. . .) | zürj. *kön* : *kön-tar* auerhahn (*tar* birkhuhn) | permi *kenzak* szarka . . . || kojb. kar. *kögön* enterich | jak. *kögön* id. | csuv. *kėwagal* ,kacsa' . . . , melynek átvételei: mord. *kawal* ,kánya', cser. *kuvulžo* nyír-fajd, votj. *kočo* szarka | altaji tatár *küğkenäk* tüzök | csag. *küken* bagoly . . .» (NyK. 21 : 120, s — néhány adat elhagyásával — Ethn. 4 : 295.).

Ez a magában véve is elég tarka sorozat még tarkábbá lesz a *kócsag* ide vonásával. MUNKÁCSI szerint ennek alaprészében:

«a *gém* példaképét alkotó török *kögön* «kacsa» szónak csuvas *kėwagal* ,kacsa' megfelelőjét ismerhetjük föl. A végzet

képzőjét tükrözik a cserem. *kuvolžo* 'nyírfajd'. votj. *kočo*, permi *kenžak*, továbbá mord. M. *kucka* 'reihér' szók is, a melyek a mord. *kaval* «kánya» szóval egyetemben mind a jelzett csuvas alaknak képzős és a nélkül való átvételei» (Ethn. 4 : 295.).

Vége az ÁKE. *gagó* cikkében ezt olvassuk :

«A keleti altájiság köréből ide tartozónak látszik: *tung. gage, gagz* schwan | tör. *kogu* | alt. *ku* id. . . . Vö. még ozm. azerb. *keklik*, csag. *kiklik* . . . | kojb. kar. *kögön* | jak. *köjön* enterich | csúv. *kéwagal* ente. — Igen jól illik a m. *gém* . . . hangalkatához a szkr. *khagama-*; de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *kánka-* reihér . . . valamely ugor török révén került másával van dolgunk. Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: alt. *künkenäk* tűzok | burj. *χογ*, mong. *khon* schwan | zürj. *kön* : *kön-tar* auerhahn . . . votj. *ken* : *ken-duкта* tetrao urogallus . . . » ÁKE. 285, KSz. 6 : 378.

Ha már most azt a természetes elvet tartjuk szem előtt, hogy csak azonos vagy nagyon közeli rokon állatok nevei alkothatnak etymologiai csoportot (MUNKÁCSI — úgy látszik — az ellenkezőről van meggyőződve, meg sem utközik azon, hogy a «kacsa» jelentésű csuvas szó a cseremiszbén «nyírfajd»-ot, a votjában «szarká»-t, a mordvinban meg «kányá»-t is, «gém»-et is jelent egyidejűleg), nem lesz nehéz az idézett cikkek csodálatosan összebonyolított szálait egy kissé szétfejtteni.

1. votj. *ken-duкта* auerhenne ~ *duкта* auerhahn Votj. Szót. 141, 402. vö. votj. *ken*, *keñ* [*<* csuv. *kin*, *kiñ* ~ köztör. *kilen*, *kälin*] «meny, menyecske, ifj. asszony», tehát *ken-d.* szószerint «nőstény-d.».

2. zürj. *kön-tar* auerhuhn; *tar* birkhuhn WIED. 118, 337. [*<* votj. *tar* Tetrao tatrix, a mely tehát nem jövevényszó, a mint MUNK. a *turi* daru cikkekre utalva sejteti Votj. Szót. 383.]

3. votj. *kočo*, *kočo* Corvus pica [*<* zürj. *kača* Corvus pica WIED. 95. | permi Kel. *káča* elster GEN. 11.]

4. zürj. *kenžak* Garrulus, häher [*vö.* zürj. *keña* Garrulus infaustus WIED. 97.]

5. kojb. *kögön* enterich KATAN. 125, CASTR. 97. ~ kkirg. *kögöl* id. RADL. 2 : 1232. ~ jak. *köjön* BÖHTL. 57. ~ csuvBuj. *kéwagal* | mkar. *kuaral* | olg. *kuagal* kacska ASM. 367.

6. alt. *künkenek* Otis tarda VERB. 192. ~ tel. *küikänäk* id. RADL. 2 : 1418. ~ krim. *küigänäk* ein vogel RADL. 1419. ~ mong. *küikünek* un oiseau Kow. GOLST. 3 : 448. Hasonló madárnevek, de a felsoroltakkal eltérő jelentésük miatt nem azonosíthatók: sor. csag. *küikänäk* habicht, mäusegeier, *küigenek* adlerartiger jagdvoegel RADL. 2 : 1419, KÚN. 140. ~ bask. *köigänäk* мушь (утица) KATAR. 142. ~ kirg. *köiköntäi* raubvogel RADL. 2 : 1419.

7. ujj. *kuꝛu* RADL. 2 : 898. | oszm. *koꝛu* 2 : 516. | csag. *ku* grosser wasservogel, aus dessen federn polster bereitet wird KÚN. 137. | alt. tel. leb. sor. sag. küär. kirk. kaz. soj. kar. kojb. *kū* RADL. 2 : 883, CASTR. 98, KATAN. 126. ~ jak. *kuba* BÖHTL. 70. ~ mong. *ꝁun* SCHM. 161. | burj. *ꝁoꝛ* CASTR. 125. ~ gold. *kūkū* | olča *kūk* GRUBE 29. | tungWil. *gagē* MAACK | Kond. *gagz* CZEK. 373. | Altung. *gāy* Sp. | *gaw* CASTR. 131. «schwan».

8. oszm. azerb. *keklik* | csag. *kiklik* rebhuhn BUDAG. 2 : 131. ~ tar. ujj. krim. *keklik* id. RADL. 2 : 1063.

A m. *gém*-mel egyeztetett szavak — ha néhány magában álló, vagy legalább előttem ismeretlen eredetű szót (pl. mordv. *kucka*, *kaval* stb.) nem számítok is — legalább is nyolcz különválasztható s különválasztandó etymologiai csoportba tartoznak, a melyeket egymással sem alaki, sem jelentésbeli egyezés nem köt össze. Hogy pedig *gém* vagy *kolcsag* szavunkat a felsorolt csoportok bármelyikével kapcsolatba hozzuk, az ellen nemcsak török jövevényszavaink hangtana, hanem a jelentéstannak legkezdetlegesebb szabályai is tiltakoznak.

12. **Seregély.** MUNKÁCSI (NyK. 21 : 125.) joggal veti el e szónak GYARMATHY-MIKLOSICH-féle származtatását, de az, a melyet helyette ajánl, nem jobb MIKLOSICHÉNÁL.

«Alkalmasabbnak tartom erre (t. i. a m. *seregély*-lyel való egyeztetésre) — írja i. h. — a tör. *şirçik* 'seregély' családjába tartozó következő alakokat: kojb. kar. *sirgei*, *sirhei* knákente (anas querquedula) || mong. *cörögü* id. | burj. *şirkē*, *şirköi*, *şirkui*, *curꝛui* id. Hívebben megőrizték a m. *seregély* végső mássalhangzóját a következő mélyhangú változatok: kojb. *sorkiö* haselhuhn || tung. *corkelü* | burj. *corꝛeru* id. Vö. még votj. *şala*, zürj. *şöla* id.» Vö. még Ethn. 6 : 452.

Ha megszokott eljárásunk szerint az össze nem tartozó alakokat szétválasztjuk, s melléjük iktatjuk a rendelkezésünkre álló szótárakból a MUNKÁCSITÓL föl nem említett rokon alakokat, a következő csoportokat kapjuk:

1. oszm. *şirçik* ZENK. 569, RADL. 3 : 2170. csag. oszm. *şirçik* BUDAG. 1 : 668. | krim. *şirçik* RADL. Sprachmat. d. Cod. Cuman. 66. | kún *segerçic* CCum. 130. | kirk. *sirşik* (MUNKÁCSINÁL NyK. 21 : 125. hibásan *şirşik*) BUDAG. 1 : 668. | kaz. *şirçik*, *şirçik*, *şirçik* BÁL. 101, 137. | csuvBuj. *şəꝛçärüzə* | kurm. *şəꝛçärüzə* ASM. 14, 370. «seregély». — Van még oszm. *çorurçuk* *Sturnus vulgaris* RADL. 3 : 2015.

2. kaz. *çüräkei* VOSZKR. 361. | bask. *surägä* kis tarka kacsafaj KSz. 5 : 263. | alt. *çürägäi* BUDAG. 1 : 493. | tel. *çüräkäi*

kriechente RADL. 3 : 2194. | kojb. *sərgäi* Anas querquedula KATAN. 147. | karag. *sirhei* knäkente CASTR. 122. | kara-kirg. *cürök* Anas crecca KSz. 2 : 116. || mong. *cürükü noḡosun* Anas querquedula SCHM. 336. *shiraegoi* Anas strepera PALL. | burj. *širkē, šürkői, šurkai, cüryui* Anas querquedula CASTR. 139. | tungSp. *čürkuki* id. CASTR. 122.

3. kojb. *sorkilā* haselhuhn, rebhuhn KATAN. 149. | salb. *šorklō* id. CASTR. 123. || burj. *corzerū* id. CASTR. 164. | tungMan. *corkelū* | Ur. *cotkiru* id. CASTR. 92.

4. zürj. *šöla* haselhuhn | votj. *šala* id. | osztjK. *šütäi, oI. šerdäi* id. | vog. *šula* id. vö. PAASONEN S-laute 101. Megvan ez az összeállítás (a vog. adat kivételével), több ide nem tartozó madárnévvel összekeverve ÁKE. 185. lapon is, a *czakó* (!) ronkai között. Ugyancsak PAASONEN utalt arra, hogy egyező madárnevek (oszm. kún *čil* | kirg. *šöl* | bask. *sel* | alt. *selej* «haselhuhn, rebhuhn») vannak a törökségben is. Vö. még ÁKE. 207. l. a *csüllő* czikkben.

5. A NyK. 18 : 93. lapján a tör. *širčik*-kel egy sorban egy rejtélyes alt. *tärčik* «seregély» is szerepel, a melyet semmi-féle forrásban nem talállok. Talán csak sajtóhiba e helyett *pärčik* «seregély» VERB. 237. Vö. mat. (*kara*) *marčik* | abak. (*kara*) *barčik* | kond. (*kara*) *bakčir, k. bakčil* VERB. 128. RADL. 2 : 135.

Végeredmény: a m. *seregély* a felhozott madárnevek egyikével sem vethető össze. A melyik hasonlít hozzá hangalak tekintetében, annak a jelentése más, a melyik pedig ugyanazt jelenti, annak a hangalakja más. GOMBOCZ ZOLTÁN.

13. Bécs. — 1. *bécs* [Moldva, MTsz.]: cella vinaria, weinkeller < oláh *béčü* (keller, kellergewölbe, jeder unterirdische gemauerte raum TIKTIN Rum. d. Wb., caveau, cellier, sous-sol DAMÉ). Az oláh szó eredete ismeretlen; СИНАС II. 547. a «Bécs: Wien»-t jelentő oláh *Béčü* helynévvel egynek veszi, s ezt írja: «pour l'acception de caveau cfr. Pesta = Pesh, du vsl. *pešti* specus, fornax.» A magyarázat azért helytelen, mert *Bécs* város neve nem ered egy «specus, fornax» jelentésű *bécs* névszóból. (Vö. SZINNYEI, Nyr. 22 : 168.)

2. *bécs* [legrégibb adat 1510-ből, vö. OklSz., utolsó adat 1636-ból, vö. NySz.]: obolus, heller (értékére vö. Nyr. 18 : 100.); közmondás: «magyarnak csécs, németnek *bécs*», értelme: magyarnak jut az alja, németnek a java; később a *bécs* szó elavultával a közmondás ez lett: «magyarnak Pécs, németnek *Bécs*» (vö. NAGYSZIGETHI K., Nyr. 18 : 97—100, SZILY K. Adalékok 350—355.) < csa-horv. *béc* (plur. *běči*, Nem. I. 377.), *běč* (horv. Ak. szót.;

legrégibb adatok a XV. század első feléből, vö. ŠURMIN Acta croat. 135, 215, 216, 314.), kaj-horv. *bèc* (obolus JAMBR., BELLOSZT.), szlov. *běc* (eine kleine münze, PLETERSNIK, MIKL. Etwb.) < ol. *bezzo* (moneta di rame ch'era la metà del valore d' un soldo veneto, equivalente a sei danari, *Bezzi* dicesi per danari in generale, BOERIO), szlávból isztriai oláh *beč* MIKL. EtWb. Az ol. szó a ném. *batzen* (*betz*, *petz*: *bär*) szóból, s eredetileg berni pénznemet jelent, a melyen Bern czímere, a medveoc volt ábrázolva, vö. DIEZ 357, KÖRTING. (Vö. SIMONYI, NyK. 23: 128; másképp, de nem helyesen SZILY, Adalékok 354, Nyr. 18: 100.)

3. *Bécs*. Néhány magyar község egy-egy részét *Bécs*-nek hívják. Így *Bécs* a neve Aszaló abaujmegeyi mezőváros alvégének, valamint Tamási tolnamegeyi község nyugati részének. Czigány-*Bécs*-nek hívják Makó egyik külvárosát. Török-Szent-Miklós mellett a szőlőskertek egyik dűlőjének *Bécs* a neve. Ez adatok alapján KIRÁLY PÁL azt állítja (Ethnographia III. 91—93.), hogy a magyar nyelvben volt egy köznévi használatú *bécs* névszó, a mely olyan helyet jelentett, «mely valamely terület határvonalától oldalt, félre, széltől esett, de úgy, hogy a főterülethez tartozott, mint annak mellékes járuléka, vagy alárendelt pót-léka». Ezzel a szóval magyarázza *Bécs* (Wien) nevét is, s a XVI—XVII. századi *Bécsország* (Ausztria) kitételre támaszkodva, azt mondja, hogy magyar részről onnan kaphatta a *Bécs* nevét, mert Ausztriát a régi Magyarország olyan tartozékának vették, mely az ország határán kívül esett ugyan, de szorosan a magyar korona alá tartozott pl. Mátyás idejében. KIRÁLY fejtegetéseit SZINNYEI MTsz.-ában így adja vissza: «*bécs*: helység külső v. szélső része, külváros.»

Kétségtelen dolog, hogy hazánkban *Bécs* nemcsak mint egy-egy helység része, hanem mint önálló falu-, helység-elnevezés is előfordul (Pestmegyében volt egy *Uj-Bécs* CSÁNKI I. 25, Zalamegyében van *Kis-Bécs* CSÁNKI III. 33; a szatmármegyei Szamos-*Bécs*, Tisza-*Bécs* KRESZN. helyesen *Becs*, vö. CSÁNKI I. 471, s nem tartozik ide); a földrajzi elnevezéseken kívül azonban semmivel sem tudjuk igazolni, hogy a magyar nyelvben lett volna egy *bécs* (külváros) köznyelvi használatú köznévi. KIRÁLY fejtegetéseire egy analógiával felelünk: Több magyar helységnek egy-egy részét *Tabán*-nak hívják. Így *Tabán* nevű városrész volt vagy ma is van a következő helyeken: Ada, Budapest, Bátorkeszi, Csongrád, Esztergom, Halas, Nógrád-Berczel, Szeged, Székesfehérvár (vö. Nyr. 29: 423, 519, 576, 30: 338.). Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a magyarban volt valaha egy *tabán* köznévi.

Ez analógiával támogatom abbéli meggyőződésemet, hogy a magyar nyelvben «külváros» jelentésű *bécs* köznévi sohasem volt. Éppúgy mint a *Tabán*, *Bécs* is idegen eredetű földrajzi elnevezés.

Azt hiszem azonban, hogy a mi *Bécs* földrajzi neveink eredetre nézve egyik a Wien-t jelentő *Bécs* névvel. A két földrajzi elnevezés egybekapcsolására felhozom, hogy vannak helysegeink, a hol a külvárost *Krakkó*, *Krakó*-nak hívják. Így pl. Szarvason a cigányvárosrésznek *Krakó* a neve. Ugyanígy Váczott a felső, cigányvárost *Krakó*-nak nevezik. Szerintem is *Bécs*: Wien és a mi *Bécs* neveink egy eredetűek. S az a nyelv, a melyből ezt a nevet vettük, a török lesz. *Bécs*: Wien elnevezésre következő adataim vannak:

Bécs [*bech*, Gyöngyösi-kódex 4. Nyelvemléktár 2: 242 | *Becz* — Vienna SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclat. 1590 és valamennyi kiadás || *bech orzag* — Austria PESTHY G. Nomencl. 1536 s így állandóan a XVI—XVII. s részben a XVIII. században is] Wien, Vienna; ~ vö. szerb-horv. *Běč* (DANIÓÓ, Rječ., VUK, horv. akad. szót., IV. BR.); kaj-horv. *Bèc* (BELLOSZT., JAMBR.), csa-horv. *Bèc* (NEMAN. I. 377.), bolg. *Beč* (CANKOFF 37.), oláh *Be'cŭ* (TIKTIN, DAMÉ, CIHAC II. 547, Nyr. 19: 408.), oszmani *Bédž*, *Bèc* (MIKL. Denkschr. 24: 259.). Hogy ki az átadó, átvevő, nehéz eldönteni. A szó eredete sincs tisztázva. HUNFALVY P. szerint ismeretlen (Egyet. Phil. Közl. IV. 593.), talán avar eredetű (Ethnographia folyóirat I. 4.). KUUN GÉZA gr. (s utána Ethnographia I. 163.) a Codex Cumanicus *beči el* = huffe hauz (229. lap; nb. *el* = regio Cod. Cum. 89., cfr. *äl*: *gemeinde*, *gebiet* RADL. I. 803, 804.) szavával veti egybe s a 300. lapon «*urbs munita, castellum*»-mal fordítja. Magyarázataiban hivatkozik a csag. *bicin* «*citadelle, porte*» szóra.

Az én nézetem az, hogy a kúnban, bessenyőben és talán az avarban volt egy *beč* köznévi, s ez van meg a hazai és az ausztriai *Bécs* elnevezésekben. Ezt azonban részletesebben nem tudom bizonyítani.

MELICH JÁNOS.

Értesítő.

✦ Thúry József (1861—1906.). Május 22-én váratlanul ragadta el a halál THÚRY JÓZSEF halasi főgimnáziumi tanárt és könyvtárnokot, a nagyérdemű turkológust, néhány héttel azután, hogy a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara kijelölte VÁMBÉRY utódjául. Az elhúnytak huszonkét éves irodalmi munkássága — a melynek elismerésül a M. T. Akadémia 1903-ban levelező tagjává választotta — a török filológián kívül a magyar történelem és irodalomtörténet terén is mozgott. A magyar történelem érdekében ő értékesítette eddigéleg legnagyobb mértékben a török történelmi irodalmat. Ezt bizonyítja a «Török történetírók» című kétkötetes gyűjteménye, továbbá bizonyítják a Hadtörténelmi Közleményekben és a Századokban megjelent dolgozatai. A magyar-török érintkezésekkel való beható foglalkozásából sarjadt elő két irodalomtörténeti tanulmánya: a Zrinyiásról s a Szilágyi és Hajmási Historiájáról szóló. A török nyelvészet és irodalomtörténet körébe tartozó több tárgyat ő ismertetett legelőször nemcsak minálunk, hanem általában az európai tudományos irodalomban; olyan tárgyakat, a melyeknek legtöbbjéhez szerény előmunkálatokat is alig találhatott. Ilyenek: a középázsiai török irodalomnak, a török dráma-irodalomnak, a legrégebb török nyelvemlékeknek, az oszmán-török nyelv első korszakának rendszeres és tüzetes, s a XIV. századi Iszkendernának tárgyi és nyelvi ismertetése. Ő kezdte meg Kis-Ázsia török nyelvjárásainak megismertetését a kasztamunii nyelvjárás leírásával, valamint a középázsiai törökség legnagyobb és legjobb szótáráról (Behdžet-ül-Lugat) is ő adott hírt legelőször. A tudományért lelkesedő, lankadatlan buzgalommal bűvárkodó, kutató tudós volt; csendes elvonultságban élt és dolgozott a gondjaira bízott könyvtárban, a mely orientáliákban igen gazdag, s így lehetővé tette munkálkodását. Korai elhúnya veszteség a tudományra nézve; és különösen fájjalhatjuk, hogy éppen akkor ragadta el a halál, midőn közel állott ahhoz, hogy képzettségének megfelelő állásban teljes erejét és minden idejét a tudománynak szentelhesse.

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménnyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigél 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

**A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.**

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1. szám. Ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a célja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető cikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* című folyóiratának programjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a «hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, «úgy híven, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbiteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészetnek*, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közleményeknek* hasábjain csakugyan meglehetőssz számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és bírálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése újabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasználatnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főképp a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen fonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, bírálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyalatnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratból, a mely ASBÓTH OSZKÁR szerkesztésében *Nyelvtudomány* címmel indul meg, évenként — további intézkedésig — két ötvenes füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

Megrendelhető

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.